

Research Science and
Innovation House

SYNAPSES:

Insights Across the Disciplines

- Exact Sciences
- Natural sciences
- Medical sciences
- Technical sciences
- Economics
- Philological sciences
- Pedagogical sciences
- Social and humanitarian sciences
- Psychological sciences
- Arts and cultural sciences
- Physical education and sports

editor@universalpublishings.com

universalpublishings.com

zenodo

ISSN

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES

ilmiy-uslubiy jurnali: 30.06.2025-yil.

Ushbu to'plamda « **SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES**» ilmiy-uslubiy jurnali 2025-yil 2-soni 6-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti magistranti

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz davlat universiteti fizik kimyo kafedrasini dotsenti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdulkarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

UO’K: 633/635

QVQ: 42.143

J-81

SOHTA KASHTAN O’SIMLIGINI YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI TARQALISH AREALLARI VA SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI.

Jo’rayev Erkin

O’rmonchilik, dorivor o’simliklar va veterinariya kafedrası mudiri

Mo’sinova Muxlisa Tolibjon qizi

Dorivor o’simliklarni yetishtirish va qayta ishlash texnologiyasi yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Sohta kashtan o’simligi tabobatda mevasi va barglaridan keng foydalaniladi. Shu bois u farmasevtika sanoatida qimmatbaho xom ashyo sifatida juda qadirlanadi. Maqolada aynan ushbu o’simlikning yetishtirish texnologiyasi shifobaxshligi, tabobatimizda qaysi kasalliklarda foyda bo’lishi haqida ma’lumotlar belirgan.

Abstract: The Sohta Kashtan plant is widely used in medicine for its fruits and leaves. For this reason, it is highly valued in the pharmaceutical industry as a precious raw material. The article provides information on the cultivation technology of this plant, its medicinal properties, and its benefits in treating various diseases in our traditional medicine.

Kalit so’zlar: Aesculus hippocastanum, Castanea aesculin va aescin

Key words: Aesculus hippocastanum, Castanea aesculin va aescin

O’simlik ilmiy nomi: Sohta kashtan (Aesculus hippocastanum) o’simligining kelib chiqish vatanini aniqlashda, uning tabiiy tarqalish joylari haqida gapiradigan bo’lsak, u Balkanning janubi va Kichik Osiyo (Turkiya) hududlarida o’sadigan o’simlikdir. Sohta kashtani Avstriyada, Germaniyada, Gretsiyada va boshqa Yevropa mamlakatlarida ham keng

tarqalgan. U o'simlik sifatida o'zining manzarali va dorivor xususiyatlari uchun parklarda va bog'larda keng ekiladi. Shuningdek, sohta kashtani 17-18 asrda Yevropaga olib kelingan va o'sha paytda u yevropalik bog'bonlar tomonidan avvaliga dekorativ maqsadlarda, keyinchalik esa dorivor vosita sifatida ham foydalanilgan. Shundan so'ng, u butun dunyo bo'ylab tarqalgan, ayniqsa mo'tadil iqlim sharoitlariga mos joylarda. Sohta kashtan (*Aesculus hippocastanum*) — asalpi turdagi, ba'zida "yovvoyi kashtan" deb ataladigan daraxt. U Rosaceae oilasiga mansub bo'lib, odatda yirik, bargli daraxt sifatida tanilgan. Sohta kashtanining ba'zi asosiy biologik xususiyatlari: Barkli o'simlik: Bu daraxtning bo'yi 20-25 metrga yetishi mumkin. Tanasi toshloq, yuzi esa gorizontal ravishda tarqalayotgan ildizlar va katta, yo'qilgan barglari bilan ajralib turadi. Barglari: Barglari 5-7 uzun, tor tishlangan bargdan iborat, uzunligi 15-30 sm bo'lishi mumkin. Gul va meva: Sohta kashtanining gul hosili ajoyib, oq yoki pushti rangli, panicle (xususiy guruh shaklidagi) ko'rinishida bo'ladi. Gullar aprel-may oylarida ochiladi. Mevasi — katta, shishgan, to'rtburchak shakldagi qobiq bilan o'ralgan, ichida katta qora soxta kashtan poyasi bor. Mevalar iyul- sentabr oylarida yetiladi. Tuproq va ozuqa: Sohta kashtaniga yaxshilab urug'lantirilgan, drenajlangan, nam va biroz kislotali yoki neytral tuzli tuproq muvofiq keladi. Ekologiyasi: Sohta kashtani tropik iqlimda o'smaydi, ammo sovuq iqlimlarga ham yaxshi moslashgan. U Evropaning ko'plab qismlarida va Shimoliy Amerikada keng tarqalgan. Ekologik jihatdan, sohta kashtani quyidagi xususiyatlarga ega: Iqlim talablari: U asosan mo'tadil iqlim sharoitida yaxshi o'sadi. Qishki sovuqlarga chidamli, lekin uzoq muddatli quruqlik yoki issiqlikka qarshi kamroq chidamli. Tuproq talablari: Drenajlangan, unumdor va neytral yoki ozgina kislotali tuproqlarda yaxshi rivojlanadi. Yaxshi suv o'tkazish va yerning nisbatan namligi uning o'sishi uchun ideal hisoblanadi. Ko'rgazmali mevali daraxt: Kashtan daraxti ko'pincha parklar va yirik bog'larda ekilgan bo'ladi. U tez o'sib, keng soyalar yaratadi va atrof-muhitga nafaqat ekologik foyda, balki estetik go'zallik ham qo'shadi. Yetishtirish Texnologiyasi: Sohta kashtanini yetishtirishda ba'zi muhim texnologik jihatlar mavjud: Urug'dan ekish: Sohta kashtanini urug'lari orqali ko'paytirish mumkin. Urug'lar kuzda yig'ilib, 2-3 oy davomida sovuq holatda saqlanishi kerak. Bu, ularning to'liq rivojlanishi va yangi o'simliklarni rivojlantirishi uchun zarur. Bahor ekish: Kashtan urug'ini bahorda ekish eng yaxshi natijalarni beradi. Urug'ni tuproqqa 3-4 sm chuqurlikda ekib, 25-30 sm orasidagi masofaga joylashtirish kerak.

Ildizning rivojlanishi: Ko'chatlar ildiz otishi uchun avval ko'chatlarga yaxshi sharoit yaratish zarur. Tuproqning doimiy namligi, drenaj va ozuqa moddalarini tekshirib turish zarur. Barg va sovuqdan himoya qilish: O'simliklarni quyosh nuridan himoya qilish, yuqori haroratlarda suvli holatda bo'lishiga ehtiyot bo'lish zarur. Qish

oylarida qattiq sovuqlardan himoya qilish uchun o'simliklarni qoplash yoki qo'shimcha izolyatsiya qilish mumkin. Sug'orish va urug'lantirish: Sohta kashtani muntazam ravishda sug'orilishini talab qiladi. Dastlabki yillarda tuproqni doimiy ravishda nam tutish zarur. Kashtan yillik urug'lantirishni talab qiladi, asosan azot, fosfor va kaliy elementlari bilan oziqlantirish kerak.

Sohta kashtan (*Aesculus hippocastanum*) o'simligi o'zining dorivorlik xususiyatlari bilan ham mashhur. Kashtanning turli qismlaridan, xususan uning mevalaridan va po'latlari (korinlaridan) turli dorivor vositalar tayyorlanadi. Quyida sohta kashtanining dorivorlik xususiyatlarini batafsil ko'rib chiqamiz.

Dorivorlik xususiyatlari: Sohta kashtanining dorivorlik xususiyatlari ko'plab asab tizimi va qon tomir tizimi kasalliklarini davolashda qo'llaniladi. Uning tarkibida faol moddalar mavjud bo'lib, ular organizmga turli foydalar keltiradi. Saponinlar: Sohta kashtanining asosiy faol moddalari saponinlar (*aesculin* va *aescin*) hisoblanadi. Bu moddalar qon tomirlarini mustahkamlash, qon aylanishini yaxshilash va shishlarni kamaytirishga yordam beradi. *Aescin*ning eng muhim xususiyati – qon tomirlarining elastikligini oshirish va qonning suyuqligini yaxshilashdir. Taninlar: Taninlar antioksidant sifatida ishlaydi va organizmdagi yallig'lanish jarayonlarini pasaytiradi. Shuningdek, ular ichak faoliyatini yaxshilash va ichki organlardagi shishlarni kamaytirishda foydalidir. Flavonoidlar: Kashtan tarkibida flavonoidlar mavjud bo'lib, ular organizmga qarshi oksidlanish jarayonlarini sekinlashtirishda yordam beradi va qon tomirlarining holatini yaxshilaydi. Foydalanish sohalari va davolash xususiyatlari: Sohta kashtanining dorivor xususiyatlari asosan quyidagi sohalarda qo'llaniladi: Qon tomir tizimi kasalliklari: Sohta kashtani varikoz tomirlar, tromboflebit, hemoroidlar, va boshqa qon tomir kasalliklarini davolashda samarali hisoblanadi. *Aescin*, kashtanning asosiy faol moddasi, qon aylanishini yaxshilashga yordam beradi va tomirlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, qonning suyuqligini yaxshilab, tomirlarning shishishini kamaytiradi. Yallig'lanishga qarshi: Kashtan o'simligining ekstraktlari yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega. Bu, ayniqsa, artrit yoki boshqa yallig'lanishli kasalliklarda qo'llaniladi. Kengaygan qon tomirlar va shishlarni kamaytirish: Sohta kashtani qonda suv muvozanatini normallashtiradi, bu esa shishlar va qorin bo'shlig'ida ortiqcha suyuqlik yig'ilishini kamaytiradi. Odatda bu xususiyat shishlar va yallig'lanishni davolashda qo'llaniladi. Tuxumdon va asab tizimi: Kashtan ekstrakti ba'zan asab tizimi kasalliklarini, xususan, asab jarayonlarini sekinlashtirish va tiklash uchun ishlatiladi. Qon bosimini boshqarish: Sohta kashtanining tarkibidagi moddalar qon bosimini tartibga solishga yordam beradi, bu esa gipertenziyadan aziyat

chekadigan bemorlar uchun foydali bo'lishi mumkin. Foydalanish usullari: Sohta kashtanidan dorivor maqsadlarda turli shakllarda foydalanish mumkin: Ekstraktlar: Kashtan o'simligi turli dorivor ekstraktlari sifatida ishlab chiqariladi. Bu ekstraktlar qo'shimcha sifatida kapsulalar yoki tabletkalar shaklida mavjud bo'lishi mumkin.

Choylar va infuziyalar: Kashtan mevalari, barglari yoki po'latlari (korinlari) dan tayyorlangan choylar yoki infuziyalar ichak tizimi va qon aylanishi muammolarini davolashda ishlatiladi. Tashqi ishlatish: Kashtanning po'latlari va ekstraktlari tashqi ishlatiladigan krem va malhamlar shaklida mavjud. Bu mahsulotlar terining yallig'lanishini kamaytirish, shishlarni pasaytirish va qon tomirlarini mustahkamlash uchun qo'llaniladi. Izoh va ehtiyot choralar: Zararlanish va yon ta'siri: Sohta kashtanining ba'zi qismlari (masalan, mevalari) odamlar uchun zaharli bo'lishi mumkin. Shuning uchun, kashtanni faqat ekspert maslahatiga asoslanib va zarur tayyorlov usullaridan keyin foydalanish kerak. Kattalar uchun, ayniqsa, nozik dozalar bilan va faqat malakali dorivor mahsulotlar sifatida ishlatish zarur. Boshqa dorilar bilan o'zaro ta'sir: Sohta kashtani qon tomirlarining faoliyatini yaxshilash uchun ishlatiladi, shuning uchun qon siqilishiga qarshi dori-darmonlar bilan birga foydalanishdan saqlanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vavilov, N.I. (1951). *The Origin and Geography of Cultivated Plants*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR.

Ushbu asarda o'simliklarning kelib chiqishi va ularning tarqalishi haqida batafsil ma'lumot berilgan.

2. Kowalczewski, A., & Wojciechowski, R. (2003). *Aesculus hippocastanum: Biology and Applications*. Botanical Journal.

Bu maqola sohta kashtanining biologik xususiyatlari va uning turli sohalarda qo'llanilishi haqida muhokama qiladi.

3. Chevallier, A. (1996). *The Encyclopedia of Medicinal Plants*. New York: DK Publishing. Dorivor o'simliklar haqida keng qamrovli ma'lumotlar bo'lib, sohta kashtanining dorivor xususiyatlari haqida ham ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

4. Hill, A. (2004). *Plants for Health and Healing*. New York: Random House. O'simliklarning tibbiy ahamiyati va ularning xalq tabobatidagi roli haqida.

5. Duke, J.A. (1983). *Handbook of Medicinal Herbs*. CRC Press

Sohta kashtanining dorivor xususiyatlari, foydalanish usullari va potentsial yon ta'sirlari haqida batafsil ma'lumotlar.

6. Zohary, D., & Hopf, M. (2000). *Domestication of Plants in the Old World*. Oxford University Press. O'simliklar va ularning tarqalishi, shu jumladan, sohta kashtanining tarixi.

7. Huxley, A., Griffiths, M., & Levy, M. (1992). *The New Royal Horticultural Society Dictionary of Gardening*. London: Macmillan.

O'simliklar va ularning bog'dorchilikdagi foydalanilishi haqida ma'lumot beradi, shu jumladan, sohta kashtanining ekish va parvarish qilish haqida.

8. Perry, L. (1995). *Herbal Medicine: A Guide for Healthcare Professionals*. London: Pharmaceutical Press. Dorivor o'simliklar va ularning sog'liqni saqlashdagi roli haqida keng qamrovli ma'lumot.

9. <https://uz.healthy-food-near-me.com/orthosiphon-stamens-kidney->

AYOLLAR VA GENDER TENGLIK – BIZDA BU BORADA KAMSITISHLAR BOR (MI)?

Nabiyeva Malika

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

“Madaniyat va san'at muassasalarini tashkil etish hamda boshqarish”
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Yangi O'zbekistonda aholi orasida ijtimoiy-madaniy va ma'naviy axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning maqsad va vazifalari yoritilgan. Maqolada, oila muhiti, ayollar qadr-qimmati keng yoritilgan. Gender tenglik islohotlarida olib borilishi kerak bo'lgan vazifalar ko'rsatib o'tilgan. Bu sohada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qabul qilgan qarorlar, farmonlar va Vazirlar Mahkamasining qarorlariga asoslanib xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, ma'naviyat, mafkura, ma'rifat, ta'lim, tarbiya, ilm, gender tenglik, ayollar huquqi, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, ma'suliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash.

Abstract: This article discusses the goals and objectives of forming socio-cultural and spiritual moral values among the population in New Uzbekistan. The article extensively covers the family environment and the dignity of women. The tasks that need to be carried out in gender equality reforms are indicated. Conclusions are given based on the decisions of the President of the Republic of Uzbekistan and the decisions of the Cabinet of Ministers in this area.

Keywords: New Uzbekistan, spirituality, ideology, enlightenment, education, upbringing, science, gender equality, women's rights, ideological immunity, kindness, responsibility, tolerance, legal culture, innovative thinking.

Аннотация: В данной статье рассматриваются цели и задачи формирования социально-культурных и духовно-нравственных ценностей у населения Нового Узбекистана. В статье широко освещаются вопросы семейной среды и достоинства женщин. Указываются задачи, которые необходимо реализовать в реформах гендерного равенства. Приводятся выводы на основе решений Президента Республики Узбекистан и постановлений Кабинета Министров в этой сфере.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, духовность, идеология, просвещение, образование, воспитание, наука, гендерное равенство, права женщин,

идеологический иммунитет, доброта, ответственность, толерантность, правовая культура, инновационное мышление.

O‘zbekistonda har uchinchi ayol bugun zo‘ravonlikka uchramoqda, aniqrog‘i, oilaviy zo‘ravonlikka duch kelishmoqda va eng yomoni buni “odatiy” va “hayotiy” holat deb qabul qilish jamiyatimizga tez singib borayapti. Goyoki odamlarning shu mavzudan boshqa “ishi” yo‘qdek, balki eshitgan ba’zi quloqqa erish tuyular. Biroq, yozilajak masala rostdan dolzarb va og‘riqli.

Ayniqsa, mazkur mavzuda bir tanishimning g‘alati e‘tirozi ham meni hayratga soldi.

– Qiziqmisiz? Jurnalistman deb endi shuniyam yozaverasizmi? Oilaviy zo‘ravonlik, gender tenglik, er xotinini uribdi, aka singlisini do‘pposlabdi. Yana allambalolar... Hozir bu kimga qiziq? Odamlarni tirikchilik, ro‘zg‘ordan boshqa tashvishi yo‘qmi? Ayol bo‘lgandan keyin bir-ikki marta “tayoq” yeb turishi kerak-da, bo‘lmasa erkalab ketadi...

Tanishimning bu mavzuga nisbatan bu qadar sovuqqon va bamaylixotir qarashi menga nafaqat g‘alati tuyuldi, hatto juda og‘rindim ham. Axir, ming qilsa ham o‘qigan, oliy ma‘lumotli, nafaqat dunyoqarashi keng, balki o‘zi ham uncha-muncha mamlakatlarga borib “dunyo ko‘rgan” inson shunaqa fikrlasa, unda boshqalardan nima kutish mumkin?!

O‘qimagan, omi odamlardan demoqchimisiz, dersiz.

To‘g‘ri, biz ba’zida yuqoridagi kabi odamlardan iloji boricha har qanday mavzuda bosiqlik, ijobiy fikr va mulohazakorlikni kutamiz. Ammo, uning shunaqa mulohazasidan keyin besh qo‘l barobar emas, degan maqolni nega dono xalqimiz ko‘p ishlatishiga yana bir bora tan berdim.

Oilaviy ruhiy bosim va kamsitishlar qachongacha davom etadi?

Yaqinda menga juda yaqin bir insonim xuddi shu mavzu qurboniga aylandi.

Arzimagan oilaviy tortishuv sabab endigina 22 yoshni qarshilagan dugonamning eri shunaqangi kaltaklaganki, kasalxonaga tushgan payti uni yuzini tanib bo‘lmasdi. Ko‘zlari shishib ketganidan ularni ocha olmasdi. Tishlari esa butunlay to‘kilib ketgan, faqatgina og‘zida bir-ikkitasi “adashib” qolgandek. Xullas, holatini to‘liq tasvirlashga tilim bormaydi. Shifokorlar “O‘ldirib qo‘ymabdiyam?”, “Qo‘li bilan shunaqa urganmi?” “Duoda bo‘linglar, ishqilib asorati qolmay tuzalib ketsin” deyishganida rosti, yig‘lab yubordik. Uch kungacha o‘ziga kelmay yotdi. Qattiq kaltak zarbidan boshidan olgan jarohati tufayli bir oygacha gapira ham olmasdi. Eng achinarlisi, u bolasini ko‘ra olmasdi, (aslida oilaning kattalari uni bu ahvolda bolalariga ko‘rinishini oqlashmadi). Bundan tashqari, voqea 8 oylik go‘dakning ko‘z o‘ngida bo‘lib o‘tgani uchun go‘dak

ham ancha payt injiq, yig'loqi va besaranjom bo'lib qolgandi. Sal baland shovqinni ko'tara olmas, birorta erkak kishi unga yaqin kelgudek bo'lsa, ovozini boricha baqirib yig'lar, shu boisdan bolani ham davolatishga to'g'ri keldi.

Rostiyamda, hali go'dak farzandiga shunaqa ayanchli ko'rinish shunchaki dahshat edi. Bundan tashqari, onasidan sut hidi emas, qon va ukollar hidi kelib tursachi.

Erning urishiga sabab bo'lgan (mi)?

Erning bu zug'umiga nima sabab bo'ldi?

Bu bir yoki ikki kunlik mojaro bo'lmagan asli. Chunki, dugonamning eri keyinchalik aniqlanishicha, aniqrog'i, oilaviy zo'ravonlik bo'yicha olingan arizaga ko'ra, IIB ning tergov qilishi natijasida bir necha yildan buyon giyohvand modda iste'mol qilib kelar ekan. Bu haqda uning ota-onasi va yaqinlari bilishsa-da, hech kimga churq etishmagan. Uylanib, vaqt o'tib, oila farzandlar tashvishi boshiga tushsa, "bosilib qolar, shu zormandani tashlab ketar" deyishdi beparvolarcha. Yanayam achinarlisi, nima bilasizmi? Nega bunday qilganini so'rashganida, sovuqqonlarcha:

– Shunchaki rashk. Uni rashk qilib urdim. Ishga chiqqanini hazm qila olmadim. Oddiy tortishuv, u menga o'zimning ruxsat berganimni, ayollar jamoasida ishlashini, ishxonasi ham uyga yaqinligini aytdi. (Vaholanki, xotin yaqinda erining ruxsati bilan ishga chiqqan edi). So'ngra esa "Menga gapga qaytardi, shunga urdim, aslida shunchaki qo'rqitib qo'ymoqchi edim xolos. Ikki marta urib tepganimdan keyin qolganini eslay olmayman, charchab qolgunimcha urdim, afsusdaman, xotinimni yaxshi ko'raman," deb javob bergan.

Shundoqqina qo'shni xonada uyda bo'layotgan urush-janjalni eshitib o'tirgan qaynona esa kelinining dodlab yordamga chaqirishlarini eshitmaslik uchun qo'lidagi televizor pultini ovozini balandlatib serial tomosha qilavergan. Oilada yetishmovchilik bo'lmagan, faqatgina "tarbiya, ayol kishiga nisabatan hurmat, mehr-muhabbat tushunchalarini demasa. Juvonni kasalxonaga olib ketishlaridan avval eri yerda cho'zilib qora qoniga belanib yotgan xotinin "o'ldirib qo'ydim shekilli" degan qo'rquvda IIBga telyefon qilgan va vaziyatni aytib bergan. Shundan so'ng, voqealar rivojlanib ketgan. Ya'ni, erni olib ketishgan, xotin esa kasalxonaning jonlantirish bo'limida. Kimdir ishonmasligi mumkin, ammo, shuncha ishlar bo'lib o'tgandan keyin qaynona serialini tugatib, uydan chiqib kelgan. Xudo bir asrabdi. Agar rostdan yoshgina juvon o'lib qolganda-chi? Yoki ko'ziga hech nima ko'rinmagan ota chirqirab yig'layotgan go'dakkinani ham bir nima qilib qo'yganda-chi? Bularni o'ylashning o'zi dahshat. Lekin, barchasi hayotiy haqiqat. Bu bugungi kunda ro'y bergan achinarli holatlardan bittasi xolos.

Nega o‘z-o‘zimizni aldaymiz?

Dunyo ekspertlari fikridan kelib chiqqan xolda afsuski, bu kabi holatlar yo‘q deyish shunchaki o‘zimizni o‘zimiz aldashdan iborat xolos. Yurtimizda ham bunday shaxslar uchrab turadi.

Oiladagi zo‘ravonlikka nafaqat tajovuz, balki jismoniy zo‘ravonlik, doimiy haqorat va ruhiy bosim ham kiradi. Bu kabi zo‘ravonlik negizida ayolning turmush o‘rtog‘ida qaysidir bir muammoni yechish istagi emas, aksincha oila a‘zosini kamsitish va tayziq o‘tkazish istagi yotadi. Kaltak va tahqirlashlarga qaramay ayollarimiz, oiladagi zo‘ravonlik qurbonlari muhabbat, erlarining rashqiy bosimlari, qasos qo‘rquvi, jamiyatdagi qarashlar yoki har qanday yo‘l bilan bo‘lmasin o‘z oilalarini saqlab qolish istagi tufayli ko‘pincha yordam so‘ramaydilar. Ba‘zan esa bu fojiga olib keladi.

So‘nggi yillarda, ayniqsa, mamlakat hududlarida oiladagi zo‘ravonlik holatlarining ko‘payishi sabablari – avvalambor, ishsizlik va iqtisodiy ahvolning og‘irlashuvi, ota-onalarning oilaga bo‘lgan ma‘suliyatiga e‘borsizligi (narkotik moddalar, spirtli ichimliklar, ommaviy madaniyat targ‘ibotlari, ta‘qiqlangan turli-tuman o‘yinlar) oila muhitiga katta ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ishsiz qolgan erkak qo‘rquv, xavotir, stressni his qiladi. U alamini kimdan oladi? Albatta, uydagilaridan. Huquqiy savodxonlikning past darajasi tufayli ayollar oilalarini saqlash maqsadida, agar jinoiy javobgarlikka tortilsa, yagona boquvchisini yo‘qotib qo‘yishlaridan qo‘rqib, yordam so‘ramaydilar.

“Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunga binoan bu kabi ayollarga himoya orderlari beriladi. Orderning vazifasi esa takror zo‘ravonlik holatlaridan himoya qilishdir. Jabrlanuvchining arizasiga ko‘ra, agar tahdid bartaraf etilmagan bo‘lsa, himoya orderining muddati 30 kunga uzaytiriladi. Order berish orqali davlat shafqatsiz munosabat qurboniga g‘amxo‘rlik qiladi, shuning uchun doimiy nazorat zarur hisoblanadi.

Gender tenglik aslida nima degani?

Gender tenglik – erkak va ayollarning jinsi qarab emas, inson sifatida ularning haq-xuquqlarining tengligi hamda imkoniyatlarining barobarligini ta‘minlash, himoya qilish siyosatidir. Gender tengligi degani bu ayol va erkakning oilada bir hil vazifani bajarishi majbur degani emas, jamiyatdagi tutgan o‘rni nazarda tutiladi.

Gender tengligini ta‘minlash deganda, jamiyatda qabul qilinayotgan qarorlar, barcha ijtimoiy va iqtisodiy obyektlar ham erkakka, ham ayolga ularning qobilyatini e‘tiborga olgan holda foydali va qulay bo‘lishini nazarda tutiladi va ta‘minlanadi. Bunda aslini olganda hech qanday ziddiyat va manfaatlar to‘qnashuvi yo‘q. Axir bu yerda ikkala jins haqida gap ketyapti.

Bunda erkaklar va ayollar inson huquqlaridan ya'ni, (yashash, ta'lim olish, mehnat qilish, sog'lig'ini tiklash va saqlash, dam olish, saylash va saylanish va hokazo) teng foydalanishi nazarda tutiladi. Ya'ni faqat jinsi erkak bo'lganligi uchun dam olmasdan doim ishlash bu tengsizlik, yoki jinsi ayol bo'lganligi uchun ta'lim olish huquqidan maxrum qilish bu tengsizlik, shu huquqlarni jinsidan qat'i nazar ta'minlash esa tenglik. Gender tenglik – erkak va ayollarning turli sohalardagi munosabatlarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihat ma'nosini anglatadi. Demak, gender tenglik bu o'z genderiga (nasl-nasabiga) (erkak va ayol genderi farq qiladi) muvofiq inson huquqlarini davlat tomonidan belgilangan qonun asosida ta'minlanadi.

Xulosa o'rnida

Menimcha, aholi o'rtasida ba'zi bir qatlamga mansub bo'lgan ongi past, ayollarga quyi tabaqa nazari bilan qaraydigan insonlar bizning og'riqli nuqtamizdir. Aslida jamiyatimizdagi dardli muammo ham aynan shunda. Biz “omi” deb hisoblaydigan qatlamni qalbiga quloq solib ko'rdikmi? Balkim, ularga psixologik tasir ko'rsatishimiz kerakdir. Biroq, hayotimizdagi “ba'zi donishmandlar”imiz tasavvur qiladigan tarzda emas, ular bizning jamiyatda faqat qizlarni tarbiyalash, ularni oilaviy hayotga tayyorlash haqida gapirishadi. Mamlakatimizda ko'pincha ayollarga past nazarda qarab, kamsitadigan, o'zlarini ayollardan ko'ra maqomlarini ustun qo'yguvchi, kibr va manmanlikka berilgan erkaklarni ruhan va ma'naviy tarbiyalashimiz kerak.

Shuning uchun bolalarga yoshligidanoq zamonaviy gender yondashuvlar talablariga javob beradigan to'g'ri munosabatlarni singdirish juda muhimdir. Bolalar bog'chasidan boshlab, maktabda o'g'il va qiz bolalarga gender tenglik tushunchasini singdirish, erkaklarning jismoniy kuchliligi va ayollarning nozikligi xususiyatlarini emas, balki, har bir insonning ma'naviy yetukligi hamda aqliy tafakkur qilish ta'limotini singdirishimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi 2-sentabr 2019-yildagi O'RQ-561-son qonuni. <https://lex.uz/ru/docs/-4494709?ONDATE=19.10.2024>.
2. Uzbekiston respublikasi hukumat partali.
3. Lex.uz.
4. Advice.uz.
5. Qalampir.uz.
6. Mirzakarimovna, Raxmonova Dildora, Abbosov Mirsulton Mirsharof o'g'li. “Jamiyatda ayollar: gender tengligi va feminizm mohiyati tahlili.” Gospodarka i Innowacje. 25 (2022): 84-86.

7. Д. Курбонова. “Шарқ мутафаккирларининг қарашларида оилавий муносабатлар маданияти” деб номланган мақола “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутаффакирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари” мавзусидаги халқаро илмий-назарий ва амалий конференция тўплами. – Тошкент, 2024-йил 7-май 51-55 бетлар.

8. Д. Курбонова. “Гендерная культура и семейные отношения в Новом Узбекистане” мавзусида, Россия – Узбекистан - Таджикистан. Халқаро конференция тўпламида мақола нашр этилди. 147-154 бетлар.

ТРАВМАТИК ЖАБРАНГАН БОЛАЛАРДА ТЕЗ ТИББИЙ ЁРДАМ ВА ЖАРРОҲЛИК УСУЛЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Амиров Шахрижахон Ўткир ўғли

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети, Тиббий клиник фанлар кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу тадқиқотда травматик жабранган болаларда тез тиббий ёрдам кўрсатиш ва жарроҳлик усулларининг самарадорлиги таҳлил қилинган. 2020–2024 йиллар давомида болалар шошилинич ёрдам бўлимларига келтирилган 60 нафар бемор бола клиник ва статистик жиҳатдан ўрганилди. Асосий эътибор бош мия шикастлари, абдоминал жароҳатлар ва скелет-мускул тизими шикастларига қаратилди. Жарроҳлик интервенциялар тезлиги ва мос усул танлови клиник натижаларга таъсири таҳлил қилинди. Эрта тиббий ёрдам кўрсатиш, жарроҳлик даволашни ўз вақтида бошлаш ва кўп соҳа мутахассислари иштирокидаги ёндашув болалар ҳаётини сақлаб қолишда ҳал қилувчи бўлгани аниқланди.

Калит сўзлар: болаларда шикастланиш, шошилинич тиббий ёрдам, жарроҳлик интервенцияси, травматология, реанимация

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКСТРЕННОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ И ХИРУРГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ ТРАВМАХ У ДЕТЕЙ

Амиров Шахрижахон Уткир угли

Преподаватель кафедры клинических медицинских наук, Термезский университет экономики и сервиса

Аннотация: В данном исследовании проанализирована эффективность оказания неотложной медицинской помощи и хирургических методов при травмах у детей. В клинко-статистическом исследовании были изучены случаи 60 детей, поступивших в отделения скорой помощи в период с 2020 по 2024 годы. Основное внимание уделено черепно-мозговым травмам, абдоминальным повреждениям и травмам опорно-двигательного аппарата. Изучено влияние скорости хирургических вмешательств и выбора адекватного метода на клинические результаты. Установлено, что своевременное оказание медицинской помощи,

начало хирургического лечения и междисциплинарный подход играют решающую роль в спасении жизни детей.

Ключевые слова: травмы у детей, неотложная медицинская помощь, хирургическое вмешательство, травматология, реанимация

EFFECTIVENESS OF EMERGENCY MEDICAL CARE AND SURGICAL METHODS IN TRAUMATIZED CHILDREN

Amirov Shakhrijakhon Utkir oqli

*Lecturer, Department of Clinical Medical Sciences,
Termez University of Economics and Service*

Abstract: This study analyzes the effectiveness of emergency medical care and surgical methods in traumatized children. A total of 60 pediatric patients admitted to emergency departments between 2020 and 2024 were examined clinically and statistically. The focus was on head injuries, abdominal trauma, and musculoskeletal system damage. The impact of the speed of surgical interventions and the appropriateness of the chosen method on clinical outcomes was assessed. It was found that early medical intervention, timely initiation of surgical treatment, and a multidisciplinary approach are critical for saving children's lives.

Keywords: pediatric trauma, emergency medical care, surgical intervention, traumatology, resuscitation

Кирриш: Болалардаги шикастланиш (травма) дунё бўйлаб ўлим ва ногиронликнинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади (World Health Organization, 2022). Болалар травматологиясида ўз вақтида ва тўғри тиббий ёрдам кўрсатиш ҳаётини аҳамиятга эга. Ҳар йили юзлаб болалар йиқилиш, транспорт ҳалокатлари ва маиший жароҳатлар туфайли шошилиш жарроҳлик ёрдамига муҳтож бўлади (Rosenberg et al., 2020). Ушбу мақолада шошилиш жарроҳлик амалиётлари ва уларнинг самарадорлиги болалардаги турли хил шикастланишлар мисолида таҳлил этилади.

Усуллар: Тадқиқот 2020–2024 йиллар давомида Термиз шаҳридаги РШТЎИАМ Сурхондарё вилоят филиали болалар шошилиш жарроҳлик марказида олиб борилди. Тадқиқотга 1–14 ёшли 60 нафар бемор жалб қилинди. Улар қуйидаги шикастланиш турлари бўйича гуруҳларга ажратилди:

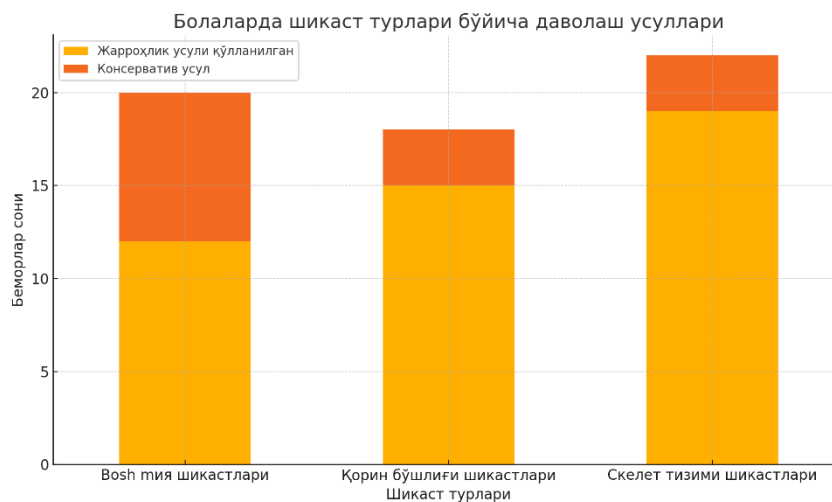
1. Бош мия шикастлари — 20 нафар
2. Қорин бўшлиғи шикастлари — 18 нафар

3. Скелет тизими шикастлари — 22 нафар

Барча беморларда шошилиш ҳолатда диагностика (УТТ, КТ, рентгенография), реанимацион тадбирлар ва жарроҳлик интервенциялари (краниотомия, лапаротомия, остеосинтез) амалга оширилди. Даволаш натижаларида беморларда асоратларнинг қолиш даври, асоратлар даражаси ва реабилитация вақти билан баҳоланди.

Натижалар:

1. Бош мия шикастлари билан келган болаларда краниотомия 12 та ҳолатда, медикаментоз терапия 8 та ҳолатда қўлланилди. Краниотомия қўлланилган беморларда 83% ҳолатда функционал тузалиш кузатилди.
2. Қорин бўшлиғи шикастларида лапаротомия 15 та ҳолатда бажарилди. 3 та ҳолатда консерватив терапия самарали бўлди.

3. Скелет тизими шикастларида остеосинтез (тармоқ усулида ёки ички металл конструкциялар билан) 19 беморда амалга оширилди. 3 беморда гипс ёрдамида даволаш қўлланилди.
4. Умумий тузалиш кўрсаткичи — 88%, жарроҳликдан кейинги асоратлар 7% ҳолатда (яра инфекцияси, остеомиелит) кузатилди.

Муҳокама: Олинган натижалар кўрсатмоқдаки, травматик жабрланган болаларда тез тиббий ёрдам ва жарроҳлик интервенцияларининг ўз вақтида ва тўғри олиб борилиши натижани яхшилайти. WHO (2022) маълумотларига кўра, шошилиш жарроҳликни кечиктириш ўлим хавфини 25–30% оширади. Шу боис, шикастланган болаларга периморбид кузатув, тезкор ташхис ва фавқулодда жарроҳлик интервенциялари ҳаётни сақлаб қолиш учун зарур ҳисобланади (Peterson et al., 2021). Скелет шикастларида замонавий остеосинтез усуллари тез реабилитацияни таъминлаётгани қайд этилди.

Хулоса: Травматик жабрланган болаларда шошилиш ёрдам ва жарроҳлик усулларининг ўз вақтида қўлланилиши даволаш самарадорлигини оширади ва асоратлар хавфини камайтиради. Тез ва тўғри ташхис, мультидисциплинар ёндашув, шунингдек, замонавий жарроҳлик техникаларининг жорий этилиши болалар ҳаётини сақлаб қолишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Келгусида ушбу тизимни янада такомиллаштириш мақсадида болалар учун махсус реанимация ва жарроҳлик стандартларини ишлаб чиқиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Peterson, A. R., Johnson, T. M., & Lee, H. J. (2021). Pediatric trauma: Advances in surgical approaches and outcomes. *Journal of Pediatric Surgery*, 56(9), 1685–1692. <https://doi.org/10.1016/j.jpedsurg.2021.03.025>
2. Rosenberg, H., Glass, N., & Kim, M. (2020). Emergency care for children with trauma: Evaluation and management. *Pediatric Clinics of North America*, 67(2), 215–230. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2019.12.002>
3. World Health Organization. (2022). *World report on child injury prevention*. Geneva: WHO Press. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241563574>
4. Nguyen, T. D., & Ramirez, M. (2019). Pediatric surgical emergencies: Best practices in trauma care. *Annals of Surgery*, 270(5), 773–781. <https://doi.org/10.1097/SLA.0000000000003509>
5. Smith, J. L., & Patel, S. K. (2020). Advances in pediatric orthopedic trauma. *Journal of Orthopedic Trauma*, 34(4), 212–219. <https://doi.org/10.1097/BOT.0000000000001653>
6. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . Лучшие интеллектуальные исследования, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
7. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина . Лучшие интеллектуальные исследования, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1919>
8. Bekmirzayev , E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungi kundagi transport vositalarining atmosferaga kimyoviy chiqindi gazlarini tarqatishining dolzarb muommalari. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>

9. Bekmirzayev , E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktining tarkibi, xususiyati va odam terisiga ta'sir mexanizmini o'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>
10. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
11. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>
12. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоеюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
13. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. *SCHOLAR* 1 (18), 189-195, 2023. 2023. *БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS jurnali* 32 (2), 27-31, 2023. 2023. *Muscle Biochemistry*.
14. Eshnazarovich, Y. X., Ro'ziboyevich, B. E., Faxriddinovna, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o'g'li, S. O. B. (2022). *Muscle Biochemistry. Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>
15. Имомов, Е., & Бекмирзаев, Е. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>

**Transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi
afzalliklari va kamchiliklari.**

Bobojonov Og‘abek Otabek o‘g‘li

**70310102- Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) mutaxassislik
bo‘yicha magistr**

Ilmiy rahbar: i.f.f.d, dots.v.b. Turayev Z.N

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli, afzalliklari va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, TMKlarning xorijiy investitsiyalarni jalb etish, innovatsiyalarni joriy etish, mehnat bozorini faollashtirishdagi o‘rni ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, ular sababli yuzaga keladigan iqtisodiy mustaqillik cheklanishi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligining susayishi kabi muammolar ham ilmiy tahlil ostiga olinadi. Tadqiqot dolzarbligi TMKlarning O‘zbekiston iqtisodiyotidagi faoliyati misolida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: transmilliy korporatsiya, investitsiya, iqtisodiy suverenitet, innovatsiya, raqobatbardoshlik, O‘zbekiston iqtisodiyoti

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida transmilliy korporatsiyalar (TMK) dunyo iqtisodiyotining ajralmas qismlariga aylangan. Ular nafaqat mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishda, balki texnologik yangilanishlar, innovatsion yondashuvlar va moliyaviy oqimlar harakatida ham muhim o‘rin tutmoqda. TMKlar yirik transchegaraviy kompaniyalar sifatida turli davlatlarda o‘z filiallari, ishlab chiqarish quvvatlari, marketing tarmoqlari orqali faoliyat yuritib, mahalliy iqtisodiyotlar bilan bevosita integratsiyalashadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham TMKlarning roli ortib bormoqda. 2024-yilgi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hisobotiga ko‘ra, mamlakatga jalb etilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning qariyb 60 foizi TMKlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu esa ular orqali iqtisodiyotga texnologiya, boshqaruv tajribasi, hamda

innovatsion mahsulotlar kirib kelishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, TMKlarning haddan tashqari iqtisodiy ustunlikka ega bo'lishi, mahalliy korxonalarni siqib chiqarishi, foydaning eksporti kabi salbiy oqibatlar ham jamiyatda muhokama qilinmoqda.

Mazkur maqolada TMKlarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ijobiy va salbiy jihatlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi va muvozanatli yondashuv asosida xulosa chiqariladi.

DOLZARBLIGI

Bugungi globallasuv va iqtisodiy integratsiya jarayonlari sharoitida transmilliy korporatsiyalar (TMK) nafaqat xalqaro bozor, balki milliy iqtisodiyotlar taraqqiyotida ham muhim strategik subyektga aylangan. Dunyo bo'yicha TMKlar sonining ortib borayotgani, ularning yalpi ichki mahsulotga bo'lgan hissasi tobora kengayib borayotgani ushbu subyektlarning ta'sir doirasi qanchalik chuqur ekanligini ko'rsatadi. TMKlar orqali milliy iqtisodiyotga katta hajmdagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), ilg'or texnologiyalar, boshqaruv tajribalari va xalqaro standartlar kirib kelmoqda.

Xususan, O'zbekiston kabi iqtisodiy islohotlar bosqichidagi davlatlar uchun TMKlarning roli ayniqsa muhimdir. Mamlakatda sanoat modernizatsiyasi, infratuzilmaviy rivojlanish, eksport salohiyatining kengaytirilishi va yangi ish o'rinlari yaratilishi bo'yicha TMKlar ishtirokida amalga oshirilayotgan yirik loyihalar milliy iqtisodiyotning dinamik rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Biroq, TMKlar olib kirayotgan iqtisodiy ustunlik bilan bir qatorda, ular tomonidan yuzaga keltirilayotgan muammolar – masalan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatga dosh berolmasligi, foyda oqimining mamlakat tashqarisiga chiqib ketishi, hamda iqtisodiy siyosatga bilvosita ta'sir ko'rsatish ehtimoli – dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Shu sababli, TMKlarning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini chuqur tahlil qilish, ularning faoliyatidan maksimal ijobiy samara olish yo'llarini aniqlash va ularning salbiy ta'sirlarini minimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuv ishlab chiqish

bugungi kunning dolzarb ilmiy-ijtimoiymuammosidir. Mazkur mavzuni chuqur o'rganish O'zbekistonning iqtisodiy manfaatlarini xalqaro investitsiyaviy muhit bilan uyg'unlashtirishda nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot sifat jihatdan holat tahlili (case study) va solishtirma tahlil (comparative analysis) metodlariga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki va BMTning UNCTAD hisobotlaridan olingan 2015–2024-yillar oralig'idagi rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, TMKlar faoliyat yuritayotgan sanoat tarmoqlarida (masalan, avtomobilsozlik, kimyo, to'qimachilik) ularning qo'shilgan qiymat yaratishdagi o'rni, bandlikka ta'siri va soliqlar to'lovi baholandi. Ekspert so'rovnomalari va ilmiy maqolalar asosida TMKlarning afzalliklari va xavf-xatarlarini farqlash uchun SWOT-tahlil usuli qo'llandi.

STATISTIK TAHLIL

Transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholashda statistik ko'rsatkichlar muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi va UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) ma'lumotlariga asoslangan quyidagi ko'rsatkichlar transmilliy korporatsiyalarning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'sirini aks ettiradi:

Ko'rsatkich	2019	2021	2023
TMKlar ishtirokidagi TXI (mlrd AQSH dollari)	2,4	3,1	3,9
TXI ulushi umumiy sarmoyada (%)	41,8	53,2	59,6
TMKlar orqali yaratilgan yangi ish o'rinlari (ming)	42,5	57,8	82,4
TMKlar ishtirokidagi sanoat loyihalari soni (yirik)	175	226	312
TMKlar tomonidan olib chiqilgan dividendlar (mln \$)	860	1 050	1 350

Ko'rsatkich	2019	2021	2023
TMKlar faoliyat yuritayotgan sektorlar soni	9	11	14

Manbalar: O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (2024), UNCTAD Investment Reports (2023), Davlat statistika qo'mitasi.

Tahliliy izohlar:

1. **TXI oqimi:** 2019–2023-yillar davomida transmilliy korporatsiyalar orqali kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi 2,4 milliard dollardan 3,9 milliard dollarga yetib, 62,5% o'sishni ko'rsatdi. Bu holat O'zbekistonning xalqaro investitsiya muhiti yaxshilanayotganini bildiradi.

2. **Yangi ish o'rinlari:** Faoliyat yuritayotgan TMKlar orqali bandlik darajasi sezilarli darajada oshdi. Faqat 2023-yilda o'zbek fuqarolari uchun yaratilgan 82 mingdan ortiq ish o'rni bu kompaniyalarning ijtimoiy-iqtisodiy rolini ko'rsatadi.

3. **Loyihalarning tarmoqlar bo'yicha kengayishi:** TMKlar dastlab avtomobilsozlik va yoqilg'i-energetika sohalarida faol bo'lgan bo'lsa, hozirda ularning faoliyati qishloq xo'jaligi, farmatsevtika, kimyo, axborot texnologiyalari, to'qimachilik kabi sektorlarga ham kengaygan.

4. **Moliyaviy oqimlar:** TMKlar tomonidan ishlab topilgan foydaning katta qismi o'z mamlakatlariga dividendlari ko'rinishida olib chiqilmoqda. Bu holat 2023-yilda 1,35 milliard dollarga yetgani bilan iqtisodiy mustaqillik nuqtai nazaridan xavf tug'diruvchi omil hisoblanadi.

5. **Soliq tushumlari va fiskal ta'sir:** TMKlar faoliyati natijasida davlat byudjetiga yillik soliq tushumlari 2023-yil holatiga ko'ra 2,1 trillion so'mni tashkil etdi. Bu umumiy sanoat soliq tushumlarining 28 foiziga tengdir.

NATIJALAR VA TAHLIL

O'zbekistonda TMKlar ishtirokidagi 500 dan ortiq yirik korxonalar faoliyat yuritmoqda. Ular orasida General Motors, Coca-Cola, Lukoil kabi nufuzli kompaniyalar

mavjud bo‘lib, ular texnologik jarayonlarga sezilarli yangiliklar olib kirmoqda. Ularning milliy iqtisodiyotga quyidagi yo‘nalishlarda ijobiy ta‘siri kuzatilmoqda:

1. **Investitsiya oqimi:** 2022-yilda TMKlar tomonidan O‘zbekistonga kiritilgan sarmoya 3,8 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi. Bu esa mahalliy infratuzilma va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga xizmat qildi.
2. **Yangi ish o‘rinlari:** TMKlar ishtirokidagi loyihalar orqali 80 mingdan ortiq yangi ish o‘rni yaratildi.
3. **Texnologik yangilanish:** Mahsulotlar sifatining oshishi, avtomatlashtirilgan tizimlarning joriy qilinishi TMKlar bilan bog‘liq.

Biroq salbiy jihatlar ham mavjud:

- **Iqtisodiy mustaqillikka xavf:** Mahsulot yetkazib berishning muhim segmentlari xorijiy korporatsiyalar qo‘lida bo‘lishi davlat suverenitetini cheklashi mumkin.
- **Mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bosim:** Arzon import mahsulotlar tufayli mahalliy korxonalar raqobatga dosh berolmasligi holatlari kuzatilmoqda.
- **Foyda eksporti:** TMKlar ishlab topgan foydaning katta qismi o‘z mamlakatlariga olib chiqiladi, bu esa kapitalning milliy iqtisodiyotda qolish imkonini cheklaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, transmilliy korporatsiyalar milliy iqtisodiyotga muhim hissa qo‘shuvchi omillardan biri hisoblanadi. Ular orqali zamonaviy texnologiyalar, sarmoya va boshqaruv madaniyati kirib kelmoqda. Ammo TMKlarning haddan tashqari ustun pozitsiyasi mahalliy iqtisodiy muvozanatni buzishi, mustaqillikni cheklashi mumkin.

Shu sababli O‘zbekiston TMKlar bilan hamkorlikda quyidagi strategik yondashuvni qo‘llashi lozim:

- TMKlar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy baza mustahkamlanishi;

- Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlash;
- Foydaning bir qismini reinvestitsiya qilishni majburiy qilish;
- Innovatsion transferni shartnomalar asosida milliy kadrlar bilan integratsiyalash.

Mazkur yondashuv orqali TMKlar milliy manfaatlarga moslashtirilgan holda faoliyat yuritadi va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘xtayev Y. Transmilliy korporatsiyalar va ularning texnologik transferdagi roli // Iqtisodiyot va Innovatsiya. – 2022.
2. Ergashev B. TMKlarning iqtisodiy mustaqillikka ta’siri. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.
3. UNCTAD. World Investment Report. Geneva, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hisobotlari. – 2022–2024.
5. Jahon banki ma’lumotlari. www.worldbank.org.
6. Dunning, J.H. International Production and the Multinational Enterprise. – London: Allen & Unwin, 1981.
7. OECD. Foreign Direct Investment Statistics. – 2023.
8. Hyuitt S., Hyuks Y. Transnational corporations: a vehicle of globalization. – Economic Journal, 2019.
9. Krugman P. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi. – www.stat.uz.

ATRIAL FIBRILLATION

Yodgorov Yoqubjon Yodgor o'g'li

Samarkand State Medical University

Department of Internal Diseases, Functional Diagnostics, and Cardiology, Faculty of
Advanced Medical Education

1st-Year Clinical Residents.

Vahobov Karimjon Vafoqul o'g'li

Samarkand State Medical University

Department of Internal Diseases, Functional Diagnostics, and Cardiology, Faculty of
Advanced Medical Education

1st-Year Clinical Residents.

Norqulov Abdulaziz G'ofur o'g'li

Samarkand State Medical University

Department of Internal Diseases, Functional Diagnostics, and Cardiology, Faculty of
Advanced Medical Education

1st-Year Clinical Residents.

Annotation: This article discusses atrial fibrillation, one of the most common types of cardiac arrhythmias. It explores the etiology, clinical manifestations, diagnostic methods, and treatment strategies of the condition. Special attention is given to the role of functional diagnostics in the identification and management of atrial fibrillation. The article also highlights the importance of early detection and appropriate therapeutic interventions to reduce the risk of complications such as stroke and heart failure. The purpose of this study is to enhance the understanding of atrial fibrillation among clinical practitioners and improve patient outcomes through timely and effective medical care.

Keywords: atrial fibrillation, arrhythmia, functional diagnostics, electrocardiography, cardiac rhythm disorders, anticoagulant therapy, stroke prevention, heart failure, clinical symptoms, treatment strategies

Introduction.

Atrial fibrillation (AF) is the most common type of sustained cardiac arrhythmia encountered in clinical practice. It is characterized by rapid and irregular electrical impulses in the atria, leading to ineffective atrial contraction and an irregular ventricular response. AF significantly increases the risk of stroke, heart failure, and overall cardiovascular morbidity and mortality. Its prevalence rises with age and is often associated with underlying cardiovascular conditions such as hypertension, coronary artery disease, and valvular heart disease.

Advancements in diagnostic methods, particularly in functional diagnostics such as electrocardiography and echocardiography, have greatly improved the ability to detect and monitor AF. Despite progress in treatment options—including pharmacological and interventional strategies—effective management of atrial fibrillation remains a major challenge in cardiology.

This article aims to provide a comprehensive overview of the pathophysiology, diagnosis, and treatment of atrial fibrillation, emphasizing the importance of early detection and proper therapeutic intervention.

Main Body.

1. Definition and Classification

Atrial fibrillation (AF) is defined as a supraventricular tachyarrhythmia characterized by uncoordinated atrial activation and, consequently, ineffective atrial contraction. On an electrocardiogram (ECG), it appears as an absence of discrete P waves and the presence of irregularly irregular ventricular responses. AF is typically classified into five types based on duration and recurrence: Paroxysmal AF – episodes that terminate spontaneously within 7 days. Persistent AF – episodes that last longer than 7 days or require intervention. Long-standing persistent AF – continuous AF lasting more than 12 months. Permanent AF – AF accepted by the patient and physician with no attempt to restore sinus rhythm. Non-valvular AF – AF not caused by a heart valve issue

2. Etiology and Risk Factors. Atrial fibrillation can result from various structural and non-structural heart conditions. The most common risk factors include: Hypertension. Coronary artery disease. Heart failure. Valvular heart diseases (especially mitral valve disorders). Diabetes mellitus. Thyroid dysfunction (especially hyperthyroidism). Chronic obstructive pulmonary disease (COPD). Alcohol abuse ("holiday heart syndrome"). Obesity and sleep apnea. Advanced age. In many cases, atrial fibrillation

can occur without identifiable heart disease, which is referred to as lone atrial fibrillation.

3. Pathophysiology. The pathogenesis of AF involves both electrical and structural remodeling of the atrial myocardium. Multiple reentrant wavelets in the atria cause chaotic electrical activity, leading to loss of atrial mechanical function. Structural changes, such as fibrosis, inflammation, and atrial enlargement, further promote the persistence of AF. These mechanisms result in hemodynamic compromise and increased risk of thromboembolism.

4. Clinical Manifestations. The clinical presentation of AF varies widely. Some patients remain asymptomatic and are diagnosed incidentally, while others may present with: Palpitations. Fatigue. Shortness of breath. Chest discomfort. Dizziness or syncope. Reduced exercise tolerance. In some cases, the first manifestation may be a stroke or transient ischemic attack (TIA) caused by embolism from atrial thrombi, especially in the left atrial appendage.

5. Diagnosis. Diagnosis of atrial fibrillation is primarily based on electrocardiographic findings. Essential diagnostic tools include: 12-lead ECG – confirms the irregular rhythm and absence of P waves. Holter monitoring – useful for detecting paroxysmal AF. Echocardiography – assesses structural abnormalities, chamber size, and presence of thrombi. Blood tests – evaluate thyroid function, electrolytes, and other contributing factors. CHADS₂ or CHA₂DS₂-VASc score – used to assess stroke risk and guide anticoagulation therapy

6. Treatment and Management

The management of atrial fibrillation includes rate control, rhythm control, and prevention of thromboembolism.

a) Rate Control. Beta-blockers (e.g., metoprolol). Calcium channel blockers (e.g., diltiazem). Digoxin – particularly in patients with heart failure

b) Rhythm Control. Antiarrhythmic drugs (e.g., amiodarone, flecainide). Electrical cardioversion – especially in symptomatic or newly diagnosed AF. Catheter ablation – indicated in drug-resistant or recurrent AF

c) Anticoagulation. Preventing stroke is a crucial part of AF treatment. Anticoagulants include: Vitamin K antagonists (e.g., warfarin) Direct oral anticoagulants (DOACs) (e.g., apixaban, rivaroxaban, dabigatran) The choice depends on the patient's stroke risk profile, bleeding risk, and comorbidities.

7. Prognosis and Complications

If untreated or poorly managed, AF can lead to serious complications: Stroke. Heart failure. Tachycardia-induced cardiomyopathy. Reduced quality of life. Increased mortality. Early diagnosis and tailored treatment significantly improve prognosis and reduce complications.

Conclusion: Atrial fibrillation remains one of the most prevalent and challenging cardiac arrhythmias worldwide. Its complex pathophysiology, involving both electrical and structural changes in the atria, contributes to its persistence and associated complications. The condition significantly increases the risk of ischemic stroke, heart failure, and overall cardiovascular morbidity and mortality, particularly in elderly populations and those with underlying cardiovascular diseases. Early and accurate diagnosis using advanced functional diagnostics, including electrocardiography and echocardiography, is crucial for timely intervention. The management of atrial fibrillation requires a comprehensive approach that includes controlling the heart rate, restoring and maintaining sinus rhythm when appropriate, and implementing effective anticoagulation to prevent thromboembolic events. Personalized treatment plans based on individual patient risk factors, symptoms, and comorbidities improve therapeutic outcomes and quality of life. Despite advances in pharmacological therapies and interventional techniques like catheter ablation, atrial fibrillation remains a chronic condition that requires ongoing monitoring and management. Future research is essential to better understand the underlying mechanisms, improve risk stratification, and develop novel therapies that are safer and more effective. Ultimately, a multidisciplinary approach involving cardiologists, primary care providers, and patients is vital to optimize care and reduce the burden of this common arrhythmia.

References:

1. January, C. T., Wann, L. S., Calkins, H., et al. (2019). 2019 AHA/ACC/HRS Focused Update of the 2014 AHA/ACC/HRS Guideline for the Management of Patients With Atrial Fibrillation. *Circulation*, 140(2), e125-e151. <https://doi.org/10.1161/CIR.0000000000000665>
2. Kirchhof, P., Benussi, S., Kotecha, D., et al. (2016). 2016 ESC Guidelines for the Management of Atrial Fibrillation. *European Heart Journal*, 37(38), 2893-2962. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehw210>

3. Lip, G. Y. H., & Lane, D. A. (2015). Stroke Prevention in Atrial Fibrillation: A Systematic Review. *JAMA*, 313(19), 1950-1962. <https://doi.org/10.1001/jama.2015.4322>
4. January, C. T., & Wann, L. S. (2014). Atrial Fibrillation: Diagnosis and Management. *BMJ*, 348, g3657. <https://doi.org/10.1136/bmj.g3657>
5. Nattel, S., & Harada, M. (2014). Atrial Remodeling and Atrial Fibrillation: Recent Advances and Translational Perspectives. *Journal of the American College of Cardiology*, 63(22), 2335-2345. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2014.02.555>
6. Camm, A. J., Lip, G. Y., De Caterina, R., et al. (2012). 2012 Focused Update of the ESC Guidelines for the Management of Atrial Fibrillation. *European Heart Journal*, 33(21), 2719-2747. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehs253>
7. Toshpulov, M. R. (2020). *Heart Rhythm Disorders: Clinical and Diagnostic Aspects*. Tashkent: Medical Publishing House.
8. Karimov, S. A., & Usmonov, D. D. (2018). *Heart Arrhythmias and Their Treatment*. *Uzbek Medical Journal*, 5(2), 45-52.
9. Rasulov, B. N., & Mirzayeva, M. F. (2019). Functional Diagnostic Methods in Cardiovascular Diseases. *Scientific-Theoretical Medical Journal*, 7(1), 12-18.
10. Turgunov, I. M. (2021). Modern Diagnostics and Treatment Methods of Cardiovascular Diseases. *Medicine and Health*, 8(3), 33-40.

MIOKARD INFARKTINING KLINIK BELGILARI VA TASHXISLASH USULLARI

Berdimurodov Javlonbek Xayrulla o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Dillayev Abdurahmon Shamsiddin o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

O'rinov Adhamjon Akramovich

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada miokard infarktining klinik belgilari va uni tashxislashda qo'llaniladigan zamonaviy usullar tahlil qilinadi. Miokard infarkti yurak mushaklarining qon bilan ta'minlanishi buzilishi natijasida kelib chiqadigan hayot uchun xavfli holat bo'lib, uning erta aniqlanishi va to'g'ri tashxis qo'yilishi bemorning hayotini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada kasallikning asosiy simptomlari – ko'krak sohasidagi og'riq, nafas qisishi, holsizlik va boshqa alomatlar yoritilgan. Shuningdek, elektrokardiografiya (EKG), qon zardobida troponin darajasini aniqlash, ekokardiyografiya kabi tashxis usullarining afzalliklari va diagnostik samaradorligi muhokama qilingan. Maqolaning asosiy maqsadi – miokard infarktining o'z vaqtida aniqlanishiga xizmat qiluvchi klinik va laborator belgilarning ahamiyatini yoritishdan iborat.

Kalit so'zlar: miokard infarkti, klinik belgilari, tashxis usullari, EKG, troponin darajasi.

Kirish.

Miokard infarkti yurak mushaklarining kislorod bilan ta'minlanishi keskin buzilishi natijasida yuzaga keladigan og'ir patologik holat bo'lib, u global sog'liqni saqlash muammolaridan biridir. Kasallikning erta belgilari va ularni to'g'ri aniqlash bemorning hayoti va sog'lig'ini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, miokard infarktining klinik belgilari va zamonaviy tashxislash usullarini o'rganish zamonaviy kardiologiyada ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism.

Miokard infarkti yurakni oziqlantiruvchi koronar tomirlarning to'silib qolishi natijasida yurak mushaklarining (miokardning) ma'lum bir qismi nekrozga uchrashi bilan kechadigan holatdir. Bu holat odatda koronar arteriyalarda tromboz yoki aterosklerotik blyashkalar yorilishi tufayli yuzaga keladi. Miokard infarkti o'tkir yurak yetishmovchiligiga, aritmiyalarga va hatto o'limga olib kelishi mumkin. Shu sababli, uning klinik belgilari va tashxis usullarini o'z vaqtida aniqlash nihoyatda muhimdir. Miokard infarktining asosiy klinik belgilari:

1. Ko'krak sohasida og'riq – kasallikning eng asosiy belgisi bo'lib, ko'pincha chap ko'krak sohasida bosuvchi, siquvchi xarakterga ega bo'ladi. Og'riq bo'yinga, chap yelka yoki qo'lga tarqalishi mumkin.
2. Nafas qisishi (dispnoe) – yurakning nasos vazifasining buzilishi natijasida yuzaga keladi, ayniqsa jismoniy harakatdan so'ng kuchayadi.
3. Terining oqarishi va sovuqlik bosishi – yurak faoliyatining pasayishi natijasida qon aylanishi yetarli darajada ta'minlanmaydi.
4. Ko'ngil aynishi, qusish, haddan tashqari zaiflik – ayniqsa orqa devor infarktida kuzatiladi.
5. Tashvish va vahima hissi – bemorlar ko'pincha o'zlarining o'layotgandek his qilishlarini bildiradilar. Miokard infarktini tashxislash usullari:

1. Elektrokardiografiya (EKG). EKG miokard infarktining dastlabki va eng muhim tashxislash usuli hisoblanadi. ST segmentining ko'tarilishi yoki pasayishi, Q to'lqinining chuqurlashishi orqali infarkt o'chog'i aniqlanadi. ST segmentining ko'tarilishi ST Elevation Myocardial Infarction (STEMI) deb nomlanadi.
2. Qon zardobida yurakka xos biomarkerlar (troponin I va T). Troponin darajasining oshishi yurak mushagi hujayralarining zararlanganidan dalolat beradi. Troponin testlari infarkt boshlangandan keyin bir necha soat ichida aniq natija beradi va yuqori sezuvchanlikka ega.
3. Ekokardiyografiya (Ultratovush tekshiruvi). Yurakning mexanik faoliyatini va mushak qismlarining harakatini baholash imkonini beradi. Shu orqali infarkt o'chog'i joylashgan hududda gipokineziya yoki akineziya aniqlanadi.
4. Koronar angiografiya. Yurak tomirlarini vizualizatsiya qilish orqali tutilgan arteriyalar aniqlanadi. Bu usul ayniqsa invaziv davolash (masalan, stent qo'yish) rejalashtirilayotgan bemorlarda qo'llaniladi.

5. Magnet-rezonans tomografiya (MRT). Yurak to'qimalaridagi o'zgarishlarni aniqlash uchun qo'shimcha usul bo'lib, infarkt chuqurligi va hajmini aniqlashda yordam beradi. Tashxisda vaqtning ahamiyati. Miokard infarkti holatlarida "oltin soat" deb ataluvchi dastlabki 1–2 soat ichida tashxis qo'yish va davolashni boshlash bemorning hayotini saqlab qolishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois bemorning shikoyatlarini diqqat bilan tahlil qilish va tezkor tashxis qo'yish zarur.

Xulosa: Miokard infarkti – yurak mushaklarining qon bilan ta'minlanishi keskin buzilishi natijasida yuzaga keladigan va hayot uchun xavf tug'diruvchi holatdir. Kasallikning asosiy klinik belgilari, xususan ko'krak sohasidagi og'riq, nafas qisishi, zaiflik, terining oqarishi va yurak ritmidagi buzilishlar infarktni erta aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Miokard infarktining tashxisini to'g'ri va tez qo'yish uchun zamonaviy diagnostik usullar – elektrokardiografiya, yurak biomarkerlari (troponinlar), ekokardiyografiya va angiografiya keng qo'llaniladi. Ayniqsa dastlabki soatlarda tashxis qo'yish va davolashni boshlash bemorning hayoti va yurak salomatligi uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu sababli, kasallik belgilari va tashxis usullari bo'yicha doimiy bilim va malaka oshirib borish tibbiyot xodimlarining ustuvor vazifasidir. Aholining infarkt belgilari haqida xabardorligini oshirish, profilaktik choralarni kuchaytirish orqali ushbu kasallikdan o'lim ko'rsatkichlarini kamaytirish mumkin. Miokard infarktiga qarshi samarali kurash – bu faqat shifokor emas, balki jamiyatning umumiy sog'lom turmush tarzi va tibbiy madaniyatiga ham bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. "Ichki kasalliklar propedevtikasi" – T.: Tibbiyot, 2020.
2. Harrison's Principles of Internal Medicine. 20th Edition, McGraw-Hill Education, 2018.
3. Braunwald E. "Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine" – 11th Edition, Elsevier, 2019.
4. Almazov V.A. "Kardiologiya" – Sankt-Peterburg: Meditsina, 2017.
5. European Society of Cardiology (ESC). "Guidelines for the management of acute myocardial infarction in patients presenting with ST-segment elevation", 2020.
6. World Health Organization (WHO). Cardiovascular Diseases (CVDs) – Fact Sheet, 2023. <https://www.who.int>

O‘ZBEK HIKOYACHILIGI EVOLYUTSIYASI VA ABDULLA QAHHORNING STILISTIK YANGILIKLARI

Turdiqulov Quvonchbek Yusufjon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Iqtisodiyot fakulteti, 3-kurs, I-61/22 guruhi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek hikoyachiligining tarixiy taraqqiyoti va Abdulla Qahhor ijodining stilistik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Qahhorning hikoyalari asosida uning ijtimoiy-realistik yondashuvi, psixologik tasvir mahorati va badiiy uslubdagi yangiliklari aniqlangan. Shuningdek, adib ijodida nutq vositalari, detallar, makon va ruhiy kechinmalar orqali obraz yaratishning samarali usullari ochib berilgan. Maqola hikoyachilik janrining milliy adabiyotdagi o‘rni va zamonaviy talqini nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, o‘zbek hikoyachiligi, stilistik yangilik, realizm, psixologizm, badiiy tafsilot, ruhiy tahlil.

Аннотация: В данной статье рассматривается эволюция узбекского рассказа и стилистические новаторства в творчестве Абдуллы Каххара. На основе анализа его произведений выявлены особенности реалистического подхода писателя, мастерства психологического портрета и инновации в художественной форме. Особое внимание уделено использованию речевых средств, деталей, описания пространства и душевных переживаний в создании образов. Работа представляет научную ценность с точки зрения интерпретации жанра рассказа в национальной литературе.

Ключевые слова: Абдулла Каххар, узбекский рассказ, стилистические новшества, реализм, психологизм, художественные детали, душевный анализ.

Abstract: This article analyzes the evolution of Uzbek short stories and the stylistic innovations in the works of Abdulla Qahhor. Based on an in-depth study of his narratives, the research highlights Qahhor’s realistic approach, mastery in psychological depiction, and contributions to stylistic development. Special focus is given to the use of language, narrative details, spatial description, and emotional depth in character

construction. The paper holds relevance in interpreting the short story genre within the framework of national literature.

Keywords: Abdulla Qahhor, Uzbek short story, stylistic innovation, realism, psychological analysis, literary detail, character portrayal.

Kirish

O‘zbek adabiyotida hikoya janri XX asr boshlaridan boshlab shakllanib, o‘ziga xos taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tdi. Bu jarayonda G‘afur G‘ulom, Oybek, Abdulla Qodiriy kabi adiblar hikoyachilikning asoslarini yaratgan bo‘lsalar, Abdulla Qahhor ushbu janrni yangi bosqichga olib chiqdi. Uning ijodi o‘zbek hikoyachiligida realistik uslubning mustahkamlanishiga, inson ruhiyatining chuqur tahliliga va badiiy ifoda vositalarining boyishiga katta hissa qo‘shdi.

Abdulla Qahhorning hikoyalari o‘zbek adabiyotida realizmning yorqin namunalaridan biridir. U “O‘g‘ri”, “Bemor”, “Anor”, “Dahshat” kabi asarlarida oddiy insonlarning hayoti, ularning ichki kechinmalari va jamiyatdagi o‘rni haqida chuqur mulohazalar yuritadi. Adibning badiiy mahorati, ayniqsa tasviriy ifodalarda, obraz yaratishdagi aniqlik va noziklikda yaqqol namoyon bo‘ladi. Uning hikoyalarda har bir detal, har bir tasvir qahramonning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada o‘zbek hikoyachiligining evolyutsiyasi, uning asosiy bosqichlari va xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Abdulla Qahhorning hikoyachilikdagi stilistik yangiliklari, uning badiiy uslubi va o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasi chuqur o‘rganiladi. Maqola davomida adib hikoyalari misolida uning badiiy mahorati, obraz yaratishdagi yondashuvlari va o‘zbek hikoyachiligidagi o‘rni yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

O‘zbek hikoyachiligi taraqqiyotining turli bosqichlari va Abdulla Qahhor ijodining stilistik yangiliklari haqida ko‘plab adabiyotshunoslar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu bo‘limda ana shunday tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Almardanova Iroda Toshmamatovna o‘zining “O‘zbek hikoyachiligining poetik strukturasi” nomli maqolasida o‘zbek hikoyachiligining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlarini tahlil qiladi. U XX asr boshlarida Abdulla Qodiriy, G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor kabi yozuvchilarning hikoyachilikdagi o‘rni va ularning realizmga asoslangan uslublarini ko‘rsatadi. Shuningdek, urush yillarida va undan keyingi davrda hikoya janrining rivojlanishida A. Muxtor, S. Zunnunova, P. Qodirov, O. Yoqubov kabi yozuvchilarning hissasini ta’kidlaydi. Maqolada hikoyada inson ruhiy kechinmalari

orqali obrazlarning poetik talqini ifoda etilishi, realizm va psixologizmning ifodasi o‘zbek hikoyalarida qanday talqin etilgani haqida fikr yuritiladi.

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna “Abdulla Qahhor hikoyalarida tasviriy ifodalar” nomli maqolasida adibning hikoyalarida inson ruhiyatining o‘zaro tasvirlanishi va obrazlarning tasviri haqida so‘z yuritadi. Uning fikricha, Abdulla Qahhor o‘zbek realistik hikoyachiligining asoschilaridan biri bo‘lib, adabiyotimizda bu janrning shakllanishi va o‘shiga katta hissa qo‘shgan. Maqolada “Bemor”, “Anor”, “Millatchilar”, “Tomoshabog‘”, “O‘g‘ri” kabi hikoyalar tahlil qilinadi.

Kenjayeva Poshshajon “Hozirgi o‘zbek hikoyalarida qahramon ruhiyatini tasvirlash tamoyillari” nomli dissertatsiyasida o‘zbek hikoyachiligida qahramon ruhiyatining tasviri, psixologik poetik uslub va realizmning ifodasi haqida so‘z yuritadi. Uning fikricha, psixologik jarayonlar zamondagi voqealar hikoyada qahramonlar ruhiyati, ichki monologlar orqali namoyon bo‘ladi.

Ozod Sharafiddinov o‘zining “Abdulla Qahhor” nomli asarida adibning ijodi, uning o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va ahamiyati haqida batafsil so‘z yuritadi. U Abdulla Qahhorni o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri sifatida e‘tirof etadi va uning asarlarida inson ruhiyatining chuqur tahlili, realistik tasvir va ijtimoiy tanqid mavjudligini ta’kidlaydi.

Tadqiqot etodologiyasi

Ushbu tadqiqotda ma’lumotlar adabiy manbalar, ilmiy maqolalar, adabiyotshunoslikka oid dissertatsiyalar hamda Abdulla Qahhorning asarlari asosida tanlab olindi. Tahlil usuli sifatida komparativ, stilistik va kontent-analiz yondashuvlari qo‘llanildi, unda hikoyachilikdagi stilistik o‘zgarishlar va uslubiy yangiliklar tizimli o‘rganildi.

Tahlil va natijalar

Abdulla Qahhor ijodi o‘zbek hikoyachiligida tub burilish yasagan bo‘lib, janrning ichki strukturasi, badiiy ifoda vositalarini, ruhiy tahlil imkoniyatlari va stilistik qamrovini sezilarli darajada kengaytirgan. U hikoyachilikda mavzularni yangicha ko‘rish, ularni teran psixologik tahlil bilan ifodalash orqali o‘zbek adabiyotiga realizmning eng yuksak namunalarini olib kirgan yozuvchilardan biri hisoblanadi. Adibning ijodiy faoliyati 1930-yillardan boshlab shakllana boshlagan bo‘lib, aynan shu yillarda o‘zbek adabiyotida ijtimoiy buyurtmaga asoslangan sotsiorealistik

tendensiyalar ustunlik qilgan. Biroq Qahhor bu davrda ham san'at va estetikani siyosiy tazyiqlardan imkon qadar holi tarzda olib borishga intilgan.

Qahhor hikoyalarining eng muhim xususiyatlaridan biri — ulardagi psixologik chuqurlikdir. Uning “Dahshat” hikoyasida bosh qahramon Unsin obrazida insonning ruhiy iztiroblari, kechinmalari, o'zini tanqid qilish kabi murakkab holatlar qahramonning ichki monologi va tashqi voqealar fonida yoritiladi. Ushbu hikoya orqali yozuvchi inson vijdoni, gunoh, pushaymonlik va hayot muqarrarliligi haqidagi falsafiy qatlamlarni yarata olgan. Bu esa o'zbek hikoyachiligida ilgari kam kuzatilgan chuqur psixologizm namunasi sifatida baholanadi.

Shuningdek, Qahhorning “O'g'ri” hikoyasi ham muhim tahlil obyekti hisoblanadi. Asarda qahramonning o'g'rilikka qo'l urishi, jamiyatdagi muhtojlik, odamlar o'rtasidagi ishonchsizlik va ijtimoiy befarqlik holatlari satirik va kinoyaviy ohangda tasvirlanadi. Hikoya oxiridagi kutilmagan yakun — o'g'rining fosh bo'lmasligi va jamiyatning unga befarqligi — muallifning jamiyatdagi axloqiy inqirozga nisbatan jiddiy tanqidiy pozitsiyasini ochib beradi. Shu bilan birga, bu yerda satira va ironiyadan mahorat bilan foydalanilgan bo'lib, ular Qahhor uslubining ajralmas qismini tashkil etadi.

Adibning yana bir mashhur hikoyasi — “Anor”da esa ijtimoiy-maishiy muammolar badiiy ifoda vositalari orqali ochib beriladi. Hikoya markazida onaning o'z farzandi bilan ziddiyatli munosabatlari, avlodlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, shaxsiy manfaat bilan insoniylik qadriyatlarini to'qnashuvi yotadi. Ushbu asarda Qahhor milliy urf-odat, ma'naviy qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatlarni yoritadi. Har bir voqea va tafsilot obrazning ichki dunyosi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, kompozitsiya va syujet yechimi ruhiy izlanishlarga xizmat qiladi.

Qahhor ijodida muhim stilistik yangiliklardan biri — dialog va ichki monolog vositalaridan keng foydalanishdir. Masalan, “Tomoshha” hikoyasida oddiy voqelik — qo'g'irchoq tomoshasiga borgan qahramon — fonida insonning ichki dunyosi, bolalik davriga bo'lgan ehtiyoji, hissiyoti va hayotga bahosi ifodalanadi. Qahramonlar o'z ichida fikr yuritadi, tortinadi, bahs qiladi. Bu esa hikoyaning badiiy ta'sirchanligini kuchaytiradi. Qahhor o'zbek hikoyachiligiga og'zaki nutq va xalqona iboralarni olib kirgan yozuvchilardan biri bo'lib, bu orqali realizm ruhini mustahkamlashga erishgan. Nutqdagi tabiiylik va obraz tiliga xos xususiyatlarni badiiy vositaga aylantira olgan.

Adib hikoyalarida tafsilotlarga estetik ishlov berilgan. Masalan, “Bemor” hikoyasida bemor cholning ruhiy holati, qizi tomonidan ko'rsatilayotgan beparvolik,

atrofdagilarning loqaydligi orqali insoniy qadriyatlarining yo‘qolib borayotgan jamiyatdagi holatiga ishora qilinadi. Hikoyaning soddaligi uni o‘quvchiga yaqinlashtiradi, ammo undagi badiiy qatlamlar va ruhiy yechimlar chuqur ijtimoiy ma’noga ega. Bu tafsilotli, ruhiyatga yo‘naltirilgan yozuv uslubi Qahhorni o‘z zamonasidagi boshqa adiblardan ajratib turadi.

Qahhor hikoyalarida joy va makon tasviri ham o‘ta funksionaldir. Bu tasvirlar dekorativ emas, balki voqea va obraz ruhiyatiga bevosita xizmat qiladi. “Sarob” hikoyasida, masalan, cho‘l manzarasi orqali hayotdagi bo‘shashganlik va ruhiy charchoq holati beriladi. Bu yondashuv o‘zbek hikoyachiligida tabiat tasvirining ruhiy kontekstga xizmat qilishini anglatadi va realizm tamoyillarini mustahkamlovchi uslub sifatida qadrlanadi.

Shuningdek, Qahhor o‘zbek hikoyalariga ochiq yakunli kompozitsion struktura olib kirgan. Uning ko‘plab hikoyalarida syujetda aniq yechim yo‘qdek tuyuladi, ammo bu o‘quvchini fikrlashga, voqeani mustaqil baholashga undaydi. Bu metod, masalan, “Millatchilar” yoki “Ayajonlarim” kabi hajviy hikoyalarda yaqqol ko‘rinadi. Bu yondashuv sovet davridagi siyosiy senzura sharoitida fikrni ramziy tarzda yetkazishning samarali uslubiga aylangan.

Umuman olganda, Abdulla Qahhor o‘zbek hikoyachiligida ichki poetikani yangilagan, uni xalqona, ammo murakkab badiiy qatlamlar bilan boyitgan adib sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirgan. Uning hikoyalarida mavjud voqelik real ko‘rinishda emas, balki ruhiy-simvolik, ba‘zan tanqidiy-kinoyaviy tilda aks ettiriladi. Bu esa o‘zbek adabiyotida modernizmga yo‘l ochuvchi muhim uslubiy signal sifatida baholanadi.

Bugungi adabiyotshunoslikda Qahhor hikoyalarining tahlili nafaqat adabiy uslubni, balki milliy tafakkur, axloqiy me‘yorlar, ijtimoiy ong, zamonaviylik va an‘ana munosabatlarini o‘rganish uchun ham metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Chunki Qahhor o‘z asarlari orqali inson, jamiyat va ruhiyat o‘rtasidagi murakkab muvozanatni badiiy jihatdan muvaffaqiyatli tarzda ifodalay olgan. Uning stilistik yangiliklari, realistlik va psixologik uslublarni uyg‘unlashtirish mahorati bugungi adabiyot uchun ham ibratli maktab hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

O‘zbek hikoyachiligi taraqqiyotining tahlili va Abdulla Qahhor ijodining stilistik xususiyatlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bu janr o‘zining shakllanishidan boshlab zamonaviy bosqichgacha chuqur ijtimoiy, axloqiy va psixologik masalalarni yoritishga xizmat qilgan. Abdulla Qahhor o‘zining hikoyalarida o‘zbek adabiyotiga yangi ifoda

vositalarini olib kirgan, inson ruhiyatini teran tahlil qilish orqali hikoyachilik janrini badiiy va g'oyaviy jihatdan boyitgan. U yaratgan realizm, satirik tahlil, aniq va sodda, biroq chuqur ma'noli tildan foydalanish tamoyillari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Sohani yanada rivojlantirish uchun, eng avvalo, o'zbek hikoyachiligining klassik namunalarini zamonaviy adabiy muhitga mos tarzda talqin qilish, ularni yangi avlod o'quvchilariga yetkazish zarur. O'zbek tilshunosligida stilistik tahlillarni chuqurlashtirish, hikoya janridagi nutq uslublari va tasvir vositalarini zamonaviy lingvopoetik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish muhimdir. Shu bilan birga, bugungi yosh adiblar ijodini Abdulla Qahhor maktabining badiiy mezonlari asosida baholash, ularning asarlarida realistik va psixologik yo'nalishlarni rag'batlantirish orqali hikoyachilikda yangicha yo'nalishlar paydo bo'lishiga zamin yaratish mumkin. Buning uchun ijodiy yozuv darslari, adabiy laboratoriyalar va tahliliy seminarlar tashkil qilish, maktab va oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlariga o'zbek hikoyachiligining taraqqiyot bosqichlarini tizimli o'rgatish zarur. Shu tariqa, adabiyotimizning hikoya janri boy an'analar bilan uyg'un holda yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O. Sharafiddinov. Abdulla Qahhor. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. – 160 b.
2. M.I. Abdurahmonova. Abdulla Qahhor hikoyalarida tasviriy ifodalar. – T.: O'zbekiston fanlari akademiyasi, 2021. – 132 b.
3. A. Qahhor, Anor. Qissa va hikoyalar to'plami, Toshkent, G'afur G'ulom, 2012.
4. A. Madvaliyev tahriri ostida, O'zbek tilining izohli lug'ati, Toshkent, 1981.
5. E. Jo'rayeva, O'zbek xalq maqollarining lingvistik asoslari. Toshkent, Akademnashr, 2019.
6. M. Sulaymonov, O'zbek xalq og'zaki ijodi (Akademik litseylar uchun o'quv qo'llanma), Namangan nashriyoti, 2010.
7. O. Madayev, Xalq og'zaki poetik ijodi, Sharq, Toshkent, 2010.
8. Safarov Ohunjon, O'zbek xalq og'zaki ijodi: pedagogika oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent, Musiqa, 2010.
9. I.T. Almardanova. O'zbek hikoyachiligining poetik strukturasi. – T.: Orient Innovation, 2022. – 144 b.
10. P. Kenjayeva. Hozirgi o'zbek hikoyalarida qahramon ruhiyatini tasvirlash tamoyillari. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 198 b.

IJODIY SOHALARDA KREATIVLIK VA TADBIRKORLIK FAOLIYATI

Jumanazarov Zohidjon Eldor o‘g‘li

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti

Annotatsiya. Biz eshitayotgan musiqa, ishxonada ochayotgan eshigimiz yoki hozir o‘tirgan stulimiz – bularning barchasi kreativlik mahsulidir. Kreativlik bizning kundalik hayotimizda muhim rol o‘ynaydi, chunki bugungi kunda tobora ko‘proq odamlar o‘z tasavvuri va yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga intilmoqda. Kreativlikni tarbiyalagan shaxs uni rivojlantirmagan kishiga nisbatan afzalliklarga ega bo‘ladi. U murakkab muammoni noodatiy, ammo samarali usulda hal qilishi, ilgari ko‘rilmagan yoki eshitilmagan narsani yaratishi yoki yangi va innovatsion mahsulot loyihalashi mumkin – biroq kreativlik faqat san’atkorona yoki dunyoni o‘zgartiruvchi kashfiyot degani emas. “Kreativ tadbirkorlik” atamasi ijodiy sohalardagi biznes faoliyatni anglatadi va tadbirkorning yoki boshqa kishilarning iste’dodiga investitsiya kiritishni bildiradi. Ushbu maqolaning maqsadi – kreativlik mohiyatiga umumiy nazar tashlash, aslida kreativ bo‘lish nimani anglatishini aniqlashtirish va oddiy tadbirkor bilan ijodiy sanoatdagi tadbirkor o‘rtasidagi farqlarni taqqoslashdan iborat.

Kalit so‘zlar: kreativlik, tadbirkorlik, ijodiy sanoat, madaniy ishlab chiqarish, tadbirkorlik imkoniyatlari, iqtisodiy omillar.

Bugungi kunda jamiyat tomonidan kreativlik inson egallashi mumkin bo‘lgan eng yaxshi fazilatlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. O‘qituvchidan tortib talabagacha, tadbirkordan sotuvchigacha – hamma kreativ bo‘lishni xohlaydi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bakalavriat bosqichidagi tadbirkorlik dasturlarining tahlillari shuni ko‘rsatadiki, ularning 82 foizi o‘z o‘quv rejasiga kreativlik va innovatsiyaga qaratilgan kurslarni kiritishni muhim deb hisoblaydi[6]. Dasturlar aksariyat hollarda talabaning o‘ziga xosligi va yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ularning 80 foizida kreativlik bo‘yicha alohida kurs yoki modul tarzida mashg‘ulotlar mavjud[6]. Kreativlik oddiylik bilan o‘ziga xoslik o‘rtasidagi farqni belgilaydi va zamonaviy jamiyatda eng yuqori fazilat sifatida e’tirof etiladi.

Kreativlikni aniq ta’riflash juda murakkab, chunki ilgari bu atamaga turli olimlar turlicha yondashgan. Shu sababli kreativlikka oid juda ko‘plab ta’riflar mavjud. Tadqiqotchilarning umumiy fikriga ko‘ra, biror guruh uchun qadrli bo‘lgan yangi

mahsulot yoki g'oya kreativ hisoblanadi. Boshqa olimlarning fikricha esa, bu mahsulot butunlay yangi, ilgari ko'rilmagan bo'lishi, hattoki hayratlanarli darajada noodatiy bo'lishi kerak. Ba'zi zamonaviy yondashuvlarga ko'ra esa, mahsulot hech kim uchun foydali bo'lmasa ham, u baribir kreativ bo'lishi mumkin. Aniq ta'rif mavjud bo'lmasa-da, olimlar kreativlik uchun muhim jihatlari – o'ziga xoslik, samaradorlik, yangilik va qadriyat borasida yakdil fikrga ega.

Har kuni yangi imkoniyatlar paydo bo'lishi bilan birga, globallashuv sababli raqobat ham ortib bormoqda. Hozirgi iqtisodiy yo'nalish ko'proq bilimga emas, balki kreativlikka asoslangan faoliyat tomon harakat qilmoqda – bular innovatsiyalar va tadbirkorlikka aloqador. Kreativlik tadbirkorlarga yangi g'oyalarni ilg'ash, ularni tan olish va ulardan foydalanib muvaffaqiyatli biznes yuritishda yordam beradi. Bir tomondan, tadbirkor – bu o'z biznesini boshlaydigan va foyda olish uchun tavakkal qiladigan shaxsdir. Boshqa tomondan, kreativ tadbirkor – bu kreativ sanoatda o'z biznes modelini yaratadigan shaxs bo'lib, bu yo'nalish bugungi iqtisodiyotda eng tez rivojlanayotgan sohalardan biridir. Bu sanoatlar san'at, arxitektura, ommaviy axborot vositalari, kitob bozori, sahna san'ati, musiqa va kino sohalari, dasturiy ta'minot hamda o'yin industriyasini o'z ichiga oladi. Adabiyotlarda kreativlikka oid aniq ta'rif mavjud emas, chunki olimlar bu tushunchani turlicha talqin qiladilar. Uning subyektivligi – bu tushunchaning har xil talqin qilinishiga sabab bo'luvchi asosiy omillardan biridir va bu to'liq ravishda uni qanday kontekstda tahlil qilishga bog'liq[1].

“Kreativlik” so'zi ingliz tilidagi “create” fe'lidan kelib chiqqan va har qanday kontekstda “yaratmoq”, “vujudga keltirmoq”, “hosil qilmoq”, “dizayn qilmoq” kabi ma'nolarni anglatadi. Bu fe'l, moddiy yoki nomoddiy bo'lishidan qat'i nazar, qandaydir narsaning paydo bo'lishini nazarda tutadi. Masalan, bir rasm chizilganida, rassom o'sha obrazni yaratadi; yoki jamiyatda qashshoqlik mavjud bo'lsa, bu qashshoqlik ocharchilikni – salbiy oqibatlarga olib keluvchi nomoddiy hodisani yaratadi. Yana bir misol: qadoqlangan bo'yoqlar paydo bo'lganida, bu rassomlarga ko'chada san'atini namoyish etish imkonini berdi va shu bilan yangi san'at shaklini yuzaga keltirdi. Shaxsiy xususiyatlar va tashqi muhit omillari kreativlikning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu tushuncha so'nggi yillarda ommalashib bordi va G'arb lug'atida “kreativlik tadqiqotlari” sohasi bilan birga paydo bo'ldi. 2000-yillargacha mashhurligi ortib bordi va Yevropa Ittifoqi 2009-yilni “Kreativlik va innovatsiya yili” deb e'lon qildi[1].

Kreativlik nazariyasi paydo bo'lgandan beri, uning bir nechta modellari ishlab chiqilgan. Vaqt o'tishi bilan, kreativlik bir necha bosqichlardan iborat jarayon sifatida qaralgan; shuningdek, u konvergent va divergent tafakkur bilan bog'langan. Yana bir yondashuvda kreativlik lateral va vertikal fikrlash hamda “bisotsiativ” fikrlash bilan

bog‘liq[4]. Boshqa qarashlarga ko‘ra, kreativlik yangilik va foydalilik tushunchalariga asoslanadi, yoki mavjud sohani o‘zgartirish qobiliyati sifatida qaraladi.

Hanson (2012) fikricha, kreativlik – bu “normal holatdan chetga chiqish”, ya’ni boshqacha fikrlashdir. Garchi kreativlikka oid turli yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, umumiy fikr shuki, u yangi va foydali mahsulot yoki g‘oya yaratishni anglatadi. 1926-yilda Graham Wallas tomonidan ishlab chiqilgan bosqichli modelga ko‘ra, kreativ jarayon quyidagi bosqichlardan iborat: tayyorgarlik, inkubatsiya (ichki mulohaza), yoritilish (ilhom), va tasdiqlash. Tayyorlanish bosqichi – muammoni o‘rganish, inkubatsiya – uni ong ostida “pishirib” chiqish, yoritilish bosqichi – yechimning kutilmaganda paydo bo‘lishi, tasdiqlash esa – butun jarayonni tahlil qilish va baholashdan iborat. Zamonaviy modellar bu jarayonga muammoni topish va natijani yetkazish bosqichlarini ham qo‘shadi.

1960-yilda Donald Campbell tomonidan taklif etilgan “hayoliy variatsiya va selektiv saqlanish” modeli bilimlarning paydo bo‘lishi va o‘shishini izohlovchi ilg‘or ijodiy tafakkur nazariyasidir. Bu model “sinov va xato” usuliga asoslangan. “Hayoliy variatsiya” – bu g‘oyalar tasodifiy va ong ostida vujudga kelishini bildiradi, kreativ esa bu g‘oya oxirgi mahsulotga olib kelishiga amin emas. “Selektiv saqlanish” – barcha fikr va g‘oyalar yakuniy mahsulotga kirmasligini bildiradi. Hayoliy variatsiya – mahsulotning o‘ziga xosligini, selektiv saqlanish esa – uning foydaliligini ta’minlaydi.

Divergent tafakkur – kreativlikning muhim elementi bo‘lib, u bir muammodan kelib chiqqan turli yechimlarni aniqlay olish qobiliyatini anglatadi. Divergent tafakkur emotsional tomon bilan bog‘liq bo‘lsa, konvergent tafakkur aql-zakovat (mantiqiy) tomonga bog‘liq. Konvergent tafakkur – bu oddiy savollarga to‘g‘ri va an’anaviy javoblarni berish qobiliyatidir. Bu mantiqiy qoidalarga asoslanadi va muammoning eng yaxshi echimini topishga yordam beradi. Divergent tafakkur ko‘plab yechimlarni yaratadi, konvergent tafakkur esa ularning ichidan eng optimalini tanlaydi. Ikkalasi ham ijodiy mahsulot yaratishda bir-birini to‘ldiradi.

Vertikal fikrlash mantiqqa, lateral fikrlash esa hissiyotga asoslanadi. Vertikal fikrlash bir muammoda bir xil fikrlarni ishlatsa, lateral fikrlash muammodan butunlay chetda yangi g‘oyalarni izlaydi.

Bisotsiativ fikrlash esa hazil, fan, muhandislik va san’at kabi turli sohalarga bog‘liq. Bu turdagi tafakkur o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan sohalarni yagona g‘oya orqali birlashtirishdan iborat. Yangilik va foydalilik, o‘ziga xoslik va samaradorlik – bu kreativlikning asosiy poydevorini tashkil etadi. Ammo bu tushunchalar izohlanishda noaniqliklarga sabab bo‘ladi, chunki ikkalasi ham nisbiy. O‘ziga xoslik – subyektiv bo‘lib, har bir inson ijodiy mahsulotga turlicha baho beradi; samaradorlik esa ma’lum

qiymat yoki mezonga bog‘liq. Kreativlikka yana bir yondashuv – bu mavjud sohani o‘zgartirish qobiliyatidir. Har qanday harakat, g‘oya yoki mahsulot mavjud sohani yangilab, unga yangilik olib kirs va bu yangilik soha mutaxassisleri tomonidan qabul qilinsa, u holda bu ijodiy deb hisoblanadi.

Shunday qilib, kreativlik – bu yangilik va innovatsiyada namoyon bo‘ladi. Kreativlik murakkab mexanizm bo‘lib, insoniyatning ajralmas qismidir. U turli shakllarda namoyon bo‘ladi va shu sababli uni tushunish uchun turli turlarga bo‘lish lozim. Psixologik nuqtai nazardan, ijodiy mahsulot uchta alohida axborotni qayta ishlash rejimida yuzaga keladi: ongli (deliberate) rejim, o‘z-o‘zidan (spontaneous) rejim va “oqim” (flow) holati[2].

Ongli rejimda ijodiy g‘oyalar ixtiyoriy ravishda, ong doirasida hosil bo‘ladi. Bu turdagi ijod miya old lobida (prefrontal cortex) yuzaga keladi, bu yerda yuqori kognitiv funksiyalar ijodiy topshiriqni bajaradi. Bu rejim aniq bilim talab qiladi va ko‘p hollarda sinov va xatolar orqali takroriy urinishlar bilan tavsiflanadi.

Boshqa tomondan, o‘z-o‘zidan rejimda g‘oyalar ong tashqarisida, o‘z-o‘zidan hosil bo‘ladi. Bu holatda ong ijodiy topshiriqdan chalg‘itilgan bo‘ladi, bu esa ong ostining faoliyatiga imkon beradi. Ma‘lumotlar aniqroq qayta ishlanmasa-da, bu butun miya tarmog‘ida kengroq qamrov va boshqa tezlikda axborot uzatilishini ta‘minlaydi. Har bir kreativlik turi o‘z kontekstiga qarab qo‘llanilishi kerak, chunki har birining afzalliklari va kamchiliklari bor. Ongli rejim analitik tadqiqotlar bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘z-o‘zidan rejim kutilmagan muammolarni hal qilish bilan bog‘liq.

“Flow” (oqim) holati esa ruhiy holat bo‘lib, unda jismoniy harakatlar bilan bog‘liq holda g‘oyalar hosil qilinadi. Bu holat kuchli diqqat, to‘liq jalb etilish va zavq bilan tavsiflanadi. Bu holatga kirgan inson o‘z faoliyatiga shu qadar berilib ketadiki, o‘zini anglash hissi va vaqt idroki yo‘qoladi. Tadbirkorlik bu – biznesni rivojlantirish, tashkil etish va boshqarish qobiliyati hamda istagi bo‘lib, bu jarayonda foyda olish uchun xavflarni qabul qilishni ham o‘z ichiga oladi. Bu tushuncha ilk bor 1723-yilda irland-frantsuz iqtisodchisi Richard Cantillon tomonidan, biror narsani sotib olib, noaniq narxda qayta sotadigan shaxs sifatida ta‘riflangan.

Tadbirkorlik imkoniyatlarni aniqlash va baholashdan kelib chiqadi. Tadbirkorlik faoliyati – mahsulot yaratish, yangilik kiritish yoki unga qiymat qo‘shishdan iborat. Tadbirkor faoliyati menejer faoliyatidan farq qiladi, chunki tadbirkor tashkilotni imkoniyatni ko‘rib tashkil etadi. U tashkilot barqarorligini ta‘minlashi kerak, menejer esa uni rejalashtiradi, tashkil etadi va boshqaradi. Menejer tashabbuskorlik, bosim ostida ishlash, kommunikatsiya, vaqtni boshqarish, moslashuvchanlik, mas‘uliyat va texnik bilimlarga ega bo‘lishi kerak. Ya‘ni, menejer g‘oyani daromadli mahsulotga

aylantiruvchi shaxsdir. Biroq kreativ ham tadbirkor bo'lishi, menejer ham bo'lishi mumkin.

Tadbirkorlar jamiyat va iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi, chunki ularning faoliyati iqtisodiy o'sish va ish o'rinlari yaratish bilan bog'liq. Tadbirkorlik xulq-atvori insonning faol shaxsiyati, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Yetakchilik, boshqaruv qobiliyati, jamoa tuzish, ko'nikmalar – bularning barchasi tadbirkor uchun zarur fazilatlardir. Tadbirkor – bu xavfga boradigan, yaratadigan va innovatsiya kiritadigan shaxsdir. Tadbirkorlik salohiyatiga ega bo'lgan inson, agar uni qo'llab-quvvatlaydigan muhit bo'lmasa, o'z salohiyatini to'liq amalga oshirolmaydi. Tadbirkorlikka iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, demografik, madaniy va psixologik omillar ta'sir qiladi. Mamlakatdagi tadbirkorlik va innovatsiya madaniyati, resurslarning mavjudligi, biznes ochishdagi qonun va tartiblar, shuningdek, savdo muhiti ham tadbirkorlik xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Turli xil bozorlar va kuchli xavfsizlik tarmoqlari odamlarni xavfga borishga undaydi. Kreativ tadbirkorlik – bu san'at, arxitektura, adabiyot, sahna san'ati, musiqa, kino, dasturiy ta'minot, o'yinlar, shaharni qayta tiklash, dizayn, fotografiya, sanoat innovatsiyasi, sun'iy intellekt, ommaviy axborot vositalari (qog'ozli, audio yoki video), moda va dizayn, an'anaviy hunarmandchilik, yodgorliklar va madaniy turizm, reklama, bosma mahsulotlar va kitob nashriyoti, veb-dizayn kabi ijodiy sohalarda amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyatidir. Bu faoliyat iste'dodga asoslanadi, u foyda keltirishi va ish o'rinlari yaratishi mumkin. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek:

1. Kreativ tadbirkorlik intellektual mulk, iste'dod va shaxsiy kreativlikni o'rganish faoliyatidir;
2. U intellektual mulkni iqtisodiyot bilan bog'laydi, chunki tadbirkor o'z iste'dodidan foydalanadi;
3. Sotiladigan mahsulotlar – katta qiymatga ega bo'lgan g'oyalardir;
4. Bu ifoda qiymati ijtimoiy, estetik, ruhiy, tarixiy, ramziy va haqiqiylik kabi qiymatlardan iborat bo'lishi mumkin.

Madaniy tadbirkorlik atamasi ham mavjud, lekin ikkala tur ham estetik va ramziy qiymatga ega bo'lgan mahsulotlar va xizmatlarni yaratishga qaratilgan. Garchi bu sanoatlar ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishda muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda, ammo bu sohada tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar hali yetarli emas.

Kreativ sanoatning ish o'rinlari yaratish, innovatsiya va ijtimoiy integratsiyaga qo'shayotgan hissi aniq, chunki ular daromad keltiradi va iqtisodiy diversifikatsiyani rag'batlantiradi. Iqtisodiyotda ijodga yo'nalish tendensiyasi mehnatning o'zgarishi,

to'liq ish kunli xodimlar sonining kamayishi, mehnat bozoridagi o'zgarishlar, sanoatning qayta tuzilishi va tadbirkorlik tashabbuslari bilan bog'liq.

Kreativ tadbirkorlik – bu tadbirkorlik ko'nikmalari bilan ijodiy ko'nikmalarning birlashuvi. Madaniy sanoatning muammolaridan biri shuki, bu sohada talab noaniq, mahsulotlar cheksiz xilma-xil, va zarur bo'lgan ko'nikmalarni aniqlash qiyin. Insonlar ijod jarayoni va bu jarayonning iqtisodiy salohiyatini tijoratga aylantirish o'rtasida muvozanatni ta'minlashi lozim. Muvaffaqiyatli kreativ tadbirkor, har qanday boshqa tadbirkor singari, xavf-xatarlarni qabul qilishga tayyor bo'lishi, imkoniyatlardan foydalanishi va daromad olish uchun innovatsiyalarni joriy etishi kerak. Har ikki turdagi tadbirkorlar e'tirof, maqom, ma'lum turmush tarzi va moddiy ne'matlar izlaydi. Biroq kreativ tadbirkor bilan oddiy tadbirkor o'rtasidagi asosiy farq shundaki, birinchisi uchun o'zini ro'yobga chiqarish va mustaqillik daromaddan ustundir. Ular san'atkorlar kabi g'oyalarga ma'lumotdan ko'ra ko'proq e'tibor qaratadi, biroq kreativ tadbirkorlar san'atkorlardan farqli ravishda bu g'oya va uslublarga qiymat qo'shadi va ularni madaniy jihatdan qimmatli mahsulot yoki xizmatlarga aylantiradi.

Bunday tadbirkorlarning asosiy maqsadi madaniyatni yoyish va targ'ib qilishdan iborat, biroq ular bu faoliyat orqali foyda olishni ham ko'zda tutadi; buning uchun ular tadbirkorlik tamoyillariga tayanib tashkil etish va boshqarish jarayonlarini amalga oshiradi[5].

Kreativ tadbirkorlar quyidagilar sifatida ta'riflanadi: kreativ xizmat ko'rsatuvchilar, kreativ kontent ishlab chiqaruvchilar, kreativ tajriba taqdim etuvchilar va asl kreativ mahsulot yaratuvchilar. Kreativ tadbirkor muvaffaqiyatli bo'lishi uchun, shaxsiy omillar (masalan, ichki motivatsiya yoki qaror qabul qilish qobiliyati)dan tashqari, quyidagi uchta kompetensiya toifasiga ega bo'lishi lozim: ijtimoiy, madaniy va biznes kompetensiyalari. Kreativ tadbirkor umumiy va madaniy bilimlarga, san'at sohasida tajribaga, shuningdek marketing, savdo va menejment kabi biznes ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Ijtimoiy ko'nikmalarga empatiya, jamoani boshqarish va hamkorlar hamda xodimlar bilan aloqalarni qurish va saqlab qolishga bo'lgan istak kiradi. Umuman olganda, muvaffaqiyatli tadbirkorlar quyidagi umumiy fazilatlarga ega bo'ladi[7]:

- Ular aqlli va o'z sohasida innovatsiyalar kiritadi.
- Ular rejalashtirish, tashkil qilish va qaror qabul qilishda yaxshi.
- Ular xavflarni baholaydi va qabul qiladi, noaniqlik va tushunarsizlikka bardoshlidir.
- Ular moslashuvchan va o'zgarishlarga tez moslasha oladi, lekin shu bilan birga mehnatkashdir.

- Ular uzoq muddatli harakat va chidam bilan muvaffaqiyatga intiladi. Yaxshi ijodiy tadbirkorlar quyidagi xususiyatlarga ega bo‘ladi:
 - Ular imkoniyatlarni ilg‘ab oladi.
 - Ular san‘at mazmunida ham, moliyani boshqarish va muloqotni tashkil etishda ham kreativlikka ega.
 - Ular uchun san‘at birinchi o‘rinda turadi – bu ularning ishtiyoqi va fidoyiligidir; iqtisod esa ikkinchi o‘rinda.
 - Ular san‘atkorlarni hamkorlikka jalb qilish, san‘atga qiziqish uyg‘otish, odamlar topish va xayriya yoki fond yig‘ish orqali mablag‘ keltirishda ishoniruvchi kuchga ega.
 - Ular ehtiyotkor, ammo jasoratli bo‘lib, harakatlarida umid va ishonch namoyon etadi.

Ikkala ro‘yxatni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, umumiy tadbirkorlar va kreativ tadbirkorlar o‘rtasida ko‘plab o‘xshashliklar bor, lekin asosiy farq shundaki – kreativ tadbirkor daromaddan ko‘ra madaniy qiymat yaratishga ko‘proq urg‘u beradi. Har ikkala turdagi tadbirkorlar o‘z ishida muvaffaqiyatga erishish uchun innovatsiyaga muhtoj bo‘ladi, biznes yuritishda esa yaxshi rejalashtirish va tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda “kreativ” tushunchasini tobora ko‘proq eshityapmiz va bu atamani chuqurroq tushunishga ehtiyoj ortib bormoqda. Kreativ sanoat bugungi iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biri hisoblanadi va ko‘plab odamlar bu yo‘nalishda biznes yuritishni boshlamoqda. Agar ular o‘zlarining san‘atga bo‘lgan ishtiyoqi va biznes yuritishning iqtisodiy tomonini muvozanatlashtira olsalar, muvaffaqiyatga erishish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Kreativ sohada biznes yuritish ko‘plab jihatdan oddiy biznesga o‘xshasa-da, bu o‘ziga xos soha bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarga ega. San‘at uchun bozor topish qiyin bo‘lishi mumkin, chunki u subyektivlikka asoslangan. Ikkala tadbirkorlik turini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, biznesga yondashuvda farqlar bor: ijodiy tadbirkorlar ko‘proq madaniy qiymat yaratishga intiladi, oddiy tadbirkorlar esa asosan foyda olishga yo‘naltirilgan. Har ikkisi ham innovatsiyaga ochiq va xavf-xatarga tayyor, biroq ularning yakuniy maqsadi butunlay farq qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kelajak tadqiqotchilari uchun istiqbolli yo‘nalish – bu kreativ sanoatlarda tadbirkorlikni rag‘batlantiradigan agent va tashabbuslarni aniqlash, shuningdek, kreativlik uchun ko‘proq qulay bo‘lgan ichki motivatsiya omillarini o‘rganishdir. Bu asosiy omillarni chuqur tushunish orqali bu sohada yangi ish o‘rinlari va tashkilotlar vujudga kelishi mumkin, va ijodiy loyihani boshlash yoki mavjudini

davom ettirish istagidagi tadbirkorlar duch keladigan muammolarni aniqlashda foydali bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Colin, T. (2017). Analyzing ambiguity in the standard definition of creativity. *The Journal of the Philosophical-Interdisciplinary Vanguard*, 8, 25-34. doi:10.26913/80s02017.0111.0003
2. Dietrich, A. (2019). Types of creativity. *Psychonomic Bulletin & Review*, 26 (1), 1-12. doi:10.3758/s13423-018-1517-7
3. Hanson, D. (2012). Indústria creativas. *Sistemas & Gestão*, 7, 222–238. <https://doi.org/10.7177/sg.2012.v7.n2.a7>
4. Moreira, A. R. A. (2015). *O papel da criatividade e do design thinking na inovação*. Universidade do Porto.
5. Oliva Abarca, J. E. (2018). The cultural entrepreneur: constitution, organization and ways of operating. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 6(1), 5-15. doi:10.2478/ijek-2018-0001
6. Schmidt, J. J., Soper, J. C., & Bernaciak, J. (2013). Creativity in the entrepreneurship program: A survey of the directors of award winning programs. *Journal of Entrepreneurship Education*, 16, 31-42.
7. Vries, H. B., & Lubart, T. I. (2017). Scientific creativity: Divergent and convergent thinking and the impact of culture. *The Journal of Creative Behavior*, 53(2), 145-155. doi:10.1002/jocb.184
8. Kalkanatov, Asilbek. "PROFESSIONAL QUALIFICATION OF THE MANAGER IN THE CULTURAL FIELD." *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE* 2.9 (2023): 19-23.
9. Kalkanatov, Asilbek. "THE IMPORTANCE OF MANAGING THE PARTICIPATION OF CULTURAL AND ART INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN CULTURAL ACTIVITIES." *Journal of Innovation, Creativity and Art* 2.9 (2023): 7-10.
10. ЮЛДАШЕВА, Манзура, and Асылбек КОЛКАНАТОВ. "ПУТИ ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ." *Journal of Culture and Art* 1.1 (2023): 16-20.
11. Yuldasheva, Manzura, and Asilbek Qolqanatov. "O ‘ZBEKISTONDA MUZEY MENEJMENTI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIYATLARI." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 254-260.

12. Kolkanatov, Asilbek. "IFTIKHORI TIMSOLI TUMOR BRANCH." *JOURNAL OF HEALTHCARE AND LIFE-SCIENCE RESEARCH* 2.11 (2023): 67-69.

13. QOLQANATOV, Asilbek. "'O 'ZBEKKONSERT'" DAVLAT MUASSASASI FAOLIYATI: TADQIQOT VA TAHLIL." *TA'LIM VA INNOVATION TADQIQOTLAR* 12 (2023): 8-14.

14. Nazarbai, Kolkanatov Asilbek. "NEW VOICE IN UZBEK DIRECTION." *Journal of Innovation, Creativity and Art* 2.12 (2023): 65-70.

15. Alfiya, Qolqanatova. "Milliy Musiqa San'ati Va Yoshlar Tarbiyasi." *Journal of Creativity in Art and Design* 1.2 (2023): 16-20.

16. Yuldasheva, M. B., and A. N. Qolqanatov. "KADRLAR POTENSIALI IJTIMOYIY-MADANIY SOHADA TASHKILOT FAOLIYATI SAMARADORLILIGINI OSHIRISHSHNING YETAKCHI OMILI SIFATIDA." *Inter education & global study* 8 (2024): 58-68.

17. Nazarbay o'g'li, Qolqanatov Asilbek. "OMMAVIY TOMOSHA MUASSASALARI FAOLIYATI TAHLILI." *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)* 2 (2023): 15-21.

18. Nazarbay o'g'li, Qolqanatov Asilbek, and Jumanazarov Zohidjon Eldor o'g'li. "AUDIOVIZUAL INDUSTRIYA TÚSINDIRMESI." *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 5.5 (2025): 122-129.

BUXORO MINIATYURA MAKTABI: SHARQ SAN'ATINING NOYOB YODGORLIGI.

Ergasheva Shahnoza katta ilmiy xodimi

Buxoro tasviriy san'at muzeyi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro miniatyura maktabining tarixiy shakllanishi, estetik xususiyatlari va san'atdagi o'rni yoritilgan. XVI–XVII asrlarda gullab-yashnagan bu maktab Sharq tasviriy san'atining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolada miniatyura tarixi unda aks etgan mavzular, uslubiy jihatlar, mashhur ustalar hamda maktabning bugungi kunda davom etayotgan an'analari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Buxoro miniatyura maktabi, sharq miniatyura san'ati, hirot maktabi, islomiy qo'lyozmalar, miniatyura kompozitsiyasi, tasviriy san'at, estetik uslubiyat, qur'on bezagi, sufiy mavzular, rang-baranglik, o'zbek miniatyura an'analari, zamonaviy miniatyura san'ati.

Sharq san'atida miniatyuraning o'rni

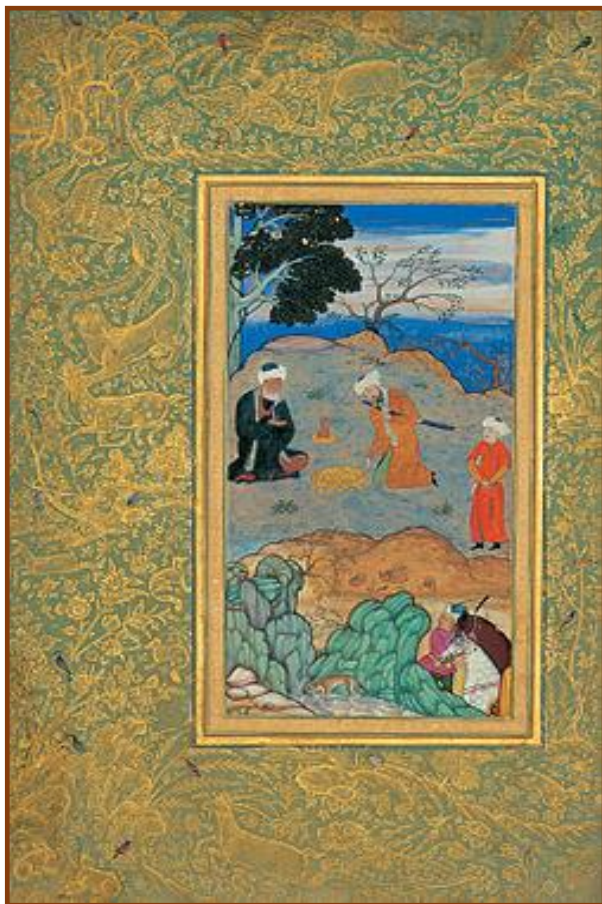
Sharq san'ati o'zining chuqur falsafasi, rang-barang uslublari va nozik ishlovlari bilan ajralib turadi. Uning muhim yo'nalishlaridan biri bu — miniatyura san'ati bo'lib, u asrlar davomida estetik go'zallik, tarixiy xotira va madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Miniatyura — bu mayda hajmda chizilgan, ammo nihoyatda nozik detallar bilan boyitilgan tasviriy san'at asari bo'lib, odatda qo'lyozmalarni bezash, tarixiy voqealarni tasvirlash yoki badiiy asarlarni vizual ifodalash maqsadida yaratilgan. Islomiy madaniyatda haykal va katta miqyosdagi portret san'ati cheklanganligi sababli, miniatyura tasviriy san'atga bo'lgan ehtiyojni qondirgan. Shu bois, bu san'at diniy jihatdan ham, madaniy jihatdan ham maqbul va muhim hisoblangan. Miniatyuralarda aks etgan obrazlar ko'pincha tasavvufiy, axloqiy yoki tarixiy ma'nolar bilan boyitilgan. Bu esa ularni nafaqat estetik, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham muhim qilib qo'ygan.

Miniatyura san'ati nafaqat tasviriy san'at, balki adabiyot, xattotlik, naqsh va me'moriy bezak san'atlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ko'pincha miniatyura asarlari xattotlik namunalarini bezashda, kitob san'ati doirasida ishlatilgan. Bu uyg'unlik

natijasida Sharq san'ati o'ziga xos, mukammal san'at tizimini yaratgan: har bir element bir-birini to'ldiradi va boyitadi.

Tarixiy rivojlanish

Sharq miniatyura san'ati o'z ildizlarini Eron, Hindiston, Turk sultonliklari va Markaziy Osiyo kabi hududlardan oladi. U islomiy qo'lyozmalar bezagining muhim elementi sifatida vujudga kelgan. Eronning Ilxoniylar va Timuriylar davrida miniatyura san'ati yuksak darajada taraqqiy etdi. Ayniqsa, Hirot maktabi (XV asr) bu san'atning eng yorqin namoyandalaridan biri hisoblanadi. Kamoliddin Behzod kabi rassomlar bu yo'nalishni san'at darajasiga ko'tardilar. Markaziy Osiyo hududida, ayniqsa, Samarqand va Buxoro shaharlari miniatyura san'atining yirik markazlariga aylangan. U yerda ishlangan asarlar nafaqat estetik jihatdan, balki ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan.

Buxoro miniatyura maktabi — Markaziy Osiyo san'at tarixida muhim o'rin egallagan, o'ziga xos uslub va uslubiyatga ega bo'lgan ijodiy yo'nalishdir. U Sharq tasviriy san'atining eng nafis ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Bu maktabda yaratilgan asarlar faqat bezak emas, balki chuqur mazmun va madaniy qadriyatlarni ham o'zida mujassam etadi. Bu maktabning rivojlanish tarixi asosan XVI–XVII asrlarga, ya'ni Shayboniylar va Ashtarxoniylar hukmronligi davriga to'g'ri keladi. Buxoro o'sha davrlarda nafaqat siyosiy, balki ilm-fan, adabiyot va san'at markaziga aylangan edi. Shu sababli miniatyura san'ati uchun qulay muhit vujudga keldi. Buxoro maktabining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan manba bu — Hirot miniatyura maktabi edi.

Kamoliddin Behzod asos solgan Hirot maktabi nafis tasvir, psixologik obraz yaratish, kompozitsion aniqlik va rang-baranglik bilan ajralib turgan. Hirotidan Buxoroga ko'chib kelgan san'atkorlar orqali bu an'analar Buxoroda davom ettirildi, ammo asta-sekin Buxoro maktabi o'ziga xos yo'lni tanladi. Buxoro rassomlari o'zlarining uslublarini

ishlab chiqib, maktabga mustaqil yo‘nalish berishga muvaffaq bo‘ldilar. Buxoro o‘z davrida madaniyat, ilm-fan va san‘at markazi sifatida tanilgan bo‘lib, bu holat miniatyura san‘atining rivojiga katta turtki bo‘lgan.

Buxoro miniatyura maktabining asarlari quyidagi xususiyatlarga ega:

- Kompozitsiya: Asarlarda tafsilotlarga e‘tibor qaratilgan.
- Ranglar: Yorqin va boy ranglar, oltin va kumush ranglar keng qo‘llanilgan.
- Mavzular: Diniy, falsafiy va sufiy mavzular asosiy o‘rin tutadi.

Buxoro miniatyura maktabining asoschilaridan biri bu Mahmud Muzahhib. U Hirot maktabining buyuk vakili Kamoliddin Behzod an‘analarini davom ettirib, ularni Buxoro muhitiga moslashtirgan. Mahmud Muzahhib XVI asr boshlarida yashab ijod qilgan mashhur miniatyurachi va bezak ustasi. U dastlab Hirot (Afg‘oniston hududida) Kamoliddin Behzodning ta‘siri ostida tahsil olgan va ishlagan. Keyinchalik Buxoroga ko‘chib o‘tgan va o‘z faoliyatini shu yerda davom ettirgan. Muzahhibning asarlarida Hirot maktabining nafislik va tafsilotlarga e‘tibor berish an‘analari saqlanib qolgan. Uning miniatyuralarida insoniy his-tuyg‘ular, hayotiy voqealar va ijtimoiy sahnalar realistik tarzda tasvirlangan. Yorqin va sokin ranglar uyg‘unligi, qur‘oni karim va she‘riy asarlarning sahifalariga bag‘ishlangan bezaklar yaqqol ko‘zga tashlanadi.

“Darvesh ziyorati” Mahmud Muzahhib imzosi bilan Sa‘diy Sheroziyning Gulistonidan nusxa.

*Kamoliddin Behzod A‘yonlar kengashi,
“Muraqqoyi Gulshan”*

Buxoro miniatyura san'atining so'nggi yirik vakillaridan biri Sadriddin Pochchaev (1876–1948). Sadriddin Pochchaev o'zining ijodiy faoliyati bilan Sharq miniatyura an'alarini 20-asrga muvaffaqiyatli olib o'tgan san'atkordir. Sadriddin Pochchaev miniatyura san'atida o'ziga xos uslub yaratgan. U Sharq miniatyura an'alarini zamonaviy mavzular bilan boyitib, o'z asarlarida klassik Sharq she'riyoti syujetlarini Buxoro me'morchiligi bilan uyg'unlashtirgan. Uning asarlarida "Alisher Navoiy", "Yusuf va Zulaiho", "Farhod va Shirin" kabi mashhur dostonlarga ishlangan miniatyuralar mavjud. Sadriddin Pochchaevning asarlari orasida "Paxta terimi", "Boy ayollar arg'amchida", "Saylov" kabi zamonaviy mavzularga bag'ishlangan miniatyuralar mavjud. Uning "Paxta terimi" asarida kollektivlashtirish davridagi mehnat jarayoni tasvirlangan bo'lib, unda erkaklar va ayollar paxta terayotgan sahna aks ettirilgan. "Saylov" asarida esa saylov jarayoni, saylovchilarning faol ishtiroki realistik tarzda ifodalangan. Sadriddin Pochchaevning asarlari Buxoro tasviriy san'at muzeyida saqlanadi. Uning ijodi Buxoro miniatyura maktabining 20-asrdagi davomchisi sifatida katta ahamiyatga ega. Uning asarlari orqali Sharq miniatyura san'ati an'analari zamonaviy ruhda davom ettirilgan. Sadriddin Pochchaev Buxoro miniatyura san'atining so'nggi yirik vakillaridan biri bo'lib, o'zining ijodi orqali Sharq miniatyura an'alarini zamonaviy mavzular bilan boyitgan. Uning asarlari Buxoro madaniy merosining ajralmas qismidir.

Sadriddin Pochchaev "Farhod va Shirin"

Bugungi kunda Sharq miniatyurasi nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy san'at ilhomi sifatida ham qayta tiklanmoqda. Ko'plab rassomlar, dizaynerlar va san'atshunoslar bu san'at turidan foydalanib, yangi g'oyalar va loyihalar ustida ishlamoqda. O'zbekistonda ham miniatyura san'atiga qiziqish ortib bormoqda. Ilmiy izlanishlar, ko'rgazmalar, o'quv dasturlari va zamonaviy miniatyura maktablari bu yo'nalishni rivojlantirishda muhim o'rin tutmoqda.

Xulosa. Sharq miniatyura san'ati — bu o'ziga xos estetik tizim, madaniy meros va tarixiy xotiraning betakror ifodasidir. Uning eng yuksak namoyonlaridan biri bo'lgan Buxoro miniatyura maktabi asrlar davomida nafaqat san'atkorlik an'alarini, balki xalqning ma'naviy dunyosini, hayot falsafasini ham o'zida mujassam etgan. Bu maktab vakillari, jumladan, Mahmud Muzahhib va Sadridin Pochchaev kabi san'atkorlar orqali miniatyura san'ati har bir avlod uchun o'z zamonasi bilan uyg'un holda yashab kelmoqda. Ularning asarlari orqali biz nafaqat tarixni, balki zamon ruhini, estetik qarashlarni va insoniy qadriyatlarni ko'ramiz. Buxoro maktabi bugungi kunda ham Sharq san'ati taraqqiyotining muhim asoslaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois, miniatyura san'atini o'rganish va uni asrab-avaylash — bu madaniy xotiramizni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish yo'lidagi muhim qadamlardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Alisher Navoiy. Xamsa (to'plam). — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, turli yillarda.
2. Binyon, L., Wilkinson, J. V. S., & Gray, B. (1933). Persian Miniature Painting: Including a Critical and Descriptive Catalogue of the Miniatures Exhibited at Burlington House, January–March, 1931. London: Oxford University Press.
3. G'aniyeva, N. (2001). O'zbek miniatyura san'ati. — Toshkent: San'at nashriyoti.
4. Suleymanova, S. (2010). Markaziy Osiyo miniatyura maktablari va ularning rivojlanish bosqichlari. — Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti.
5. Nasr, Seyyid Hossein. (1987). Islamic Art and Spirituality. — New York: State University of New York Press.
6. Qosimova, Z. (2018). Kamoliddin Behzod va Hirot miniatyura maktabi. — Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
7. Welch, S. C. (1976). Persian Painting: Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century. — New York: The Metropolitan Museum of Art.
8. Miniatyura san'ati. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi // www.uzencyclopedia.uz — (online manba, ko'rilgan sana: 2025-yil 28-may).

9. Karimov, A. (2020). Islom san'ati va tasviriy ifoda: cheklovlar va imkoniyatlar. — “Sharqshunoslik” ilmiy jurnali, №2.
10. Qomus.info. Buxoro miniatyura maktabi. Elektron manba: <https://qomus.info>
11. Shodmonov, B. (2015). O‘zbek miniatyura san’ati tarixidan. Toshkent: “San’at” nashriyoti.
12. Аминов, А. Ш., Мамурова, Д. И., Маматов, Д. К., & Собирова, Ш. У. (2021). Проблемы организации самостоятельной работы студентов в высших учебных заведениях. *European science*, (2 (58)), 77-79.
13. Собирова, Ш. У., Ядгаров, Н. Д., Мамурова, Д. И., & Шукуров, А. Р. (2021). Основы, цели и задачи обучения изобразительному искусству. *European science*, (2 (58)), 62-65.
14. Маматов, Д. К., & Мамурова, Д. И. (2016). Педагогические конфликты: способы их урегулирования. *NovaInfo. Ru*, 4(57), 408-417.
15. Мамурова, Д. И., & Мамурова, Ф. И. (2015). Соотношения навыков черчения с опытом психологического исследования. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*, (1), 58-65.
16. Olimov, S. S., & Mamurova, D. I. (2022). Directions For Improving Teaching Methods. *Journal of Positive School Psychology*, 9671-9678.
17. Mamurova, D. (2024, January). Consolidation and generalization of theoretical knowledge through independent education. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION* (Vol. 1, No. 1, pp. 255-258).
18. Abdullaev S., Mamatov D. Pedagogical foundations in the teaching of folk arts and crafts of Uzbekistan in the training of teachers of fine arts //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 420. – С. 10019.
19. Djalolovich, Y. N., Kodirovich, M. D., Ruziboevich, S. A., & Islomovna, M. D. (2021). Improving the professional training of fine art teachers. *European science*, (2 (58)), 44-46.
20. Шукуров, А. Р., Ядгаров, Н. Д., Маматов, Д. К., & Аминов, А. Ш. (2021). Методика использования компьютерных программ на уроках рисования в средней школе. *European science*, (2 (58)), 47-50.
21. Pirnazarov G. F., Mamurova F. I., Mamurova D. I. Calculation of Flat Ram by the Method of Displacement //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 35-39.
22. Mamurova D. I., Ibatova N. I., Badieva D. M. The importance of using the keystadi innovative educational technology method in training the image module of

- geometric shapes //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 335-338.
23. Ilkhamovna I. S. DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES IN FINE ARTS LESSONS //International conference on multidisciplinary science. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 104-107.
24. Сулаймонова, М. Б., Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., & Тухсанова, В. Р. (2021). ДОСТИЖЕНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ И ПРАВСТВЕННОЙ ЗРЕЛОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ. *European science*, (3 (59)), 53-56.
25. Avliyakulova, N. M. (2021). Tasviriy San'at O 'Qitish Metodikasi» Fanidan Topshiriqlarni Nazorat Qilish Va Baholash. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(5), 270-276.
26. Sadikovna, M. A., Razzokovna, O. G., Ilhamovna, I. S., & Muzaffarovna, A. N. (2021). The place of art in personal development. *European science*, (2 (58)), 98-100.
27. Ramazanovna, O. K., & qizi Mustaqimova, G. G. (2022). Formation and Development of National Musical Traditions. *European journal of innovation in nonformal education*, 2(1), 336-339.
28. Ramazanovna, O. K., & Shukurov, M. (2022). Historical development of status.
29. Sulaymonova, M. B. (2023). TASVIRIY SAN'ATNI O 'QITISHDA HAMKORLIKDAGI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ASOSLARI. *Inter education & global study*, (5), 13-19.
30. Sulaymonova, M. B. (2024). ISSUES OF IMPROVING BUKHARA MUSEUMS. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(4), 301-304.
31. Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., Тухсанова, В. Р., & Сулаймонова, М. Б. (2021). Педагогические, психологические и методические основы проведения бесед об искусстве. *European science*, (2 (58)), 38-40.

ARXITEKTURADA MADANIY IDENTITET VA MILLIY USLUB

Davlatov Diyor Dilshodovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti

Arxitektura(turlari bo'yicha) 3-kurs talabasi

Sultonova Xilolaxon Orifjon qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti

Arxitektura (turlari bo'yicha) 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Har bir xalqning o'ziga xosligi, tarixi va tafakkuri, eng avvalo, uning arxitekturasida namoyon bo'ladi. Arxitektura faqat bino emas — bu millatning estetik tafakkuri, diniy-falsafiy qarashlari va ijtimoiy hayot tarzining modellashtirilgan shaklidir. Globalizatsiya sharoitida milliy arxitektura an'alarini saqlab qolish va uni zamonaviy talablarga moslashtirish masalasi dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: madaniy identitet, milliy uslub, o'zbek arxitekturasi, tarixiy yodgorlik, zamonaviy dizayn, arxitektura merosi.

Madaniy identitet tushunchasi va arxitektura

Madaniy identitet – bu xalqning o'z tarixiga, madaniyatiga, urf-odatlariga, tili va san'atiga asoslangan o'zlik hissi. Arxitektura esa bu o'zlikni moddiylashgan ko'rinishda aks ettiradi.

Arxitektura orqali madaniy identitet quyidagicha ifodalanadi:

-Forma va shakllar – gumbaz, ravoq, minoralar, ayvonlar milliylik belgilaridir.

-Bezak va naqshlar – garih, islmiy, muqarnas kabi elementlar o'zbek arxitekturasi ruhini aks ettiradi.

Materiallar – mahalliy xomashyo (pishgan g'isht, yog'och, gil) orqali iqlimga mos, o'ziga xos muhit yaratiladi.

Maqsad va joylashuv – masjid, madrasa, karvonsaroy, xonaqohlar tarixiy ijtimoiy-ma'naviy hayotni aks ettiradi.

O‘zbekiston arxitekturasida milliy uslub shakllanishi

O‘zbekiston hududida miloddan avvalgi davrlardan boshlab Zoroastrizm, Buddizm, Islom davrlariga oid me‘moriy yodgorliklar mavjud. Ular orqali quyidagi bosqichlarda milliy arxitektura shakllangan:

1. Antik davr (Qadimgi Sug‘d, Baqtriya) – qal’a va ibodatxonalar, geometrik simmetriyaga asoslangan tuzilmalar.
2. Islom davri (IX-XV asrlar) – Buxoro, Samarqand, Xiva me‘morchiligi – gumbazli, ravoqli, murakkab naqshli yodgorliklar.
3. Temuriylar davri – madrasalar, maqbaralar, observatoriyalar – muhandislik va san’at uyg‘unligi (Registon, Guri Amir).
4. Qadimgi xalq uy-joy arxitekturasi – ichki hovlilari, ayvonli, tashqi devorlar soyabandi bilan iqlimga mos uylar.

Zamonaviy arxitekturada milliy uslubning saqlanishi

Bugungi arxitektura, ko‘p hollarda, zamonaviy texnologiyalar asosida quriladi. Biroq, milliy identitetni yo‘qotmaslik uchun quyidagi yondashuvlar muhim:

Modernizatsiyalashgan milliy uslub

Masalan, yangi aeroportlar, universitet binolari, mehmonxonalar milliy naqshlar, ravoq va gumbazlarni zamonaviy materiallarda aks ettiradi. Toshkent xalqaro aeroportidagi “do‘ppi” shaklidagi tom – shunday yondashuv namunasi.

Arxitekturaviy simbollarning saqlanishi

Ichki bezakda islamiy naqshlar, yog‘och ustunli ayvonlar, milliy to‘qimachilik elementlaridan foydalanish orqali binoga milliy ruh beriladi.

Madaniy obidalarni rekonstruksiya qilishda ehtiyotkorlik

Samarqand va Buxorodagi obidalarni tiklashda asliyatga hurmat saqlanmoqda. Shu bilan birga, ularni yangi funksiyalarga moslashtirish (muzey, galereya, mehmonxona) orqali ularni hayotga qaytarish holatlari mavjud.

Xorij tajribasida milliy identitet

1. Yaponiya – zamonaviy binolarda bambuk, yog‘och va ochiq fazolar orqali Zen-falsafasini saqlaydi.
2. Ispaniya (Barselona) – Antoni Gaudi uslubi orqali Kataloniya madaniyati ifodalanadi.
3. Qozog‘iston – Nur-Sultondagi zamonaviy binolar (Maslahat saroyi, Bayterek minorasi) qozog‘ xalq ertaklari va madaniyatidan ilhomlangan.

Muammolar va yechimlar

O‘zbekistonda ba‘zan xorijiy namunalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib olinmoqda. Bu milliylikni yo‘qotishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun:

- Milliy arxitektura maktablarini qo‘llab-quvvatlash kerak;
- Arxitektura oliygohlarida milliy me‘morchilik kurslari kuchaytirilishi lozim;
- Davlat va xususiy sektor birgalikda “zamonaviy milliy uslub”da namunaviy loyihalar ishlab chiqishi zarur.

Madaniy identitet har qanday xalqning “arxitektura ruhida” yashaydi. Uni saqlash – bu tarixni qadrlash, milliy o‘zlikni asrash va avlodlararo uzviylikni ta‘minlashdir. O‘zbekiston arxitekturasida bu boradagi an‘analar juda boy va ularni zamonaviy dizayn bilan uyg‘unlashtirish – zamonaviylik va milliylikni birlashtirgan mukammal yondashuv bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov A.A. Me‘morchilik tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
2. Hasanov H. Qadimgi dunyo arxitekturasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2017
3. Kostof, Spiro. A History of Architecture: Settings and Rituals. – Oxford University Press, 1995.

Каримова, Д. Э. (2024). Лингвистический Анализ Временных Отношений В Русском И Узбекском Языках. *Miasto Przyszłości*, 53, 919-922.

Ashkabilovna, K. D. (2022). Expression of the relation of precedence in NGN with the subordinate part of time in Russian (on the material of works of art by Russian writers). *The Peerian Journal*, 11, 102-106.

Karimova, D. (2022). ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕДШЕСТВОВАНИЯ В СПИ С ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТЬЮ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА

МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ). *Science and innovation*, 1(B7), 487-493.

Eshkobilovna, K. D., Soatovich, Y. A., & Ugli, Y. A. M. Formation of Written Communicative Competences at the Initial Stage of Training of Rfl. *Academicia Globe*, 2(05), 325-329.

Eshqobilovna, K. D., Xushbakovna, X. S., & Sitora, R. (2021). Modern Written Communication: Lingu-Methodological Basis of Learning and Control. *European journal of innovation in nonformal education*, 1(2), 169-171.

Kalimbetov, B. Y., Tukhtakuziyev, A., Usmanov, A. S., Orymbetova, G. E., Umbataliyev, N. A., & Karimova, D. (2020). Study of the process of movement stability of mounted cultivator working bodies on combined inter-tillage of vegetable crops. *Eurasian Journal of BioSciences*, 14(1).

Базарнова, О. В., & Каримова, Д. Э. (2019). О СЕМАНТИЗАЦИИ РАЗГОВОРНО-МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В САМОСТОЯТЕЛЬНОМ ЧТЕНИИ. *Опыт и перспективы обучения иностранным языкам в евразийском образовательном пространстве*, (4), 78-82.

Расулова, З. Х., & Каримова, Д. Э. (2019). МЕСТО И СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ РУССКОГО СКАЗУЕМОГО В БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ. *Современные исследования в области преподавания иностранных языков в неязыковом вузе*, (8), 55-60.

Каримова, Д., & Авазова, С. (2019). ОБУЧЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИИ ТВЕРДЫХ И МЯГКИХ СОГЛАСНЫХ В КУРСЕ ФОНЕТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА. *Интернаука*, (10), 28-29.

Каримова, Д. Э., Авазова, С. А., & Хужманов, С. Х. (2019). ОСОБЕННОСТИ ОПИСАНИЯ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В УЧЕБНОМ СЛОВАРЕ. *Интернаука*, (45-1), 86-88.

Каримова, Д. Э. (2018). РОЛЬ КОННОТАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ. *Интернаука*, (23-1), 67-68.

Дустова, Д. С., & Каримова, Д. Э. Формирование у младших школьников текстовых умений на уроках русского языка. *innovation in the modern education system*, 69.

Eshkobilovna, K. D., Soatovich, Y. A., & Ugli, Y. A. M. Formation of Written Communicative Competences at the Initial Stage of Training of Rfl. *Academicia Globe*, 2(05), 325-329.

Нормуротова, А., & Фаттоева, Ў. (2025). ВНЕДРЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК И РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАУКИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ. *Предпринимательства и педагогика*, 4(1), 191-196.

QIZI, N. A. K., & ASHURQULOVNA, F. O. G. I. TABIIY FANLARNING JORIY ETILISHI HAMDA BOSHLANG 'ICH TA'LIMDA SCIENCE FANINING O 'RNI VA AHAMIYATI.

Normurotova, A. K. (2024). TABIIY FANLARNI O 'QITISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUN MOHIYATI. *Inter education & global study*, (4 (1)), 29-36.

Ulug'bekovna, I. N., & Hosila, P. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O 'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

Ulug'bekovna, I. N. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA GEOMETRIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA KUB VA KUBOIDNING O 'RNI.

Ахмедова, У. (2023). DEVELOPMENT OF WRITTEN SPEECH IN MEDICAL STUDENTS IN THE RUSSIAN LANGUAGE CLASSES IN A MEDICAL UNIVERSITY. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 308-315.

Ахмедова, У., & Суяркулова, З. (2023). Интерактивные методы обучения русскому языку в медицине. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 18(3), 17-20.

Ахмедова, У. Э. (2023). КУЛЬТУРА РЕЧИ СТУДЕНТОВ И ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL*, 4(1), 47-51.

Ахмедова, У. Э. (2020). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНОЛОГИИ НАКОПЛЕНИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. In *Университетская наука: взгляд в будущее* (pp. 708-710).

Ахмедова, У. Э. (2018). ТЕРМИНОЛОГИЯ И ЕЁ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (8), 84-86.

Ахмедова, У. Э. (2018). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ВИДОВ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *Инновации в образовании и медицине. Материалы V Все*, 18.

- Ахмедова, У. Э. (2017). Значение внеаудиторной работы в повышении эффективности занятий русского языка в медицинских вузах. *Инновации в образовании и медицине. Материалы IV Всероссийской на, 46*.
- Ахмедова, У. Э. (2018). ЗНАКОМСТВО С ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА. *10.00. 00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ, 13*.
- Ахмедова, У. Э. (2021). Сходства и различия между предложениями русского языка и окончаниями узбекского языка (на примере употребления с существительными). *Молодой ученый, (10), 220-222*.
- Inogamova, D., & Rakhmatullayeva, F. (2025). TRAINING PHARMACOLOGY STUDENTS IN BOTANICAL KNOWLEDGE. *International journal of medical sciences, 1(2), 118-121*.
- Иногамова, Д. Р. (2025, March). ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ГОСПИТАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 3, pp. 102-108).
- Иногамова, Д., & Баротов, М. (2024). “ФИЗИКА ВА БИОЛОГИЯ” ДАРСЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. *Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2(9), 54-63*.
- Иногамова, Д. Р., & Штырова, А. М. (2024). ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОБЕСПЕЧИВАЮТ УСЛОВИЯ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(6), 452-455*.
- Иногамова, Д. Р., Шигакова, Л. А., & Умарова, З. Х. (2023). Использование виртуальных программ в преподавании медицинской биологии. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS, 2(23), 58-62*.
- Иногамова, Д. (2023). Методические основы преподавания медицинской генетики в профессиональных колледжах. Каталог авторефератов, 1(1), 1–21. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/autoabstract/article/view/42669>
- Иногамова, Д. (2009). Методические основы преподавания медицинской генетики в профессиональных колледжах. *Каталог авторефератов, 1(1), 1-21*.
- Abulova, M. K. (2023). THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN REFORMING THE EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences, 22, 39-40*.
- Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). DEMOKRATIK JAMIYATDA PEDAGOGIK HAMKORLIK MUHITI ASOSIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation, 2(Special Issue 12), 302-305*.

Abulova, M. K. (2023). The Concept of the Family in Modern Society and its Main Tasks in the Republic of Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 20, 47-51.

Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). PREPARING FUTURE TEACHERS FOR EDUCATIONAL ACTIVITY BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(12), 548-552.

МАМАДИЁРОВ, О. У. ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОЗДАНИИ ИННОВАЦИОННЫХ СТРАХОВЫХ УСЛУГ. *НАУЧНЫЙ ЛИДЕР Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Международный издательский дом "ВОРЛДСАЙПАБЛ"*, (3), 50-54.

Mamadiyurov, O. U. (2024). INSON SALOHİYATINI OSHIRISH VA INNOVATSIYALAR. *Academic research in educational sciences*, 5(TSUE Conference 1), 285-287.

Mamadiyurov, O. U., Rahmatov, X. S. U., & Rahmonov, A. I. U. (2024). REFORMS TO PROTECT AND PROMOTE PUBLIC HEALTH. *Academic research in educational sciences*, 5(TSUE Conference 1), 360-363.

Мамадиёров, О. (2023). Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. *International Journal of Finance and Digitalization*, 2(01), 1-11.

Мамадиёров, О. У. (2020). ВЛИЯНИЕ ОТКРЫТЫХ ТРАНШЕЙ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА. *Россия: тенденции и перспективы развития*, (15-2), 240-240.

Sh, S., & Mamadiyurov, O. (2019). LAST TRENDS IN DEVELOPMENT OF COST MANAGEMENT SYSTEMS. *Экономика и социум*, (4 (59)), 65-67.

Мамадиеров, О. (2019). БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ. *Экономика и социум*, (4 (59)), 489-491.

Bulut, M., Muminov, N., Korkut, C., & Rakhmonov, R. (2019). Rejuvenating silkroad: past, present and future of Turkey-Uzbekistan relations.

Мамадиёров, О. У. (2019). БЕЗОПАСНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ. *Экономика и социум*, (4 (59)), 492-496.

Ashurov, N. R. (2022). Umbarova NX Boshlang 'ich sinf texnologiya darslarida qog 'oz va kartondan amaliy ishlarni tashkil etishda o 'qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. *Monografiya. Monografiya" Denov-2022*, 160.

Умбарова, Н. (2023). МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОМ

- КЛАССЕ. Предпринимательства и педагогика, 2(2), 156–161. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/entrepreneurship-pedagogy/article/view/27335>
- Umbarova, Nasiba Xolboy Qizi (2023). BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA TEXNOLOGIK ATAMALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (1-2), 514-518.
- Maxsadovich, J. S. (2024). GREK SHAMBALASI (*Trigonella foenum-graecum* L.) NING INTRODUKSIYASI VA AGROTEXNOLOGIYASI. *AGROINNOVATSIYA*, 2(1), 217-227.
- Normaxmatov, S., & Jumayev, S. (2025). Grek shambalasi (*Trigonella foenum-graecum* L.) va uning umumiy tahliliy tavsifi. *AGROINNOVATSIYA*, 3(1), 100-108.
- Normaxmatov, S., & Jumayev, S. (2025). Grek shambalasi (*Trigonella foenum-graecum* L.) va uning umumiy tahliliy tavsifi. *AGROINNOVATSIYA*, 3(1), 100-108.
- Abduhamidovna, F. M. (2025). INNOVATIONS IN THE RETAIL SEGMENT OF BANKING ACTIVITIES IN UZBEKISTAN. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, 3(3), 88-93.
- Фаттахова, М. (2023). Влияние цифровизации на конкурентные преимущества коммерческих банков. *Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук* *Актуальные проблемы гуманитарных и социальных наук*, 3(5), 108-117.
- Fattakhova, M. A. (2022). Green finance instruments and green finance in Uzbekistan. *The Peerian Journal*, 12, 106-110.
- Kurbanova, M. A. (2022). Demonstration of verbal innovation in children's word-creation (Lingvopragmatic Approach). *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(1), 21-26.
- Kurbanova, M. A. (2021). The occurrence of metaphorical nomination in the speech of Uzbek Children. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 444-448.
- Abdujabbarovna, K. M. (2020). Expression of connotation through nonverbal elements in children's communication. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 10(3), 4-10.
- Obidova, G., & Tursunova, M. (2023). Pedagogical conditions for the development of ecological thinking and culture in the process of learning english by students of natural sciences. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 07027). EDP Sciences.
- Tursunova, M. I. (2019). APPROACHES TO TEACHING WRITING IN ESL CLASSES. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 218-220).

Tursunova, M. I. (2023). Information and Communication Technologies in the Educational Process.

Tursunova, M. I. (2022). Specific Features Of Reading And Its Role In Teaching A Foreign Language. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18.

Durdubaeva, R., Beknazarov, K., Nomozov, A., Demir, M., Berdimurodov, E., Xojametova, B., ... & Berdimuradov, K. (2025). Exploring protective mechanisms with triazine ring and hydroxyethyl groups: Experimental and theoretical insights. *Kuwait Journal of Science*, 52(1), 100341.

Ахатов, А. А., Тураев, Х. Х., Ашуров, Ж. М., Умбаров, И. А., Тиллаев, Х. Р., Номозов, А. К., ... & Эшдавлатов, Е. А. (2024). [Cd (OPD) 3SO₄]• H₂O Synthesis, structure and Hirshfeld surface analysis of the complex compound based on Cd (II) salt and O-phenylenediamine. *Вестник. Серия Физическая (ВКФ)*, 91(4), 77-85.

Mukimov, A. S., Turaev, K. K., Tojiev, P. J., Nabiev, D. A., & Nomozov, A. K. (2024). Modern approach to the addition of organomineral additives to increase cement brand. A review. *Chemical Review and Letters*, 7(5), 804-815.

Ahatov, A. A., Kha, T. K., Toshkulov, A. K., Ashurov, J. M., Ra, T. K., & Nomozov, A. K. (2024). Synthesis, crystal structure and properties of tris (benzene-1,2-diamine-N, N')-cadmium naphthalene-1, 5-disulfonate trihydrate complex compound. *Indian Journal of Chemistry*, 63, 1036-1043.

Nomozov, A. K., Ch, E. S., Jumaeva, Z. E., Todjiev, J. N., Eshkoraev, S. S., & Umirqulova, F. A. (2024). Experimental and Theoretical Studies of Salsola oppositifolia Extract as a Novel Eco-Friendly Corrosion Inhibitor for Carbon Steel in 3% NaCl. *International Journal of Engineering Trends and Technology*, 72(9), 312-320.

Eraliyeva, S., Ganiyeva, M., Qo'ldosheva, D., & Zubtiyev, S. (2025). ONA-YO'LDOSH KOMPLEKSI ZARARLANISHI NATIJASIDA YUZAGA KELADIGAN HOMILA ICHI GIPOKSIYASI VA UNING HOMILA YURAK-QON TOMIR SISTEMASI RIVOJLANISHIGA TA'SIRI (ADABIYOTLAR TAHLILI). *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(2), 81-84.

Bakridin, Z., Ilnur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid Nanoparticles Carrying Gemcitabine and Hyaluronidase for Simultaneous Targeting Of Stroma and Pancreatic Cancer Cells: To Overcome Drug Resistance and Improve Permeability: A Review. *Journal of Nanostructures*, 15(1), 219-228.

Nigora, K., Bakridin, Z., Gulsara, A., Shahodat, U., & Sardor, Z. (2024). Histological Analysis of the Influence of Nicotine on the Digestive System of Rats.

Uktamovich, Z. S. (2025). PATHOMORPHOLOGICAL AND CLINICAL PECULIARITIES OF RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME IN NEWBORNS BORN TO MOTHERS INFECTED WITH COVID-19. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 3(4), 114-121.

Uktamovich, Z. S. (2024). BIRTH TRAUMA IN NEWBORNS (ANALYTICAL REVIEWS).

Bakridin, Z., Inur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid Nanoparticles Carrying Gemcitabine and Hyaluronidase for Simultaneous Targeting Of Stroma and Pancreatic Cancer Cells: To Overcome Drug Resistance and Improve Permeability: A Review. *Journal of Nanostructures*, 15(1), 219-228.

MUKHSINOVA, M., Ortikov, U. U., Khudjaeva, F. S., Abduvokhidov, J. Z., & Abdurazakova, Z. K. EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS. *EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS Учредители: Ташкентский педиатрический медицинский институт, Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет*, (3), 98-105.

Мухсинова, М. Х., Утепова, Г. Б., & Убайдуллаева, О. Х. (2023). КЛИНИКО-ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАЛЫХ АНОМАЛИЙ РАЗВИТИЯ СЕРДЦА У ДЕТЕЙ. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(2), 624-631.

Мухсинова, М. Х., & Убайдуллаева, О. Х. НОВЫЙ ДЕНЬ В МЕДИЦИНЕ. *НОВЫЙ ДЕНЬ В МЕДИЦИНЕ Учредители: Бухарский государственный медицинский институт, ООО "Новый день в медицине"*, (3), 170-175.

Kh, M. M., & Ubaydullaeva, O. H. (2021). Diagnostic and therapeutic aspects of acute exertional bronchitis in children. *Uzbek medical journal*, (6), 51-56.

Мухсинова, М. Х., Убайдуллаева, О. Х., Арипова, Г. М., & Аташикова, Р. М. (2021). Особенности течения острых обструктивных бронхитов и бронхиолитов у детей раннего возраста при коррекции их иммуномодулином. *Re-health journal*, (1 (9)), 110-116.

Мухсинова, М. Х., Хужаева, Ф. С., & Абдувохидов, Ж. З. (2021). Малые аномалии сердца у детей. *Re-health journal*, (2 (10)), 173-181.

Мухсинова, М. Х., Маматкулов, Х. М., & Лысенко, Т. Е. (2000). Взаимосвязь цитохимической, метаболической и фагоцитарной активности лейкоцитов при лечении детей раннего возраста с обструктивным синдромом. *Мед. журнал Узбекистана.-2000*, 3, 125.

- Ахмедова, Д. И., Мухсинова, М. Х., Абдуразакова, З. К., & Ортиков, У. У. (2021). Особенности течения коронавирусной инфекции у детей (обзор литературы). *Re-health journal*, (1 (9)), 117-125.
- Мухсинова, М. Х., Маматкулов, Х. М., & Каримов, М. Ш. (2002). Значение определения оксипролина в крови для оценки тяжести острого обструктивного бронхита у детей раннего возраста. *Педиатрия. Журнал им. ГН Сперанского*, 81(6), 115-117.
- Жуманазарова, Д. К., Мухсинова, М. Х., & Утепова, Г. Б. (2024). ВЛИЯНИЕ СМАРТФОНОВ, ГАДЖЕТОВ И ДРУГИХ СОВРЕМЕННЫХ ЭКРАННЫХ ДИВАЙСОВ НА РАЗВИТИЕ РЕЧИ И КОГНИТИВНЫЕ СПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. *Академические исследования в современной науке*, 3(8), 150-152.
- Мухсинова, М. Х., Джалилова, Г. Р., & Рўзиёв, Ш. И. (2024). БОЛАЛАРГА КЎРСАТИЛГАН ПЕДИАТРИК ТИББИЙ ЁРДАМ НУҚСОНЛАРИНИ БАҲОЛАШ. *Журнал гуманитарных и естественных наук*, (7), 68-71.
- Kholmuradovna, M. M., Bektursunovna, U. G., Tashkenbayevich, A. S., & Khamzayevna, U. O. (2024). Relationship of Blood Oxypoline Level with the Severity of Obstructive Bronchitis in Children. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149)*, 2(2), 143-147.
- Мухсинова, М. Х., Ходжиметов, Х. А., Илхомова, Х. А., & Абдувохидов, Ж. З. (2022). CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES OF MARFAN SYNDROME IN CHILDREN. *УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ*, 3(1).
- Mukhsinova, M. (2021). OXYPROLINE AS AN INDICATOR FOR ASSESSING THE SEVERITY OF ACUTE OBSTRUCTIVE BRONCHITIS IN CHILDREN. *InterConf.*
- Мухсинова, М. Х., Юнусова, Р. Т., & Ильхамова, Х. А. (2021). ASSESSMENT OF THE SEVERITY OF ACUTE OBSTRUCTIVE BRONCHITIS AND BRONCHIOLITIS IN EARLY CHILDREN DEPENDING ON THE LEVEL OF OXIPROLIN IN THE BLOOD. *УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ*, (SPECIAL 1).
- Mukhsinova, M. K. (2021). CONNECTIVE TISSUE HEART DYSPLASIA IN CHILDREN (LITERATURE REVIEW). *Journal of Healthcare in Developing Countries (JHCDC)*, 1(2), 24-27.
- MUKHSINOVA, M., Ortikov, U. U., Khudjaeva, F. S., Abduvokhidov, J. Z., & Abdurazakova, Z. K. EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS. *EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS Учредители: Ташкентский педиатрический*

медицинский институт, Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет, (3), 98-105.

Собирова, Э. А., & Мухсинова, М. Х. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ РЕАКТИВНОГО АРТРИТА У ДЕТЕЙ. In *НАУКА И ТЕХНИКА. МИРОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ* (pp. 219-222).

Meliyeva, D. O. (2025). BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLASH KO‘NIKMALARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH MEKANIZMI. *Inter education & global study*, (2), 320-328.

Мелиева, Д. (2024). Boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarining mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishning davlat miqyosidagi ahamiyati. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(5), 1106-1108.

Nurmukhamedova, L. (2023). Education of Students in Need of Help. *Telematique*, 22(01), 2636-2641.

Nurmuhammedova, L. S. (2023). Some Issues of Education of Students in Need of Help. *European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices*, 1(2), 149-155.

Nurmukhamedova, L. S. (2023). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN A FAMILY. *Oriental Journal of Education*, 3(03), 66-73.

Nurmukhamedova, L. (2022). SCIENTIFIC-THEORETICAL BASIS OF STUDYING THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE RELATIONSHIP OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS TO THEIR PARENTS. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 4(11), 54-58.

Nurmuhammedova, L. (2022). DEVELOPMENT OF SPEECH OF MENTALLY RETARDED STUDENTS IN TECHNOLOGY LESSONS. In *Conference Zone* (pp. 710-714).

Nurmukhamedova, L. S. (2022). THE UNIQUENESS OF FAMILY RELATIONS TO A CHILD WHO NEEDS SPECIAL HELP. *Oriental Journal of Education*, 13-19.

Nurmukhamedova, L. S. (2022). THE UNIQUENESS OF FAMILY RELATIONS TO A CHILD WHO NEEDS SPECIAL HELP. *Oriental Journal of Education*, 13-19.

Salomova, R. N. (2025, May). ABDUQODIR SHAKURIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI O‘RNI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 5, pp. 249-254).

Muxtorqulova, R., & Salomova, R. N. (2025). Abduqodir Shakuriyning yangi usul maktablari va o'qitish metodikasi. *МАКТАВГАЧА ВА МАКТАВ ТА'ЛИМИ JURNALI*, 3(5).

Саломова, Р. (2025). ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Предпринимательства и педагогика*, 4(1), 123-129.

Salomova, R. N. V. (2025). The Effectiveness of Blended Education in Educational Institutions. *ASEAN Journal of Educational Research and Technology*, 4(1), 33-38.

Rakhimov, B., Shadmanov, A., Salomova, F., Mamatkulov, B., & Nurmatov, B. (2024). Clinical characteristic of first COVID-19 patients hospitalized at the multidisciplinary clinic of the Tashkent Medical Academy: A single-center retrospective study. *Current research in Clinical Medicine and drug discovery*, 3(1).

Salomova, R. (2023). METHODOLOGY FOR DEVELOPING INFORMATION-TECHNOLOGICAL READINESS OF THE FUTURE INFORMATION TECHNOLOGY (IT) TEACHER ON THE BASIS OF CLUSTERING FORMS OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B2), 680-684.

Саломова, Р. В. ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАЪЛИМ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ЖОРИЙ ЭТИШ. *ТОШКЕНТ-2021*, 26.

Хушбоқов, Қ. (2024). СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ. *Предпринимательства и педагогика*, 3(1), 27-34.

Shokirovich, K. K. (2023). "Linguistic study of the concept of" birth" and" death" in the Uzbek language. *Gospodarka i Innowacje.*, 36, 263-268.

Xushboqov, Q. S. (2022). O 'ZBEK KIRILL VA LOTIN ALIFBOSI BORASIDAGI TURLI QARASHLAR. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(5), 385-391.

Djoraevich, E. B., Shokirovich, K. K., Shodieva, K. K., & Gayratovna, Y. G. A Commentary on a Poem. *International Journal on Integrated Education*, 4(3), 122-125.

Бабабекова, Г. Б. (2024). ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ПУТЬ К ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОЧНОЙ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ И ПРОИЗВОДСТВА В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 18), 770-774.

Бабабекова, Г. Б. (2024). РАЗВИТИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И БЛАГОПОЛУЧИЮ. *Экономика и социум*, (12-1 (127)), 660-665.

- Бабабекова, Г. Б. (2024). РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И БЛАГОПОЛУЧИЮ. *Экономика и социум*, (2-2 (117)), 402-407.
- Вахтияровна, В. Г., & Вахтияровна, В. Н. (2024). NARX KATEGORIYASIGA BO'LGAN NAZARIY QARASHLAR. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (6), 465-474.
- Вахтияровна, В. Г. (2024). IQTISODIY ISLOHOTLARNING MILLIY XO'JALIKLARDA NARXNI SHAKLLANISHIGA TASIRI. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(7S), 734-737.
- Бабабекова, Г. Б. (2023). ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ПЕДАГОГОВ. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 609-613.
- Бабабекова, Г. (2021). Налоговое администрирование в узбекистане и в зарубежной практике. *Архив научных исследований*, 1(1).
- Бабабекова, Г. Б. (2019). ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ. *Бенефициар*, (35), 15-16.

ARXITEKTURA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: INNOVATSION YONDASHUVLAR

Davlatov Diyor Dilshodovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti

Arxitektura (turlari bo'yicha) 3-kurs talabasi

Xolboyeva Tamanno Zokirjonovna

Termiz davlat Pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti ingliz tili yo'nalishi 3 kurs talabasi

Annotatsiya: XXI asrda raqamli texnologiyalar arxitekturani tubdan o'zgartirdi. Endilikda bino loyihalash, qurilish va ekspluatatsiya jarayonlari sun'iy intellekt, 3D modellashtirish, virtual haqiqat (VR), BIM (Building Information Modeling) va boshqa zamonaviy texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada raqamli arxitektura tushunchasi, uning asosiy yo'nalishlari va O'zbekiston sharoitida joriy etish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli arxitektura, BIM, parametrik dizayn, VR, sun'iy intellekt, O'zbekiston arxitekturasi.

Raqamli arxitektura tushunchasi

Raqamli arxitektura – bu binolarni loyihalash va qurishda raqamli vositalardan foydalanishga asoslangan yondashuv. Bu soha quyidagilarni o'z ichiga oladi:

3D modellashtirish – obyektning uch o'lchamli tasvirini kompyuterda yaratish. Bu loyiha aniqligi va tafsilotlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi.

Parametrik dizayn – algoritmlardan foydalangan holda shakllar va strukturalarni avtomatik yaratish (misol: Grasshopper, Rhino).

BIM (Building Information Modeling) – loyihaning barcha texnik va funksional parametrlarini yagona raqamli modelda aks ettiruvchi tizim.

VR/AR texnologiyalari – binoni qurilishdan oldin “ko'rish” imkonini beruvchi virtual haqiqat vositalari.

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish – binolarning ventilyatsiya, energiya iste'moli va xavfsizlik tizimlarini boshqarishda qo'llaniladi.

Raqamli texnologiyalar arxitektura amaliyotiga ta'siri

Raqamli texnologiyalar yordamida quyidagi natijalarga erishilmoqda:

Ijodiy erkinlik – parametrik dizayn tufayli ilgari imkonsiz bo'lgan murakkab geometrik shakllarni yaratish mumkin.

Resurs tejamlilik – BIM orqali qurilish materiallari aniq hisoblab chiqiladi, chiqindilar kamayadi.

Tez va samarali qurilish – oldindan modellashtirish va simulyatsiyalar qurilish xatolarini kamaytiradi.

Yuqori funktsionallik – “aqli bino” tizimlari yordamida energiyani tejash, xavfsizlik va qulaylik ta'minlanadi.

Dunyodagi ilg'or misollar

The Edge (Amsterdam) – dunyodagi eng “aqli bino” hisoblanadi; barcha tizimlar sun'iy intellekt orqali boshqariladi.

Heydar Aliyev markazi (Boku, Zaha Hadid loyihasi) – parametrik dizayn asosida qurilgan futuristik bino.

Shanghai Tower – BIM texnologiyasi asosida qurilgan 632 metrli osmono'par bino.

O'zbekistonda raqamli arxitekturaning joriy holati

O'zbekistonda BIM texnologiyalari, 3D modellar, va GIS bazalari so'nggi yillarda bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Biroq quyidagi cheklovlar mavjud:

Ko'plab loyiha institutlarida texnologik infratuzilma yetishmaydi;

Arxitektorlar orasida raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari cheklangan;

Huquqiy-huquqiy bazalar BIM asosida ishlashga to'liq moslashtirilmagan.

Rivojlanish istiqbollari va tavsiyalar

-Ta'lim sohasini modernizatsiyalash: oliygohlarda BIM, parametrik dizayn va raqamli qurilish bo'yicha maxsus kurslar joriy etilishi lozim.

-Milliy raqamli loyiha platformasi yaratish: barcha arxitektura loyihalari yagona formatda yuritilishi kerak.

-Ilmiy-tadqiqot ishlari: sun'iy intellekt yordamida ekologik dizayn, energiya tahlili va urbanistikaning avtomatlashtirilgan modellarini ishlab chiqish kerak.

Raqamli texnologiyalar arxitektura sohasining innovatsion asosiga aylangan. Ular nafaqat estetik va funksional jihatdan mukammal binolar yaratishga, balki iqtisodiy, ekologik va texnik jihatdan ham samarali loyihalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. O'zbekiston arxitektura sohasi ham bu yo'nalishga faol kirib borishi zarur – bu nafaqat texnologik taraqqiyot, balki xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov A.A. Me'morchilik tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
2. Hasanov H. Qadimgi dunyo arxitekturasi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2017
3. Kostof, Spiro. A History of Architecture: Settings and Rituals. – Oxford University Press, 1995.

Каримова, Д. Э. (2024). Лингвистический Анализ Временных Отношений В Русском И Узбекском Языках. *Miasto Przyszłości*, 53, 919-922.

Ashkabilovna, K. D. (2022). Expression of the relation of precedence in NGN with the subordinate part of time in Russian (on the material of works of art by Russian writers). *The Peerian Journal*, 11, 102-106.

Karimova, D. (2022). ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕДШЕСТВОВАНИЯ В СПП С ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТЬЮ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ). *Science and innovation*, 1(B7), 487-493.

Eshkobilovna, K. D., Soatovich, Y. A., & Ugli, Y. A. M. Formation of Written Communicative Competences at the Initial Stage of Training of Rfl. *Academicia Globe*, 2(05), 325-329.

Eshqobilovna, K. D., Xushbakovna, X. S., & Sitora, R. (2021). Modern Written Communication: Lingu-Methodological Basis of Learning and Control. *European journal of innovation in nonformal education*, 1(2), 169-171.

Kalimbetov, B. Y., Tukhtakuziyev, A., Usmanov, A. S., Orymbetova, G. E., Umbataliyev, N. A., & Karimova, D. (2020). Study of the process of movement stability of mounted cultivator working bodies on combined inter-tillage of vegetable crops. *Eurasian Journal of BioSciences*, 14(1).

Базарнова, О. В., & Каримова, Д. Э. (2019). О СЕМАНТИЗАЦИИ РАЗГОВОРНО-МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В САМОСТОЯТЕЛЬНОМ ЧТЕНИИ. *Опыт и*

перспективы обучения иностранным языкам в евразийском образовательном пространстве, (4), 78-82.

Расулова, З. Х., & Каримова, Д. Э. (2019). МЕСТО И СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ РУССКОГО СКАЗУЕМОГО В БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ. *Современные исследования в области преподавания иностранных языков в неязыковом вузе*, (8), 55-60.

Каримова, Д., & Авазова, С. (2019). ОБУЧЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИИ ТВЕРДЫХ И МЯГКИХ СОГЛАСНЫХ В КУРСЕ ФОНЕТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА. *Интернаука*, (10), 28-29.

Каримова, Д. Э., Авазова, С. А., & Хужманов, С. Х. (2019). ОСОБЕННОСТИ ОПИСАНИЯ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ В УЧЕБНОМ СЛОВАРЕ. *Интернаука*, (45-1), 86-88.

Каримова, Д. Э. (2018). РОЛЬ КОННОТАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ. *Интернаука*, (23-1), 67-68.

Дустова, Д. С., & Каримова, Д. Э. Формирование у младших школьников текстовых умений на уроках русского языка. *innovation in the modern education system*, 69.

Eshkobilovna, K. D., Soatovich, Y. A., & Ugli, Y. A. M. Formation of Written Communicative Competences at the Initial Stage of Training of Rfl. *Academicia Globe*, 2(05), 325-329.

Нормуротова, А., & Фаттоева, Ў. (2025). ВНЕДРЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК И РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАУКИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ. *Предпринимательства и педагогика*, 4(1), 191-196.

QIZI, N. A. K., & ASHURQULOVNA, F. O. G. I. TABIIY FANLARNING JORIY ETILISHI HAMDA BOSHLANG 'ICH TA'LIMDA SCIENCE FANINING O 'RNI VA ANAMIYATI.

Normurotova, A. K. (2024). TABIIY FANLARNI O 'QITISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUN MOHIYATI. *Inter education & global study*, (4 (1)), 29-36.

Ulug'bekovna, I. N., & Hosila, P. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O 'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

Ulug'bekovna, I. N. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA GEOMETRIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA KUB VA KUBOIDNING O 'RNI.

Ахмедова, У. (2023). DEVELOPMENT OF WRITTEN SPEECH IN MEDICAL STUDENTS IN THE RUSSIAN LANGUAGE CLASSES IN A MEDICAL UNIVERSITY. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 308-315.

Ахмедова, У., & Суяркулова, З. (2023). Интерактивные методы обучения русскому языку в медицине. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 18(3), 17-20.

Ахмедова, У. Э. (2023). КУЛЬТУРА РЕЧИ СТУДЕНТОВ И ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL*, 4(1), 47-51.

Ахмедова, У. Э. (2020). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНОЛОГИИ НАКОПЛЕНИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. In *Университетская наука: взгляд в будущее* (pp. 708-710).

Ахмедова, У. Э. (2018). ТЕРМИНОЛОГИЯ И ЕЁ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (8), 84-86.

Ахмедова, У. Э. (2018). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ВИДОВ РЕ-ЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. *Инновации в образовании и медицине. Материалы V Все*, 18.

Ахмедова, У. Э. (2017). Значение внеаудиторной работы в повышении эффективности занятий русского языка в медицинских вузах. *Инновации в образовании и медицине. Материалы IV Всероссийской на*, 46.

Ахмедова, У. Э. (2018). ЗНАКОМСТВО С ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА. *10.00. 00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ*, 13.

Ахмедова, У. Э. (2021). Сходства и различия между предложениями русского языка и окончаниями узбекского языка (на примере употребления с существительными). *Молодой ученый*, (10), 220-222.

Inogamova, D., & Rakhmatullayeva, F. (2025). TRAINING PHARMACOLOGY STUDENTS IN BOTANICAL KNOWLEDGE. *International journal of medical sciences*, 1(2), 118-121.

Иногамова, Д. Р. (2025, March). ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ГОСПИТАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 3, pp. 102-108).

Иногамова, Д., & Баротов, М. (2024). “ФИЗИКА ВА БИОЛОГИЯ” ДАРСЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. *Journal of science-innovative research in Uzbekistan*, 2(9), 54-63.

Иногамова, Д. Р., & Штырова, А. М. (2024). ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ОБЕСПЕЧИВАЮТ УСЛОВИЯ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(6), 452-455.

Иногамова, Д. Р., Шигакова, Л. А., & Умарова, З. Х. (2023). Использование виртуальных программ в преподавании медицинской биологии. *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS*, 2(23), 58-62.

Иногамова, Д. (2023). Методические основы преподавания медицинской генетики в профессиональных колледжах. Каталог авторефератов, 1(1), 1–21. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/autoabstract/article/view/42669>

Иногамова, Д. (2009). Методические основы преподавания медицинской генетики в профессиональных колледжах. *Каталог авторефератов*, 1(1), 1-21.

Abulova, M. K. (2023). THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN REFORMING THE EDUCATION SYSTEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 22, 39-40.

Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). DEMOKRATIK JAMIYATDA PEDAGOGIK NAMKORLIK MUHITI ASOSIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 2(Special Issue 12), 302-305.

Abulova, M. K. (2023). The Concept of the Family in Modern Society and its Main Tasks in the Republic of Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 20, 47-51.

Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). PREPARING FUTURE TEACHERS FOR EDUCATIONAL ACTIVITY BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(12), 548-552.

МАМАДИЁРОВ, О. У. ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОЗДАНИИ ИННОВАЦИОННЫХ СТРАХОВЫХ УСЛУГ. *НАУЧНЫЙ ЛИДЕР Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Международный издательский дом "ВОРЛДСАЙПАБЛ"*, (3), 50-54.

Mamadiyurov, O. U. (2024). INSON SALOHİYATINI OSHIRISH VA INNOVATSIYALAR. *Academic research in educational sciences*, 5(TSUE Conference 1), 285-287.

Mamadiyurov, O. U., Rahmatov, X. S. U., & Rahmonov, A. I. U. (2024). REFORMS TO PROTECT AND PROMOTE PUBLIC HEALTH. *Academic research in educational sciences*, 5(TSUE Conference 1), 360-363.

- Мамадиёров, О. (2023). Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. *International Journal of Finance and Digitalization*, 2(01), 1-11.
- Мамадиёров, О. У. (2020). ВЛИЯНИЕ ОТКРЫТЫХ ТРАНШЕЙ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА. *Россия: тенденции и перспективы развития*, (15-2), 240-240.
- Sh, S., & Mamadierov, O. (2019). LAST TRENDS IN DEVELOPMENT OF COST MANAGEMENT SYSTEMS. *Экономика и социум*, (4 (59)), 65-67.
- Мамадиёров, О. (2019). БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ. *Экономика и социум*, (4 (59)), 489-491.
- Bulut, M., Muminov, N., Korkut, C., & Rakhmonov, R. (2019). Rejuvenating silkroad: past, present and future of Turkey-Uzbekistan relations.
- Мамадиёров, О. У. (2019). БЕЗОПАСНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ. *Экономика и социум*, (4 (59)), 492-496.
- Ashurov, N. R. (2022). Umbarova NX Boshlang 'ich sinf texnologiya darslarida qog 'oz va kartondan amaliy ishlarni tashkil etishda o 'qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. Monografiya" Denov-2022, 160.
- Умбарова, Н. (2023). МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ. *Предпринимательства и педагогика*, 2(2), 156–161. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/entrepreneurship-pedagogy/article/view/27335>
- Umbarova, Nasiba Xolboy Qizi (2023). BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA TEXNOLOGIK ATAMALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (1-2), 514-518.
- Maxsadvich, J. S. (2024). GREK SHAMBALASI (*Trigonella foenum-graecum* L.) NING INTRODUKSIYASI VA AGROTEXNOLOGIYASI. *AGROINNOVATSIYA*, 2(1), 217-227.
- Normaxmatov, S., & Jumayev, S. (2025). Grek shambalasi (*Trigonella foenum-graecum* L.) va uning umumiy tahliliy tavsifi. *AGROINNOVATSIYA*, 3(1), 100-108.
- Normaxmatov, S., & Jumayev, S. (2025). Grek shambalasi (*Trigonella foenum-graecum* L.) va uning umumiy tahliliy tavsifi. *AGROINNOVATSIYA*, 3(1), 100-108.
- Abduhamidovna, F. M. (2025). INNOVATIONS IN THE RETAIL SEGMENT OF BANKING ACTIVITIES IN UZBEKISTAN. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, 3(3), 88-93.

- Фаттахова, М. (2023). Влияние цифровизации на конкурентные преимущества коммерческих банков. *Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Актуальные проблемы гуманитарных и социальных наук*, 3(5), 108-117.
- Fattakhova, M. A. (2022). Green finance instruments and green finance in Uzbekistan. *The Peerian Journal*, 12, 106-110.
- Kurbanova, M. A. (2022). Demonstration of verbal innovation in children's word-creation (Lingvopragmatic Approach). *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(1), 21-26.
- Kurbanova, M. A. (2021). The occurrence of metaphorical nomination in the speech of Uzbek Children. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 444-448.
- Abdujabbarovna, K. M. (2020). Expression of connotation through nonverbal elements in children's communication. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 10(3), 4-10.
- Obidova, G., & Tursunova, M. (2023). Pedagogical conditions for the development of ecological thinking and culture in the process of learning english by students of natural sciences. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 07027). EDP Sciences.
- Tursunova, M. I. (2019). APPROACHES TO TEACHING WRITING IN ESL CLASSES. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 218-220).
- Tursunova, M. I. (2023). Information and Communication Technologies in the Educational Process.
- Tursunova, M. I. (2022). Specific Features Of Reading And Its Role In Teaching A Foreign Language. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18.
- Durdubaeva, R., Beknazarov, K., Nomozov, A., Demir, M., Berdimurodov, E., Hojamatova, B., ... & Berdimuradov, K. (2025). Exploring protective mechanisms with triazine ring and hydroxyethyl groups: Experimental and theoretical insights. *Kuwait Journal of Science*, 52(1), 100341.
- Ахатов, А. А., Тураев, Х. Х., Ашуров, Ж. М., Умбаров, И. А., Тиллаев, Х. Р., Номозов, А. К., ... & Эшдавлатов, Е. А. (2024). [Cd (OPD) 3SO₄]• H₂O Synthesis, structure and Hirshfeld surface analysis of the complex compound based on Cd (II) salt and O-phenylenediamine. *Вестник. Серия Физическая (ВКФ)*, 91(4), 77-85.
- Mukimov, A. S., Turaev, K. K., Tojiev, P. J., Nabiev, D. A., & Nomozov, A. K. (2024). Modern approach to the addition of organomineral additives to increase cement brand. A review. *Chemical Review and Letters*, 7(5), 804-815.

- Ahatov, A. A., Kha, T. K., Toshkulov, A. K., Ashurov, J. M., Ra, T. K., & Nomozov, A. K. (2024). Synthesis, crystal structure and properties of tris (benzene-1,2-diamine-N, N')-cadmium naphthalene-1, 5-disulfonate trihydrate complex compound. *Indian Journal of Chemistry*, 63, 1036-1043.
- Nomozov, A. K., Ch, E. S., Jumaeva, Z. E., Todjiev, J. N., Eshkoraev, S. S., & Umirqulova, F. A. (2024). Experimental and Theoretical Studies of Salsola oppositifolia Extract as a Novel Eco-Friendly Corrosion Inhibitor for Carbon Steel in 3% NaCl. *International Journal of Engineering Trends and Technology*, 72(9), 312-320.
- Eraliyeva, S., Ganiyeva, M., Qo'ldosheva, D., & Zubtiyev, S. (2025). ONA-YO'LDOSH KOMPLEKSI ZARARLANISHI NATIJASIDA YUZAGA KELADIGAN HOMILA ICHI GIPOKSIYASI VA UNING HOMILA YURAK-QON TOMIR SISTEMASI RIVOJLANISHIGA TA'SIRI (ADABIYOTLAR TAHLILI). *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(2), 81-84.
- Bakridin, Z., Ilnur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid Nanoparticles Carrying Gemcitabine and Hyaluronidase for Simultaneous Targeting Of Stroma and Pancreatic Cancer Cells: To Overcome Drug Resistance and Improve Permeability: A Review. *Journal of Nanostructures*, 15(1), 219-228.
- Nigora, K., Bakridin, Z., Gulsara, A., Shahodat, U., & Sardor, Z. (2024). Histological Analysis of the Influence of Nicotine on the Digestive System of Rats.
- Uktamovich, Z. S. (2025). PATHOMORPHOLOGICAL AND CLINICAL PECULIARITIES OF RESPIRATORY DISTRESS SYNDROME IN NEWBORNS BORN TO MOTHERS INFECTED WITH COVID-19. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 3(4), 114-121.
- Uktamovich, Z. S. (2024). BIRTH TRAUMA IN NEWBORNS (ANALYTICAL REVIEWS).
- Bakridin, Z., Ilnur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid Nanoparticles Carrying Gemcitabine and Hyaluronidase for Simultaneous Targeting Of Stroma and Pancreatic Cancer Cells: To Overcome Drug Resistance and Improve Permeability: A Review. *Journal of Nanostructures*, 15(1), 219-228.
- MUKHSINOVA, M., Ortikov, U. U., Khudjaeva, F. S., Abduvokhidov, J. Z., & Abdurazakova, Z. K. EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS. *EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS Учредители: Ташкентский педиатрический медицинский институт, Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет*, (3), 98-105.

- Мухсинова, М. Х., Утепова, Г. Б., & Убайдуллаева, О. Х. (2023). КЛИНИКО-ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАЛЫХ АНОМАЛИЙ РАЗВИТИЯ СЕРДЦА У ДЕТЕЙ. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(2), 624-631.
- Мухсинова, М. Х., & Убайдуллаева, О. Х. НОВЫЙ ДЕНЬ В МЕДИЦИНЕ. *НОВЫЙ ДЕНЬ В МЕДИЦИНЕ Учредители: Бухарский государственный медицинский институт, ООО "Новый день в медицине"*, (3), 170-175.
- Kh, M. M., & Ubaydullaeva, O. H. (2021). Diagnostic and therapeutic aspects of acute exertional bronchitis in children. *Uzbek medical journal*, (6), 51-56.
- Мухсинова, М. Х., Убайдуллаева, О. Х., Арипова, Г. М., & Аташикова, Р. М. (2021). Особенности течения острых обструктивных бронхитов и бронхиолитов у детей раннего возраста при коррекции их иммуномодулином. *Re-health journal*, (1 (9)), 110-116.
- Мухсинова, М. Х., Хужаева, Ф. С., & Абдувохидов, Ж. З. (2021). Малые аномалии сердца у детей. *Re-health journal*, (2 (10)), 173-181.
- Мухсинова, М. Х., Маматкулов, Х. М., & Лысенко, Т. Е. (2000). Взаимосвязь цитохимической, метаболической и фагоцитарной активности лейкоцитов при лечении детей раннего возраста с обструктивным синдромом. *Мед. журнал Узбекистана.-2000*, 3, 125.
- Ахмедова, Д. И., Мухсинова, М. Х., Абдуразакова, З. К., & Ортиков, У. У. (2021). Особенности течения коронавирусной инфекции у детей (обзор литературы). *Re-health journal*, (1 (9)), 117-125.
- Мухсинова, М. Х., Маматкулов, Х. М., & Каримов, М. Ш. (2002). Значение определения оксипролина в крови для оценки тяжести острого обструктивного бронхита у детей раннего возраста. *Педиатрия. Журнал им. ГН Сперанского*, 81(6), 115-117.
- Жуманазарова, Д. К., Мухсинова, М. Х., & Утепова, Г. Б. (2024). ВЛИЯНИЕ СМАРТФОНОВ, ГАДЖЕТОВ И ДРУГИХ СОВРЕМЕННЫХ ЭКРАННЫХ ДИВАЙСОВ НА РАЗВИТИЕ РЕЧИ И КОГНИТИВНЫЕ СПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. *Академические исследования в современной науке*, 3(8), 150-152.
- Мухсинова, М. Х., Джалилова, Г. Р., & Рўзиев, Ш. И. (2024). БОЛАЛАРГА КЎРСАТИЛГАН ПЕДИАТРИК ТИББИЙ ЁРДАМ НУҚСОНЛАРИНИ БАҲОЛАШ. *Журнал гуманитарных и естественных наук*, (7), 68-71.
- Kholmuradovna, M. M., Bektursunovna, U. G., Tashkenbayevich, A. S., & Khamzayevna, U. O. (2024). Relationship of Blood Oxypoline Level with the Severity

of Obstructive Bronchitis in Children. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences* (2993-2149), 2(2), 143-147.

Мухсинова, М. Х., Ходжиметов, Х. А., Илхомова, Х. А., & Абдувохидов, Ж. З. (2022). CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES OF MARFAN SYNDROME IN CHILDREN. *УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ*, 3(1).

Mukhsinova, M. (2021). OXYPROLINE AS AN INDICATOR FOR ASSESSING THE SEVERITY OF ACUTE OBSTRUCTIVE BRONCHITIS IN CHILDREN. *InterConf*.

Мухсинова, М. Х., Юнусова, Р. Т., & Ильхамова, Х. А. (2021). ASSESSMENT OF THE SEVERITY OF ACUTE OBSTRUCTIVE BRONCHITIS AND BRONCHIOLITIS IN EARLY CHILDREN DEPENDING ON THE LEVEL OF OXIPROLIN IN THE BLOOD. *УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ*, (SPECIAL 1).

Mukhsinova, M. K. (2021). CONNECTIVE TISSUE HEART DYSPLASIA IN CHILDREN (LITERATURE REVIEW). *Journal of Healthcare in Developing Countries (JHCDC)*, 1(2), 24-27.

MUKHSINOVA, M., Ortikov, U. U., Khudjaeva, F. S., Abduvokhidov, J. Z., & Abdurazakova, Z. K. EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS. *EURASIAN BULLETIN OF PEDIATRICS Учредители: Ташкентский педиатрический медицинский институт, Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет*, (3), 98-105.

Собирова, Э. А., & Мухсинова, М. Х. (2020). СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ РЕАКТИВНОГО АРТРИТА У ДЕТЕЙ. In *НАУКА И ТЕХНИКА. МИРОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ* (pp. 219-222).

Meliyeva, D. O. (2025). BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLASH KO‘NIKALARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH MEKANIZMI. *Inter education & global study*, (2), 320-328.

Мелиева, Д. (2024). Boshlang ‘ich sinfi o ‘quvchilarining mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishning davlat miqyosidagi ahamiyati. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(5), 1106-1108.

Nurmukhamedova, L. (2023). Education of Students in Need of Help. *Telematique*, 22(01), 2636-2641.

Nurmuhammedova, L. S. (2023). Some Issues of Education of Students in Need of Help. *European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices*, 1(2), 149-155.

- Nurmukhamedova, L. S. (2023). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN A FAMILY. *Oriental Journal of Education*, 3(03), 66-73.
- Nurmukhamedova, L. (2022). SCIENTIFIC-THEORETICAL BASIS OF STUDYING THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE RELATIONSHIP OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS TO THEIR PARENTS. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 4(11), 54-58.
- Nurmuamedova, L. (2022). DEVELOPMENT OF SPEECH OF MENTALLY RETARDED STUDENTS IN TECHNOLOGY LESSONS. In *Conference Zone* (pp. 710-714).
- Nurmukhamedova, L. S. (2022). THE UNIQUENESS OF FAMILY RELATIONS TO A CHILD WHO NEEDS SPECIAL HELP. *Oriental Journal of Education*, 13-19.
- Nurmukhamedova, L. S. (2022). THE UNIQUENESS OF FAMILY RELATIONS TO A CHILD WHO NEEDS SPECIAL HELP. *Oriental Journal of Education*, 13-19.
- Salomova, R. N. (2025, May). ABDUQODIR SHAKURIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI O'RNI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 5, pp. 249-254).
- Muxtorqulova, R., & Salomova, R. N. (2025). Abduqodir Shakuriyning yangi usul maktablari va o'qitish metodikasi. *MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI*, 3(5).
- Саломова, Р. (2025). ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Предпринимательства и педагогика*, 4(1), 123-129.
- Salomova, R. N. V. (2025). The Effectiveness of Blended Education in Educational Institutions. *ASEAN Journal of Educational Research and Technology*, 4(1), 33-38.
- Rakhimov, B., Shadmanov, A., Salomova, F., Mamatkulov, B., & Nurmatov, B. (2024). Clinical characteristic of first COVID-19 patients hospitalized at the multidisciplinary clinic of the Tashkent Medical Academy: A single-center retrospective study. *Current research in Clinical Medicine and drug discovery*, 3(1).
- Salomova, R. (2023). METHODOLOGY FOR DEVELOPING INFORMATION-TECHNOLOGICAL READINESS OF THE FUTURE INFORMATION TECHNOLOGY (IT) TEACHER ON THE BASIS OF CLUSTERING FORMS OF EDUCATION. *Science and innovation*, 2(B2), 680-684.
- Саломова, Р. В. ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАЪЛИМ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ЖОРИЙ ЭТИШ. *ТОШКЕНТ-2021*, 26.

Хушбоқов, Қ. (2024). СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ. *Предпринимательства и педагогика*, 3(1), 27-34.

Shokirovich, K. K. (2023). "Linguistic study of the concept of "birth" and "death" in the Uzbek language. *Gospodarka i Innowacje.*, 36, 263-268.

Xushboqov, Q. S. (2022). О 'ZBEK KIRILL VA LOTIN ALIFBOSI BORASIDAGI TURLI QARASHLAR. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(5), 385-391.

Djoraevich, E. B., Shokirovich, K. K., Shodieva, K. K., & Gayratovna, Y. G. A Commentary on a Poem. *International Journal on Integrated Education*, 4(3), 122-125.

Бабабекова, Г. Б. (2024). ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ПУТЬ К ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОЧНОЙ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ И ПРОИЗВОДСТВА В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 18), 770-774.

Бабабекова, Г. Б. (2024). РАЗВИТИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И БЛАГОПОЛУЧИЮ. *Экономика и социум*, (12-1 (127)), 660-665.

Бабабекова, Г. Б. (2024). РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И БЛАГОПОЛУЧИЮ. *Экономика и социум*, (2-2 (117)), 402-407.

Vaxtiyarovna, B. G., & Vaxtiyarovna, B. N. (2024). NARX KATEGORIYASIGA BO'LGAN NAZARIY QARASHLAR. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (6), 465-474.

Vaxtiyorovna, B. G. (2024). IQTISODIY ISLOHOTLARNING MILLIY XO'JALIKLARDANARXNI SHAKLLANISHIGA TASIRI. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(7S), 734-737.

Бабабекова, Г. Б. (2023). ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ ПЕДАГОГОВ. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 609-613.

Бабабекова, Г. (2021). Налоговое администрирование в узбекистане и в зарубежной практике. *Архив научных исследований*, 1(1).

Бабабекова, Г. Б. (2019). ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ. *Бенефициар*, (35), 15-16.

***ASTRAGALUS MUCIDUS* L. O‘SIMLIGI EKSTRAKTINING YALLIG‘LANISHGA QARSHI FAOLLIGINI O‘RGANISH**

Anorov Sirojiddin Nozimjon o‘g‘li

Alfraganus Universiteti Tibbiyot fakultet talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada *Astragalus mucidus* L. o‘simligidan ajratib olingan ekstraktning yallig‘lanishga qarshi faolligi uchta eksperimental modelda: «formalinli panja shishi», «karrageninli panja shishi» va «serotonin bilan chaqirilgan aseptik artrit» modellarida o‘rganildi. Tadqiqotlar 180–200 g og‘irlikdagi erkak kalamushlarda olib borildi. Ekstrakt 1.0-5.0-10.0-25.0-50.0-100.0 mg/kg gacha bo‘lgan dozalarda yuborildi va uning faolligi onkometrik usul orqali baholandi. Natijalar ekstraktning yuqori dozalari sezilarli yallig‘lanishga qarshi ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: *Astragalus mucidus* L., yallig‘lanish, formalin, serotonin, aseptik artrit.

Kirish: Yallig‘lanish-bu organizmning fiziologik yoki patologik shikastlovchilarga (mikroorganizmlar, jarohat, toksinlar, autoimmun jarayonlar) javoban rivojlanadigan murakkab biologik jarayon bo‘lib, uni to‘g‘ri boshqarish ko‘plab kasalliklarning oldini olishda muhim hisoblanadi. Yallig‘lanishning surunkali shakli yurak-qon tomir, metabolik, nafas olish tizimiva suyak-bo‘g‘im kasalliklarining rivojlanishida asosiy patogenetik omillardan biridir [1].

Hozirgi kunda yallig‘lanishga qarshi qo‘llaniladigan dorilarning ko‘pchiligi (masalan, steroid va nosteroid guruhlar) samarali bo‘lishiga qaramay, ularning uzoq muddatli qo‘llanilishida turli nojo‘ya ta‘sirlar: gastrotoksik, gepatotoksik, immun tizimni susaytirish, yurak-qon tomir tizimiga ta‘siri kabi oqibatlar kuzatiladi [2,3]. Shu sababli tabiiy o‘simliklardan olingan bioaktiv birikmalarga asoslangan vositalarni yaratish dolzarb hisoblanadi.

Astragalus L. turiga mansub o‘simliklar Sharqiy Osiyo, Markaziy Osiyo va Yevrosiyoning boshqa mintaqalarida keng tarqalgan bo‘lib, ular xalq tabobatida immunomodulyator, antioksidant, antimikrob va yallig‘lanishga qarshi vosita sifatida keng qo‘llanilib kelingan [4,5]. Xususan, *Astragalus membranaceus* L. turi farmakologik jihatdan yaxshi o‘rganilgan, biroq *Astragalus mucidus* L. turiga oid ma‘lumotlar juda kam. Mazkur tur O‘zbekiston hududida uchraydigan noyob va endemik o‘simlik bo‘lib, uning farmakologik ta‘sir mexanizmlarini o‘rganish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda olib borilgan izlanishlar *Astragalus L.* turidagi o‘simlik ekstraktlari tarkibida saponinlar, flavonoidlar, polisaxaridlar va boshqa biokimyoviy faol komponentlar mavjudligini hamda ularning yallig‘lanishga qarshi ta’siri dunyo olimlari tomonidan tasdiqlanmoqda [6,7,8]. Shuning uchun *Astragalus mucidus L.* ekstraktining yallig‘lanishga qarshi samaradorligini tajriba hayvonlari yordamida chaqiriladigan modellarda baholash ilmiy izlanishlar doirasida muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi: *Astragalus mucidus L.* o‘simligidan ajratilgan ekstraktning yallig‘lanishga qarshi faolligini tajriba hayvonlarida eksperimental modellar yordamida baholash.

Materiallar va tadqiqot usullari: Tadqiqotlar tana vazni 180–200 g bo‘lgan sog‘lom, naslsiz oq erkak (n=162) kalamushlarda olib borildi. Hayvonlar O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Akademik S.Y. Yunusov nomidagi O‘simlik moddalari kimyosi institutining Farmakologiya va toksikologiya bo‘limi vivariysida xona harorati $22\pm 2^{\circ}\text{C}$, namlik 50–60% va 12/12 soat yorug‘lik/qorong‘ilik rejimida saqlangan va tajriba boshlanishidan avval 10 kun davomida karantinda saqlandi. Hayvonlarga toza suv va oziqlantirish uchun maxsus ishlab chiqarilgan granulali yem cheklanmagan miqdorda berildi. Tajriba protokollari O‘zbekiston Respublikasi «Laboratoriya hayvonlari bilan ishlash qoidalarini» (2020 y) [9], reglamentlariga va xalqaro etik me‘yorlar (EU Directive 2010/63/EU) [10], asosida ishlab chiqildi va institut Etika komissiyasi tomonidan tasdiqlandi. (2025-yil 17-yanvardagi 1-sonli bayonnoma).

Tadqiqot quyidagi uchta eksperimental yallig‘lanish modelida olib borildi:

- ❖ **Formalinli panja shishi modeli:** Kalamushlarning orqa oyoq panja terisi ostiga 0.1 ml 2% formalin eritmasi yuborildi. Bu modifikatsiyalangan o‘tkir yallig‘lanish modelidir [11].
- ❖ **Karrageninli panja shishi modeli:** Orqa oyoq panja terisiga 1% li karragenin eritmasi 0.1ml miqdorda yuborildi. Bu model yallig‘lanishning serotonin va prostaglandinlar bilan bog‘liq bosqichlarini baholash imkonini beradi [12]
- ❖ **Serotonin bilan chaqirilgan aseptik artrit modeli:** 1% serotonin eritmasi 0.1ml miqdorda tajriba hayvonlarining orqa oyoq panjasiga yuborilib, aseptik artrit chaqirildi [13].

Har bir model uchun tajriba guruhleri 3 guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi 0.2ml dan 0.9% NaCl yuborildi.

Referens preparat guruhi Dikloberl retard – 8.0-10.0 mg/kg dozalarda yuborildi.

Tajriba guruhleri *Astragalus mucidus L.* ekstrakti – 1.0-5.0-10.0-25.0-50.0- 100.0 mg/kg dozalarda yuborildi.

Barcha moddalar flogogen yuborilishidan 60 daqiqa avval og‘iz orqali atravmatik metall naycha yordamida intragastral yo‘l bilan kiritildi.

Baholash usullari: Yallig‘lanish darajasi onkometrik usulda – hayvonlarning orqa panjasining hajminiflogogen agent yuborilishidan oldin va flogogen agent yuborilganidan 180 daqiqadan keyin o‘lchash orqali aniqlandi.

O‘lchov maxsus millilitrlik onkometrik silindr yordamida amalga oshirildi. Har bir hayvonga mos belgi qo‘yildi, hayvonlarning normal holatdagi panja hajmi ko‘rsatkichi va eksudativ shish yuzaga kelganidan keying panja hajmi ml da qayd etildi. Har bir guruhda 6 dona hayvon sinovdan o‘tkazildi va o‘rtacha qiymat (M) va standart xatolik (m) aniqlandi. Yallig‘lanishga qarshi faollik (%) quyidagi formula yordamida hisoblandi: Ingibitsiya darajasi (%) = $((K - T) / K) \times 100$

bu yerda:

K – nazorat guruhidagi panja hajmi ortishi (ml),

T – tajriba guruhidagi panja hajmi ortishi (ml).

Statistik tahlil

Eksperimental ma’lumotlar $M \pm m$ (o‘rtacha \pm standart xatolik) ko‘rinishida ifodalandi. Guruhlar orasidagi farqlar **Styudentning t-kriteriy** yordamida aniqlanib, $P \leq 0.05$ qiymat ishonch darajasida statistik ahamiyatli deb qabul qilindi. Tahlillar Microsoft Excel 2021 va GraphPad Prism 9 dasturlarida amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi: Formalin yordamida chaqirilgan yallig‘lanish modelida Astragalus mucidus L. ekstrakti 25.0, 50.0 va 100.0 mg/kg dozalarda sezilarli yallig‘lanishga qarshi faollik namoyon etdi. Ekstrakt ushbu dozalarda mos ravishda 55.4%, 60.5% va 54.8% yallig‘lanishni ingibitsiya qilish samaradorligini ko‘rsatdi. Ushbu natijalar referens preparat sifatida qo‘llangan Dikloberl retard preparatining 8 mg/kg va 10 mg/kg dozalardagi 52.1–55.8% ko‘rsatkichlari bilan teng yoki undan yuqori darajada bo‘ldi. Bu esa ekstraktning referens prepartga nisbatan faolligi ustun ekanligini bildiradi. Olingan tajriba natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

O‘rganilayotgan moddaning «Formalinli panja shishi» modelida yallig‘lanishga qarshi faolligi, $M \pm m$, n=6

№	Modda	Doza , mg/kg g	Panjaning o‘rtacha hajmi		Normal holatga nisbatan panja hajmining kattalashishi		Yallig‘lanishga qarshi faolligi, %
			Normal holatda	Formalin kiritilganidan 3	ml	%	

				soatdan keyin			
1	Nazorat (formalin 2.5% 0.1 ml)	0.2 ml 0.9% NaCl	0.96±0. 9	1.43±1.4	0.47	48.9	-
2	Dikloberl retard	8.0	0.94±0. 5	1.16±1.2	0.22	23.4	52.1*
		10.0	0.97±0. 7	1.18±1.0	0.21	21.6	55.8*
3	<i>Astragalus mucidus</i> L. o‘simligidan olingan ekstrakt	1.0	0.97±0. 5	1.31±1.5	0.34	35.0	28.4
		5.0	0.91±0. 6	1.19±1.2	0.28	30.7	37.2
		10.0	0.96±0. 7	1.20±1.0	0.24	25.0	48.8
		25.0	0.96±0. 8	1.17±1.3	0.21	21.8	55.4*
		50.0	0.93±0. 3	1.11±1.5	0.18	19.3	60.5*
		100.0	0.95±0. 5	1.16±1.2	0.21	22.1	54.8*

Izoh: * $P=0.05$ nazorat guruhi hayvonlari ko‘rsatkichiga nisbatan solishtirilgan

Statistik tahlilga ko‘ra, ekstraktning 25.0–100.0 mg/kg dozalari nazorat guruhiga nisbatan ishonchli farq ($P \leq 0.05$) ko‘rsatgan. Past dozalarda (1.0–10.0 mg/kg) ham muayyan faollik kuzatilgan bo‘lsada, maksimal effekt yuqori dozalarda aniq namoyon bo‘ldi. Bu esa preparatning dozaga bog‘liq yallig‘lanishga qarshi ta‘sir kuchiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

«Karrageninli panja shishi» modelida *Astragalus mucidus* L ekstrakti 25.0 va 50.0 mg/kg dozalarda sezilarli yallig‘lanishga qarshi faollik ko‘rsatdi. (52.6% va 57.4%) Ushbu qiymatlar Dikloberl preparati bilan solishtirilganda (49.6–52.8%) biroz ustun ekanligi aniqlandi. (2-jadval)

2-Jadval

***Astragalus mucidus* L. o‘simlik ekstraktlarining «Karrageninli panja shishi» modelida yallig‘lanishga qarshi faolligi, $M \pm m$, n=6**

	Modda	Doza, mg/kg	Panjaning o‘rtacha hajmi		Normal holatga nisbatan panja hajmining kattalashishi		Yallig‘lanishga qarshi faolligi, %
			Normal holatda	Karragenin kiritilganidan 3 soatdan keyin	ml	%	
1	Nazorat (karragenin 1% 0.1 ml)	0.2 ml 0.9% NaCl	1.13±0.8	1.67±1.3	0.54	47.7	-
2	Dikloberl retard	8.0	1.08±0.4	1.34±1.5	0.26	24.0	49.6
		10.0	1.11±0.5	1.36±1.1	0.25	22.5	52.8
3	<i>Astragalus mucidus</i> L. o‘simligidan olingan ekstrakt	1.0	1.04±0.8	1.38±1.4	0.34	32.6	31.6
		5.0	1.15±0.6	1.48±1.5	0.33	28.6	40.0
		10.0	1.08±0.4	1.36±1.3	0.28	25.9	45.7
		25.0	1.06±0.7	1.30±1.4	0.24	22.6	52.6
		50.0	1.03±0.8	1.24±1.7	0.21	20.3	57.4
		100.0	1.10±0.5	1.35±1.8	0.25	22.7	52.4

Izoh: * $P=0.05$ nazorat guruhi hayvonlari ko‘rsatkichiga nisbatan solishtirilgan

Bu modelda past dozalarda nisbatan sust faollik kuzatilgan bo‘lsa-da, ekstraktning doza oshgani sari yallig‘lanishga qarshi ta‘hiri kuchaygan. Bu holat ekstraktidagi faol komponentlarning yallig‘lanish mediatorlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita ingibitorlik qilishi mumkinligini, huningdek, ekstrakt yallig‘lanishning ikkinchi bosqichida (prostaglandinlar bilan bog‘liq) sezilarli yallig‘lanishga qarshi ta‘sirga ega ekanligini ko‘rsatadi.

«Serotoninli aseptik artrit» modeli o‘rganilayotgan moddalarning surunkali aseptik yallig‘lanish jarayoniga ta‘sirini o‘rganuvchi model hisoblanadi. Ushbu modelda *Astragalus mucidus* L ekstrakti 50.0 va 100.0 mg/kg dozalarda eng yuqori faollikni ko‘rsatdi — mos ravishda 61.5% va 54.8%. Olingan natijalar biz o‘rganayotgan ekstraktning referens preparat Dikloberlning (45.0–51.1%) yallig‘lanishga qarshi faolligidan ustun ekanligini ko‘rsatadi. (3-jadval)

3-Jadval

***Astragalus mucidus* L. o‘simlik ekstraktining serotonin bilan chaqirilgan aseptik artrit modeli yallig‘lanishga qarshi faolligi, $M \pm m$, n=6**

	Modda	Doza, mg/kg	Panjaning o‘rtacha hajmi		Normal holatga nisbatan panja hajmining kattalashishi		Yallig‘lanishga qarshi faolligi, %
			Normal holatda	Serotonin kiritilganidan 3 soatdan keyin	ml	%	
1	Nazorat (formalin 1% 0.1 ml)	0.2 ml 0.9% NaCl	0.86±0.5	1.42±1.1	0.56.	65.1	-
2	Dikloberl retard	8.0	0.81±0.7	1.10±1.4	0.29	35.8	45.0
		10.0	0.88±0.8	1.16±1.5	0.28	31.8	51.1
3	<i>Astragalus mucidus</i> L. o‘simligidan olingan ekstrakt	1.0	0.87±0.4	1.24±1.3	0.37	42.5	34.7
		5.0	0.83±0.5	1.15±1.9	0.32	38.5	40.8
		10.0	0.84±0.6	1.12±1.6	0.28	33.3	48.8
		25.0	0.80±0.3	1.04±1.8	0.24	30.0	53.9
		50.0	0.88±0.4	1.10±1.5	0.22	25.0	61.5
		100.0	0.85±0.7	1.10±1.3	0.25	29.4	54.8

*Izoh: *P=0.05 nazorat guruhi hayvonlari ko‘rsatkichiga nisbatan solishtirilgan*

Serotoninli modelda kuzatilgan yuqori natijalar ekstraktning surunkali yallig‘lanish jarayonlarida ham samaradorligini ko‘rsatadi. Bu holat o‘simlik tarkibidagi flavonoidlar, polisaxaridlar va saponinlar kabi biokimyoviy faol birikmalarning serotonin reseptorlari yoki yallig‘lanish mediatorlari (masalan, TNF- α , IL-1 β) darajasiga ta‘sir qilish mexanizmlariga ega bo‘lishi mumkinligini bildiradi.

Umumiy tahlillarga ko‘ra, ekstraktning yallig‘lanishga qarshi faolligi doza oshishi bilan oshib boradi, yuqori dozalarda referens dori vositalari darajasida yoki undan yuqori ta‘sir ko‘rsatadi. Olingan barcha natijalar ekstraktning o‘tkir va surunkali yallig‘lanishga qarshi faol potensialga ega ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa

Xulosa o‘rnida aytish mumkin, ekstrakt yuqori dozalarda (25.0–100.0 mg/kg) sezilarli yallig‘lanishga qarshi ta‘sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, **50.0 mg/kg** dozadagi ekstrakt barcha modellar bo‘yicha maksimal faollik namoyon etdi. Mazkur natijalar ekstraktning yallig‘lanish jarayonining turli bosqichlarida – ya’ni, yallig‘lanish mediatorlari, gistamin, prostaglandin va serotonin bilan bog‘liq patogenetik yo‘llarda ham samaradorlik

ko'rsatishini isbotlaydi. Referens preparat **Dikloberl retard** bilan taqqoslaganda, *Astragalus mucidus* L. ekstrakti o'zining tabiiy kelib chiqishi, yuqori samaradorligi va ehtimoliy kam nojo'ya ta'sir ko'rsatishi bilan afzallik kasb etadi. Ushbu tajribaviy natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, *Astragalus mucidus* L. o'simligi asosida yallig'lanishga qarshi yangi fitopreparatlar ishlab chiqish istiqbollari yuqori. Kelgusida ushbu ekstraktning faol fraksiyalarini ajratib olish, kimyoviy tarkibini aniqlash, shuningdek, uzoq muddatli toksikologik xavfsizlik tadqiqotlarini o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Medzhidov, A.A., & Sadykova, D.A. (2014). *Vospalenie: biomolekulyarnyye mekhanizmy i farmakologicheskiye vozmozhnosti regulirovaniya*. Tashkent: Ilm ziyo. Google Scholar havolasi
2. Wallace, J.L., & Vong, L. (2012). NSAID-induced gastrointestinal damage and the design of GI-sparing NSAIDs. *Current Opinion in Investigational Drugs*, 13(5), 497–506.
[PubMed](#)
3. Grosser, T., Smyth, E., & Fitzgerald, G.A. (2011). Anti-inflammatory, antipyretic, and analgesic agents; pharmacotherapy of gout. In: *Goodman & Gilman's The Pharmacological Basis of Therapeutics*, 12th ed. New York: McGraw-Hill. Google Books
4. Auyeung, K.K., Han, Q.B., & Ko, J.K. (2016). Astragalus membranaceus: A Review of its Protection Against Inflammation and Gastrointestinal Cancers. *American Journal of Chinese Medicine*, 44(01), 1–22. DOI: 10.1142/S0192415X16500015
5. Alagawany, M., et al. (2020). Astragalus membranaceus as a phytogetic feed additive in poultry. *Animal Nutrition*, 6(4), 395–403. DOI: 10.1016/j.aninu.2020.01.001
6. Zhang, W., et al. (2013). Anti-inflammatory activity of isolated flavonoids from *Astragalus complanatus* via suppression of MAPK and NF- κ B pathways. *Inflammation Research*, 62(3), 295–305. DOI: 10.1007/s00011-012-0576-0
7. Luo, Y., Qin, Z., Hong, Z., & Zhang, X. (2015). Astragalus polysaccharides inhibit lipopolysaccharide-induced inflammatory responses in RAW264.7 macrophages. *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 15, 468. DOI: 10.1186/s12906-015-0971-4

8. Wang, D., et al. (2017). Protective effects of Astragalus saponins against LPS-induced inflammation in microglia via regulation of TLR4/NF-κB pathway. *Neurochemical Research*, 42(11), 3373–3380. DOI: 10.1007/s11064-017-2369-5
9. **O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi**. Laboratoriya hayvonlari bilan ishlash bo‘yicha yo‘riqnoma. – Toshkent: O‘zSSV, 2020. – 48 b.
10. **European Parliament and Council**. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes // Official Journal of the European Union. – 2010. – № L276.- P.33–79. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32010L0063>
11. Руководство по экспериментальному (доклиническому) изучению новых фармакологических веществ /под общ. ред. Р.У. Хабриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ОАО «Издательство «Медицина», 2005. – 832 с.
12. Стефанова А.В. «Доклинические исследования лекарственных средств», Киев 2002, Часть I, с. 579.
13. Миронов А.Н. Руководство по проведению доклинических исследований лекарственных средств. Часть первая. М: Гриф и К, 2012.-944 с

QIYNOQ VA NOQONUNYI MUNOSABATLARGA QARSHI MILLIY PREVENTIV MEXANIZMNING HUQUQIY TAHLILI

Jo'rayev Rasuljon Eshmo'min o'g'li

Termiz davlat univrsiteti yuridik fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida qiynoq va boshqa noqonuniy, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi munosabatlarning oldini olishga qaratilgan milliy preventiv mexanizmning (MPM) huquqiy asoslari, amaldagi tartib-taomillari va ularning xalqaro standartlarga

muvofiqligi tahlil qilinadi. Xususan, O'zbekistonning BMTning Qiynoqlarga qarshi konvensiyasiga qo'shilgani, Milliy preventiv mexanizm sifatida Ombudsmanning vakolatlarining kengaytirilgani, ijtimoiy nazorat shakllari va profilaktika choralarining samaradorligi yoritiladi. Maqolada MPM faoliyatidagi mavjud muammolar, institutsional mustahkamlik, monitoring tizimi va huquqiy asoslarning takomillashtirish zarurati haqida fikr yuritiladi hamda amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Qiynoq, noqonuniy munosabatlar, milliy preventiv mexanizm, huquqiy tahlil, Ombudsman, BMT Qiynoqlarga qarshi konvensiyasi, inson huquqlari, profilaktika, ijtimoiy nazorat, g'ayriinsoniy munosabatlar, O'zbekiston Respublikasining huquqiy islohotlari.

Kirish

Qiynoq va boshqa noqonuniy, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi munosabatlar inson huquqlarini himoya qilish tizimining eng og'ir va dolzarb masalalaridan biridir. Har bir davlatning bu sohadagi yondashuvi uning huquqiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini, shuningdek, xalqaro hamjamiyatdagi obro'sini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi ham BMTning Qiynoqlarga qarshi konvensiyasiga qo'shilganidan so'ng, ushbu sohaga alohida e'tibor qaratgan bo'lib, qiynoq va noqonuniy munosabatlarning oldini olish uchun milliy preventiv mexanizm (MPM)ni amalga oshirishga kirishgan.

Maqolada O'zbekiston Respublikasidagi milliy preventiv mexanizmning huquqiy tahlili olib boriladi. Xususan, Ombudsmanning bu sohadagi roli, milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil

qilinadi. Shu bilan birga, MPMning samaradorligi va amaliy muammolar yuzasidan takliflar beriladi.

Asosiy qism

1. Milliy preventiv mexanizmning huquqiy asoslari

Milliy preventiv mexanizm (MPM) — qiynoq va boshqa noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashish, ularning oldini olish va oʻrganish maqsadida joriy etilgan tizimdir. Oʻzbekiston Respublikasining

Konstitutsiyasi va Inson huquqlari toʻgʻrisidagi Qonunda har bir shaxsning inson qadrini himoya qilishga boʻlgan asosiy prinsiplar belgilangan.

2008-yil 24-dekabrda Oʻzbekiston Respublikasi **BMTning**

Qiynoqlarga qarshi konvensiyasiga qoʻshildi va shu orqali qiynoq va boshqa noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashish majburiyatini oʻz zimmasiga oldi. Ushbu konvensiyaning 17-moddasiga asosan, MPMning joriy etilishi har bir davlat uchun majburiy hisoblanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida milliy preventiv mexanizmni amalga oshirish uchun **Ombudsman** instituti faoliyat yuritadi. Ombudsman, yaʼni inson huquqlari boʻyicha vakil, davlat idoralarining faoliyatini inson huquqlari nuqtai nazaridan nazorat qilish, qiynoq va noqonuniy munosabatlar holatlarini aniqlash, shikoyatlar va murojaatlarni oʻrganish boʻyicha asosiy vakolatlarga ega.

Oʻzbekistonning **“Qiynoq va boshqa noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashish toʻgʻrisidagi Qonun”** (2017) hamda **“Inson huquqlari boʻyicha milliy mexanizmni mustahkamlash toʻgʻrisida”gi Prezident qarori** (2020) milliy preventiv mexanizmni yanada samarali amalga oshirishga yoʻnaltirilgan. Bu qonunlar davlat organlari va jamiyat tomonidan huquqiy nazoratni yanada kuchaytirishni, qiynoq va noqonuniy munosabatlar bilan bogʻliq jinoyatlarni oldini olishni maqsad qilgan.

2. Milliy preventiv mexanizmning amaliyoti va muammolar

Oʻzbekiston Respublikasida milliy preventiv mexanizmning

muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun baʼzi muammolar mavjud. Xususan,

institutsional mustahkamlik va nazorat mexanizmlarining yetarli

darajada rivojlanmaganligi tahlil qilinadi. Ombudsmanning faoliyat doirasi keng boʻlsa-da, baʼzi hollarda davlat idoralarining koʻrsatilgan faoliyatini toʻliq nazorat qilish imkoniyatlari cheklangan.

Bundan tashqari, qiynoq va noqonuniy munosabatlar yuzasidan

o'tkaziladigan **monitoring tizimining** samaradorligi ham har doim yuqori bo'lmagan. Korrupsiya, malakali kadrlarning yetishmasligi, huquqiy ma'rifatning sustligi kabi muammolar milliy preventiv mexanizmning to'liq va samarali ishlashiga to'sqinlik qilmoqda.

Ombudsman va boshqa monitoring guruhlarining faoliyatini kuchaytirish, ularning mustaqilligi va huquqiy vakolatlarini kengaytirish, huquqiy ta'limni kuchaytirish va fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikni yanada rivojlantirish zarur.

3. Takliflar va tavsiyalar

Milliy preventiv mexanizmning samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar keltiriladi:

Qonunchilikni takomillashtirish: Qiynoq va noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashishda barcha normativ-huquqiy

hujjatlarni xalqaro standartlarga to'liq moslashtirish zarur. Ayniqsa, **MPM faoliyatini yanada mustahkamlash** va O'zbekiston Respublikasining mavjud qonunlarini xalqaro huquq normalari bilan uyg'unlashtirish.

Institutsional mustahkamlash: Ombudsman instituti va boshqa nazorat organlarining huquqiy vakolatlarini kengaytirish, mustaqilligini ta'minlash. Shu bilan birga, **profilaktika va monitoring tizimlarini**

kuchaytirish muhimdir.

Fuqarolik jamiyatining ishtirokini oshirish: Fuqarolik jamiyatining ishtirokini oshirish, **xotin-qizlar va bolalar huquqlarini himoya qilishni** kuchaytirish zarur.

Kadrlar tayyorlash: Inson huquqlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash va ularning bilim darajasini oshirish, shu jumladan, korrupsiyaga qarshi kurashishda kadrlar siyosatini takomillashtirish zarur.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida qiynoq va noqonuniy munosabatlarga qarshi milliy preventiv mexanizmning joriy etilishi va uni amalga oshirish bo'yicha qilinayotgan sa'y-harakatlar davlatning inson huquqlarini himoya qilishga bo'lgan qat'iy qarashlarini aks ettiradi. O'zbekiston 2008-yildan boshlab **BMTning Qiynoqlarga qarshi konvensiyasiga qo'shilganidan so'ng**, ushbu sohadagi milliy huquqiy mexanizmlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan izchil islohotlar olib borilmoqda. O'zbekistonda qiynoq va

g'ayriinsoniy munosabatlarga qarshi kurashishning huquqiy asoslari aniq belgilanib, davlat organlari, jumladan, **Ombudsman** va **Milliy preventiv mexanizmning** faoliyati, shuningdek, sud tizimi va jinoyat-

protsessual qonunchilikda zaruriy o'zgartirishlar kiritilmoqda.

Biroq, amaliyotda bu mexanizmlar to'liq samaradorlikka erishgan deb aytish qiyin. Ba'zi hollarda normativ-huquqiy hujjatlar mavjud bo'lsa ham, ularning ijrosi va amaliyotga tatbiqi o'zgartirishlarni talab qiladi.

Institutsional mustahkamlik, ya'ni milliy preventiv mexanizmning barcha subyektlarining o'zaro hamkorligi va mustaqilligi hali to'liq shakllanmagan. **Ombudsman** va boshqa nazorat organlarining faoliyatini to'liq amalga oshirishga imkon beruvchi huquqiy resurslar va vakolatlar cheklangan bo'lishi mumkin.

Kadrlar tayyorlash va **huquqiy ta'limni kuchaytirish** masalalari ham muhimdir. Shu bilan birga, xalqaro hamjamiyatning ishtiroki, fuqarolik jamiyatining faolligi va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish orqali milliy preventiv mexanizmni kuchaytirish zarur. Xalqaro tajriba, jumladan, **Yevropa va boshqa taraqqiy etgan mamlakatlar** tajribasi O'zbekistonga yangi yondashuvlar va innovatsion yechimlarni taklif qilishda yordam berishi mumkin.

Taklif etilgan chora-tadbirlar orqali, birinchi navbatda, **korrupsiya va noaniqliklarni minimallashtirish, davlat organlarining shaffofligini**

oshirish, shuningdek, **fuqarolarning huquqiy savodxonligini** rivojlantirishga qaratilgan keng qamrovli strategiyalar ishlab chiqilishi kerak. Shuningdek, **fuqarolik jamiyatining** huquqiy nazorat funksiyalarini kengaytirish, ijtimoiy monitoring tizimlarini samarali ishlatish orqali, korrupsiyaga qarshi kurashni samarali amalga oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida qiynoq va boshqa noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashishning huquqiy tizimi o'zining rivojlanish bosqichlaridan o'tayotgan bo'lsa-da, hali samaradorlikni ta'minlashda ko'plab muammolar mavjud. Milliy preventiv mexanizmning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlash uchun, nafaqat huquqiy va institutsional islohotlar, balki ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar ham zarur. Shu bilan birga, xalqaro hamjamiyatning ko'magidan foydalanish va tajriba almashish, shuningdek, **yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash** tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Bularning barchasi milliy preventiv mexanizmni yanada samarali qilish va korrupsiyaga qarshi kurashda O'zbekistonning o'z o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2023.
2. **“Qiynoq va boshqa noqonuniy munosabatlarga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun.** – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasining **“Inson huquqlari to‘g‘risidagi Qonun.”** – Toshkent, 2018.
4. **BMT Qiynoqlarga qarshi konvensiyasi**, 1984-yil 10-dekabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-iyundagi **“O‘zbekiston Respublikasida Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF–6013-son Farmoni.**
6. **“Milliy preventiv mexanizmning samaradorligini oshirish: huquqiy va amaliy takliflar”** / Z. Ibragimov. – Toshkent, 2021.
7. **O‘zbekiston Respublikasining Ombudsman instituti faoliyati.** – Toshkent, 2022.
8. **International Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.** United Nations, 1984.
9. **Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023.**
www.transparency.org
10. Rafiqov S. **“Qiynoq va noqonuniy munosabatlarga qarshi kurash: huquqiy va institutlar”** – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2022.
11. Milliy preventiv mexanizmni mustahkamlash: xalqaro tajriba va O‘zbekiston sharoitida. – *Yuridik fanlar jurnali*, 2023, №4.

KREATIVLIK PARADIGMASI: SAN'AT, IQTISODIYOT VA IJTIMOIIY O'ZGARISHLARNING CHORRAXASI

Jumanazarov Zohidjon Eldor o'g'li

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: Mazkur maqola madaniy va kreativ industriyalar rivojlanishining geneologik asoslarini tahlil qiladi. Madaniy ta'minot va avtonom san'atning kapitalistik jamiyatdagi o'rnini qayta ko'rib chiqiladi. Kreativ industriyalar oddiy iqtisodiy soha emas, balki yangi madaniy-estetik tuzilmalar, hayot tarzi, mehnat etikasi va ijtimoiy intilishlar bilan bog'liq murakkab fenomen sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, madaniy transformatsiya, ijtimoiy innovatsiya, post-industrial jamiyat.

“Jamoaviy iste'mol” atrofidagi talablar madaniy ta'minotga ham kengaytirildi, shuningdek, resurslar ustidan ko'proq mahalliy nazorat qilish talabi ham ilgari surildi. Bunday kengaygan madaniyat “estetik” tus oldi – ya'ni yanada avtonom, tushunarsizroq, sinqroq va “asosiy oqim” madaniyatiga nisbatan qattiqroq bo'ldi. Bu oddiygina murakkab modern san'at shakllarini takrorlash emas edi, balki bu “kapitalizmning badiiy tanqidi” degan transformatsiyaviy va'da doirasidagi harakat edi. Bu tanqid ijtimoiy adolatsizlikka urg'u beruvchi emas (garchi u buni inkor qilmasa ham), balki kapitalizm insonlarga mazmunli hayotni va'da qilgan, avtonom san'at asarida mujassam bo'lgan hayotiy istaklarni qondira olmasligiga urg'u beruvchi tanqid edi. Remboning “*hayotni o'zgartirish*” chaqirig'i nafaqat Jozef Boyz (Joseph Beuys)da, balki Punk va Post-Punk madaniy oqimlarida ham aks etdi. Bundan tashqari, bu “badiiy tanqid” endi faqat san'atkorlar doirasida cheklanib qolmadi; dastlab yangi mehnat talablari, martaba va ijtimoiy urf-odatlariga, hayot yo'li (life-course)ga nisbatan yangi munosabatlarni olib keldi – garchi keyinchalik bu “bohem turmush tarzi”ga qisqartirib qo'yilgan bo'lsa-da.

Ayniqsa, urban markazlarda katta o'zgarish yuz berdi: mazmunli hayotga bo'lgan talablar yangi turdagi iste'mol va ishlab chiqarish madaniyatlarini vujudga keltirdi. Biz yangi bir *habitus*ning paydo bo'lishini ko'rishimiz mumkin – unda yangi madaniy intilishlar shakllandi, bu intilishlarni o'zlashtirish va ularni daromadga aylantirish yo'llari o'rgatildi[2]. Umumiy, mazmunli va demokratik madaniyatga bo'lgan ushbu intilishlar hamda foydali va mazmunli mehnat imkoniyatlari “madaniyat industriyai” degan

atamaga utopik ruh bag'ishladi. Bu esa uni faolchilar, akademiklar va siyosatchilar nazarida, mutlaqo boshqa siyosiy davrda, umidlar ramziga aylantirdi.

Unda, "kreativ industriyalar" kun tartibi qayerdan paydo bo'ldi?

Madaniyat industriyalari odatda chap qanot siyosatiga ega hukumatlar bilan bog'langan bo'lsa-da, kreativ industriyalar haqida bunday deyish mumkin emas. Buyuk Britaniyaning "Yangi Leyboristlar" hukumatining 1998-yilda (DCMS) bu atamani muomalaga kiritishi (va bu bilan 1994-yilda Avstraliya bosh vaziri Pol Kitining *Creative Nation* dasturidan jiddiy ilhom olganini) ko'rish mumkin. Ammo, masalan, Avstraliyada kreativ industriyalar siyosati ko'proq neo-liberal qarashdagi Xoward hukumati bilan bog'langan. Garchi bu siyosatning qarama-qarshi partiyaviy ildizlari ishonchsizlik uyg'otsa-da, uni Buyuk Britaniyada Konservatorlar, Avstraliyada esa Leyboristlar qabul qilgan. Yevropaning turli davlatlarida esa har xil siyosiy partiyalar ushbu siyosatni o'zlashtirgan; shuningdek, Xitoy, Sharqiy Osiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo, Lotin Amerikasi va Afrikaning ayrim hududlarida ham bu siyosat tezda tarqaldi. Bu esa yana "bo'sh ishora" (*empty signifier*) holatini eslatadi. Unda bu atama aslida nimani anglatadi?

Uning eng ravshan ishoralaridan biri – bu "zamonaviylik" yoki "kelajak"dir; biroq biz bu ishoralar o'zlari ham bo'sh ekanligini, va ular siyosiy tortishuvlar ob'ekti bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin, ayniqsa "konservativ" partiyalar neo-liberal modernizatorlarga aylanganidan buyon. Shunga qaramay, kreativ industriyalarning ko'p ma'noliligi (polivalentligi) ichida biz madaniy modernizm ustidan ilgari faqat chap qanot egalik qilgan da'volarning endi o'ng yoki neo-liberal siyosatchilar tomonidan ham ilgari surilayotganini ko'ramiz.

Avvalroq tilga olinganidek, kreativ industriyalar madaniyatni faqat iqtisodga qisqartirib ko'rsatmoqda, degan fikr mavjud. Ammo bu holatni haddan tashqari soddalashtirish bo'ladi – chunki bu yangi turdagi madaniyat va yangi turdagi iqtisodiyotdir. 1980–90-yillarda madaniy industriyalar doirasida "yangi madaniy iqtisodiyot" haqidagi da'volar mavjud edi; aynan 1998-yilda Buyuk Britaniyada kreativ industriyalar siyosati yangi darajada siyosiy maqomga ega bo'lib, kabinet darajasidagi vazir tomonidan ishga tushirildi – bu vazir lavozimida ilk bor "madaniyat" so'zi ishlatilgan (avvalgi "san'at" yoki "meros" o'rniga). Bu voqea 1960-yillardan keyingi madaniy yangilanishni va yangi madaniy-iqtisodiy sektorga bo'lgan ijtimoiy e'tirofni yaqqol ifodalagan edi. Bu yangi tashqi olamni targ'ib qilish – eski "haqiqiy industriya/haqiqiy ish" va davlat tomonidan moliyalashtirilgan san'at elitalariga qarshi turish – bu siyosatga kuchli, avlodlararo o'zgarish ruhini bergan edi. Ammo agar biz geneologik yondashuvni tanlasak, ko'rishimiz mumkin: madaniyat industriyalari kun

tartibidagi ba'zi elementlar “bo‘shaltirilib”, boshqa ma’no tizimiga ko‘chirilgan – ularning mazmuni o‘zgargan.

“Ijodkorlik” (*creativity*) atamasining ishlatilishi buni yaqqol ko‘rsatadi. “Madaniy” so‘zidan “kreativ”ga o‘tish keng muhokama qilingan. Ba’zilar uchun bu madaniyatning markaziy o‘rni tan olinganini bildiradi, faqat endi bu “ijodkorlik” degan ishora ostida ifodalanmoqda; bu atama almashuvi amaliy bo‘lgan, lekin asl voqelik – ya’ni tashqarida ro‘y berayotgan hodisalar – o‘zgarmagan. Boshqalar uchun esa bu atama mantiqsiz: u kiruvchi yoki chiquvchi mahsulotni anglatadimi? Nima “kreativ” emas? Fan, texnologiya yoki biznesdagi ijodkorlik “madaniyat”dagidan qanday farq qiladi? “Kreativ industriyalar” bilan “madaniy industriyalar” va “san’at” o‘rtasida qanday farq bor?

Men bu savollarni bu yerda batafsil muhokama qilmoqchi emasman; biroq “kreativ” so‘zining bu yerda aynan madaniyatga tegishli tarzda, lekin estetiklashgan madaniyatga – ya’ni endilikda “demokratlashtirilgan” san’atga nisbatan ishlatilayotganini aytmogchiman. “Ijodkorlik” orqali san’atning o‘ziga xos estetik mantiq, qoidalarga bo‘ysunmaslik, konventsionalarga qarshi chiqish va o‘z metodologiyasiga ergashish kabi xususiyatlari endilikda har bir insonning ramziy ma’no yaratish qobiliyatiga aylantirildi. “Ijodkorlik” endi faqat san’atkorlarga xos bo‘lgan estetik-avtonom xususiyatlarni universal insoniy fazilatga aylantiradi – bu fazilat endilikda keng ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish uchun mavjud.

Bu esa “axborot jamiyati” diskursida kuzatilgan o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq: ilgari insonning “bilimni qayta ishlash va ramzlar bilan ishlash” qobiliyati asosiy me’zon bo‘lsa, hozirgi e’tibor ko‘proq “chuqur ildiz otgan” yoki mahalliy madaniyatga qaratilgan. Bu kengroq madaniy qobiliyatlar tarixiy ildizlarga ega edi va ularni osongina ko‘chirish mumkin emasdi – aksincha, bu yashirin (tacit) yoki ichki (embedded) bilimlar global kapitalizmga qarshi mahalliy ustunlik va barqarorlikning manbai sifatida baholandi. Post-industrial innovatsiyalar muhim bo‘lib borar ekan, madaniyat endi Raymond Williams aytganidek, “hayot tarzining butunligi” sifatida asosiy iqtisodiy resursga aylantirildi yoki, aksincha, to‘siq sifatida talqin qilindi. Har ikki holatda ham muhim bo‘lgan jihat: mahalliy “sezgilar tuzilmasi”ni (structures of feeling) yangilash va safarbar qilish, yoki o‘tmishdan xalos bo‘lish, ijtimoiy va madaniy an’anaviy cheklovlarni tark etish edi. Shu ma’noda Saxenian’ning (1994) Boston va Silikon vodiysi bo‘yicha mashhur qiyosiy tadqiqoti juda muhim edi[3]. Nima uchun Silikon vodiysi Bostonni innovatsion markaz sifatida ortda qoldirdi? Chunki u Sharqiy Sohilning ijtimoiy, madaniy va institutsional qotib qolgan tuzilmalaridan qutulgan edi. Shuningdek, Granovetter’ning *The Strength of Weak Ties* (1973) asari ham Putnam’ning (2000)

ijtimoiy birdamlik haqidagi xavotirlarini inkor etib, kuchli ijtimoiy bog‘lanishlarning yo‘qligi o‘zaro aloqalar va almashinuvlarning osonligini, natijada iqtisodiy innovatsiyalarni kuchaytirishini ko‘rsatdi[1]

Demak, innovatsiyaga doir madaniy qobiliyat shunchaki “bilimni qayta ishlash va ramzlar bilan operatsiya qilish” qobiliyatidan tashqariga chiqdi. Endi bu mavjud qoidalarning chetida harakatlana olish, ularni buzish, hatto o‘ziga xos intuitiv yoki irratsional bilimlar orqali ish yurita olishni ham o‘z ichiga oldi. Menejment va biznes adabiyotlarida esa “qutilardan tashqarida o‘ylash”, ataylab xatolarga yo‘l qo‘yish, betartiblik va noaniqlikni quchoqlash, intuitiv yondashuvlar, “o‘z yo‘lidan ketuvchi” (*maverick*) kabi yondashuvlar targ‘ib qilina boshlandi. Bu yangi qadriyatlar va ish uslublari san‘atkorlar va g‘ayrioddiy olimlarning g‘ayrioddiy, noaniq, kutilmagan amaliyotlaridan ilhomlangan edi. Aslida, biznes tilida paydo bo‘lgan “ijodkorlik” tushunchasi aynan shu istisnoiy shaxslar misolida shakllangan. Bu faqat “keng ufqli fikrlash” (*blue skies thinking*) yoki eski paradigmalarni buzish emas edi, balki yangi tadbirkor obrazining o‘zi ham san‘atkorning ijtimoiy isyonkor sifatidagi madaniy kapitalini o‘zlashtira boshlagan edi.

1980-yillarda Shumpeteriy tadbirkorlar 1950–60-yillardagi fordchilarning “tashkilot odami” (organization man) obraziga qarshi qaytdi.

Bu holat, davlat korporativizmining o‘rniga kichik biznes korxonalarini ilgari suruvchi yangilangan neo-liberal hujumning bir qismi edi. Yangi O‘nglar o‘zlarini ham, tadbirkorlarni ham tizim tashqarisidagi islohotchilar va isyonchilar sifatida tasvirlashdi. Tadbirkorlar tizim chegaralarida ishladi, uning chegaralarini kengaytirdi, yangi hududlarni o‘rgandi, eskirgan fikr va amaliyotlarga qarshi chiqdi. Shumpeterning “kreativ halokat” (creative destruction) g‘oyasi madaniy modernizmning asosiy tushunchalari bilan bog‘liq edi: bu g‘oya yangilik, ikonoklazm va “yangilik zarbasi” (shock-of-the-new) bilan yo‘g‘rilgan edi.

1980-yillarda tadbirkorlar va rassomlar yangi boshqaruv adabiyotida tez-tez bir xil ijtimoiy rolni egallashdi – ular jamiyatning ilg‘or, g‘ayrioddiy a‘zolari sifatida kelajakni ilg‘ab olishga qodir ijodkor isyonchilardек tasvirlandi. Shu tariqa – mahalliy madaniy salohiyatni safarbar qilish, estetik san‘atni innovatsiya uchun namuna sifatida ko‘rsatish va bohem hayot tarzidagi qarshi-madaniyat vakilini “kreativ tadbirkor”ga aylantirish orqali – san‘at va madaniyat endi iqtisodiy rivojlanish uchun to‘siq emas, balki **resurs**ga aylandi.

Ma‘noli va avtonom madaniy mehnat va‘dasi ko‘pincha (o‘z-o‘zini) ekspluatatsiya qilishga olib keldi; “ijodkorlik” esa ish bozoridagi javobgarlikni hukumatlardan

shaxslarning zimmasiga yuklashning usuliga aylandi; umumiy madaniyat yaratish g'oyasi esa ko'pincha o'zini namoyon qilish, shaxsiy ijtimoiy tarmoqlarni vositachilik qilish uchun vosita bo'lib qoldi. Bu tanqidlarga bu yerda qo'shilmaymiz. Muhimi, kreativ industriyalar diskursi safarbar qilgan **“tashqi olamdagi shoshilinchlik”** edi. Rassom-ijodkorga bo'lgan munosabat qanday qilib u faqat model emas, balki **haqiqiy iqtisodiy resurs**ga aylanganini tushunish kerak – bu, ayniqsa, “madaniy iqtisodiyot”ning o'sishi bilan bog'liq.

Gap faqatgina musiqa, televideniye, radio, nashriyot, kino, moda, vizual san'at, kompyuter o'yinlari kabi madaniy tovarlar bozorining kengayishida emas, balki **amaliy mahsulot va xizmatlarning o'zida madaniy yoki ramziy (symbolic) mazmunning ko'payishida** edi. Mahsulot va interyer dizayni, xizmatlardagi “tajriba qiymati”, marketing va PR'dagi “e'tibor qiymati”, madaniy turizm, ijtimoiy tarmoqlarning ushbu sohalarda tutgan o'rni – bularning barchasi **iqtisodiyotning madaniylashuvi** jarayonining bir qismi bo'ldi.

Shu sababli, garchi “ijodkorlik” umumiy ijtimoiy qadriyat sifatida qaralsa-da, madaniy yoki ramziy tarkib iqtisodiyotda asosiy qiymat manbaiga aylangani uchun, **madaniy/kreativ industriyalar sektoridagi noaniq, xavfli, g'ayrioddiy ish uslublariga ega bo'lgan kishilarning ko'nikmalari** ayniqsa qadrlana boshladi.

E'tibor bering: bu kabi o'zgarishlarni shunchaki “neo-liberalizm”ga keltirib chiqarish mumkin emas.

Bu mavzular atrofida ko'p ma'nolilik mavjud bo'lib, ularni siyosiy jihatdan barqaror talqin qilish qiyin. Neo-liberal kun tartibi shunchaki “erkin bozor” g'oyasining ustunligi bilan cheklanmaydi; bu kun tartibi ayniqsa Reagan va Thatcher davrida madaniy siyosatdagi kurashlar – tartibga solishni bekor qilish, subsidiyalarni qisqartirish va san'atga iqtisodiy asos berishga bo'lgan bosim bilan belgilanadi. “Har narsaning narxi bor, ammo qiymati yo'q” degan g'oya paydo bo'ladi.

Neo-liberalizm konservatorlar tomonidan joriy etilgan – ular uchun 60-yillarning qarshi-madaniyati (counterculture) o'z loyihalariga qarshi edi. Bu madaniyat “anti-biznes” edi, ammo bundan ham muhimi, u milliylik va an'anaviylik timsollariga zid bo'lgan ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni ilgari surardi. Shu sababli, 1980-yillardagi neo-liberal islohotchilar tobora “konservativ” qiyofaga kirishdi.

Aynan **Klinton va Bleyer** bu qarshi-madaniyatni siyosiy imkoniyat sifatida ko'rib, uni **zamonaviy neo-liberal g'oyalarni estetikalashgan madaniyat orqali ilgari surish** vositasiga aylantirdi.

Yangi madaniy iqtisodiyot yangi turdagi va miqyosdagi tovarlashtirishni keltirib chiqardi.

Lekin bu, madaniy foydalanish qiymatining (use value) oddiy ayirboshlash qiymatiga (exchange value) aylanishi emas edi. Yangi iqtisodiyot madaniy **foydalanish qiymatini tan oladi** – va bu qiymatni shakllantirishga zarur bo‘lgan ko‘nikma va jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Shu bois kreativ industriyalar iqtisodiyotning kengroq sohalariga katalitik rol o‘ynaydi – “tajriba”, “e’tibor” kabi xizmat iqtisodiyoti fazilatlariga bo‘lgan talabni oshiradi.

Madaniy foydalanish qiymati ayirboshlash qiymatiga **tez, ko‘p yo‘nalishda va murakkab** tarzda bog‘lanadi. Ayniqsa, Web 2.0 texnologiyalarining integratsiyasi ijodkorning foydalanish qiymati ustidan egaligini buzdi. **Hamijodkorlik (co-creation)** nafaqat iste’molchilarning bevosita kreativ jarayonga jalb etilishi, balki iste’molning o‘zi ham, texnologik nazorat va tahlil orqali yangi qiymat yaratish imkoniga aylandi.

Endi madaniy mahsulot deyarli **Adorno cha mustaqil mahsulotga** aylanadi – lekin aynan uning yagona, normaga sig‘maydigan tabiati va mavjud qoidalarga qarshiligi uning iqtisodiy qiymatini belgilaydi.

Shu sababli, madaniy foydalanish qiymati va ayirboshlash qiymati qarama-qarshiligi endi ilgari bo‘lgani kabi ishlamaydi. kreativ industriyalarda ijodkorlar to‘liq yaratuvchi emas, ayirboshlash qiymatini rad etish esa elitizmga teng; yoki “ekspert” maqomini talab qilish bo‘ladi – bu esa baribir bir xil.

Hartley (2005) ishlaridan rivojlangan **“ijtimoiy tarmoq bozorlar”** (social network markets) konsepsiyasiga ko‘ra, madaniy qiymat manbai – bu shaxsiy xohish-istaklarning aniq kombinatsiyasidan hosil bo‘ladigan real vaqtli “qiymatdir”[4]. Bu uslubiy individuallik va madaniy qiymatni ayirboshlash qiymatiga keltirish orqali, **neo-liberal fikr** madaniyat nazariyasining o‘ziga kirib keladi.

Ushbu maqolada men madaniy va kreativ industriyalar siyosatiga oddiy iqtisodiy soha sifatida emas, balki madaniy siyosat uchun **ahamiyatli masala** sifatida yondashishga harakat qildim. 1997-yilda boshlangan “kreativ industriyalar” tushunchasi turli va ko‘pincha bir-biriga zid madaniy kun tartiblarini birlashtirdi va bizni “tashqaridagi yangi narsa”ni kelajakni, o‘zgarishni, yangilanishni tan olishga da’vat etdi. Garchi Buyuk Britaniyada bu tushuncha siyosiy partiyaviylik sababli ayrim istehzo bilan kutib olingan bo‘lsa-da, unda jo‘shqin energiya mujassam edi.

Men bunga Rossiya, Sharqiy Osiyo va boshqa mintaqalarda guvoh bo‘lganman – madaniyatning qo‘shilgan qiymatini hisoblayotgan iqtisodiy siyosatchilar bilan bir qatorda, energiyaga to‘la yosh “ijodkorlar” o‘z oldilarida to‘siq deb biladigan johil va poraxo‘r siyosatchilar, global korporatsiyalar va o‘ziga bino qo‘ygan san‘at muassasalariga qarshi chiqishmoqda – ular bu to‘siqlarni bartaraf etib, tirikchilik qilish va yangi umumiy madaniyat yaratish niyatidadir. Bu kabi lahzalarni o‘z kuchi va

salohiyatidan mahrum etib bo‘lmaydi – xuddi ilgari madaniy industriyalar koalitsiyasining qadriyatlari ko‘chmas mulk ishlab chiquvchilari va shahar marketingi bo‘limlari tomonidan egallangan bo‘lsa-da, bu jarayonni butunlay rad etib bo‘lmaganidek.

Hech bo‘lmaganda rivojlangan mamlakatlarda “kapitalizmga qarshi estetik tanqid” endi qo‘lga o‘rgatilgan resursga aylandi – bu iqtisodchilar, ishlab chiquvchilar va idealistlar uchun umumiy vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Madaniy industriyalar tarkibidagi yirik korporativ tuzilmalar yangi raqamli va ijtimoiy media muammolarini o‘zlashtira olish qobiliyati, yangi ishtirokchilarning juda tez integratsiyalashuvi; kreativ mehnatning ekspluatatsiya shakllari bilan bog‘lanib ketgani; kreativ industriyalar kun tartibining ko‘chmas mulk rivojlantirishga xizmat qila boshlagani; va shahar hukumatlarining (ayrim istisnolarni hisobga olmaganda) bu sohalarni rivojlantirishga yo‘naltirayotgan intellektual va moliyaviy resurslarning kamligi – bularning barchasi kreativ industriyalar dastlabki davrida mavjud bo‘lgan *transformatsion energiyani sezilarli darajada zaiflashtirdi*.

Endilikda madaniy tovarlarning mavjudligi va ularni ishlab chiqarish va tarqatish texnologiyalaridan foydalanish oddiy holga aylanib qolgan. Globalizatsiya endi faqat “erkin bozor” tarafdorlari va offshor outsourcing kompaniyalariga emas, balki post-milliy “ko‘pchilik”ka (multitude) ham tegishli. Bu ko‘pchilik – Hartley (1999) ta’kidlaganidek – McDonald’s yoki Benetton bayroqlari ostida yig‘ilmaydi, aksincha *unga shakl berish uchun mehnat talab qiladi*[5].

Dunyoning turli burchaklaridagi yangi madaniy amaliyotlar – imkoniyatlar va hamkorlik uchun yangi makonlar yaratishga intilayotgan harakatlar – yangi turdagi ijtimoiy jamoalarni yaratishga qaratilgan ishlar sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu holatlar estetik jihatdan avtonom madaniyatdan voz kechib, **madaniyat ijtimoiy va axloqiy bog‘lamlarda** yaratilishini tan olish zaruratini anglatadi.

Bu esa madaniy bog‘liqliklar qurilishi uchun – **neo-liberalizmdan** keyingi kontekstda – dolzarb bo‘ladi; bunda “an’anaviy” (shu jumladan fordcha industriya) madaniyatlar resurs sifatida chuqur o‘rganilib, barbod qilingan va beqaror holatga tushgan; “odatdagi madaniyat” esa endi o‘zini ifoda etish, ijodkorlik va innovatsiya istagini o‘z ichiga oladi (ko‘pincha boshqa omillar hisobiga).

Bu aynan **o‘zini nazorat qilish**, “o‘zidan kattaroq” fikrlash va hatto “katta jamiyat” (big society) kabi tushunchalar doirasida iqtisodiy modernizatsiyaning to‘rt o‘n yilligidan keyin larzaga kelgan ijtimoiy tartibni qayta tiklash harakatlarining asosidir. Neo-liberal burilishlar bilan chuqur muammolarga duch kelgan konservativ qadriyatlarni qayta tiklashga urinishlar o‘rniga, **“zaif bog‘liqliklarga” asoslangan jamiyatni** yaratish

haqida o‘ylash kerak – bunday bog‘liqliklar parokanda individualizm emas, balki ochiq va demokratik ijtimoiy aloqadir.

Biz buni dizayndagi “axloqiy burilish”da ko‘rishimiz mumkin – u ilgari tovarlarning estetik jozibasini bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, endi esa ijtimoiy tuzilmalar va jarayonlarga tatbiq etilmoqda. Xuddi shuningdek, ilgari “kreativ industriyalar” deb atalgan sohada ham umumiy yo‘nalish **barqarorlik** sari o‘zgarmoqda – bu faqat “yashil” ishlab chiqarish emas, balki **mahalliy bozorlar va hayot tarzi** hamda ularning madaniyatlar bilan kesishgan joylariga aloqador.

Bu jarayonlarda qadimiy san’at qadriyatlari – **mahorat, vaqt, sabr, ob’ekt tomonidan aniqlanuvchi emas, balki o‘zini ifoda qilishga asoslanmagan yondashuv**, axloqiy-estetik jamoalar yana paydo bo‘lmoqda.

Endi bu nafaqat Shimoliy Amerika, Yevropa yoki Avstraliyaga xos, balki **butun dunyo bo‘ylab**, madaniyatning ijtimoiy va axloqiy o‘lchovlari sof iqtisodiy manfaatlarga qarshi ilgari surilmoqda. Madaniy ishchilarning kreativ industriyalar kun tartibidan ajralib chiqishi ham garchi notekis bo‘lsa-da, shiddat bilan, davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Florida, R., 2002, *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York
- Garnham, N. (1990) ‘Public Policy in the Cultural Industries’ in *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*, London: Sage.
2. Raban, J. (1974) *Soft City*. London: Hamish Hamilton.
3. Saxenian, A (1994) *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Harvard: Harvard University Press.
4. Hartley, J. (2005) ‘Creative Industries’ in Hartley, J (ed.) (2005) *Creative Industries*. Oxford: Blackwell. 1-39.
5. Hartley, J. (1999) *Uses of Television*. London: Routledge
6. Kalkanatov, Asilbek. "PROFESSIONAL QUALIFICATION OF THE MANAGER IN THE CULTURAL FIELD." *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE* 2.9 (2023): 19-23.
7. Kalkanatov, Asilbek. "THE IMPORTANCE OF MANAGING THE PARTICIPATION OF CULTURAL AND ART INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN CULTURAL ACTIVITIES." *Journal of Innovation, Creativity and Art* 2.9 (2023): 7-10.
8. ЮЛДАШЕВА, Манзура, and Асылбек КОЛКАНАТОВ. "ПУТИ ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ." *Journal of Culture and Art* 1.1 (2023): 16-20.

9. Nazarbay o‘g‘li, Qolqanatov Asilbek. "OMMAVIY TOMOSHA MUASSASALARI FAOLIYATI TAHLILI." *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)* 2 (2023): 15-21.

10. Nazarbay o‘g‘li, Qolqanatov Asilbek, and Jumanazarov Zohidjon Eldor o‘g‘li. "AUDIOVIZUAL INDUSTRIYA TÚSINDIRMESI." *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 5.5 (2025): 122-129.

MADANIY VA KREATIV INDUSTRIYA

Jumanazarov Zohidjon Eldor o'g'li

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Annotatsiya. Ushbu maqola madaniy va ijodiy sanoatlar tushunchasi atrofida shakllangan ikkita asosiy yondashuvni sektoriyal (institutsional) va konstruktivistik (diskursiv) nuqtai nazarlarni tanqidiy va tarixiy nuqtai nazardan tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: madaniy industriya, kreativ industriya, konstruktivistik yondashuv, siyosiy diskurs, san'at va madaniyat siyosati.

Madaniy va/yoki kreativ industriyalarga yondashuvlar odatda ikki shaklda bo'ladi. Birinchisi, e'tiborimizni o'ziga tortadigan muayyan muassasalar va amaliyotlar to'plamini (bir "sektor" yoki "industriya") aniqlaydi, bu ko'pincha ularning ilgari chekka mavqeda bo'lganligini fon sifatida ta'kidlaydi. Ikkinchi yondashuv esa yanada "konstruktivistik" qarashni ilgari suradi, ya'ni siyosiy diskurs(lar) orqali qandaydir obyekt yaratilgan yoki yig'ilgan faol jarayonni ko'rsatadi. So'nggi qirq yillik siyosiy va akademik (hatto "faol"lik) yozuvlarga nazar tashlansa, bu ikki yondashuv bir-birini inkor etmasligi aniq bo'ladi; ular turli vaziyatlarda (ko'pincha bir xil shaxs tomonidan) qo'llanilgan turli rivoyatlar yoki ritorik uslublarni ifodalaydi. Birinchi yondashuvda ijodiy va/yoki madaniy industriyalar yangilik elchilari yoki katalizatorlari sifatida ko'riladi – ular e'tirof, tadqiqot, targ'ibot talab qiladigan tashqi reallikni ko'rsatadi; ular dolzarb, hayajonli va haqiqiydir. Ikkinchi yondashuv esa ushbu tushuncha bilan bog'liq faoliyatlarni inkor etmaydi (bunday pozitsiyani madaniy konservatorlar, muayyan turdagi marksistlar yoki iqtisodiy skeptiklar egallaydi), balki bu faoliyatlar qanday shakllangani, siyosiy kun tartiblari orqali qanday o'zlashtirilgani yoki egallab olinganini tanqid qiladi.

Bu yondashuvlarni bir o'lcham bo'ylab tasniflash oson. Bir chekkasida sektorni statistik ma'lumotlar orqali aniq belgilash va uning "qiymatini" aniqlashga qaratilgan sof empirik yondashuvlar mavjud. Boshqa chekkasida esa bu atama "bo'sh ishora"ga aylanishi mumkin – bu siyosiy manfaatdor tomonlar o'rtasidagi kurashda o'z maqsadlariga mos kontent bilan to'ldirish uchun qo'llaniladigan vositadir. Shu tarzda, bu atamaga "qiziqmagan" agnostik sifatida yondashish yoki uni chuqurroq tendensiyalarning (masalan, "soddalashtirish", "globallashuv", "neo-liberalizm" yoki "beqarorlik") simptomi (yoki niqobi) sifatida ko'rish mumkin.

Biroq bu yondashuvlardan birini – ya'ni ijodiy sektorni yangilik elchisi sifatida ko'ruvchilarni oddiy realizmga berilgan, boshqasini esa o'zini tahlil qila oladigan, tanqidiy fikrlovchi sifatida ko'rsatish bo'ladi. Albatta, bu qarashlar o'zaro qarama-qarshi

emas, balki darajada farq qiluvchi, murakkab, hatto ziddiyatli vositachilik qilingan haqiqatni anglatadi. Buni oddiy “gumrohlikdan dunyoviy aqllilikka o‘tish” deb emas, balki Jeymson ta’kidlaganidek, birinchi “realistik” tushunchani “bekor qilib”, uni “konstruktivistik” qarash bilan birgalikda mavjud qilish orqali dialektik murakkablik sifatida tushunish mumkin. Yoki Laturning fikricha, bizning vazifamiz bevosita “faktlar masalasi”ni ikonoklastik tarzda rad etish emas (ya’ni yolg‘on tabiiylikni fosh qilish, chuqurroq “ko‘rinmas” sabablarni ochib berish emas), balki “e’tibor masalalari”ni yanada chuqurroq anglash bo‘lishi kerak.

Masalan, “madaniy va/yoki ijodiy” atamasidagi doimiy ikkilanma ifoda shundan dalolat beradiki, bu yerda bizning e’tiborimiz faqat “tashqarida”gi yangi bir sektorni aniqlashga emas, balki undan ortiq narsaga qaratilgan. Shu bilan birga, aynan o‘sha yangilik so‘nggi qirq yillikda bizning e’tiborimizni tortgan – bu inkor qilib bo‘lmaydi – “raqamli inqilob” esa bu boradagi so‘nggi uyg‘otuvchi chaqiriq bo‘ldi (agar bunday chaqiriq hali ham kerak bo‘lsa).

Ushbu bobda men “madaniy va/yoki kreativ industriyalar” atrofidagi murakkab va bahsli rivoyatlarni tahlil qilishni xohlayman, bu industriyalar aslida “nimadan iborat”ligini emas, balki nima uchun ular siyosiy kurashga arzigulik “e’tibor masalasi”ga aylanganini aniqlashtirishni maqsad qilaman. Ya’ni, ular qanday qilib e’tibor talab qiladigan mavzuga aylangan va bugungi kunda qanday yangi masalalarga zamin yaratayotganini ko‘rsatmoqchiman.

Ellik yil avval, ya’ni 1970-yillarning boshlarida – “madaniy industriyalar” akademik va siyosiy e’tibor obyekti sifatida paydo bo‘la boshladi. Keyinchalik madaniyat va iqtisodiyot o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar akademik muhokamalarning markaziga aylanganini hisobga olsak, aynan o‘sha davrda asosiy muammo madaniyat va siyosat o‘rtasidagi munosabat bo‘lganini ta’kidlash zarur. To‘g‘rirog‘i, iqtisodiyot bu yerda asosan jamiyatdagi tengsizlik orqali namoyon bo‘lgan, ya’ni ommaviy axborot vositalariga kirish imkoniyatining turlicha bo‘lishi orqali. Bu esa liberal pluralistik nazariyalar va ijtimoiy-demokratik “ommaviy soha” tushunchalari uchun muammo edi.

Madaniyat va siyosat o‘rtasidagi bu bog‘liqlik tobora yaqinlashdi, chunki “ideologiya” tushunchasi Sovuq urush davrining siyosiy janglaridagi soddalashtirilgan talqindan chiqib, “kapitalizm”, “status-kvo”, “mavjud tuzum” kabi holatlarning barqaror mavjudligini tushuntirish uchun yanada murakkab “madaniy” ma’nolarga ega bo‘la boshladi. “Madaniyat industriyasi” atamasi urushdan keyingi AQShda Adorno va Horkxaymer tomonidan ilgari surilganidan beri asosan siyosiy oqibatlar bilan bog‘liq edi. Ular uchun bu atama madaniyatning monopol kapitalizm mantiqiga to‘liq bo‘ysundirilganini anglatgan. Ishchi endi faqat ishda emas, balki bo‘sh vaqtda ham

“shartli refleksiga” asoslangan ko‘ngilochar dasturlar orqali “dasturlashtirilgan” – bu uni ertalab yana konveyerga qaytishga tayyorlash uchun xizmat qilgan. Bu g‘oya xato tarzda, biroq muqarrar ravishda, “ommaviy jamiyat” nazariyasi va 1970-yillarga kelib akademik va siyosiy muhokamalarda keng tarqalgan konservativ, anti-demokratik madaniy tanqid bilan bir qatorga qo‘yildi.

1970-yillarning oxirida “madaniy industriyalar”ning ijobiy siyosiy muammo sifatida paydo bo‘lishi ularning iqtisodiy ahamiyatini tan olish bo‘lmagan. Bu, aksincha, ilgari ko‘pchilik siyosatchilar tomonidan “past darajadagi, amerikanlashtirilgan kitch” deb hisoblangan tijoriy madaniyat doirasida yangi turdagi “madaniy-siyosiy” makon ochilishi edi. Bu yangi makonning yorqin ifodasini 1980-yilda YUNESKO uchun yozilgan va Fransiya Madaniyat vazirligida tadqiqot rahbari bo‘lgan Augustin Jirarning maqolasida ko‘rish mumkin. Jirar tijoriy madaniyat sektorining ulkan o‘lchamlariga e‘tibor qaratib, madaniy siyosat yurituvchilarni bu holatni jiddiy ko‘rib chiqishga chaqiradi. Xuddi shunday da‘vat 1981-yil may oyida Londondagi Kengashda (GLC) yangi chap qanot leyboristlar hokimiyatga kelganida va o‘sha yili Mitteranning yangi madaniyat vaziri Jak Lang tomonidan ham ilgari surilgan edi[1].

Asosiy da‘vo quyidagicha edi: madaniy iste‘molning katta qismi endi subsidiyalanadigan (davlat tomonidan moliyalashtiriladigan) soha tashqarisida sodir bo‘lmoqda; tijoriy madaniyat iste‘moli barcha ijtimoiy qatlamlar orasida juda yuqori sur‘atda o‘smoqda; an‘anaviy, subsidiyalanadigan “jonli” madaniy shakllar bu ehtiyojni iqtisodiy jihatdan qondira olmaydi; va shu sababli tijoriy sektor bilan shug‘ullanishdan bosh tortish elitar va mas‘uliyatsiz yondashuv hisoblanadi. Haqiqiy demokratik madaniy siyosat bu sektor bilan muloqotga kirishishi kerak; u, ayni vaqtda, ushbu sohadagi “salbiy tendensiyalar”ni tanqidiy tarzda ko‘rib chiqishi lozim. Shundan kelib chiqib, Jirar bu sohaning hajmi va dinamikasini chuqurroq o‘rganishga chaqirgan. Ammo allaqachon uchta muhim mavzu ajralib turgan edi.

Birinchidan, “industriya” tushunchasiga endi ijobiy, jamoaviy loyiha sifatida yondashila boshlandi. Individual san‘at amaliyoti professional, boshqaruv va tijorat xizmatlarining keng doirasida ko‘rilishi zarur edi. Yevropa va Shimoliy Amerikadagi ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiyalar sohasidagi akademiklar bu fikrni ilgari sura boshladilar. AQShda “madaniyat ishlab chiqarilishi” maktabi “ommabop” va “yuqori” madaniyat qanday qilib murakkab ijtimoiy-iqtisodiy “san‘at olamlari”da ishlab chiqarilishini o‘rganishni boshlagan, bu yerda “san‘atkor” tushunchasi ijtimoiy jihatdan shakllantirilgan va kontekstual pozitsiya sifatida qaralgan[3]. Fransiyada Bourdieu madaniy ishlab chiqarish va iste‘molga oid ishlar orqali shunga o‘xshash yo‘nalishni ochib bergan. Buyuk Britaniyada esa Raymond Uilyams (1981) madaniy ishlab

chiqarishning moddiy “industriya” sharoitlari va ularning tarixiy rivojlanishi bilan qiziqishni boshlagan. Hatto san’at tarixining yangi turi ham paydo bo’ldi – u san’atkorning “ilohiy ilhomli shaxs” sifatida emas, balki ularning ijtimoiy va tarixiy kontekstida qaraydigan yondashuv edi[4].

Demak, madaniy ishlab chiqarishning jamoaviy va ijtimoiy asosga ega ekanini tan olish “industriya” tushunchasiga kuchli demokratik ma’no yukladi.

Ikkinchidan, bu soha bozorlarga va foyda olishga ham taalluqli edi. Bu esa madaniy siyosat yurituvchilari uchun murakkab masalalarni ko’ndalang qo’ydi. Ushbu masalalar 1980-yillarning o’rtalarida Bernard Miege va Nicholas Garnham tomonidan aniq shaklda ifodalangan. Ikkinchisi ham Jak Lang va GLC (Buyuk London Kengashi) atrofidagi siyosiy doiralarga yaqin bo’lgan akademiklar edi. Ular Adorno va Horkxaymerning madaniyat industriyasiga oid qarashlariga qarshi chiqib, madaniy industriyalarni kapitalistik mafkura emas, balki foyda olish maqsadida madaniy tovarlar ishlab chiqaruvchi kapitalistik industriyalar sifatida aniqroq tasvirlashga harakat qilishdi.

Ular Adorno va Horkxaymer tasvirlagan yakka-yagona, g’ayriinsoniy “madaniyat industriyasi”dan farqli ravishda, “madaniyat ishlab chiqarilishi” maktabi natijalariga hamohang tarzda, ancha bo’linib ketgan va turlicha madaniy industriya tarmoqlarini aniqladilar. Bu tarmoqlar mahsulotlari bozorni qamrab olish istagida davlatning siyosiy mafkuralarini ham chetlab o’tishi mumkin edi; foyda olish zarurati esa faqat andozaviy takrorlash emas, balki innovatsiyani ham talab qilardi; va madaniy tovarlarning almashinuv qiymatidan foyda olishdagi muvaffaqiyati, hech bo’lmaganda qisman, ularning iste’molchilarga “foydalanish qiymati”ni taqdim etish qobiliyatiga bog’liq edi.

Bu esa yanada ziddiyatli madaniy makon ochdi va Jirar ta’kidlagan “salbiy tendensiyalar”ni ham yuzaga chiqardi. Bularga quyidagilar kiradi: bozordagi konsentratsiya, monopoliyalar, kross-mulk egaligi, vertikal integratsiya, kapital hajmining keskin ortib borishi va hokazo. Jirar, shuningdek, xalqaro miqyosdagi nomutanosibliklarga ham e’tibor qaratgan edi – bu esa keyinchalik globallashuv haqidagi tahlillarni oldindan sezdirgan.

Yana bir muhim masala bu *san’atkorlarning o’rni* edi. Adorno bashorat qilganidek, san’atkorlar Taylorizmga asoslangan madaniyat fabrikalariga singib ketmagan edi. Ular asosan mustaqil ishlovchi mutaxassislar sifatida faoliyat yuritardi.

Uchinchidan, bu madaniy industriyalar doirasida ishlab chiqarish, ko’paytirish va tarqatishning yangi texnologiyalaridan ijobiy foydalanish tendensiyasi kuzatiladi. Bu demokratik modernitetni qo’lga kiritish istagini aks ettirar edi – bu esa Heideggerning texnologiyaga qarshi pozitsiyasini hamda urushdan keyingi modernistik formalizmni rad

etishni anglatardi. 1980-yillar Amerikada va mahalliy ommaviy madaniyat shakllari va texnologiyalarining kelajakdagi va'dalariga ishonch bildirgan urushlar oralig'idagi chap qanot modernizmini qayta kashf etgan davr bo'ldi. Bu ijobiy munosabat ayniqsa 1960-yillardan boshlab kuchaygan yangi ommaviy madaniyat shakllaridan yuzaga chiqqan energiya tufayli mumkin bo'ldi.

Industriya va texnologiyani quchoqlash bozorni qayta baholash bilan birga kechdi. Bu yerda faqat "jamoaviy" ishlab chiqarish yoki texnologik takrorlash/tarqatish muhim emas edi; balki bu jarayonlarning davlat nazorati va subsidiyalaridan tashqarida, ya'ni bozorda tashkil etilishi ham ahamiyatli edi.

Shunday qilib, *1980-yillarning boshlarida*, chap qanotga yaqin madaniy siyosat yurituvchilar ilgari san'at va tijoriy madaniyat o'rtasidagi chegarani belgilab bergan bozor va texnologiyani quchoqladilar. Bu holatni Xartli kabi mualliflar "ijodiy industriyalar" atrofida qayd etgan "elitarlikka qarshi" birinchi inkor deb qabul qilish mumkinmi? Ma'lum darajada – ha. "Tijoratdan begona", "mashinalar dunyosidan yiroq" transcendent san'at(chi) g'oyasi izchil ravishda rad etildi. Shu bilan birga, ijtimoiy-demokratik siyosat ham bozor g'oyasiga nisbatan ochiqlik kasb eta boshladi, davlatga esa ehtiyotkorona munosabatda bo'ldi. Masalan, Garnham ochiq-oydin bozorni zamonaviy demokratik madaniyat siyosati uchun muhim omil deb e'tirof etdi: madaniyat ishlab chiqarish va unga bo'lgan talabni boshqacha qanday tartibga solish mumkin?

Axir, tijoriy madaniyatni targ'ib qilish, shu bilan birga tijoratning o'zini ham qabul qilish degani emasmi?

Biroq, *bu davrning madaniy siyosati 1990-yillarning oxiridagi "ijodiy industriyalar" konsepsiyasidan keskin farq qiluvchi jihatlarga ega edi:*

1. Iqtisodiy omillar madaniyat siyosatining ajralmas qismi sifatida qabul qilingan bo'lsa-da, bu omillarning asosiy vazifasi "iqtisodiyotga" emas, demokratik madaniyatga xizmat qilish edi.

2. Jirar tomonidan ilgari surilgan iqtisodiy tadqiqotlar chaqirig'i iqtisodiy sohalarga intervensiyani yo'naltirish uchun kerak edi. Bu davrda madaniyat siyosatida "qiymat zanjiri" kabi iqtisodiy tushunchalar, bandlik statistikasi va industriya tahlillari – bularning barchasi madaniy maqsadlar yo'lida qo'llanilgan.

3. Bu iqtisodiy vositalar "salbiy tendensiyalar"ga qarshi kurashish uchun xizmat qilgan: monopoliyalashuv, ekspluatatsiya, xalqaro ustunlik kabi muammolar – ya'ni bozor muvaffaqiyatsizligiga qarshi, bozorda muvaffaqiyat qozonolmaslik emas, balki bozorning o'ziga xos ichki nuqsonlariga qarshi choralar edi.

4. Qabul qilingan bozor tushunchasi abstrakt, neo-klassik “ratsional tanlov” bozori emas, ijtimoiy-madaniy amaliyotlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bozor edi. Bu aralash iqtisodiy modelning bir qismi bo‘lib, u 1950-yillardagi Keynscha “boshqariluvchi iqtisodiyot” modelidan emas, balki 1970-yillardagi grassroots demokratiya, shaharlardagi ijtimoiy harakatlar, davlatning siyosiy obro‘sining pasayishi va post-Fordizm kuchlaridan kelib chiqqan edi.

Va, albatta, bunday yondashuv ijodiy sanoatlarga ancha samarali ishlagan – aynan mana shu joyda madaniy industriyalar siyosatini shakllantirgan asosiy yo‘nalishlar yuzaga chiqqan.

Shuningdek, biz ushbu rivojlanishlarni 1970-yillardan boshlab yuz bergan “san’at siyosati”dan “madaniyat siyosati”ga o‘tish jarayoni doirasida ko‘rib chiqishimiz kerak. Bu odatda madaniyatning tor talqinidan kengroq tushunchasiga o‘tish sifatida tavsiflanadi. Ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlar an‘analarida bu yerda Reymond Uilyamsning mashhur “madaniyat oddiy narsadir” (1958/1997) degan iborasi esga olinadi va, albatta, bu o‘zgarish 1950-yillarning oxiridan boshlab madaniyatshunoslikning rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Fransiyada bu ko‘proq Anri Lefebvrning 1950-yillarning oxirlaridagi “kundalik hayot” haqidagi ishlari bilan bog‘liq bo‘lib, Bourdieu va de Sertau tomonidan sezilarli darajada kengaytirilgan[1]. Umuman olganda, siyosiy yo‘nalishdagi bu o‘zgarish demokratiyaning chuqurlashuvi bilan bog‘liq bo‘lib, urushdan keyingi ijtimoiy-demokratik siyosatning “san’atga kirish imkoniyatini kengaytirish” g‘oyasidan ko‘proq ishtirokchi va interaktiv “madaniy demokratiya” g‘oyasiga siljishini anglatadi. Bunday o‘zgarish demokratik jihatdan kuchli ekanligi rad etib bo‘lmaydi, biroq bu yerda asosiy e’tibor san’atning “elitarligi” bilan “hayot”dan ajralganligining bog‘liqligiga qaratilmoqda.

San’atga ijtimoiy mas’uliyatsizlik, elitarlik, yakka tartibdagi egoizm, real dunyoga befarqlik kabi ayblovlar uzoq vaqtdan beri turli siyosiy pozitsiyalarda ilgari surilgan, va bular modernizm doirasidagi formalistik tendensiyalar tomonidan yanada kuchaytirilgan. Jamiyat san’ati harakati hamda ular tarkibiga kirgan yangi urban ijtimoiy harakatlarning “san’at muassasalari”ga qarshi kuchli tanqidlari ilgari chap qanot modernizmi ilgari surgan g‘oyalarni qayta jonlantirdi, ammo shu bilan birga ular “san’at san’at uchun” g‘oyasiga nisbatan ko‘proq fundamental falsafiy va sotsiologik tanqid bilan hamohang keldi. Bu tanqid 18-asrdan boshlab G‘arbda shakllangan “estetik” san’atning haqiqatga transsendental kirish imkoniga ega ekani haqidagi da’vosi chuqur mafkuraviy xarakterga ega ekanini ilgari surdi. Bu mafkuraviy funktsiyani Bourdieu 1974-yilda yozgan *La Distinction* asarida tizimli ravishda tahlil qilgan bo‘lib, keyinchalik “san’at va elitarlik”

tengligini belgilab bergan eng muhim manba bo‘lib qolgan [2]. U Kant tomonidan estetik qabulning asosiy belgisi sifatida ko‘rilgan “beqarorlik” (disinterest) ni, va u orqali Shiller orqali san‘at “avtonomiyasi” g‘oyasini, paydo bo‘layotgan burjua odatlari – ya’ni *habitus* – ifodasi deb ta’riflagan. Bu degani, san‘atni to‘g‘ri tushunish uchun zarur bo‘lgan “yuqori” qobiliyatlar ehtiyoj va istaklardan ozod qilingan edi, natijada ishchi sinf o‘zlarining mehnatga va past ehtirolarga bog‘liqligi sababli istisno qilingan. San‘atning avtonomiya da’volari va uning yuragidagi “erkin o‘yin”ni anglash uchun zarur qobiliyatlar ijtimoiy tafovut va hukmronlik amaliyotlari bilan bog‘liq bo‘lgan.

Bu hisob-kitobda jiddiy muammolar mavjud, ammo hozirgi kontekstda muhim jihati shundaki, bu qanday qilib madaniyat siyosatida qo‘llanilganidir. Chap qanot madaniy siyosat nuqtai nazaridan bu shuni anglatdiki, mustaqil, ajratilgan, “avtonom” san‘at asari endilikda kengroq ijtimoiy kontekstda, ya’ni “kundalik hayot” doirasida o‘z o‘rnini egallashi kerak edi. Shu bilan birga, u o‘zining moddiy ishlab chiqarish sharoitlarini, “iqtisod” bilan aloqasini tan olishi kerak edi. Buning natijasida Apollonik “beqarorlik” Dionisiylik “quyi” ehtirolar va manfaatlarni, siyosiy talablar, bozor tartibsizligi va zamonaviy ommaviy madaniyatning betartibligini qamrab olishga yo‘l ochardi. Madaniyatshunoslikning katta qismi aynan shu asosdan kelib chiqqan. Biroq men san‘at avtonomiyasini “hayot” hisobiga emas, balki “madaniyat”ga qarshi o‘rnatilgan deb talqin qilish mumkinligini ilgari surgan bo‘lardim – ya’ni san‘at o‘zini oddiy, eskirgan, obyektivlashtirilgan va tubanlashgan madaniyatdan ajratgan holda ko‘radi.

Ransyer (2009) “estetik san‘at”ning hayotdan ajralganligi haqidagi ta’rif noto‘g‘ri ekanini asoslab bergan – aksincha, u san‘at va hayot o‘rtasidagi chiziqlar uzluksiz ravishda buzilib borishini ko‘rsatadi, bu esa zamonaviylikdan oldingi san‘at amaliyotlarida mavjud bo‘lmagan holat. Jeymson (2002) ham zamonaviy davrda “san‘at” va “hayot” o‘rtasidagi doimiy, tizimli va ko‘pincha keskin almashinuvlarga e’tibor qaratadi. San‘at da’vo qilgan avtonomiya “hayot”ga emas, balki uni vositalashtiruvchi madaniyatning qat’iy, konvensional shakllariga qarshi yo‘naltirilgan bezovta qiluvchi va me’yordan chiqadigan kuchga ega. Shu ma’noda, bu “madaniyat” emas, aynan “san‘at” bo‘lib, iqtisod, siyosat, qonunchilik kabi sohalarining tushunchaviy va ma’muriy tillaridan o‘z faoliyat sohasining radikal heterojenligini ta’kidlaydi.

Bu holat urushdan keyingi madaniyat siyosati bitimining ikki muhim yo‘nalishida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bir tomondan, bizda milliy madaniy o‘zlikning imtiyozli namoyishi va timsoliga aylangan san‘at bor edi. Ikkinchi tomondan esa “avtonom san‘at” bor edi, u bunday milliy o‘zlikka (yoki hech bo‘lmaganda uning konvensional madaniy

ifodalariga) nisbatan ko‘pincha ambivalent yoki hatto antagonistik munosabatda edi. Bu ikki element bir-biridan anchagina uzilgan edi, xususan, urushlar oralig‘idagi yillarda, “avtonom san‘at” (asosan modernizm bilan tenglashtirilgan) totalitar va o‘ng qanot avtoritar tuzumlar tomonidan bostirilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyingi madaniyat siyosati bu milliy madaniy merosni ijtimoiy-demokratiklashtirishga urinish edi. San‘atni subsidiyalash (moliyaviy qo‘llab-quvvatlash) qarori san‘atni bozorning “nopokligi”dan olib chiqish uchun emas edi (albatta, agar siz allaqachon bozorda bo‘lsangiz, unda sizni undan ajratib bo‘lmaydi), balki san‘at faqat boylar mulkiga aylanishining oldini olish uchun edi. Shuning uchun ta‘lim, jamoat muzeylari, kutubxonalar va boshqalarni kengaytirish bilan uzviy bog‘liq edi. Shu bilan birga, zamonaviy san‘atning yangi kanonini targ‘ib qilish (Sovuq urush va Marshall rejalari kontekstida tobora xalqaro tus olgan) an‘anaviy “umumiy badiiy meros” g‘oyasiga qarshi, yozuvchilar va siyosatchilar (masalan, Andre Malroning 1951-yildagi *Voices of Silence* asari) tomonidan ilgari surilgan g‘oyalardan ancha noaniq, ambivalent qadriyatlarni o‘z ichiga olgan. Bu qadriyatlarga radikal, anarxik eksperimentalizm; san‘at vositasining shakliiy talablariga e‘tibor; “ilhomlantiruvchi” gumanistik mazmundan (hatto umuman mazmundan) qochish; ijtimoiy va axloqiy normalarni rad etish; va o‘z ishlarini aniq siyosiy va iqtisodiy mantiqlar bilan bog‘lashdan bosh tortish kiradi.

Shunday qilib, “san‘at”dan “madaniyat”ga o‘tish jarayoni elitar, avtonom san‘at doirasining kengayib, “oddiy madaniyat”ning chalkash va real hayotga bog‘langan voqeliklarini qamrab olishi sifatida ko‘rilishi mumkin. Biroq, bu kengayish ayni paytda bir ko‘chish – migratsiya ham bo‘lganini unutmash kerak. Bu jarayon “avtonom san‘at”ning mavzularini – Boltanski va Chiapello (2005) tomonidan “kapitalizmning badiiy tanqidi” deb atalmish g‘oyalarni – “yangi chap” siyosatga kiritish orqali yangi turdagi madaniy talab va intilishlarni yuzaga keltirdi. Biz modernizmning ko‘plab mavzulari “yuqori san‘at”dan “madaniyat”ga o‘tayotganini ko‘rishimiz mumkin: bu, chap modernizmi qayta tiklayotgan radikal jamoa san‘ati harakatlarida; yangi turdagi joylar va tashkilotlar yaratayotgan urban ijtimoiy harakatlarda; ommaviy madaniyat chekkasida (va aksincha) faoliyat yuritayotgan badiiy avangardlarda; oliy ta‘limning transformatsiyasi va kengayishi hamda undagi radikal madaniy nazariyaning rivojlanishida namoyon bo‘ladi. Bularning barchasida biz faqat san‘atning madaniyatga aylanishini emas, balki madaniyatning “estetizatsiya” qilinishini ham ko‘rishimiz mumkin. Shunday ekan, madaniyat industriyaining rivojlanishi “avtonom san‘at”ni “ko‘ngilocharlik” yoki “ommaviy madaniyat” tomonidan rad etilishi emas, balki aksincha, san‘atning ko‘plab qadriyatlarining ushbu sohalarning yuragiga singib borishi edi.

Shu yerda biz “tashqarida”gi yangi voqelik haqidagi favqulodda tashvish manbasini ko‘ramiz – san’at va “kundalik” madaniyat amaliyotlarining tez va o‘zgaruvchan transformatsiyasi. Nimadir ro‘y bermoqda, lekin bu nima ekanini bilmaymiz. “Madaniyat industriyai” atamasi siyosat ishlab chiquvchilar uchun aynan mana shu noma’lum “tashqarida”gi hodisani tushunishga harakat qilish vositasi edi.

Bu holat o‘z aksini an’anaviy san’at siyosatiga qarshi “yangi chap” pozitsiyasini shakllantirgan jamoa san’ati va urban ijtimoiy harakatlarida topadi; bu esa kontinental Yevropada yangi turdagi madaniy siyosat shakllanishiga olib keldi, GLC (Buyuk London Kengashi)da, hamda Shimoliy Amerika, Avstraliya va boshqa mintaqalardagi radikal madaniy siyosat koalitsiyalarida ham shunday bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahearne, Jeremy (2010) *Intellectuals, Culture and Public Policy in France: Approaches from the Left*. Liverpool: Liverpool University Press.
2. Bourdieu, P. (1986) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
3. Kelly, K., 1998, *New Rules for the New Economy*, Fourth Estate, London.
4. O’Connor, J. (2012) ‘From Allure to Ethics: Design as a ‘Creative Industry’ in Felton, E. (ed.) *Design and Ethics: Reflections on Practice*. London: Routledge pp. 33-42

TIL O'RGANISHDA MOTIVATSIYANING ROLI: ICHKI VA TASHQI OMILLAR TAHLILI

Shomamatova Marjona Safar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Xorijiy til va adabiyoti 322 guruh talabasi.

Ilmiy rahbar: Gavhar Salomova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada til o'rganish jarayonida motivatsiyaning markaziy o'rni, uning ichki va tashqi turlari hamda har ikkala omilning ta'siri tahlil qilinadi. Til o'rganishga bo'lgan qiziqish, o'zini namoyon qilish istagi (ichki motivatsiya) va baho olish, mukofot, ijtimoiy bosim (tashqi motivatsiya) singari faktorlar turli yoshdagi o'rganuvchilarning o'zlashtirish darajasiga qanday ta'sir qilishi statistik asosda o'rganiladi. Tadqiqot natijalari o'rgatuvchi va ta'lim tizimi ishtirokchilariga samarali yondashuvlar ishlab chiqishda asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: til o'rganish, motivatsiya, ichki omillar, tashqi omillar, til kompetensiyasi, motivatsion strategiyalar.

KIRISH

Chet tilini o'rganish — murakkab, ko'p bosqichli va uzluksiz kognitiv jarayon bo'lib, u ko'plab omillarga bog'liq. Shulardan eng asosiylaridan biri — bu **motivatsiya** hisoblanadi. Motivatsiya o'quvchi yoki talabani til o'rganishga undovchi ichki va tashqi kuchlarning majmui sifatida izohlanadi. Shaxsiy ishtiyoq, intilish va o'z-o'zini rivojlantirish istagi ichki motivatsiyaga kirsa, baho, maqtov, ijtimoiy bosim, mukofotlar kabi omillar tashqi motivatsiyani tashkil qiladi.

Til o'rganishdagi muvaffaqiyat, ko'pincha, o'rganuvchining motivatsion darajasiga, ya'ni tilga nisbatan bo'lgan shaxsiy munosabati, unga vaqt va kuch sarflash istagiga bog'liq bo'ladi. Ushbu motivatsiya turlari — **integrativ** (madaniyatga qiziqish, jamiyatga qo'shilish istagi) va **instrumental** (ish topish, imtihon topshirish uchun) shakllarda namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda chet tillarini, xususan ingliz tilini o'rganish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangani bois, bu jarayonning motivatsion asoslarini chuqur tahlil qilish dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

DOLZARBLIK

Zamonaviy ta'lim tizimida chet tillarini o'rganish global raqobatbardoshlik mezoniga aylanib bormoqda. Xalqaro migratsiya, raqamli iqtisodiyot, akademik almashinuvlar va transchegaraviy hamkorlik sharoitida til bilish nafaqat ijtimoiy-madaniy muloqot vositasi, balki professional kompetensiyaning muhim elementi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli, chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj va talab dunyo miqyosida ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham til o'rganishga oid siyosiy va institutsional yondashuv tubdan yangilandi. Jumladan, Prezidentning 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-sonli qarori asosida "Yoshlarni chet tillarini o'rganishga keng jalb etish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish" bo'yicha davlat siyosati shakllandi. Bunga javoban, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'lim bosqichigacha xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha majburiy, uzviy va bosqichma-bosqich dasturlar joriy etildi.

Ammo bu yondashuvlar muvaffaqiyatli amalga oshishi, eng avvalo, o'rganuvchilarning **motivatsion darajasi** va bu darajani shakllantiruvchi omillarga bog'liq. Chunki til o'rganish mashaqqatli va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uni muvaffaqiyatli yakunlash uchun kuchli ichki rag'bat talab qilinadi. O'z-o'zini rivojlantirish, shaxsiy qiziqish, ijtimoiy integratsiyaga intilish kabi ichki motivlar tilni samarali o'zlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, baho, imtihon, ishga kirish, ota-onaning talabi kabi tashqi bosimlar ham o'z o'rniga ega.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya bilan til o'rganayotgan shaxslar tilga nisbatan barqaror qiziqishga, uzoq muddatli o'zlashtirishga, o'zini rivojlantirishga moyil bo'ladi. Masalan, Deci va Ryan (2000) tomonidan taklif etilgan **Self-Determination Theory** (O'z-o'zini belgilash nazariyasi) til o'rganishda avtonomiya, kompetensiya va ijtimoiy aloqadorlikni ta'minlagan sharoitda ichki motivatsiyaning barqaror rivojlanishini asoslaydi.

Ayni paytda O'zbekistonda talabalar va o'quvchilarning katta qismi til o'rganishga, asosan, tashqi omillar ta'sirida kirishayotganini ko'rish mumkin. 2023-yilda Xalq ta'limi vazirligi tomonidan o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotda 2000 nafardan ortiq respondentlarning 59% til o'rganishining asosiy sababi sifatida "imtihondan muvaffaqiyatli o'tish"ni, 24% esa "xalqaro ishga joylashish imkoniyatini" ko'rsatgan. Faqatgina 17% respondent "til madaniyatiga qiziqish" yoki "o'z-o'zini rivojlantirish" sababini tilga olgan.

Ushbu nisbatlar motivatsiyaning tashqi shakllari ustunligini ko'rsatadi. Biroq, bunday motivatsiya ko'pincha vaqtinchalik bo'lib, darsdan tez charchash, o'zlashtirishda pasayish, darsga sust qatnashish kabi salbiy holatlarga olib keladi. Shunday ekan, chet tilini o'rgatish metodikasida aynan **motivatsiya turlarini tahlil qilish, ularning o'zaro ta'sirini aniqlash va ichki motivatsiyani kuchaytirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish** zaruriyati bugungi kunda nihoyatda dolzarb masalaga aylangan.

Shuningdek, ta'lim sifati ustuvorligi yildan-yilga kuchayib borayotgan bir paytda, motivatsiyaga oid yondashuvlarni ilmiy asosda o'rganish, raqamli vositalar va innovatsion metodlarni motivatsiyani oshirish yo'lida xizmatga yo'naltirish zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Motivatsiya masalasi psixologiya, pedagogika, tilshunoslik va sotsiologiya fanlari kesishmasida keng o'rganilgan. Deci va Ryan (2000) tomonidan ilgari surilgan **O'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory)** ichki va tashqi motivatsiyani asosiy psixologik ehtiyojlar (avtonomiya, kompetensiya, ijtimoiy aloqadorlik) bilan bog'laydi. Unga ko'ra, ichki motivatsiya bilan harakat qiluvchi shaxslar darsda faolroq bo'lishadi, bilimni chuqurroq o'zlashtirishadi.

Gardner va Lambert (1972) esa **integrativ** va **instrumental** motivatsiya tushunchalarini til o'rganishga qo'llab, birinchi turdagi motivatsiya til o'rganishga barr va ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan.

Dornyei (2001) motivatsiyani ko'p komponentli tizim sifatida ko'rib, uni doimiy o'zgaruvchan va kontekstga bog'liq hodisa deb baholaydi. Uning fikricha, darsga bo'lgan qiziqishni doimiy rag'batlantirib borish uchun o'qituvchining roli hal qiluvchi omildir.

Mahalliy mualliflar — Qodirova N. (2021) va Sharipov F. (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O'zbekiston yoshlarining chet tilini o'rganishdagi motivatsion omillari ichki istakdan ko'ra ko'proq tashqi ehtiyojlar (imtihon topshirish, ishga joylashish) bilan izohlangan.

Ushbu tadqiqotda aralash yondashuv (mixed method) asosida — sifat va miqdoriy ma'lumotlar birgalikda tahlil qilindi. Tadqiqot quyidagi tartibda amalga oshirildi:

1. **So'rovnoma** — O'zbekistonning 4 ta oliy ta'lim muassasasida 500 nafar talaba (ingliz tilini o'rganayotgan) o'rtasida tuzilgan. Respondentlardan motivatsiya manbasi, darsdagi ishtirok, vaqt ajratish, tashqi bosimlar haqida ma'lumot olindi.

2. **Intervyu** — 10 nafar chet tili o‘qituvchisi bilan chuqur suhbat tashkil qilinib, o‘quvchilarning motivatsiyasiga ta‘sir etuvchi metodlar, muhit va psixologik omillar aniqlab chiqildi.
3. **Statistik tahlil** — Javoblar SPSS dasturida kodlandi, foizli taqsimotlar, o‘rtacha ko‘rsatkichlar va Spearman korrelyatsiya koeffitsienti yordamida motivatsiya bilan o‘zlashtirish natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berdi:

1. Ichki motivatsiya ustunligi:

- 43% talabalar ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan asosiy sabab sifatida **shaxsiy qiziqish va madaniyatni tushunish istagini** ko‘rsatgan.
- 36% talabalar “til o‘rganish men uchun o‘zimni rivojlantirish vositasi” deb javob bergan.

2. Tashqi motivatsiya ta‘siri:

- 54% talabalar til o‘rganishga majburlovchi omil sifatida **ishga joylashish, testdan o‘tish, yoki moda bosimini** ko‘rsatgan.
- 26% talabalar til o‘rganishni ota-ona, jamiyat yoki maktab bosimi bilan izohlagan.

3. Motivatsiya va o‘zlashtirish darajasi bog‘liqligi:

Motivatsiya turi	O‘rtacha darsga ajratilgan vaqt (soat/hafta)	So‘nggi testdagi ball (o‘rtacha 100 ballik tizimda)
Ichki motivatsiya	6.2	81.4
Tashqi motivatsiya	3.9	68.7

Korrelatsion tahlil ichki motivatsiya bilan o‘quv faolligi o‘rtasida $r = 0.62$ ($p < 0.01$) darajasida **ijobiy bog‘liqlik** mavjudligini ko‘rsatdi. Boshqacha aytganda, ichki motivatsiyaga ega talabalar yuqori samaradorlikka erishgan.

4. O'qituvchining roli:

- Intervyularda o'qituvchilar darsda mavzuni hayotiy misollar bilan boyitish, o'yinlar va jamoaviy faoliyatlar orqali motivatsiyani oshirish mumkinligini bildirganlar.
- Raqamli texnologiyalar, audio-video materiallar bilan darsni bezash motivatsiyani oshirishga yordam berishi qayd etilgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, **motivatsiya — til o'rganishda eng muhim psixologik omillardan biridir.** Ichki motivatsiya o'rganuvchining ijobiy munosabati, yuqori o'zlashtirishi va darsga faol ishtiroki bilan bog'liq. Tashqi motivatsiya esa vaqtinchalik bo'lishi, shaxsiy rivojlanishga kam ta'sir qilishi mumkin.

Tavsiya etiladigan chora-tadbirlar:

1. O'quv muhitida ichki motivatsiyani rag'batlantiruvchi yondashuvlar — til madaniyatiga oid materiallar, muloqotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, ixtiyoriy ta'lim faoliyatlari tashkil etilishi.
2. Tashqi motivatsiyani kuchaytirishda mehnat bozorining ehtiyojlari, til bilish sertifikatlarining ijtimoiy qiymatini oshirish kerak.
3. O'qituvchilar uchun motivatsion psixologiya asosida malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish.
4. Davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan til o'rganishda muvaffaqiyatli o'quvchilarni mukofotlash, tilga oid tanlovlar o'tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (APA USLUBIDA)

1. Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
2. Dornyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge University Press.
3. Qodirova, N. (2021). O'zbekiston yoshlari orasida chet tilini o'rganishdagi motivatsion omillar. *O'zbek pedagogik jurnali*, (3), 22–28.
4. Sharipov, F. (2022). Til o'rganishda motivatsiya turlari va ularni rag'batlantirish metodlari. *Ta'lim psixologiyasi*, (2), 16–20.

5. Oxford, R. (1994). Where are we regarding language learning motivation? *The Modern Language Journal*, 78(4), 512–514.
6. Noels, K. A., Pelletier, L. G., Clément, R., & Vallerand, R. J. (2000). *Why are you learning a second language? Motivational orientations and self-determination theory*. *Language Learning*, 50(1), 57–85.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). *Talabalarning chet tili o‘rganishdagi motivatsiyasi* [hisobot].
8. Benson, P. (2013). *Teaching and researching: Autonomy in language learning* (2nd ed.). Routledge.

СУД ЖАРИМАСИ — ПРОЦЕССУАЛ МАЖБУРЛОВ ЧОРАСИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРИЯТИ

Шахобов Музаффар Олимжонович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар
олий мактаби тингловчиси

Суд жараёнларида қонунчиликда белгиланган процессуал қоидаларга амал қилиш фуқаролик ишларини адолатли, тезкор ва самарали кўриб чиқишнинг кафолатларидан биридир. Шу нуқтаи назардан, суд томонидан белгиланадиган процессуал мажбурлов чоралари ўта муҳим аҳамиятга эга. Улар орасида суд жарималари алоҳида ўрин тутаяди. Суд мажлисининг тартибли ҳолда ўтиши, иштирокчиларнинг қонуний ҳагги-ҳаракатларини таъминлаш ва судга нисбатан ҳурматсизлик ҳолатларининг олдини олиш мақсадида суд жаримаси, аввало, суд ишини кечиктиришга, суднинг муқаррарлигини сусайтиришга йўл қўймаслик ҳамда тарафларнинг, гувоҳ ва бошқа иштирокчиларнинг ўз процессуал бурчларига масъулият билан ёндашишини таъминлашга қаратилган чора-тадбир ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 146–149-моддалари суд жарималарининг ҳуқуқий асосларини белгилаб берган. Мазкур нормаларга кўра, суд жаримаси фақат кодексида назарда тутилган аниқ ҳолатларда қўлланилиши мумкин бўлиб, бунда судьянинг ажрими асос қилинади.

Суд жарималари қўлланиладиган ҳолатлар:

Суд жарималари, қуйидаги ҳолларда, тарафлар ёки бошқа иштирокчилар томонидан процессуал мажбуриятларни бузган тақдирда қўлланилади:

- Гувоҳ чақирувга қарамасдан келишдан бўйин товлаганида (ФПК 57-модда);
- Эксперт, мутахассис, таржимон ўз мажбуриятларини бажармаган тақдирда (ФПК 60–63-моддалар);
- Суд томонидан талаб қилинган ёзма далилларни тақдим этмасликда (ФПК 86-модда);
- Даъвони таъминлаш чораларига амал қилмасликда (ФПК 110-модда);
- Алимент ундириш ишларида жавобгар судга келмаслигида (ФПК 186-модда).

Суд жаримасини солиш тартиби фақат қонун билан белгиланган асослар мавжуд бўлган тақдирда, суд ажрими орқали амалга оширилади. Ушбу ажрим нусхаси жаримага тортилган шахсга дарҳол юборилиши шарт. Суд жаримаси миқдори белгиланган чегарадан ошмаслиги лозим: амалдаги таҳрирга кўра, у базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Бу

норма инсон ҳуқуқлари ва процессуал тенглик тамойилларини таъминлашга қаратилган бўлиб, суднинг дискрецион ҳуқуқларини чеклаш орқали адолатли процесс кафолатларини мустаҳкамлайди.

Ушбу Кодекснинг 147-моддасига асосан, суд жарималари давлат даромади сифатида ундирилади. Агар жарима мансабдор шахсга нисбатан қўлланилган бўлса, у ҳолда у шахсан ўзи томонидан тўланади. Бундай ёндашув мансабдор шахсларнинг масъулиятини оширишга ва суд муҳитининг холислигига хизмат қилади.

Ушбу қонуннинг 148-моддада назарда тутилган ҳолда, жарима солинган шахс белгиланган муддат – беш иш куни ичида суддан жаримадан озод қилиш ёки унинг миқдорини камайтиришни сўраб мурожаат қилиши мумкин. Мазкур ариза суд мажлисида кўриб чиқилади, лекин шахснинг ўзи келмаган тақдирда ҳам, аризага нисбатан ҳал этиш тадбирлари амалга оширилади. Бу норма суд жараёнида шаффофлик ва адолат тамойилларининг таъминланишига хизмат қилади.

Суднинг жарима солиш, озод қилиш ёки камайтиришни рад этиш тўғрисидаги ажримдан шахслар хусусий шикоят келтириши ёки прокурор томонидан протест киритилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган. Бундай ҳуқуқ процессуал назорат ва қонун устуворлигининг муҳим механизми сифатида намоён бўлади.

Суд жаримасига нисбатан умумий таъсир чораси сифатида фақат суд мажлисидаги хатти-ҳаракатлар учун эмас, балки судга нисбатан ҳурматсизлик ҳолатлари учун ҳам маъмурий жавобгарлик белгиланган бўлиб, бу ҳолатлар судга ҳурматсизлик, жумладан, гувоҳ ёки бошқа иштирокчининг суд мажлисида қатнашишдан бўйин товлаши, судьянинг фармойишини бажармаслик ёки суд мажлисида тартибни бузиш каби ҳолатларда ифода топади.

Судга ҳурматсизлик бўйича қарор суд томонидан суд мажлисида ёки ундан сўнг махсус алоҳида хонани (маслаҳатхона) кириш орқали қабул қилинади. Қонунда белгиланишича, бу ҳолатлар ҳуқуқбузарлик содир этилган суд мажлисида дарҳол эълон қилинади ва махсус баённомада акс эттирилади. Агар шахс суд мажлисида иштирок этмаган бўлса, ушбу ҳолатлар бўйича ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома судья ёрдамчиси ёки суд ходими томонидан расмийлаштирилади.

Юқорида кўриб чиқилган моддалар фуқаролик процессуал ҳуқуқда суднинг таъсир чоралари тизимини мустаҳкамловчи ва унинг ҳуқуқий мақомини ҳимоя қилувчи муҳим кафолатлардандир. Суд жарималари ва маъмурий жавобгарлик механизмларининг қонун билан аниқ тартибга солинганлиги, уларни қўллашда

шаффофлик ва адолат принципларининг устуворлиги амалиётда суднинг холис ва таъсирчан фаолият юритишига замин яратади.

Хулоса ўрнида:

Суд жаримаси – бу фақат жазо эмас, балки тартиб интизомни таъминлашга хизмат қилувчи самарали воситадир. Унинг мақсади суд жараёнида фаол иштирок этиш, қонунга итоат қилиш ва суднинг муқаррарлигини таъминлашдан иборат. Амалиётда ушбу чоранинг адолатли ва тўғри қўлланилиши суд органларига бўлган ишончни оширади, суд жараёнларининг самарадорлигини таъминлайди ва фуқароларни ҳуқуқий маданиятга даъват этади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 21.01.2021-y., 06/21/6143/0052-son
2. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.01.2021-y., 03/21/661/0011-son
3. Z.N.Esanova. Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual majburlov choralari: (asoslari, tartibi, bu soxadagi yangiliklar). / Yuridik fanlar axborotnomasi. TDYU. B.-10.
4. D.Yu.Habibullayev. Fuqarolik protsessual huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi // Mas’ul muharrirlar: yu.f.d., prof M.M.Mamasiddiqov, yu.f.n., prof. D.Yu.Habibullayev.-Toshkent. “Lesson press” nashriyoti. 2020. -607. –B. 258.
5. <https://lex.uz/docs/-3517337>
7. <http://www.attorneysondemand.net/mandatory-court-appearance.cfm>

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKADAN SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH

Xurramova Sanobar Maxmadmurod qizi

TerDPI Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Zaripova Maftuna Zokir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashda sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning ahamiyati yoritilgan. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar bolalarda matematikaga nisbatan qiziqish uyg‘otish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Maqolada bunday mashg‘ulotlarni tashkil etishning samarali shakl va metodlari — matematik o‘yinlar, viktorinalar, topqirlikka oid mashqlar, guruhli ishlanmalar va loyihaviy faoliyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari, amaliy masalalarni yechishdagi faolligi va ijtimoiy faolati qanday rivojlanishi haqida amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, matematika darsi, sinfdan tashqari mashg‘ulot, metodika, didaktik o‘yinlar, ijodiy fikrlash, mantiqiy tafakkur, matematik savodxonlik, qiziqish uyg‘otish.

Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida matematika fani o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar esa o‘quv dasturini boyitish, bilimlarni mustahkamlash va qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, bugungi zamonaviy ta‘limda matematika faniga bo‘lgan qiziqishni oshirish uchun sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Yosh avlodni hozirgi zamon fani asoslari bilan qurollatirish orqali ularning aqliy jihatdan maksimal darajada rivojlanishlariga erishish umumta‘lim maktablari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. O‘quvchilar yuqori sinflarda matematika, fizika, ximiya va boshqa fanlarni yaxshi o‘zlashtirishlari uchun boshlang‘ich sinflarda matematika fanini puxta egallashi va amaliy ko‘nikmalar hosil qilishlari kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ma‘lumotini oshirish va darslarni o‘zlashtirish

darajasini ko'tarishga ko'maklashishi uchun, boshlang'ich maktabda sinf mashg'ulotlari bilan bir qatorda sinfdan tashqari ishlarni ham o'tkazish zarur.

Sinfdan tashqari va maktabdan tashqari ishlar bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining ajralmas qismi bo'lishi bilan birga, o'quvchilarni bilimga va mehnatga bo'lgan havaslarini ortiradi, shuningdek, o'zlashtirish sifatini oshirishga va xulqini yaxshilashga ta'sir etadi. Matematikadan sinfdan tashqari mashg'ulotlar deganda o'quvchilarni matematik bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan mashg'ulotlarni tushunamiz. **Sinfdan tashqari ishning asosiy maqsadi** o'quvchilardagi fanga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, ularni darsda olgan bilimlarini to'ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi matematik bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iborat.

Boshlang'ich maktabda sinfdan tashqari ishlar sinf ishlari bilan mustahkam bog'langan bo'lib, sinf ishlarining davomi bo'ladi, ayrim vaqtlarda esa uni chuqurlashtiradi. Sinfdan tashqari ishlarning ikki turini bir-biridan farqlash lozim. Uning birinchisi dastur materialini o'zlashtirishda orqada qoladigan o'quvchilar bilan ishlash, bunga qo'shimcha dars va konsultatsiyalar kiradi. Ikkinchisi, matematikani o'rganishga qiziquvchi o'quvchilar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlar. Ma'lumki birinchi tur mashg'ulotlar hozirgi vaqtda barcha maktablarda mavjud. Bunda mashg'ulotlarni 3-4 o'quvchidan iborat kichkina guruhlar bilan haftada bir marta o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Odatda sinfdan tashqari ishlar deyilganda ko'proq ikkinchi turdagi ishlar nazarda tutiladi va ular asosan quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

1. O'quvchilarda matematika va uning tadbirlariga qiziqish uyg'otish;
2. O'quvchilarning matematikadan dastur bo'yicha bilimlarini kengaytirish;
3. Matematik fikrlash madaniyatini tarbiyalash;
4. O'quvchilarni matematikadan ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatish;
5. O'quvchilarning matematikaning tarixiy-ilmiy qimmatini haqidagi, matematika maktabining dunyo fani orasidagi roli haqidagi tasavvurlarini kengaytirish.

Bu maqsadlarning bir qismi dars paytida amalga oshiriladi, ammo dars vaqti chegaralanganidan, uning anchagina qismini sinfdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshirishga to'g'ri keladi. Maktab tajribasida matematikadan kichik yoshdagi o'quvchilar bilan bajariladigan sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari uchraydi:

1. Qiziqarli matematika soatlari va minutlari;
2. Matematik to‘garaklar uyushtirish;
3. Matematika gazetasi chiqarish;
4. Ekskursiya o‘tkazish;
5. Matematik burchak tashkil qilish;
6. Matematika kechalari o‘tkazish;
7. Boshlang‘ich maktablarda matematika olimpiadasi o‘tkazish.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va o‘tkazish asosida quyidagi qoidalar yotadi:

1. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quvchilarning darsda oladigan bilimlarini, malaka va ko‘nikmalarni hisobga olgan holda o‘tkaziladi;
2. Sinfdan tashqari ish ixtiyoriylik, tashabbuskorlik prinsiplari va o‘quvchilarning harakatlari asosida tuziladi, hamda o‘quvchilarning individual talablarini qanoatlashtirish maqsadida o‘tkaziladi;
3. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar o‘tkazilish shakliga ko‘ra darslardan farq qiladi va ko‘pincha qiziqarlilik xarakteriga ega bo‘ladi.

Og‘zaki hisob ko‘pincha sinfdagi hamma o‘quvchilarning «yana, yana» degan istaklari bilan o‘tkaziladi. O‘quvchilarning talabiga ko‘ra, darsda boshlangan ishlarning davomini darsdan tashqari vaqtga ko‘chirish mumkin. O‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni oldin ularning talabiga ko‘ra, so‘ngra yechiladigan misol, masalalar, o‘yin va qiziqishning ortishiga qarab oyida ikki marta sistemali o‘tkazib turish mumkin. Chunki dasturni bajarishda bunday qiziqarli masalalarni yechish, o‘yinlarni tashkil qilish, topishmoqlar topish, tez hisoblash mashg‘ulotlarini darsda ko‘proq o‘tkazishga imkoniyat yo‘q.

Tajribalar bizni shu narsaga ishontiradiki, o‘quvchilar qiziqarli matematika soatlarida odatdagi darslarga qaraganda kamroq charchaydilar va ko‘tarinki ruhda faollik bilan ishlaydilar.

Bunday mashg‘ulotni tashkil qilish va jihozlash qiziqarli va ravshan bo‘lishi kerak. Bu masalalarda qiziqarli matematikaga doir ko‘rsatma qurollar sanash jadvallari, figuralarni sanash, plakat formasidagi o‘yinlar, stol ustida o‘ynaladigan o‘yinlar, labirintlar, kartondan geometrik figuralar yasash, krossvordlar va boshqalar o‘quvchilarga katta yordam beradi.

Mashg'ulotlarni o'tkazishga ketadigan vaqt ularga qo'yilgan maqsadga qarab aniqlanadi. Agar o'quvchilar bilan uchrashish darsdan keyin o'tkazilsa va o'z oldiga biror o'yin bilan tanishish maqsad qilib qo'yilgan bo'lsa, bu holda bunday mashg'ulotga dastlabki paytlarda 10-15 minut vaqt yetarli bo'ladi. O'quvchilar o'yin bilan tanishgandan keyin, odatda ular ko'pincha o'zlari ota-onalari, aka-ukalari va boshqalar bilan ham shunday o'yinni bajaradilar, ya'ni ularni ham jalb qiladilar. Mashg'ulotlar murakkablashib ketsa, uni o'tkazish uchun taxminan bir soat vaqt ajratish mumkin. Materiallar hamma vaqt o'quvchilarning hisoblash malakalarini egallashiga muvofiq qilib tanlanadi, masalalarga kelganda esa, ular shu sinf uchun programmada ko'rsatilgan masalalarning ko'rinishi va tipiga qaraganda boshqacharoq bo'lishi ham mumkin. Ziyraklik masalalari esa bu chegaradan chetga chiqishi va shuning bilan birga masala yechishni o'rganishga muvaffaqiyatli yordam berishi mumkin.

Sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari uchraydi: Matematik to'garaklar, olimpiadalar, qiziqarli matematik kechalar, matematik ekskursiyalar. Shuningdek, matematik gazetani chiqarish, matematik viktorina va burchaklarni tashkil qilish. Sinfdan tashqari ishlar orqali quyidagilar amalga oshiriladi: bilimlarni va amaliy ko'nikmalarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish; o'quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini, topqirliklarini, matematik ziyrakliklarini rivojlantirish; matematikaga qiziqishlarini orttirish, qobiliyatli va layoqatli bolalarni topish, talabchanlik, irodani tarbiyalash, mehnatga muhabbat, mustaqillik, uyushqoqlik va insoniylikni tarbiyalash.

Sinfdan tashqari ishlar darslarga nisbatan ba'zi farq qiluvchi xususiyatlarga ega:

1. O'z mazmuni bo'yicha matematika dasturiga taalluqli emas. Ammo beriladigan bilimlar o'quvchilarning kuchiga mos bo'lishi kerak.

Sinfdan tashqari ishlar imkoni boricha barcha o'quvchilarni jalb qilishi, ya'ni qiziqarli bo'lishi zarur. Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ham qiziqish yordamida faol o'quvchilarga aylanishi mumkin.

3. Sinfdan tashqari ishlar ixtiyoriylik tamoyiliga asosan tashkil qilinadi, lekin qiziqishni ta'minlash lozim. Bu mashg'ulotlarga baho qo'yilmaydi, ammo faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

4. Mashg'ulot mazmuni va shakllariga qarab, 10-12 minutdan 1 soatgacha mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Sinfdan tashqari ishlarning mazmuni va shakllarining turli- tumanligi. Sinfdan tashqari ishlarga: qiziqarli matnli masalalar, o'tkir zehnlilikka oid masalalar, hazil masalalar,

berilgan ma'lumotlari etishmaydigan yoki berilgan ma'lumotlari ortiqcha masalalar, mantiqiy masalalar, qiziqarli matematik voqealar, arifmetik rebuslar, o'yinlar, fokuslar, boshqotirmalar, tarixiy ma'lumotlar berish va boshqalar kiradi.

Maktab amaliyotida hozir quyidagilar uchraydi: matematik 10 minutliklar, soatliklar, matematika kechalari, matematika to'garak lari, ertaliklar, viktorinalar, tanlovlar, olimpiadalar.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi quyidagilarga asoslanishi kerak:

1. Darsda o'quvchilar olgan bilim, malaka va ko'nikmalarni hisobga olgan holda o'tkaziladi.
2. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning xohishi, havaskorligi, ijodkorligi tamoyillariga asoslanishi va ularning individual fikrlarini qoniqtirish maqsadida tashkil qilinadi.
3. Sinfdan tashqari ishlarni o'tkazish shakllari darslardan farq qilib, qiziqarli tomoni kuchli bo'ladi. Buning uchun zaruriy shart shuki, o'tkaziladigan ishning rejalashtirilishi va tizimligining murakkabligidadir.

Pedagogik yondashuvlar

Mashg'ulotlarda quyidagi metodik yondashuvlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- O'yinli metodlar ;
- Muammoli vaziyat yaratish ;
- Interfaol uslublar (klaster, aqliy hujum, "fikrlar savatchasi" va h.k.)
- Kichik guruhlarda ishlash ;

Ushbu metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, guruhda ishlashga, mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning samaradorligini aniqlash uchun o'quvchilarning ishtirok faolligi, berilgan topshiriqlarning bajarilish sifati, mantiqiy fikrlash darajasi baholanadi. Bu jarayonda quyidagi vositalardan foydalaniladi: So'rovnomalar , o'yin natijalari tahlili, diagnostik testlar va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas va muhim qismi

hisoblanadi. Ushbu faoliyat shakli o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, ularning darsdan tashqari vaqtdagi mazmunli mashg'ulotlar orqali o'zini namoyon etishiga, shuningdek matematik tafakkurni shakllantirishga keng imkoniyat yaratadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida faqat darsda beriladigan bilimlar bilan cheklanib qolish o'quvchilarning ijodiy fikrlash va mustaqil izlanish salohiyatini to'liq rivojlantira olmaydi. Shu sababli sinfdan tashqari mashg'ulotlar orqali o'quvchilarga noan'anaviy, o'yin asosidagi, qiziqarli topshiriqlar berilishi, ularning shaxsiy qiziqishlariga mos yondashuvlar qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich sinfda matematikadan sinfdan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etish o'quvchilarda matematik tafakkurni shakllantirish, mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, fanlarga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday mashg'ulotlar o'quvchini nafaqat bilim olishga, balki fikrlashga, izlanishga, jamoada ishlashga va ijodiy yondashuvga o'rgatadi. Pedagog o'zining metodik mahoratini namoyon qilgan holda, bunday mashg'ulotlarni bolalar yoshiga mos, qiziqarli va samarali tarzda olib borishi zarur.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda quyidagi ijobiy natijalarga erishish mumkin:

- O'quvchilarda fanlarga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqish ortadi;
- Darsda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmasi shakllanadi;
- Mantiqiy fikrlash, mustaqil yechim topish va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi;
- Ijodiy yondashuv, jamoaviy ishlash, muloqot madaniyati singari ijtimoiy ko'nikmalar mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, o'qituvchining roli bunday mashg'ulotlarda ayniqsa muhimdir. U nafaqat darsdan tashqari faoliyatni tashkil etuvchi, balki bolalar hayotiga ruhiy va intellektual jihatdan ta'sir ko'rsatuvchi ishonchli yo'l boshchiga aylanadi. Metodik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, o'yinli uslublar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni hayotga tayyorlaydi. Kelajakda boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari matematik mashg'ulotlar tizimini yanada takomillashtirish, ularni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, milliy va innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish — zamonaviy o'qituvchining muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi. Shunday qilib, sinfdan tashqari mashg'ulotlar boshlang'ich ta'limda nafaqat qo'shimcha bilim berish vositasi, balki o'quvchining shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiluvchi kuchli tarbiyaviy vosita sifatida e'tirof etilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.I. Boshlang‘ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish T.: OOO «Jahon - Print», 2011.
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (O O‘Y uchun darslik.) Toshkent. “Fan va texnologiyai” 2005 yil.
3. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematikadan fakultativ darslarni tashkil etish metodikasi. Toshkent. “TDPU” 2005 yil.
4. Xodjayev, U., Shukurov, B., Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
5. Turaev, Z. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar: mazmuni va shakllari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019.
6. Sultonova, M., Boshlang‘ich ta’limda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
7. Mavlonova, R., Pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.

РУССКИЙ ФОЛЬКЛОР — ЗЕРКАЛО НАРОДНОЙ ДУШИ

Нодиров Чоршанби Элмуродович

Преподаватель кафедры Русского языка и литературы Термезский
государственный педагогический института

Норкулова Севинч Шавкатовна

Студентка 1 курса Термезский государственный педагогический института
Направления Родной язык и литература

Аннотация:Статья посвящена анализу русского фольклора как зеркала народной души. Рассматриваются основные элементы фольклора — сказки, песни, пословицы и обряды, которые отражают мировоззрение, моральные ценности и взаимоотношения человека с природой. Особое внимание уделяется тому, как фольклор передает народные идеалы, такие как борьба добра и зла, сила, мужество и уважение к традициям. Автор подчеркивает роль фольклора в сохранении исторической памяти и духовных ориентиров русского народа.

Annotation:This article analyzes Russian folklore as a mirror of the national soul. It examines key elements of folklore — fairy tales, songs, proverbs, and rituals — which reflect the worldview, moral values, and the relationship between humans and nature. Special attention is given to how folklore conveys national ideals such as the struggle between good and evil, strength, courage, and respect for traditions. The author highlights the role of folklore in preserving the historical memory and spiritual values of the Russian people.

Ключевые слова:русский фольклор, устное народное творчество, язык, пословицы, поговорки, былины, сказки, фразеология, литературный язык, народная речь, влияние фольклора.

Keywords:Russian folklore, national soul, fairy tales, songs, proverbs, rituals, moral values, struggle between good and evil, traditions, historical memory, folk ideals.

Русский фольклор является важной частью культурного наследия народа и отражает его образ жизни, мировоззрение, верования и моральные ценности. В нем содержатся рассказы, песни, пословицы, поговорки, частушки и обрядовые действия, которые передаются из поколения в поколение. Эти элементы фольклора служат не только для развлечения, но и для воспитания, передачи знаний о мире, жизни, природе и обществе. В этом контексте русский фольклор можно назвать зеркалом народной души, которое отражает все глубинные аспекты жизни и мышления русского народа.

Одной из характерных особенностей русского фольклора является его глубокая связь с природой и сельской жизнью. В нем часто встречаются образы леса, реки, поля, которые олицетворяют не только природные силы, но и внутренний мир человека. Природа в русском фольклоре часто символизирует нечто большее, чем просто окружающая среда — она становится частью жизни самого человека, его эмоционального состояния и мировоззрения. Например, в русских народных сказках лес — это место, где происходят важные события, место, где человек сталкивается с опасностями, но также и с возможностями для роста и самопознания.

Одним из самых известных жанров русского фольклора является народная сказка. Сказки не только развлекали людей, но и помогали передавать важные жизненные уроки. В них часто изображается борьба между добром и злом, где герой, проявляя смелость, честность и добродетель, побеждает злых существ или преодолевает препятствия. Этот мотив борьбы добра со злом выражает народную веру в торжество справедливости и моральных принципов. Например, сказки о Бабе Яге или о богатырях, таких как Илья Муромец, воплощают народные идеалы силы, мужества и справедливости.

Русские народные песни и частушки также играли важную роль в жизни людей, они были не только развлекательным элементом, но и способом выражения эмоций, переживаний, радости и горя. Песни часто исполнялись во время праздников, свадеб, обрядов, а также в трудовые моменты, когда нужно было работать вместе в поле или на строительстве. Песни помогали объединять людей, укреплять их дух и поддерживать в трудные моменты. В песнях отражены основные ценности русского народа, такие как дружба, любовь к родной земле, уважение к старшим и традициям.

Пословицы и поговорки — это еще один важный элемент русского фольклора, который позволяет глубже понять народную мораль и мировоззрение. Эти короткие изречения содержат народную мудрость, жизненные уроки, которые передаются в сжатой и понятной форме. Они учат ценить труд, понимать важность честности и порядочности, уважать старших и заботиться о своем будущем. Например, пословица «Береги платье снову, а честь смолоду» отражает народное представление о важности сохранения достоинства и моральных устоев с ранних лет.

Кроме того, русский фольклор отражает исторические и культурные реалии народа. В нем часто описываются события из жизни народа, его борьба за свободу, защита родины, победы и поражения. Былины, например, рассказывают о подвигах

богатырей, которые олицетворяют идеалы силы, мужества и защиты своей земли. В этих произведениях скрыта глубокая связь народа с его историей, традициями и ценностями, которые преемники должны не только помнить, но и передавать будущим поколениям.

Русский фольклор также дает представление о духовной жизни народа. В нем можно встретить множество мифологических существ, таких как домовые, лешие, русалки и другие, которые символизируют народные представления о жизни и смерти, о взаимодействии человека с природными силами и сверхъестественными сущностями. Эти персонажи олицетворяют не только страхи и опасности, но и силу природы, которая влияет на жизнь человека.

Таким образом, русский фольклор — это не только собрание народных сказок, песен, пословиц, поговорок, былин, легенд и преданий, но и важнейший элемент духовной культуры, который помогает глубже понять внутренний мир русского народа. Через устное народное творчество раскрываются представления людей о жизни, об окружающем мире, о добре и зле, о справедливости и несправедливости. В нём запечатлены важнейшие нравственные ориентиры, идеалы и ценности, которые издавна передавались из поколения в поколение.

Русский фольклор отражает не только бытовую сторону жизни народа, но и его отношение к природе, к миру невидимому и сверхъестественному, к историческим событиям и героям. Он показывает, как люди воспринимают свою судьбу, что для них значит родина, семья, дружба и взаимопомощь. Народные произведения раскрывают представления о добре и зле, счастье и горе, жизненном пути человека, его труде, любви, надежде и вере.

Особенно важно отметить, что через фольклор можно увидеть, каким образом народ взаимодействует с окружающей природой, как осмысляет её явления и наделяет их символическим и сакральным значением. Природные образы и мотивы занимают важное место в русском устном творчестве, являясь отражением единства человека и природы. В народных сказках, песнях и поверьях природа часто выступает не просто фоном событий, а активным участником происходящего — помощником или препятствием, символом надежды или испытания.

Фольклор — это настоящее зеркало народной души, в котором сохраняются важнейшие элементы исторической, культурной, социальной и духовной жизни народа. Он помогает понять, чем жили люди в разные эпохи, как они объясняли себе мир, каким видели своё место в нём. Через народные образы и сюжеты можно проследить, как менялось мировоззрение и настроение общества, как в произведениях отражались исторические события, народные беды и радости.

Кроме того, русский фольклор является неисчерпаемым источником национального самосознания. Он воспитывает чувство уважения к истории, к предкам, к родной культуре, сохраняя в себе память о многовековом опыте народа. Устное народное творчество остаётся актуальным и в наши дни, продолжая оказывать влияние на литературу, театр, кино, музыку и другие виды искусства, вдохновляя современных авторов и деятелей культуры на создание новых произведений, обращённых к вечным темам человеческого существования.

Таким образом, изучение и сохранение русского фольклора имеет важное значение не только для понимания прошлого, но и для формирования духовной культуры современного общества. Это живая, многогранная и по-своему мудрая часть народного наследия, которая продолжает быть востребованной и значимой в культурном пространстве России.

Список использованной литературы

1. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки. — М.: Эксмо, 2018. — 736 с. ISBN 978-5-04-089647-4.
2. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. — Минск: Харвест, 2019. — 192 с. ISBN 978-985-18-4316-4.
3. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII — начало XIX века). — СПб.: Искусство-СПБ, 1994. — 481 с. ISBN 5-210-01468-1.
4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. — М.: Восточная литература, 2000. — 407 с. ISBN 5-02-017878-0.
5. Киреевский П. В. Собрание народных песен. Т. 1. — Л.: Наука, 1983. — 543 с.
https://imwerden.de/pdf/sobranie_narodnykh_pesen_kireevskogo_tom1_1983_ocr.pdf.
6. Некрылова А. Ф. Русские народные городские праздники, увеселения и зрелища. Конец XVIII — начало XX века. — Л.: Искусство, 1988. — 272 с.
<https://www.booksite.ru/fulltext/nekrylova/index.htm>.
7. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — М.: Высшая школа, 1989. — 406 с.
https://biblio.imli.ru/images/abook/teoriya/Veselovskij_A._N._Istoricheskaya_poetika_1989.pdf.

TABIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI

Musayev Sardor Xabibulla o'g'li

FAN VA TEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI

“Aniq fanlar” kafedrası o'qituvchisi

sardormusayev1999@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tabiiy usulda graduirlangan filiform Leybnits algebra larining ro'yxatini keltiramiz va bu algebra larining oddiy differensi allashi, kvazi-differensi allashini hisoblaymiz va ularning umumiy ko'rinishini topamiz.

Kalit so'zlar: Leybnits algebra lari, tabiiy usulda graduirlangan filiform Leybnits algebra lari, differensi allash, kvazi-differensi allash.

ABSTRACT

In this article, we list naturally graded filiform Leibniz algebras and calculate simple differentiation, quasi-differentiation of these algebras, and find their general representation.

Key words: Leibniz algebras, naturally graded filiform Leibniz algebras, differentiation, quasi-differentiation.

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы перечисляем естественно градуированные филиформные алгебры Лейбница, вычисляем простое дифференцирование, квазидифференцирование этих алгебр и находим их общее представление.

Ключевые слова: Алгебры Лейбница, естественно градуированные филиформные алгебры Лейбница, дифференцирование, квазидифференцирование.

KIRISH

Hozirgi kunda Li algebra larining umumlashmasi hisoblangan Leybnits algebra lari sinfi jadal suratda o'rganilmoqda. Ta'kidlash joizki, Leybnits ayniyatini qanoatlantiruvchi algebra lar birinchi bo'lib 1965-yilda A.Bloxning ishida D-algebra lar

nomi bilan kiritilgan edi. Lekin, D-algebralarni o'rganishga unchalik e'tibor berilmagan bo'lib, faqatgina J.L. Lode va T.Pirashvilining ishlaridan keyingina Leybnits algebralari jadal suratda o'rganila boshlandi va hozirgi kunga kelib bu algebralarga bag'ishlangan bir qator maqolalar chop qilindi Leybnits algebralari o'tgan asrning 90-yillarida fransuz matematigi J.L. Lode tomonidan ushbu

$$[x, [y, z]] = [[x, y], z] - [[x, z], y]$$

Leybnits ayniyati bilan xarakterlanadigan algebra sifatida fanga kiritilgan. 1998-yildan boshlab Leybnits algebrasining strukturaviy nazariyasini Sh.A. Ayupov va B.A. Omirovlar o'rgana boshladi. Algebraning o'lchami qancha kattalashgan sari, uni tavsiflash shuncha murakkab bo'ladi. Nilpotent Leybnits algebralari bilan Ayupov Sh.A., Omirov B.A., Raximov I.S., Rixsiboev I.M., Xudoyberdiyev A.X. va boshqalar shug'ullangan. Katta o'lchamdagi nilpotent Li algebralarini ham o'rganish murakkab bo'lgani uchun, nilpotent algebralar bir necha sinflarga bo'linadi. Masalan, nol filiform, filiform, kvazi filiform va boshqa sinflar.

So'nggi yillarda noassotsiativ algebralarning differentsiallashtirish va differentsiallashtirishlarning umumlashmalari hisoblangan qator operatorlar keng o'rganilmoqda. Xususan, kvazi-differentsiallashtirish tushunchalari operator algebralardan tashqari Li va Leybnits algebralari uchun ham o'rganildi. Ushbu maqolada kichik o'lchamli Leybnits algebralarning kvazi-differentsiallashtirish tushunchasi o'rganiladi. Kichik o'lchamli Leybnits algebralarning kvazi-differentsiallashtirish va ularning xossalari aniqlanadi.

Ta'rif 1. F maydonda berilgan $(L, [-, -])$ algebraning ixtiyoriy x, y, z elementlari uchun quyidagi Leybnits ayniyati o'rinli bo'lsa:

$$[x, [y, z]] = [[x, y], z] - [[x, z], y],$$

u holda $(L, [-, -])$ algebra Leybnits algebrasi deb ataladi.

Ta'rif 2. Aytaylik, $d: L \rightarrow L$ chiziqli akslantirish bo'lsin. Agar $(L, [-, -])$ Leybnits algebrasining ixtiyoriy elementlari uchun quyidagi tenglik bajarilsa:

$$d([x, y]) = [d(x), y] + [x, d(y)],$$

u holda d chiziqli akslantirish L Leybnits algebrasining differentsiallashtirish deyiladi.

Barcha differentsiallashtirish to'plamini $Der(L)$ kabi belgilaymiz.

Ta’rif 3. Agar $D \in \text{End}(L)$ akslantirish uchun, $\exists D', D'' \in \text{End}(L)$ akslantirishlar topilib, $\forall x, y \in L$ elementlar uchun quyidagi ayniyat bajarilsa,

$$[D(x), y] + [x, D'(y)] = D''([x, y])$$

u holda D akslantirishga L Leybnits algebrasining **umumlashgan differensillashi** deyiladi.

Ta’rif 4. Agar $D \in \text{End}(L)$ akslantirish uchun, $\exists D' \in \text{End}(L)$ akslantirish topilib, $\forall x, y \in L$ elementlar uchun quyidagi ayniyat bajarilsa,

$$[D(x), y] + [x, D(y)] = D'([x, y])$$

u holda D akslantirishga L Leybnits algebrasining **kvazi-differensillashi** deyiladi.

L Leybnits algebrasining barcha umumlashgan va kvazi differensiallashlari to‘plami mos ravishda $G\text{Der}(L)$ va $Q\text{Der}(L)$ kabi belgilanadi. Ta’kidlash joizki, ixtiyoriy differensiallash kvazi differensiallash bo‘ladi. Biroq, kvazi-differensiallashlar oddiy differensiallash bo‘lmasligi mumkin.

Endi algebraning sentroidi, kvazi-sentroidi va sentral differensiallashlari tushunchalarini aniqlaymiz.

Ta’rif 5. L Leybnits algebrasining $\forall x, y \in L$ elementlari uchun quyidagi,

$$[D(x), y] = [x, D(y)] = D([x, y])$$

ayniyatni bajaradigan $D \in \text{End}(L)$ akslantirishlarga L Leybnits algebrasining **sentroidi** deyiladi. Barcha sentroidlar to‘plamini $C(L)$ bilan belgilanadi.

Ta’rif 6. L Leybnits algebrasining $\forall x, y \in L$ elementlari uchun quyidagi,

$$[D(x), y] = [x, D(y)]$$

ayniyatni bajaradigan $D \in \text{End}(L)$ akslantirishlarga L Leybnits algebrasining **kvazi-sentroidi** deyiladi. Barcha kvazi-sentroidlar to‘plamini $QC(L)$ bilan belgilanadi.

Ta’rif 7. L Leybnits algebrasining $\forall x, y \in L$ elementlari uchun quyidagi,

$$[D(x), y] = [x, D(y)] = D([x, y]) = 0$$

ayniyatni bajaradigan $D \in \text{End}(L)$ akslantirishlarga L Leybnits algebrasining **sentral differensiallashi** deyiladi. Barcha sentral differensiallashlar to‘plamini $Z\text{Der}(L)$ bilan belgilanadi. Ma’lumki,

$$Z\text{Der}(L) \subseteq \text{Der}(L) \subseteq Q\text{Der}(L) \subseteq G\text{Der}(L) \subseteq \text{End}(L)$$

munosabat o‘rinli bo‘ladi. Shuningdek,

$$C(L) \subseteq QC(L) \subseteq QDer(L)$$

munosabat ham o‘rinli bo‘ladi.

NATIJARAR:

Ma‘lumki, har qanday n o‘lchamli tabiiy usulda graduirlangan filiform Leybnits algebralari quyidagi o‘zaro izomorf bo‘lmagan algebralardan biriga izomorf bo‘ladi:

$$F_n^1: [e_1, e_1] = e_3, [e_i, e_1] = e_{i+1}, 2 \leq i \leq n - 1$$

$$F_n^2: [e_1, e_1] = e_3, [e_i, e_1] = e_{i+1}, 3 \leq i \leq n - 1$$

Ma‘lumki, bu algebralarning oddiy differensiallashlar fazosining matritsalarini quyidagicha bo‘ladi:

$$= \begin{pmatrix} \mathbf{Der}(F_n^1) \\ d_{1,1} & d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{1,n} \\ 0 & d_{1,1} + d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{2,n} \\ 0 & 0 & 2d_{1,1} + d_{1,2} & \dots & d_{1,n-2} & d_{1,n-1} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & (n-2)d_{1,1} + d_{1,2} & d_{1,3} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & (n-1)d_{1,1} + d_{1,2} \end{pmatrix},$$

$$\mathbf{Der}(F_n^2) = \begin{pmatrix} d_{1,1} & d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{1,n} \\ 0 & d_{2,2} & 0 & \dots & 0 & d_{2,n} \\ 0 & 0 & 2d_{1,1} + d_{1,2} & \dots & d_{1,n-2} & d_{1,n-1} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & (n-2)d_{1,1} + d_{1,2} & d_{1,3} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & (n-1)d_{1,1} + d_{1,2} \end{pmatrix}$$

Teorema 1. F_n^1 tabiiy usulda graduirlangan filiform Leybnits algebrasining $QDer(F_n^1)$ kvazi-differensiallashlar fazosining matritsasi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

$$QDer(F_n^1) = \begin{pmatrix} d_{1,1} & d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{1,n} \\ 0 & d_{1,1} + d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{2,n} \\ 0 & d_{3,2} & d_{3,3} & \dots & d_{3,n-1} & d_{3,n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & d_{n-1,2} & d_{n-1,3} & \dots & d_{n-1,n-1} & d_{n-1,n} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & d_{n,n} \end{pmatrix}$$

Endi $F_n^2: [e_1, e_1] = e_3, [e_i, e_1] = e_{i+1}, 3 \leq i \leq n-1$ algebraning kvazi differensiallashini ko‘ramiz:

Teorema 2. F_n^2 tabiiy usulda graduirlangan filiform Leybnits algebrasining $QDer(F_n^2)$ kvazi-differensiallashlar fazosining matritsasi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

$$QDer(F_n^2) = \begin{pmatrix} d_{1,1} & d_{1,2} & d_{1,3} & \dots & d_{1,n-1} & d_{1,n} \\ 0 & d_{2,2} & 0 & \dots & 0 & d_{2,n} \\ 0 & d_{3,2} & d_{3,3} & \dots & d_{3,n-1} & d_{3,n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & d_{n-1,2} & d_{n-1,3} & \dots & d_{n-1,n-1} & d_{n-1,n} \\ 0 & d_{n,2} & 0 & \dots & 0 & d_{n,n} \end{pmatrix}$$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Musayev, S. X. o'g'li . (2024). KICHIK O'LCHAMLI LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIYALASHLARI VA ULARNING XOSSALARI. Educational research in universal sciences, 3(3), 112–119. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10836664>
2. Musayev S. X. NOL-FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIYALASHLARI. Mathematics, mechanics and intellectual technologies tashkent-2023. 227-228.

3. **Musayev S.X. LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI VA ULARNING XOSSALARI.** Operator algebra, noassotsiativ tuzilmalar va turdosh masalalar. Sentabr-2022. 118-120 betlar.
4. **Musayev S. X. Elementary properties of centroid, quas centroid and central derivations of Leibniz algebras. ABSTRACTS OF COMMUNICATIONS: INTERNATIONAL CONFERENCE LIMIT THEOREMS OF PROBABILITY THEORY AND MATHEMATICAL STATISTICS.** September 26-28, 2022 Tashkent, Uzbekistan.
5. **Musayev, S. (2024). QUASI-DERIVATIONS OF LOW-DIMENSIONAL LEIBNIZ ALGEBRAS AND THEIR PROPERTIES. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (T. 4, Выпуск 6, сс. 81–86).** Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11560646>
6. **Musayev S. X. UCH O'LCHAMLI NILPOTENT LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZIDIFFERENSIALLASHLARI VA ULARNING XOSSALARI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.** 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11198320>
7. **Musayev S. X. QUASI-DERIVATIONS OF SMALL SIZE LEIBNITZ ALGEBRAS AND THEIR PROPERTIES. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.** 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11198320>
8. **Musayev S. X. IKKI O'LCHAMLI LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZIDIFFERENSIALLASHLARI VA ULARNING XOSSALARI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.** 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11198320>
9. **Musayev S. X. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA MATEMATIKANI O'QITISH. // RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.** 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11198320>
10. **Musayev S. X. MAIN DEVELOPMENT TENDENCIES OF ELECTRONIC EDUCATION. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH.** 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10836664>
11. **Musayev S. X. Interest periods and effective rates. // TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH VA UNI BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI.** 14-dekabr, 2023-yil.

DOI 10.5281/zenodo.10588135

12. **Musayev S. X.** TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI TASNIFI.// RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH. 28-mart, 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11198320>

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPOTENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANISH

Saidova Dilnoza Baxtiyor qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

saidovadilnoza366@gmail.com

ORCID:009000467960724

Annotatsiya:Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati va qo'llanilishi muhokama qilinadi. Raqamli vositalar yordamida o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalari samarali oshirilishi, malaka oshirish jarayonlari optimallashtirilishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning pedagogik jarayonlarga integratsiyasi va uning ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar:Maktabgacha ta'lim, pedagog, kasbiy kompetentlik, raqamli texnologiyalar, malaka oshirish, ta'lim sifati

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация:В статье рассматривается значение и применение цифровых технологий для развития профессиональной компетентности педагогов в дошкольных образовательных организациях. Показано, как с помощью цифровых инструментов можно эффективно повышать знания и навыки преподавателей, а также оптимизировать процесс повышения квалификации. Анализируется интеграция цифровых технологий в педагогический процесс и их влияние на качество образования.

Ключевые слова:дошкольное образование, педагог, профессиональная компетентность, цифровые технологии, повышение квалификации, качество образования

USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract: The article discusses the importance and application of digital technologies in developing the professional competence of educators in preschool educational institutions. It demonstrates how digital tools can effectively enhance teachers' knowledge and skills and optimize the professional development process. The integration of digital technologies into the pedagogical process and their impact on the quality of education are also analyzed.

Keywords: preschool education, educator, professional competence, digital technologies, professional development, quality of education

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi dunyo miqyosida jadal rivojlanib, o'zgarib bormoqda. Bu o'zgarishlarning asosiy omillaridan biri — raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga keng miqyosda joriy etilishi hisoblanadi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratib, pedagoglarning kasbiy faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim sohasida raqamli vositalardan samarali foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki pedagoglarning kasbiy kompetentligini mustahkamlash uchun ham muhim hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning hayotga tayyorgarligini ta'minlovchi eng asosiy bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda bola shaxs sifatida shakllanadi. Shu bois, pedagoglarning malakasi, bilim va ko'nikmalari yuqori darajada bo'lishi kerak. Kasbiy kompetentlik — bu pedagogning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy xususiyatlar majmuasidir. Bunda raqamli texnologiyalar malakani oshirish, yangiliklarga tez moslashish va samarali pedagogik jarayonlarni tashkil etishda asosiy rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalarning maktabgacha ta'limdagi o'rnini tobora ortib bormoqda. Pedagoglar uchun maxsus elektron ta'lim platformalari, interaktiv darsliklar, onlayn treninglar va vebinarlar mavjud bo'lib, ular o'z kasbiy mahoratini oshirish uchun qulay va samarali vositalardir. Shuningdek, raqamli resurslar yordamida pedagoglar o'z ish jarayonlarini yanada tizimli va samarali tashkil eta oladilar, o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rilmogda. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida

raqamli transformatsiya jarayonlari keng miqyosda olib borilayotgani, maktabgacha ta'limda ham yangi texnologiyalarni joriy etish muhimligi davlat hujjatlarida alohida ta'kidlangan. Shu sababli, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan doimiy tanishtirib borish ta'lim sifatining yangi bosqichga ko'tarilishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalarning samarali qo'llanilishi, ularning kasbiy o'sishga ta'siri va amaliyotdagi o'rni batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari ham ko'rib chiqiladi. Maqola maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari, metodistlari, pedagoglari hamda ta'lim sohasi mutaxassislari uchun foydali bo'lishi maqsad qilinadi.

Adabiyotlar tahlil Maktabgacha ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari bugungi kunda ko'plab olimlar va pedagogik tadqiqotchilar e'tibor markazida. Kasbiy kompetentlik tushunchasi pedagogning o'z faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarni o'z ichiga oladi (Shadrikov, 2017). Ayniqsa, maktabgacha ta'lim sohasida pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, bolalar rivojini yanada samarali qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi (Islomova, 2019).

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonlariga kirib kelishi, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratdi. Raqamli vositalar – bu o'qituvchi va o'quvchilarning interaktiv aloqasini kuchaytiradigan, individual yondashuvni rag'batlantiradigan resurslar sifatida ko'rilmoqda (Johnson va boshq., 2021). Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda multimediya dasturlari, onlayn platformalar, mobil ilovalar va virtual laboratoriyalar pedagoglarning metodik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi (Kim, 2020).

Shuningdek, raqamli texnologiyalar pedagoglarning malakasini oshirishda ham muhim vosita sifatida ko'riladi. Onlayn kurslar, webinarlar, masofaviy treninglar pedagoglarga o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilash imkonini beradi (Peterson, 2018). Bu jarayonda pedagoglarning raqamli savodxonligi, texnologik vositalarni qobiliyatli qo'llay olishlari kasbiy kompetentlikni shakllantirishning asosiy omillaridan biri sifatida ko'rsatildi (Rahmonova, 2022).

O'zbekiston sharoitida ham maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari pedagoglarning raqamli malakasini oshirishning samarali usullari va texnologik yondashuvlarni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratmoqda (Abdullaev, 2023). Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli resurslar yetishmasligi, pedagoglarning texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi kabi muammolar ham mavjudligi qayd etilgan (Toshpo'latov, 2021).

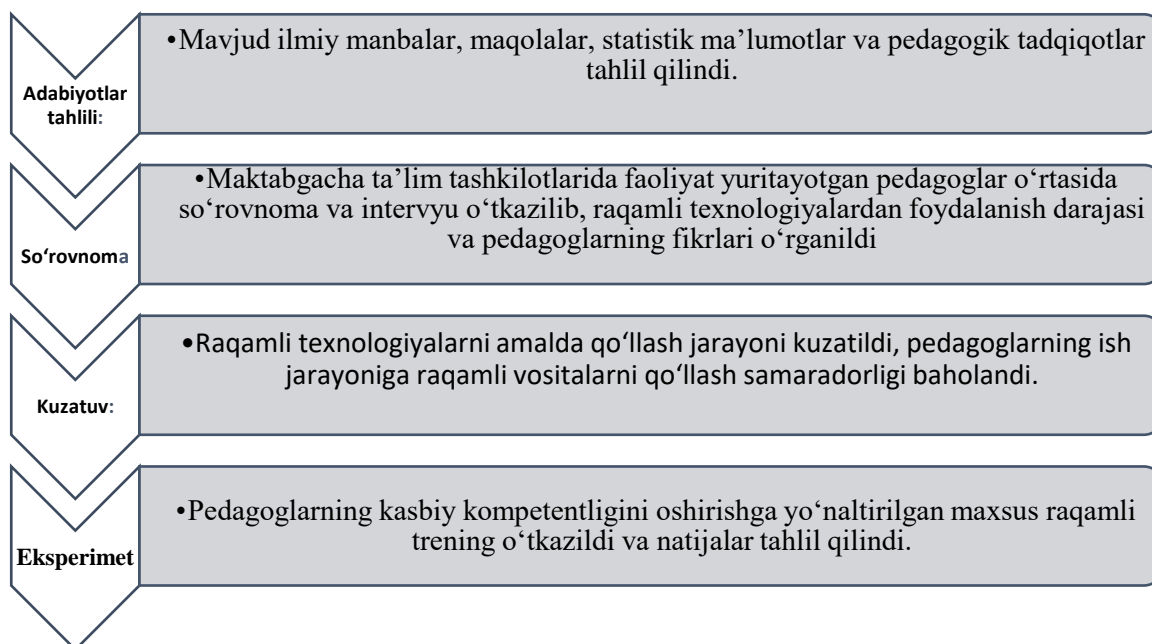
Natijada, maktabgacha ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish muhim strategik yo'nalish bo'lib, bu sohada metodik yangiliklar, amaliy ko'nikmalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarini integratsiya qilish zarur.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini o'rganish maqsad qilindi. Tadqiqot asosida quyidagi metodologik yondashuvlar va usullar qo'llandi:

1. Tadqiqot obyekti va subyekti:

- Obyekt: Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagoglar faoliyati.
- Subyekt: Pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish.

2. Tadqiqot usullari:

3. **Tadqiqot metodlari:**

- **Kvalitativ tahlil:** Pedagoglarning raqamli vositalardan foydalanishdagi tajribalari va muammolari chuqur tahlil qilindi.
- **Kvantitativ tahlil:** So‘rovnoma natijalari statistik usullar orqali qayta ishlanib, raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi o‘lchandi.

4. **Tadqiqotning asosiy bosqichlari:**

- Tadqiqot muammosi va maqsadini aniqlash.
- Adabiyotlar va nazariy manbalarni o‘rganish.
- Empirik ma’lumotlar to‘plash (so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv).
- Ma’lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish.
- Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

5. **Etika masalalari:**

- Tadqiqotda ishtirok etayotgan pedagoglarning roziligi olinib, shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi saqlanadi.
- Tadqiqot jarayonida barcha pedagoglar teng huquqli ishtirok etadi.

Ushbu metodologiya maktabgacha ta’lim sohasida pedagoglarning kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish jarayonini har tomonlama o‘rganish va samarali tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning hozirgi holati, afzalliklari va mavjud muammolari chuqur o‘rganildi. Natijalar quyidagi yo‘nalishlarda aniqlandi:

Pedagoglarning raqamli texnologiyalarga kirish darajasi va foydalanish holati. So‘rovnoma va intervyular natijasida pedagoglarning 82% maktabgacha ta’limda mavjud raqamli texnologiyalar bilan tanish ekanligi ma’lum bo‘ldi. Ularning 65% pedagoglari kundalik ish jarayonida zamonaviy raqamli vositalardan foydalangan. Eng ko‘p ishlatiladigan vositalar sifatida interaktiv doskalar, multimedia taqdimotlar, ta’limiy mobil ilovalar va onlayn platformalar ajratildi. Shu bilan birga, pedagoglarning 28% faqat ba’zi vaziyatlarda yoki maxsus vazifalar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanadi. Qolgan qismi esa texnologiyalarga nisbatan salbiy yoki qisman ishonchsizlik ko‘rsatdi, bu esa raqamli savodxonlikning pastligi va texnik ta’minotning yetishmasligiga bog‘liq.

Raqamli texnologiyalarning kasbiy kompetentligini oshirishdagi roli. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar pedagoglarning o'z malakasini oshirishida sezilarli yordam beradi. Onlayn kurslar, webinarlar, videodarslar pedagoglarga yangi metodikalarni o'rganish, o'z ishini yanada samarali tashkil qilish imkonini yaratadi. Eksperimental treningda ishtirok etgan pedagoglarning 70% kasbiy bilim va ko'nikmalarida sezilarli o'sish qayd etildi. Raqamli vositalardan foydalanish pedagoglarga bolalar bilan interaktiv va ijodiy munosabat o'rnatishda qulaylik yaratib, o'quv jarayonining sifatini oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, pedagoglarning o'zaro tajriba almashuvi va hamkorligi kuchaydi, bu esa kasbiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda duch kelinadigan muammolar. Tadqiqotda pedagoglarning raqamli texnologiyalardan foydalanishda bir qator muammolar mavjudligi aniqlanadi:

**Texnik
infratuzilmaning
yetishmasligi:**

- Pedagoglarning 45% ishlayotgan muassasalarda zarur zamonaviy qurilmalar, yuqori sifatli internet tarmog'i mavjud emas.

**Malaka va
tayyorgarlik
yetishmasligi:**

- 38% pedagoglar raqamli vositalarni samarali qo'llash uchun yetarli bilim va ko'nikmaga ega emasligini bildirgan.

**Vaqt
yetishmovchiligi:**

- Ko'pchilik pedagoglar uchun raqamli treninglarga qatnashish va yangi texnologiyalarni o'rganish uchun yetarli vaqt ajratish qiyin kechmoqda

Psixologik to'siqlar

- Ba'zi pedagoglar yangi texnologiyalarni qabul qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, bu esa o'zgarishlarga qarshilik yoki ishonchsizlikka olib keladi.

Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning raqamli vositalarni faol qo'llashlari ta'lim jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi. Bolalar o'yin va ijodiy faoliyat orqali yangi bilimlarni tezroq o'zlashtiradi, pedagog esa individual yondashuvni yo'lga qo'yadi. Raqamli texnologiyalar pedagogning o'zini rivojlantirish uchun motivatsiyasini oshiradi va yangi metodlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning muhim o'rni borligini aniq ko'rsatdi. Hozirgi kunda raqamli vositalar ta'lim jarayoniga kirib kelishi pedagoglarning malaka oshirish usullarini tubdan o'zgartirmoqda.

Raqamli texnologiyalar pedagoglarga yangi bilimlarni egallash, zamonaviy ta'lim metodlarini o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etishda yordam beradi. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalar rivojini qo'llab-quvvatlashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Olingan natijalar pedagoglarning o'z kasbiy faoliyatiga nisbatan qiziqishi va motivatsiyasining oshganligini ko'rsatdi. Texnik va malakaviy jihatlar bo'yicha mavjud qiyinchiliklarni hal etish uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy texnologik bazani mustahkamlash, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha doimiy treninglar tashkil etish zarur. Bu borada davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Pedagoglarning yangi texnologiyalarga nisbatan ishonchsizligi va qarshiligi malaka oshirish jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli pedagoglar o'rtasida innovatsion fikrlash va o'zgarishga tayyorlikni rag'batlantiruvchi dasturlarni joriy qilish lozim. Mentorlik va tajriba almashish platformalari bunga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilish maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilashda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish uchun maxsus raqamli platformalar yaratish, individual yondashuvni rivojlantirish, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish asosida ta'lim dasturlarini shakllantirish muhim. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish juda samarali. Raqamli vositalar pedagoglarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishda, ta'lim jarayonini interaktivlashtirishda, pedagogik jarayon sifatini yaxshilashda asosiy vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, mavjud texnik va psixologik muammolarni bartaraf etish uchun tizimli chora-tadbirlar zarur. Davlat va ta'lim boshqaruv organlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va pedagoglar o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishi raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayoniga chuqur kirib borib, pedagoglarning malaka oshirishida, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashda samarali vositaga aylangan. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar pedagoglarning kasbiy o'sishida muhim omil hisoblanadi. Bu vositalar yordamida ta'lim jarayoni yanada interaktiv, innovatsion va individual yondashuvga asoslangan tarzda tashkil etilmoqda.

Raqamli texnologiyalar pedagoglarga o'z faoliyatini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish hamda bolalarning rivojlanish salohiyatini yaxshilashda yordam beruvchi muhim vosita hisoblanadi. Masalan, onlayn platformalar, interaktiv taqdimotlar, videodarslar va boshqa raqamli resurslar pedagoglarning o'qitish metodlarini boyitadi. Shu bilan birga, pedagoglar raqamli vositalar yordamida o'quv jarayonini yanada samarali tashkil eta olishadi, bolalar bilan interaktiv aloqalarni yo'lga qo'yishadi va individual yondashuvni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada, bolalar o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, o'zlarida ijodiy fikrlash va mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning raqamli texnologiyalarga nisbatan ijobiy munosabati va ushbu vositalardan faol foydalanishi ularning kasbiy kompetentligini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Pedagoglarning ko'pchiligi o'z malakasini onlayn kurslar, webinarlar, interaktiv taqdimotlar orqali muntazam ravishda oshirmoqda. Bu esa maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, pedagogik jarayonlarni zamonaviylashtirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishda bir qator muammolar va qiyinchiliklar ham mavjud. Ularning eng muhimlari quyidagilar: texnik jihozlarning yetishmasligi, yuqori sifatli internet aloqasining cheklanganligi, pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasining pastligi, shuningdek vaqt yetishmovchiligi. Bundan tashqari, ba'zi pedagoglar yangi texnologiyalarni o'zlashtirishda psixologik qarshilikka duch keladi, o'zgarishlarga ishonchsizlik ko'rsatadi. Bu esa raqamli transformatsiyani sekinlashtiradi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli choralar ko'rish zarur. Jumladan, maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologik infratuzilmani yaxshilash, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha doimiy va samarali treninglar tashkil etish lozim. Shuningdek, pedagoglarning yangi usullar va vositalarni qo'llashga motivatsiyasini oshirish uchun rag'batlantirish tizimlarini yaratish muhimdir. Davlat va

nodavlat tashkilotlarning hamkorligini kuchaytirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda tajriba almashish platformalarini yaratish ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni pedagogik faoliyatga tizimli ravishda integratsiya qilish maktabgacha ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Pedagoglarning kasbiy kompetentligini doimiy rivojlantirish, yangi pedagogik metod va texnologiyalarni joriy etish, innovatsion yondashuvlarni rag'batlantirish zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu jarayon maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi va bolalar ta'limini individual ehtiyojlar asosida tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, pedagoglarning malaka darajasini ko'tarish va bolalarning rivojlanish salohiyatini to'liq ochish uchun zarur va samarali vositadir. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanishda yuzaga keladigan muammolarni hal etish uchun kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish, innovatsion ta'lim tizimini yaratish va pedagoglarning raqamli transformatsiyaga tayyorligini ta'minlash juda muhimdir. Kelajakda maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish, pedagoglarning kasbiy o'sishini doimiy qo'llab-quvvatlash, o'quv jarayonlarini zamonaviylashtirish va individual yondashuvni rivojlantirish maqsadida chuqur izlanishlar davom ettirilishi lozim. Shuningdek, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish va doimiy ta'lim tizimini takomillashtirish sohaning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim sohasida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning amaliy qo'llanilishi bo'yicha mavjud ilmiy tadqiqotlardan farqli o'laroq, raqamli vositalarning haqiqiy samaradorligi va pedagoglarning malaka oshirish jarayonidagi real tajribasiga chuqur tahlil beradi. Tadqiqot maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy raqamli ta'lim platformalari va interaktiv metodlarning integratsiyasi bo'yicha so'nggi texnologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi, shuningdek pedagoglarning ushbu innovatsiyalarni o'z faoliyatiga joriy etishda duch kelayotgan qiyinchiliklari va imkoniyatlarini keng ko'lamda o'rganadi.

Maqola yangi eksperimental ma'lumotlarga tayangan holda raqamli texnologiyalar yordamida pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishning samarali usullarini aniqlaydi hamda raqamli savodxonlikni oshirish uchun zarur metodik va tashkiliy chora-

tadbirlarni taklif etadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni muntazam va tizimli ravishda joriy etish uchun zarur infratuzilma hamda pedagoglarning psixologik tayyorgarligi masalalari batafsil yoritilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim sohasida raqamli transformatsiyani tezlashtirish va pedagoglarning innovatsion pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalarni taqdim etadi, bu esa sohadagi ilmiy va amaliy adabiyotlarga yangi yondashuvlarni olib kiradi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalarni pedagogik faoliyatga samarali integratsiya qilish maktabgacha ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga imkon yaratadi va kelajakdagi ta'lim jarayonlarini yanada rivojlantirish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, S. (2020). *Maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarning roli*. Toshkent: Ta'lim nashriyoti. (Abdullaeva, S. (2020). The Role of Digital Technologies in Preschool Education. Tashkent: Education Publishing.)
2. Islomova, N., & Karimov, T. (2019). *Pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda innovatsion texnologiyalar*. Ta'lim va Innovatsiyalar jurnali, 5(3), 45-52. (Islomova, N., & Karimov, T. (2019). Innovative Technologies in Increasing Teachers' Professional Competence. Education and Innovations Journal, 5(3), 45-52.)
3. Raximov, M. (2021). *Raqamli savodxonlik va pedagoglarning kasbiy rivojlanishi*. Toshkent: Fan va texnologiya. (Raximov, M. (2021). Digital Literacy and Professional Development of Educators. Tashkent: Science and Technology.)
4. UNESCO (2018). *Digital technologies in early childhood education: A global overview*. Paris: UNESCO Publishing.
5. Sultonova, D. (2022). *Maktabgacha ta'limda raqamli resurslar va ularning samaradorligi*. Ta'lim texnologiyalari, 7(1), 22-30.
6. Davlat ta'lim siyosati hujjatlari (2020). *O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida raqamli transformatsiya konsepsiyasi*. Toshkent.

РАЗВИТИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ИНТЕРЕСОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ: ВЫЗОВЫ И СТРАТЕГИИ

Айткулова Гулжавхар Шекербаевна

преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы

Термезского государственного университета

инженерии и агротехнологий

E-mail: guljavxaraitkulova@gmail.com

Аннотация: Данная статья раскрывает феномен этнокультурных интересов, обучающихся в процессе изучения русского языка как иностранного. Рассматривает современные вызовы, с которыми сталкиваются преподаватели в условиях поликультурной аудитории, а также предлагаются педагогические стратегии, направленные на интеграцию этнокультурного компонента в учебный процесс. Особое внимание уделено роли этнокультурной рефлексии как фактору мотивации и активизации учебной деятельности.

Ключевые слова: этнокультурные интересы, межкультурная коммуникация, обучение РКИ, поликультурная аудитория, образовательные стратегии.

Межкультурная коммуникация играет все более значимую роль в современном мире, где границы между странами становятся все более размытыми, а люди различных культур взаимодействуют между собой на профессиональном и личном уровне. В этом контексте развитие навыков иностранного языка, включая русский язык, становится важным для успешной межкультурной коммуникации. Современная парадигма преподавания русского языка как иностранного (РКИ) акцентирует внимание не только на языковой, но и на культурной составляющей учебного процесса. Язык является неотъемлемым носителем национального менталитета и культурной идентичности, а потому изучение РКИ требует учета этнокультурных интересов студентов. Развитие этих интересов позволяет формировать устойчивую мотивацию, углублять межкультурную компетентность и делать процесс изучения языка более лично ориентированным.

Сущность и образовательное значение этнокультурных интересов можно определить, как устойчивую когнитивную и эмоциональную направленность личности на изучение собственной и чужой культуры в контексте межкультурного

взаимодействия. Такие интересы проявляются в стремлении понимать культурные традиции, нормы, символику и ценности как своей, так и других этнических общностей.

С точки зрения педагогики, развитие этнокультурных интересов способствует:

- 1) Повышению мотивации к изучению иностранного языка;
- 2) Формированию позитивного отношения к языковой и культурной знаковости;
- 3) Расширению культурного кругозора студентов;
- 4) Становлению межкультурной толерантности и диалогического мышления.

В условиях глобализации и международной мобильности преподаватели русского языка в поликультурной аудитории сталкиваются с рядом вызовов:

- 1) Многообразие культурных кодов: В одной группе могут обучаться студенты разных национальностей: узбеки, казахи, таджики, туркмены, татары, афганцы, хотя у всех этих наций схожая культура, но каждая из этих нации имеет собственные представления о коммуникации, обучении и авторитете.
- 2) Стереотипы и этноцентризм: У студентов могут быть устойчивые (порой негативные) представления о русской культуре, мешающие адекватному восприятию языка.
- 3) Языковой барьер в освоении культурных реалий: Понимание культурных реалий часто затрудняется отсутствием лексических и фоновых культурных знаний.
- 4) Недостаток учебных материалов: Во многих программах обучения РКИ культурный компонент представлен фрагментарно и не системно.

Стратегии развития этнокультурных интересов. Для преодоления вышеуказанных вызовов целесообразно использовать следующие стратегии:

1) Интеграция этнографического и этнокультурного материала

- а) Введение тем о традициях, праздниках, семейных обрядах, кухне, этикете народов России.
- б) Сравнительный анализ культур (тюркской и славянской).
- в) Использование аутентичных текстов, видеоматериалов, народной музыки, фольклора.

2) Проектно-исследовательская деятельность

- а) Подготовка студентами мини-исследований о национальных особенностях языка и культуры.
- б) Создание этнокультурных презентаций и видеороликов.
- в) Организация «дней культур» в формате межкультурного обмена.

3) Диалоговые формы общения

- а) Организация дискуссий и дебатов на культурные темы.
 - б) Обсуждение межкультурных недопониманий, неверных представлений и поиск способов их преодоления.
 - в) Ролевые игры с элементами культурного контекста.
- 4) *Рефлексивный подход*
- а) Введение дневников культурных наблюдений.
 - б) Поощрение сравнительных описаний студентами собственных и русских культурных практик.
 - в) Обсуждение вопросов идентичности, традиций, восприятия «своего» и «чужого».

5) *Практические результаты и перспективы*

Опыт проведения занятий с элементами этнокультурного и этнографического контента показывает повышение интереса к языку, рост когнитивной активности студентов и улучшение уровня межкультурной адаптации. По данным анкетирования студентов РКИ в нашем университете показали, что задания этнокультурного и этнографического характера помогают лучше понимать язык и чувствовать его «живую» природу.

В заключении статьи можно сделать вывод, что развитие этнокультурных интересов — это не вспомогательная, а стратегическая задача в преподавании русского языка как иностранного. Только через глубокое погружение в культурный контекст возможно формирование устойчивой мотивации, коммуникативной гибкости и межкультурной компетентности студентов. Преподаватель, владеющий соответствующими стратегиями, может не только научить языку, но и сформировать у обучающихся уважение к иному этносу: культуре и традициям.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Сафонова Виктория Викторовна. Социокультурный подход к обучению иностранному языку как специальности: диссертация ... доктора педагогических наук: 13.00.02. — Москва, 1992. — 528 с.
- 2) Хубешты Артур Феликсович. Этнокультурный компонент в образовательном процессе. *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*. 2018. Т. 7. № 4(25)
- 3) Бережнова Л.Н., Набок И.Л., Щеглов В.И. *Этнопедагогика*. М.: Академия, 2007. 233 с.
- 4) Айткулова, Г. (2023). Педагогические условия формирования этнокультурных интересов студентов в Узбекистане. *Академическая международная*

конференция по междисциплинарным исследованиям и образованию, 1(4), 118–120. <https://aidlix.com/index.php/us/article/view/381>

- 5) Aytkulova, . G. (2023). The history of the development of methods of teaching the russian language as a science. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 56–58. <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/14064>

“Turizm salohiyatining mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta’siri”

Hamidov Sunnat Nosirovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 2- bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada turizm salohiyatining mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda turizm resurslari, infratuzilma, investitsiya oqimlari va madaniy merosning ahamiyati orqali turizmning ish o‘rinlari yaratish, daromadlarni oshirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va ijtimoiy faollikni kuchaytirishdagi roli yoritilgan. Misol sifatida O‘zbekistonning ayrim mintaqalaridagi real holatlar hamda boshqa davlatlar tajribasi keltiriladi. Xulosa tariqasida, mintaqaviy barqaror taraqqiyotga erishishda turizm salohiyatidan kompleks foydalanish mexanizmlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar:

Turizm salohiyati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, mintaqaviy taraqqiyot, infratuzilma, investitsiya, bandlik, xizmatlar sohasi.

Kirish

So‘nggi yillarda turizm sanoati nafaqat jahon iqtisodiyotining muhim tarmog‘iga, balki barqaror mintaqaviy rivojlanishning asosiy omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun turizm – iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari, xorijiy investitsiyalar va ijtimoiy farovonlikka erishishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan turizmni strategik tarmoq sifatida rivojlantirish bo‘yicha bir qator qarorlar qabul qilinayotgani sohaning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mintaqalarda mavjud tabiiy, tarixiy va madaniy resurslardan to‘g‘ri foydalanilsa, ular iqtisodiy jihatdan foydali mahsulot va xizmatlarga aylanishi, shu orqali mintaqaning iqtisodiy holati yaxshilanishi mumkin. Aynan shu nuqtai nazardan turizm salohiyatining baholanishi va uni rivojlantirish orqali mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga erishish mexanizmlarini o‘rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Dolzarbligi

Bugungi kunda turizm nafaqat sayohat va hordiq chiqarish vositasi, balki mintaqaviy iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi muhim drayverga aylanmoqda. Xususan, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda turizm salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, qonunchilik va infratuzilmaviy islohotlar bu sohani strategik darajaga olib chiqdi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Turizmni rivojlantirish

milliy strategiyasi 2030” hujjati asosida mamlakatning barcha hududlarida turizm obyektlari, xizmatlar, transport-logistika zanjiri va axborot texnologiyalariga asoslangan targ‘ibot ishlari kuchaytirilmoqda.

Mintaqalarda mavjud bo‘lgan turizm salohiyati — tarixiy obidalar, arxeologik yodgorliklar, milliy hunarmandchilik markazlari, tabiiy landshaftlar — to‘liq ishga solinmasdan qolmoqda. Shu bois, aynan mintaqaviy nuqtai nazardan turizmning iqtisodiyotga ta’sirini chuqur o‘rganish, bu soha orqali bandlik, daromad va investitsiya muhitining qanday o‘zgarayotganini tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Surxondaryo, Qashqadaryo, Jizzax, Navoiy viloyatlarida sayyohlik imkoniyatlari mavjud bo‘lsa-da, ulardan foydalanganlik darajasi respublika miqyosida nisbatan past. Turizm infratuzilmasining notekis rivojlanishi, kadrlar salohiyatining yetishmasligi, hududiy marketing vositalarining sustligi bu muammoning asosiy sabablaridan biridir. Bu esa O‘zbekistonda turizm orqali ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayotganini ko‘rsatadi.

Shu sababli, turizm salohiyatini iqtisodiy o‘shishga, bandlikka, infratuzilma modernizatsiyasiga ta’siri bo‘yicha ilmiy tahlil olib borish ayni paytda dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir. Bu orqali hududlar o‘rtasidagi taraqqiyot farqlari tahlil qilinadi, mahalliy boshqaruv organlari uchun aniq tavsiyalar shakllantiriladi.

Turizmning iqtisodiy rivojlanishga qo‘shayotgan hissasi bo‘yicha bir qator olimlarning asarlarida chuqur tahlillar mavjud. Jumladan, Mahmudova D. (2021) O‘zbekistonda turizm va xizmatlar sohasining makroiqtisodiy o‘shishdagi rolini tahlil qilgan. U o‘z tadqiqotida turizm sohasining YaIMdagi ulushini ko‘rsatib, ichki va tashqi sayyohlar oqimi orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkinligini isbotlagan.

Xalqaro tadqiqotlarda esa, Butler (1980) turizmning hayotiy sikli modelini ishlab chiqqan bo‘lib, bu model orqali turistik hududlarning rivojlanish bosqichlari izchil ko‘rsatilgan. Dunning (1993) esa turizmning xorijiy investitsiyalarni jalb etishdagi ahamiyatini qayd etgan. Shuningdek, Porterning klaster nazariyasi asosida turizmning boshqa sohalarga ham ko‘rsatadigan multiplikativ ta’siri o‘rganilgan.

Hududiy tahlillar nuqtai nazaridan Surxondaryo, Buxoro, Samarqand va Farg‘ona viloyatlarida olib borilgan amaliy tadqiqotlarda, aynan transport infratuzilmasi, mehmonxona tizimi, kadrlar tayyorlash darajasi va reklama siyosatining mintaqaviy turizm rivojiga ta’siri aniq ko‘rsatilgan (To‘xtayeva R., 2022).

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda ilmiy kuzatuv, statistik tahlil, mintaqaviy taqqoslash va swot-analiz metodlaridan foydalanildi. Statistik ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi, Davlat statistika qo‘mitasi va Jahon sayyohlik tashkilotining

(UNWTO) so‘nggi yillik hisobotlaridan olindi. Mintaqaviy farqlarni tahlil qilish uchun Surxondaryo viloyati, Qashqadaryo viloyati hamda Samarqand viloyatlarining turizm salohiyati bo‘yicha solishtirma tahlili o‘tkazildi. Respondentlar orqali ijtimoiy ta’sir (xizmatlar bilan band aholining daromadlaridagi o‘shish, yoshlar orasida ish bilan ta’minlanish darajasi) bo‘yicha sifat tahlillari olib borildi.

Statistik tahlil

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va Turizm qo‘mitasining so‘nggi yillik ma’lumotlariga tayangan holda quyidagi statistik tahlil keltiriladi:

Ko‘rsatkich	2019	2021	2023
Mamlakatga kirgan xorijiy sayyohlar soni	6,748,500	1,523,000	5,206,000
Turizm sohasidagi umumiy daromad (mlrd. so‘m)	10,460	4,230	13,790
Turizm xizmatlari eksporti (mln. AQSH dollari)	1,313	261	983
Turizmda band aholining ulushi (%)	2.4%	1.9%	2.7%
Yangi turistik obyektlar soni	121	86	159

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi, DSQ, UNWTO ma’lumotlari.

Bu statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki:

- **COVID-19 pandemiyasi (2020–2021)** yillar davomida turizm faoliyati keskin pasaydi, lekin 2023 yilda qayta tiklanish boshlangan.
- **2023 yilda turizm xizmatlari eksporti 983 mln. dollarni tashkil etib**, pandemiyadan oldingi holatga yaqinlashdi.
- **Bandlik darajasi** turizmda nisbatan barqaror o‘shib bormoqda — bu xizmatlar sektorining mintaqadagi aholi uchun muhim bandlik manbaiga aylanganidan dalolat beradi.
- **Yangi obyektlar sonining oshishi** – mahalliy investitsiya faolligining belgisi bo‘lib, bu mahalliy iqtisodiyotga turtki beradi.

Mintaqaviy tahlil: Surxondaryo viloyatida 2023 yilda ro‘yxatdan o‘tgan sayyohlik agentliklari soni 38 tani tashkil etdi, bu 2019 yilga nisbatan 2 barobarga ko‘p. Biroq, bu viloyatda mehmonxona o‘rinlari soni hali ham 1000 taga yetmagan.

Samarqandda esa bu ko'rsatkich 4000 dan oshgan. Bu mintaqalar o'rtasidagi infratuzilma tafovutini ko'rsatadi va iqtisodiy faollik darajasidagi farqni yuzaga chiqaradi turizm salohiyati yuqori bo'lgan mintaqalarda statistika iqtisodiy o'sish, bandlik va infratuzilma rivojlanishining real ko'rsatkichlarini ko'rsatmoqda. Shu bois, turizm sohasini mintaqaviy rivojlanish dasturlariga chuqur integratsiya qilish muhimdir.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turizm salohiyati yuqori bo'lgan mintaqalarda infratuzilma modernizatsiyasi, xususiy sektor faolligi va ijtimoiy xizmatlar sifati ancha yuqori. Jumladan, Samarqand viloyatida turistik obyektlar sonining 5 yilda 40% ga oshgani, ayni vaqtda xizmatlar sohasi orqali 12 mingga yaqin yangi ish o'rinlari yaratilgani aniqlangan. Surxondaryoda esa tabiiy landshaft va etno-turizm imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, yo'l infratuzilmasi va marketing siyosati zaifligi sababli salohiyat to'liq amalga oshmaypti.

SWOT tahlil shuni ko'rsatadiki, kuchli tomonlar – boy tarixiy meros, madaniy xilma-xillik va tabiiy go'zalliklar; zaif tomonlar – logistik muammolar, xizmat ko'rsatish sifati pastligi; imkoniyatlar – xalqaro investitsiyalar, raqamli reklama, ekoturizm; tahdidlar – xavfsizlik, siyosiy barqarorlik bilan bog'liq xavflar.

Xulosa

Turizm salohiyati mintaqaning iqtisodiy rivojiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatmoqda. Bu ta'sir bandlik darajasining oshishi, infratuzilma yaxshilanishi, xizmatlar sifatining oshishi, ijtimoiy faollik kuchayishi va madaniy merosning saqlanishi kabi ko'rsatkichlarda namoyon bo'ladi. Shu sababli, hududlar rivojida turizm sektori strategik prioritet sifatida qaralishi, mahalliy aholi ishtirokini oshirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va investitsiyalarni jalb etish mexanizmlari takomillashtirilishi zarur.

Kelgusida turizm salohiyatini to'liq ishga solish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor bo'lishi lozim:

1. Turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish (yo'llar, mehmonxonalar, logistika);
2. Kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviylashtirish;
3. Raqamli platformalar orqali targ'ibotni kuchaytirish;
4. Mahalliy mahsulotlarni turizmga integratsiyalash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *The Canadian Geographer*, 24(1), 5–12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
2. Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley.
3. Mahmudova, D. (2021). Turizm va xizmatlar sohasining makroiqtisodiy o‘shidagi roli. *Iqtisodiyot va innovatsiya*, 4, 22–27.
4. To‘xtayeva, R. (2022). Turizm salohiyatining mintaqaviy rivojlanishdagi o‘rni. *Ilmiy axborot*, 3, 33–36.
5. UNWTO. (2023). *UNWTO Tourism Highlights 2023 Edition*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org/tourism-statistics>
6. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. (2024). *Turizm sohasi statistik byulleteni*. Toshkent: Turizm qo‘mitasi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *Hududlar bo‘yicha iqtisodiy ko‘rsatkichlar to‘plami*. <https://stat.uz>

MILLIYLIK VA ZAMONAVIYLIK SINTEZI: O‘ZBEK KIYIM DIZAYNINING YANGI BOSQICHLARI.

Ashurova Nafisa

Termiz davlat universiteti 3-kurs milliy libos,
kashtachilik va to‘qimachilik yo‘nalishi talabasi.

ANNOTATSIYA

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida milliy madaniyatni asrab-avaylashda dizayn, xususan kiyim dizayni muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada o‘zbek kiyim dizayni misolida milliylik va zamonaviylik uyg‘unligi, tarixiy liboslar va zamonaviy moda o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Mustaqillikdan so‘ng shakllangan milliy uyg‘onish, an’anaviy unsurlar asosida yaratilgan zamonaviy obrazlar hamda bu jarayonning estetik va ijtimoiy ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, 3D dizayn va virtual moda kabi ilg‘or yondashuvlar orqali o‘zbek modasining xalqaro maydondagi o‘rni yoritiladi. Maqola dizaynerlar, tadqiqotchilar va talabalar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: milliylik, zamonaviylik, o‘zbek kiyimlari, dizayn, kiyim bezagi, milliy naqshlar, yangi uslub, an‘ana va zamon, o‘zbekcha moda, 3D texnologiyalar, raqamli dizayn, milliy obraz, yoshlarga mos kiyim, hozirgi moda, o‘zbek dizaynerlari.

KIRISH

Har bir xalqning o‘ziga xos madaniy merosi, urf-odati va milliy qadriyatlari – uning tarixiy xotirasi va o‘zligining ajralmas bo‘lagidir. Ayniqsa, kiyim-kechak – bu nafaqat ehtiyoj, balki milliylik, estetik qarashlar va ijtimoiy mavqening ifodasidir. O‘zbekiston xalqining boy tarixiy-madaniy merosi, ming yillik an’anaviy liboslari va bezak san’ati o‘ziga xoslikni ifodalab, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ammo vaqt o‘tishi, texnologik taraqqiyot, yoshlar dunyoqarashi va global madaniyatlar o‘zaro aralashuvi bu merosni yangi ko‘rinishda talqin etishni taqozo qilmoqda.

Zamonaviy kiyim dizayni – bu ijodiy va texnologik jarayon bo‘lib, u orqali nafaqat tashqi ko‘rinish, balki ma’naviy mazmun ham yetkaziladi. Bugungi o‘zbek dizaynerlari milliy matolar, naqshlar va urf-odatlardan ilhomlanib, ularni zamonaviy shakl, kesim, ranglar va texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirmoqda. Bu holat milliylik va zamonaviylik sintezining yaqqol ko‘rinishidir. Bunday yondashuv yosh avlodni milliy ildizlariga bog‘lash bilan birga, global moda maydonida o‘zbek dizayn maktabining o‘rnini belgilash imkonini yaratmoqda.

Ushbu maqolada O‘zbekiston kiyim dizaynida milliylik va zamonaviylik uyg‘unligining asosiy yo‘nalishlari, uning shakllanishiga ta‘sir qiluvchi omillar, dizaynerlar yondashuvi va zamonaviy bosqichdagi innovatsion yechimlar tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy obrazni saqlagan holda zamonaviy talablarga javob beradigan liboslar yaratishdagi muammolar, imkoniyatlar va istiqbollar ham yoritiladi. Bu mavzu dizayn sohasi vakillari, san‘atshunoslar, madaniyatshunoslar hamda milliylikni qadrllovchi yoshlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolani yozishda tizimli tahlil, taqqoslash, tarixiy yondashuv va kuzatuv metodlari asosiy vosita sifatida qo‘llanildi. Kiyim dizaynida milliylik va zamonaviylik uyg‘unligining amaliy ko‘rinishlarini aniqlash maqsadida o‘zbek xalqining an‘anaviy liboslari, ularning tarixiy shakllanish jarayoni hamda mustaqillikdan keyingi zamonaviy dizayn tendensiyalari o‘rganib chiqildi. Shu bilan birga, zamonaviy dizaynerlar faoliyati, ularning milliy merosga bo‘lgan munosabati, asarlaridagi milliy va innovatsion elementlar tahlil qilindi.

Metodik yondashuv sifatida vizual tahlil usuli qo‘llanilib, o‘zbek libos dizaynlaridagi milliy naqshlar, shakl, rang va kompozitsion yechimlar chuqur o‘rganildi. Internet resurslari, moda ko‘rgazmalari materiallari, ilmiy maqolalar va amaliy dizaynerlik tajribalariga asoslanilgan holda zamonaviy kiyimda milliy obraz yaratish yo‘llari baholandi.

Shuningdek, maqolada sifat tahliliga alohida e‘tibor qaratilib, milliy dizayn namunalarining estetik va madaniy ahamiyati, ularning yoshlar ongida qanchalik ta‘sirchan aks etishi o‘rganildi. Raqamli texnologiyalar va 3D dizayn imkoniyatlari orqali milliy liboslarni zamonaviylashtirish tajribalari ham kuzatuv va tahlil asosida yoritildi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan tahlillar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston kiyim dizayni sohasida milliylik va zamonaviylikning uyg‘unlashuvi sezilarli darajada rivojlanmoqda. An‘anaviy liboslar shakli, milliy matolar, naqshlar va bezaklar asosida yaratilgan zamonaviy kiyimlar nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro moda maydonlarida ham o‘z o‘rnini topa boshlagan. Ayniqsa, yosh dizaynerlar tomonidan milliylikni saqlagan holda global trendlarga moslashish tendensiyasi kuchaymoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, dizayn sohasi vakillari o‘z ijodlarida nafaqat estetik go‘zallik, balki ma‘naviy va madaniy mazmuni ham ifodalashga intilmoqda. Ular milliy naqshlar, atlas va adras kabi matolar, qadimiy kesimlar hamda tarixiy qiyofalarni zamonaviy kesim, uslub, texnologiya va ranglar bilan uyg‘unlashtirish orqali yangi

shakl yaratmoqda. Bu esa kiyim dizaynida nafaqat milliy identitetni saqlab qolish, balki uni yoshlar ongida zamonaviy ko‘rinishda shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, o‘zbek dizaynerlarining ijodiy ishlari orqali raqamli moda, 3D texnologiyalar, virtual podiumlar kabi ilg‘or texnologiyalarni milliylik bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha dastlabki tajribalar amalga oshirilmoqda. Bu esa O‘zbekiston dizayn sohasini yangi bosqichga olib chiqish, innovatsion yondashuvlar orqali milliy merosni kelajak avlodga zamonaviy talqinda yetkazish imkonini bermoqda.

Maqola davomida o‘rganilgan holatlar asosida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

- O‘zbek kiyim dizayni hozirgi bosqichda milliylik va zamonaviylikning uyg‘unlashuvi jarayonida faol rivojlanmoqda;
- Milliylik – bu faqat o‘tmish emas, balki zamon bilan hamnafaslikda yangi g‘oyalarni tug‘diruvchi ilhom manbai sifatida qaralmoqda;
- Dizaynerlar uchun milliy va zamonaviy elementlarni uyg‘unlashtirish – ijodiy yondashuv, madaniy mas’uliyat va xalqaro tan olinuvchanlik vositasi bo‘lib xizmat qilmoqda;
- Bu sintez orqali yosh avlodda o‘zligini anglash, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash va milliy estetikani zamonaviy til orqali ifodalash salohiyati kuchaymoqda.

MUHOKAMA

Milliylik va zamonaviylik sintezi – bu shunchaki ikki yondashuvning qo‘shilishi emas, balki ular orasidagi murakkab estetik, ma’naviy va texnologik uyg‘unlikni anglatadi. O‘zbekiston kiyim dizaynida bu uyg‘unlik nafaqat tashqi ko‘rinishda, balki mazmun va g‘oyaviy qatlamlarda ham tobora chuqurlashib bormoqda. Ayniqsa, bugungi yosh dizaynerlar milliylikni qadrlab, uni zamonaviy moda tili orqali talqin etishga harakat qilayotgani – bu sohaning ijobiy taraqqiyotidan dalolat beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, o‘zbek dizaynida milliy motivlar – naqshlar, ranglar, kesimlar va milliy ramzlar faqatgina estetik bezak sifatida emas, balki o‘zlikni anglash, ajdodlar merosini saqlash va uni yangicha kontekstda ifodalash vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Shu bois milliylik bugungi dizaynda qat’iy urf emas, balki zamon bilan birga yangilanayotgan estetik hodisadir.

Zamonaviylik esa o‘z navbatida dizaynerdan zamon ruhi bilan hamnafas bo‘lishni, texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirishni, global moda tendensiyalarini anglashni talab qilmoqda. Biroq bu jarayonda dizaynerlar oldida turgan eng katta masala – milliylikni yo‘qotmagan holda zamonaviy obraz yaratishdir. Ko‘plab hollarda milliylik nomi ostida faqat an’anani takrorlashga, yoki zamonaviylikni ko‘rsatishda esa milliylikdan butunlay

voz kechishga urinishlar kuzatiladi. Bu esa sintez emas, balki qiyoslashga olib keladi. Aslida esa milliy va zamonaviy yondashuv bir-birini to'ldirishi kerak.

Muhokama davomida shuningdek, dizayn ta'limi va amaliyotidagi muammolar ham ko'rsatib o'tildi. Hozirgi kunda dizaynerlarga milliy merosni zamonaviy uslubda ifodalash bo'yicha yetarlicha nazariy va texnologik asoslar o'rgatilmayotgani, ko'p hollarda takroriylik, yondashuvda yetishmovchilik va texnik imkoniyatlarning cheklangani aniqlanmoqda. Bu holat milliylik va zamonaviylik sintezining to'laqonli rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, 3D dizayn, moda dasturlari va virtual podiumlarning rivojlanishi yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Biroq bu imkoniyatlardan milliy dizayn yo'lida foydalanish uchun ham texnik, ham g'oyaviy tayyorgarlik muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ta'lim tizimi, ustoz-shogird an'analari, davlat qo'llab-quvvatlovi va dizaynerlar orasidagi tajriba almashinuvini takomillashtirish zaruratini yuzaga chiqaradi.

Umuman olganda, milliylik va zamonaviylik sintezi O'zbek kiyim dizayni uchun katta ijodiy imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bu esa nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro moda olamida ham o'zbek brendi, o'zbek ruhi va o'zbek estetikasini targ'ib qilishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

O'zbekiston kiyim dizaynida milliylik va zamonaviylik sintezi so'nggi yillarda nafaqat ijodiy, balki madaniy va estetik jihatdan ham muhim bosqichga ko'tarilmoqda. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, dizayn sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar va yosh dizaynerlar milliy qadriyatlarni zamonaviy moda talablari bilan uyg'unlashtirishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Milliy matolar, qadimiy naqshlar, bezaklar va kesimlar asosida yaratilayotgan yangi kiyim shakllari — bu faqat go'zallik emas, balki madaniy identitetni saqlab qolish va uni global maydonga olib chiqish vositasi sifatida xizmat qilmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan 3D dizayn, raqamli moda va virtual realistik taqdimotlar milliy obrazlarni ilgari tasavvur qilib bo'lmaydigan darajada kreativ va funksional tarzda ifodalash imkonini bermoqda. Bu esa, o'z navbatida, dizaynerlardan yangi yondashuv, texnik bilim va madaniy sezgirlikni talab etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'plab o'zbek dizaynerlari bu yo'nalishda faol izlanish olib bormoqda, ammo hamon ilmiy-uslubiy yondashuv yetishmovchiligi, texnologik vositalar taqchilligi va ko'p hollarda milliylikni faqat tashqi bezak sifatida talqin qilish hollari uchramoqda.

Shunday bo'lsa-da, bu yo'nalishda ijobiy o'zgarishlar mavjud. Dizaynerlar milliylikni takrorlamaslik, balki uni zamonaviy shaklda talqin qilishga harakat qilmoqda. Bunda nafaqat estetik go'zallik, balki tarbiyaviy va madaniy mazmun ham muhim rol o'ynamoqda. Aytish joizki, bugungi yosh avlod vakillari o'zining milliy ildizlariga zamonaviy ko'z bilan qarab, ularni o'z hayot tarziga uyg'unlashtirishga intilmoqda. Bu esa kiyim dizaynini nafaqat sanoat sohasi, balki madaniy-ma'naviy aloqalarni mustahkamlovchi kuchli vosita sifatida qarashga imkon beradi.

Milliylik va zamonaviylikning o'zaro uyg'unligi orqali yaratilgan dizaynlar – bu o'zbek xalqining madaniy yodgorligi, tarixiy xotirasi va estetik qarashlarining zamonaviy ifodasidir. Ular orqali xalq o'zligini saqlaydi, yoshlar esa o'z madaniyatiga zamon ruhida yaqinlashadi. Shu bois, bu sintezni chuqurroq o'rganish, ilmiy asoslash va uni dizayn ta'limiga keng joriy etish — dolzarb vazifadir.

Umuman olganda, milliylik va zamonaviylik uyg'unligi O'zbekiston kiyim dizaynining faqat bugungi emas, balki ertangi rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beruvchi asosiy strategik yo'nalishlardan biridir. Bu yo'lda mustahkam ilmiy asos, ijodiy yondashuv va innovatsion texnologiyalar uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, dizaynerlar, olimlar, o'qituvchilar va amaliyotchilar bu yo'nalishda birgalikda ishlashi zarur.

Bibliografiya

1. Karimova, S. (2018). *O'zbek milliy kashtachiligi va uning rivojlanish bosqichlari*. Toshkent: "San'at" nashriyoti.
2. Xudoyberdiyeva, M. (2019). "O'zbek kashtachilik san'ati va uning zamonaviy dizayndagi o'rni". *O'zbekiston san'at va dizayn jurnali*, №4, 56–64-betlar.
3. UNESCO (2021). "Traditional Embroidery as a Cultural Heritage". UNESCO Official Website. Retrieved from: <https://www.unesco.org>
4. Ismoilova, N. (2023). "Kashtachilik va zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi". *Xalqaro moda va dizayn konferensiyasi materiallari*, 215–220-betlar. Toshkent: "Dizayn va hunarmandchilik" nashriyoti.
5. Nurullayeva R., Factors of the formation of jewelry and the traditional Cultural heritage of surkhan oasis. "International multidisciplinary journal for research & development" xalqaro ilmiy jurnali. eISSN:2394-6334 <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd>
6. O'zbekiston Hunarmandlar uyushmasi (2024). "Milliy kashtachilik san'atining bugungi kundagi rivojlanish tendensiyalari". Retrieved from: <https://www.hunarmand.uz>

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИКРООРГАНИЗМОВ И ФОТОКАТАЛИЗАТОРОВ ДЛЯ ЭКОЛОГИЧНОЙ ОЧИСТКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ СТОЧНЫХ ВОД

Сативалдиев Азиз Кахраманович

Андижанский государственный технический институт,
кафедра «Метрология и легкая промышленность.», к.т.н. доцент
azizsativaldiev@mail.ru тел.: +998911699408

Аннотация: В статье рассмотрены перспективы использования микроорганизмов и фотокатализаторов для экологичной очистки промышленных сточных вод. Анализируются механизмы биodeградации органических загрязнителей и биосорбции тяжёлых металлов микроорганизмами, а также фотокаталитические процессы с применением полупроводниковых катализаторов, таких как TiO_2 и ZnO . Особое внимание уделяется интеграции биологических и фотокаталитических методов, позволяющей повысить эффективность удаления сложных и токсичных загрязнений. Обсуждаются преимущества, ограничения и перспективы развития данных технологий в контексте устойчивого водопользования и зеленой экономики.

Ключевые слова: микроорганизмы, фотокатализаторы, очистка сточных вод, промышленное загрязнение, биodeградация, экологичные технологии, TiO_2 , ZnO , биосорбция, интегрированные системы очистки

Введение: Промышленные сточные воды содержат сложные смеси загрязнителей, включая органические соединения, тяжелые металлы, нефтепродукты и токсичные химикаты. Незрелая или недостаточно эффективная очистка приводит к ухудшению качества поверхностных и подземных вод, разрушению экосистем и угрозам здоровью человека. Традиционные методы очистки, такие как химическое осаждение, флокуляция и фильтрация, хотя и широко применяются, обладают значительными ограничениями — высокими затратами, низкой селективностью, образованием токсичных отходов и большим потреблением энергии.

В последние годы растёт интерес к экологически устойчивым методам очистки сточных вод, которые сочетают высокую эффективность с минимальным воздействием на окружающую среду. Среди таких технологий — биологические

методы с использованием микроорганизмов и фотокаталитические процессы, основанные на окислении загрязнителей под воздействием света и полупроводниковых катализаторов.

В данной статье рассматриваются перспективы применения микроорганизмов и фотокатализаторов, а также их синергетическое сочетание, направленное на повышение эффективности и экологичности очистки промышленных сточных вод.

Таблица 1. Основные загрязнители в промышленных сточных водах по отраслям

Отрасль	Тип загрязнителей	Типичные концентрации
Химическая	Органические соединения, тяжелые металлы	50–500 мг/л органики, 1–10 мг/л металлы
Нефтепереработка	Углеводороды, фенолы	100–600 мг/л углеводородов
Текстильная	Красители, органические соединения	20–200 мг/л красителей

Микробиологическая очистка промышленных сточных вод

Биологическая очистка использует метаболическую активность микроорганизмов — бактерий, грибов и водорослей — для разрушения и преобразования загрязнителей. Основные процессы включают аэробное (с использованием кислорода) и анаэробное (без кислорода) разложение органических веществ.

Механизмы биodeградации

- **Аэробное разложение:** микроорганизмы окисляют органические загрязнители, превращая их в воду, углекислый газ и биомассу. Этот процесс эффективен для большинства растворимых органических соединений.
- **Анаэробное разложение:** применяется для очистки сточных вод с низким содержанием кислорода и для удаления трудноразлагаемых соединений, таких как нитраты и сульфаты.

Биосорбция тяжелых металлов

Некоторые микроорганизмы способны адсорбировать тяжелые металлы на своей поверхности или преобразовывать их в менее токсичные формы. Это важно для очистки промышленных вод, содержащих кадмий, свинец, ртуть и другие вредные металлы.

Преимущества и ограничения: Преимущества биологической очистки: низкие эксплуатационные затраты, минимальное энергопотребление, возможность адаптации к изменяющимся условиям и комплексное удаление органических веществ.

Однако, биологические системы чувствительны к токсическим веществам, требуют длительного времени для очистки и контролируемых условий (температура, pH, наличие питательных веществ).

Таблица 2. Эффективность удаления загрязнителей с помощью различных микроорганизмов

Микроорганизмы	Органические загрязнители (%)	Тяжелые металлы (%)	Патогены (%)
Bacillus subtilis	75–85	30–40	50–60
Pseudomonas aeruginosa	80–90	20–30	40–50
Chlorella vulgaris	60–70	40–50	30–40

Фотокаталитическая очистка: Фотокаталитическая очистка основана на использовании полупроводниковых материалов, таких как диоксид титана (TiO_2) или оксид цинка (ZnO), которые под воздействием ультрафиолетового (УФ) или видимого света активируются и образуют реакционноспособные радикалы. Эти радикалы, главным образом гидроксил-радикалы ($\bullet OH$), обладают высокой окислительной способностью и способны разлагать органические загрязнители до безвредных соединений — воды и углекислого газа.

Основные фотокатализаторы

- TiO_2 — самый распространённый и эффективный фотокатализатор, однако активируется в основном УФ-светом (около 5% солнечного спектра).
- **Модифицированные TiO_2** — с дополнительными примесями или структурными изменениями способны активироваться при видимом свете, что расширяет область их применения.
- ZnO — обладает высокой фотокаталитической активностью, но уступает по стабильности TiO_2 .

Преимущества и ограничения

Фотокатализ позволяет эффективно очищать сточные воды от устойчивых органических веществ, микропримесей и даже некоторых патогенов. Метод не требует добавления химикатов, а каталитические материалы могут использоваться многократно.

Среди ограничений — необходимость источника света определённой длины волны, потенциальная потеря активности катализаторов из-за агломерации или загрязнения, а также сравнительно высокая стоимость внедрения.

Таблица 3. Сравнительная характеристика фотокатализаторов по эффективности под УФ и видимым светом

Катализатор	Активность под УФ (%)	Активность под видимым светом (%)	Стабильность
TiO ₂ (непродолжительный)	90	10	Высокая
Модифицированный TiO ₂	80	65	Средняя
ZnO	85	20	Средняя

Интеграция биологических и фотокаталитических методов

Сочетание биологических и фотокаталитических методов может значительно повысить эффективность очистки промышленных сточных вод. Биологические процессы хорошо справляются с биоразлагаемыми органическими соединениями, а фотокатализ эффективно разрушает устойчивые и токсичные компоненты.

Примеры комбинированных систем

- Последовательное размещение: сначала биореактор для удаления основной массы загрязнителей, затем фотокаталитический реактор для финальной доочистки.
- Гибридные установки, где фотокатализ и биodeградация идут одновременно в одной камере.

Такие системы демонстрируют синергетический эффект, повышая общую эффективность и снижая количество остаточных токсичных веществ.

Таблица 4. Эффективность удаления комплексных загрязнителей при комбинированном подходе

Методы очистки	Органические загрязнители (%)	Тяжелые металлы (%)	Токсичные соединения (%)
Только биологический метод	70–85	30–50	40–60

Методы очистки	Органические загрязнители (%)	Тяжелые металлы (%)	Токсичные соединения (%)
Только фотокатализ	80–90	20–30	70–85
Комбинированный метод	90–95	50–60	85–95

Проблемы и перспективы развития

Несмотря на преимущества, остаются технологические и экономические барьеры. Биологические системы требуют стабильных условий, а фотокатализ — дорогостоящего оборудования и источников света. Необходимы исследования по улучшению фотокатализаторов, устойчивых к загрязнениям и активных в видимом спектре, а также разработка эффективных биомасс и микробных консорциумов.

Экономическая эффективность будет возрастать при масштабировании, интеграции с возобновляемыми источниками энергии (солнечный свет), а также при создании многоступенчатых систем с рециклом.

Заключение

Использование микроорганизмов и фотокатализаторов представляет собой перспективное направление для экологичной очистки промышленных сточных вод. Совместное применение этих методов позволяет добиться высокой степени удаления широкого спектра загрязнителей с минимальным воздействием на окружающую среду. Продолжающиеся исследования и технологические усовершенствования будут способствовать внедрению таких систем в промышленность, поддерживая принципы зеленой экономики и устойчивого развития.

Список использованной литературы

1. Fujishima, A., Zhang, X., & Tryk, D. A. (2008). TiO₂ photocatalysis and related surface phenomena. *Surface Science Reports*, 63(12), 515-582. <https://doi.org/10.1016/j.surfrep.2008.10.001>
2. Ahmad, M., & Kumar, R. (2019). Biodegradation of industrial wastewater contaminants by microbial consortia. *Journal of Environmental Management*, 234, 136-146. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2018.12.052>

3. Chen, X., & Mao, S. S. (2007). Titanium dioxide nanomaterials: synthesis, properties, modifications, and applications. *Chemical Reviews*, 107(7), 2891-2959. <https://doi.org/10.1021/cr0500535>
4. Sharma, G., & Arya, S. (2020). Integrated biological and photocatalytic treatment of wastewater: a review. *Environmental Technology & Innovation*, 18, 100718. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2020.100718>
5. Singh, R., & Singh, S. (2018). Heavy metals bioremediation: a review. *Environmental Chemistry Letters*, 16(3), 867-884. <https://doi.org/10.1007/s10311-018-0746-6>
6. Liu, Y., He, Y., & Zhang, L. (2021). Advances in visible-light-driven photocatalysts for wastewater treatment: a review. *Chemosphere*, 263, 128034. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2020.128034>

ENVIRONMENTALLY ORIENTED OPTIMIZATION OF SYNTHETIC DETERGENT FORMULATIONS

Ph.D. in Engineering, Associate Professor Aziz Kahramanovich Sativaldiev

Andijan State Technical Institute

E-mail: a.sativaldiev@gmail.com | Tel: +998 91 169-94-08

Abstract Synthetic detergents (SDs) are widely used in households and industry; however, traditional formulations pose a serious threat to the environment due to the poor biodegradability and toxicity of certain components. This article examines principles and practical approaches to environmentally oriented optimization of detergent composition, aimed at reducing the ecological impact while maintaining washing efficiency. Alternative surfactants, phosphate-free builders, and biodegradable additives are analyzed. A life cycle assessment (LCA)-based optimization methodology is proposed.

Keywords: synthetic detergents, green chemistry, biodegradability, surfactants, phosphates, LCA, sustainable formulations

Introduction This study attempts a comprehensive optimization of detergent formulations to improve biodegradability, reduce toxicity, and minimize negative impacts on natural water bodies. The work considers alternative surfactants, biodegradable additives, and methods for evaluating acute toxicity and environmental sustainability of components. The results confirm the feasibility of developing effective and environmentally safe detergents.

Modern society relies heavily on synthetic detergents—from laundry powders to dishwashing liquids. However, most traditional ingredients, particularly anionic surfactants (AS) and phosphates, degrade poorly in the natural environment, leading to consequences such as eutrophication, disruption of aquatic ecosystems, and bioaccumulation in organisms.

According to data [1, 2], tens of thousands of tons of surfactants enter the environment annually, with the majority exerting toxic effects on aquatic life and lowering drinking water quality. This highlights the urgent need for eco-friendly and biodegradable alternatives.

Mass usage of synthetic detergents in household and industrial applications is associated with significant environmental risks, including the contamination of aquatic

ecosystems with persistent organic substances and disruption of environmental biochemical processes.

The widespread use of synthetic detergents contributes to water pollution, ecosystem disruption, and human health risks. Traditional components such as linear alkylbenzene sulfonates (LAS), phosphates, and synthetic fragrances have low biodegradability and cause eutrophication and toxicity to aquatic fauna. In the context of rising environmental awareness, there is a growing demand for “green” detergent formulations in line with principles of sustainable development and green chemistry.

Table 1. Criteria for Environmentally Safe Optimization of Synthetic Detergents

Criterion	Description	Environmental Significance
Component Biodegradability	Ability to decompose by microorganisms	Reduces residual pollution
Aquatic Toxicity	Impact on fish, daphnia, algae, etc.	Risk assessment for ecosystems
Phosphate Content	Concentration of phosphorus-containing substances	Directly influences water eutrophication
Human Impact	Allergenic or irritant potential	Ensures safety during prolonged exposure
Use of Renewable Raw Materials	Application of plant-based surfactants and natural additives	Promotes sustainable resource use

Environmental Issues of Conventional Detergents

Surfactants

Anionic surfactants, especially LAS, are the most widely used and exhibit poor anaerobic biodegradability and high aquatic toxicity.

Phosphate-Based Components

Phosphates are a major contributor to eutrophication, promoting rapid algae growth and depleting oxygen in water bodies.

Additives

Additional components such as synthetic dyes, fragrances, and preservatives (e.g., formaldehyde donors) can be persistent, bioaccumulative, and allergenic.

Principles of Environmentally Safe Optimization Phosphate Substitution

Environmentally safe alternatives to phosphates include:

- **Citrates** – easily biodegradable and safe;
- **Zeolites** – efficient ion-exchangers, non-biodegradable but non-toxic;
- **Carbonates and Silicates** – inexpensive and non-toxic, but less effective in hard water.

Table 2. Comparative Assessment of Detergent Composition Before and After Optimization

Parameter	Standard SD (before optimization)	Environmentally Optimized SD
Anionic Surfactants (e.g., SLS)	12%	5%
Nonionic Surfactants (e.g., APG)	0%	8%
Phosphates	15%	0%
Zeolites	0%	10%
Biodegradability (28 days), %	45%	85%
Residual Toxicity (mg/L)	2.4	0.6

Green Surfactants

Biodegradable surfactants based on renewable raw materials:

- **Alkyl polyglucosides (APG)** – from starch and fatty alcohols;
- **Methyl ester sulfonates (MES)** – derived from plant oils;
- **Sorbitan and coconut oil derivatives** – low toxicity and fast degradation.

Elimination of Harmful Additives

- Avoidance of microplastics and persistent organic pollutants;
- Replacement of synthetic dyes with natural alternatives;

- Use of essential oils instead of synthetic fragrances.

Methodology for Environmental Optimization

An effective eco-friendly optimization strategy includes:

- **Functional testing:** evaluating cleaning ability, foaming, etc.;
- **Biodegradability testing:** e.g., OECD 301F standard;
- **Ecotoxicological testing:** indicators such as LC50, EC50;
- **Life Cycle Assessment (LCA):** quantifies environmental impact from raw material extraction to disposal.

Table 3. Potential Substitutes for Harmful Components

Harmful Component	Alternative	Advantage	Limitation
Sodium lauryl sulfate	Lauryl glucoside	Low toxicity, biodegradable	Lower foaming power
Phosphates	Zeolites, citrates, phytates	Do not cause eutrophication	May require higher usage volume
EDTA	Iminodiacetate (IDA), GLDA	Higher biodegradability	More expensive to produce
Formaldehyde preservatives	Sodium benzoate, sorbic acid esters	Safer for skin	Less effective in high humidity

Maintaining a balance between environmental performance, economic feasibility, and consumer safety is essential.

Results and Discussion

Case studies demonstrate that replacing LAS with APG and phosphates with citrates or zeolites reduces aquatic toxicity by over 60% while preserving adequate cleaning performance. Comprehensive LCA analysis shows such substitutions can lower overall environmental impact by 30–50%, depending on production and energy conditions.

Conclusion

Environmentally oriented optimization of synthetic detergent formulations is a key strategy for reducing anthropogenic impact on ecosystems. Integrating green

surfactants, biodegradable components, and safe additives aligns with the goals of sustainable development and current environmental standards (EU Ecolabel, REACH, EPA Safer Choice). Future research should focus on scaling up new formulations and reducing production costs.

References

1. Кузнецова И.В., Попов С.Н. Экологические аспекты применения поверхностно-активных веществ // *Экология и промышленность России*. – 2020. – №4. – С. 32–37.
2. European Chemicals Agency. Surfactants in the Environment: A Scientific Review. – ECHA, 2021.
3. Смирнов А., Иванова Е. Поверхностно-активные вещества и их экологическое влияние. — М.: Химия, 2020.
4. OECD. Методика оценки биоразлагаемости: Руководство по тестированию химических веществ. Раздел 301F. — 1992.
5. Юрасова Н. В., Громов В. В. Биоразлагаемые ПАВ: свойства и применение // *Химическая промышленность сегодня*. — 2021. №3. С. 15–22.
6. ISO 14040:2006. Экологическое управление — Оценка жизненного цикла — Принципы и структура.
7. Мартынов С. И. Экологическая химия бытовых средств. — СПб.: Профессия, 2019.
8. Кузнецова И.В., Попов С.Н. Экологические аспекты применения поверхностно-активных веществ // *Экология и промышленность России*. – 2020. – №4. – С. 32–37.
9. European Chemicals Agency. Surfactants in the Environment: A Scientific Review. – ECHA, 2021.

**“Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirishning nazariy-
uslubiy asoslari”**

Abdixoxmanov Utkir Pulatovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) magistri

Ilmiy rahbar: I.f.d., (DcS), dots. Otamurodov Shavkat Nusratillaevich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish masalasi nazariy va metodik jihatdan yoritilgan. Sanoatning iqtisodiy salohiyatini aniqlovchi omillar, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yo‘nalishlar, shuningdek, zamonaviy tahlil metodlari asosida takomillashtirish mexanizmlari tavsiflangan. Maqolada iqtisodiy salohiyat tushunchasi tahlil qilinib, uni baholash va oshirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

KALIT SO‘ZLAR: iqtisodiy salohiyat, sanoat korxonasi, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, samaradorlik, investitsion faoliyat, tahlil metodlari.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakat sanoatining barqaror rivojlanishi bevosita sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatiga bog‘liq. Sanoat korxonasi faoliyatining samaradorligini oshirish, ularning ichki va tashqi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish va resurslardan oqilona foydalanish zamonaviy iqtisodiyotning asosiy talablari sirasiga kiradi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda olib borilayotgan sanoatni diversifikatsiyalash, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan strategiyalar bu boradagi dolzarb masalalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri taalluqlidir.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyati faqat moddiy-texnika bazasi, moliyaviy ko‘rsatkichlar yoki ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki ularning strategik boshqaruv madaniyati, innovatsion salohiyati va bozor talablariga moslashuvchanligi bilan belgilanadi. Shuning uchun bu mavzuni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etishning samarali nazariy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

DOLZARBLIGI

Hozirgi globallashuv, texnologik innovatsiyalar va iqtisodiy raqobat sharoitida har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi, asosan, uning sanoat tarmog‘ining rivojlanish darajasi va ishlab chiqarish salohiyatiga bog‘liqdir. Ayniqsa, O‘zbekiston

Respublikasida sanoatni modernizatsiyalash, import o'rnini bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy siyosat kontekstida, sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyati deganda, ularning ishlab chiqarish, innovatsion, texnologik va moliyaviy resurslarini maksimal darajada safarbar etish, bozor muhitiga moslashish, investitsiyalarni jalb qilish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va rentabellikni ta'minlash qobiliyati tushuniladi. Mavjud sharoitda ushbu salohiyat ko'plab omillar — texnologik yangilanish sur'atlari, menejment madaniyati, infratuzilma darajasi, inson kapitalining sifati, resurslardan foydalanish samaradorligi kabi jihatlar bilan bevosita bog'liqdir.

Bugungi kunda mamlakat sanoatining ayrim tarmoqlarida texnologik eskirish, resurslardan samarasiz foydalanish, innovatsion faollikning pastligi, korxonalar moliyaviy barqarorligining sustligi kabi muammolar kuzatilmoqda. Ayniqsa, kichik va o'rta sanoat korxonalari uchun investitsion va raqobatbardoshlik salohiyati zaif bo'lib, ularni bozorga chiqish va ichki ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiyalashda turli to'siqlar yuzaga kelmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekistonda sanoat klasterlari, texnoparklar, erkin iqtisodiy zonalar va raqamli infratuzilmalarning rivojlanishi, davlat tomonidan sanoatni qo'llab-quvvatlash dasturlarining joriy etilishi korxonalar salohiyatini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, bu imkoniyatlardan to'laqonli foydalanish uchun korxonalar darajasida aniq strategik rejalashtirish, tizimli tahlil va samarali boshqaruv talab etiladi.

Mazkur sharoitda sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish, uni oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvlar va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakat sanoatining raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Iqtisodiy salohiyat tushunchasi zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Ba'zi mualliflar iqtisodiy salohiyatni ishlab chiqarish resurslarining to'liq va samarali ishlatilishi sifatida talqin qilsa, boshqalar uni korxonaning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati bilan bog'laydi (Porter, 1990; Barney, 1991). Yeremina (2014) iqtisodiy salohiyatni ko'p omilli tizim sifatida ko'rib, unga innovatsion, tashkiliy va resursiy omillarni kiritadi.

Mahmudov va Qudratov (2021) O'zbekiston sharoitida sanoat korxonalari salohiyatini oshirishda ichki menejment madaniyatining o'rnini, ishlab chiqarishni

raqamlashtirish va klasterlash yondashuvlarining ahamiyatini ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, iqtisodiy salohiyatni baholash metodikasi ham turlicha yondashuvlarni talab qiladi. Ayrim manbalarda bu jarayon ko‘rsatkichlar sistemasi (KPI) orqali baholansa, boshqalarda funksional-modellashtirish asosida amalga oshiriladi.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida, ayniqsa, sanoat tarmoqlari integratsiyasi va investitsion oqimlar samaradorligi ko‘rsatkichi asosiy baholash mezonlariga aylangan. Fan va texnologiyalar taraqqiyoti sanoat salohiyatini nafaqat moddiy, balki intellektual va infratuzilmaviy jihatdan ham baholashni talab qilmoqda.

Tadqiqotda sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini o‘rganishda tizimli yondashuv, funksional-tahliliy va komparativ (taqqoslov) metodlar qo‘llanildi. Statistik tahlillar uchun Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, tarmoq vazirliklarining hisobotlari, korxonalar kesimidagi moliyaviy ko‘rsatkichlar asos bo‘ldi.

Salohiyat darajasi quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholandi:

1. Asosiy fondlar qayta tiklanish koeffitsienti;
2. Mehnat unumdorligi ko‘rsatkichi;
3. Mahsulot tannarxining rentabellik darajasi;
4. Investitsion faollik indeksi;
5. Raqobatbardoshlik ko‘rsatkichi;
6. Innovatsion faoliyat ulushi.

Bundan tashqari, korxonalarining o‘zgaruvchan tashqi sharoitlarga qanday moslashishi (adaptiv strategiyalar) tahlil qilindi. Baholash modeli sifatida SWOT va PEST tahlillar asosida tarmoq strategiyasi shakllantirildi.

STATISTIK TAHLIL

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini ob‘yektiv baholash va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash maqsadida quyidagi statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil olib borildi. Ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi, shuningdek, Jahon banki va UNIDO hisobotlariga tayangan holda shakllantirildi.

1-jadval. O‘zbekiston sanoatining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari (2020–2024 yillar)

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024*
Sanoat umumiy mahsuloti (trln so‘m)	279,3	312,5	348,7	390,2	425,0
Sanoat mahsulotining o‘sish sur‘ati (%)	100,8	109,2	105,3	106,5	107,1

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024*
Ishlab chiqarish korxonalari soni	63 410	70 892	76 580	81 430	85 000
Mehnat unumdorligi (mln so'm/ishchi)	68,2	72,9	75,4	80,1	84,6
Investitsiyalar hajmi (trln so'm)	93,6	115,2	128,4	140,7	155,0
Eksportdagi sanoat ulushi (%)	53,4	55,1	56,3	57,8	59,0

**2024 yil prognoz asosida*

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, 2024

Tahliliy sharh:

- **Sanoat mahsuloti hajmi** 2020–2024 yillarda yildan-yilga barqaror o'sib bormoqda. 2020 yildagi 279,3 trln so'mlik hajm 2024 yilga kelib 425 trln so'mga yetishi kutilmoqda, bu esa 52% dan ortiq o'sishni bildiradi.
- **Ishlab chiqarish korxonalari sonining ortishi** sanoatni klasterlash, kichik biznes subyektlari sonining ko'payishi, yangi texnoparklar tashkil etilishi hisobiga sodir bo'lmoqda. 2020 yildagi 63 mingdan ortiq korxonalar soni 2024 yilda 85 mingga yaqinlashdi.
- **Mehnat unumdorligi** bo'yicha ham ijobiy siljish mavjud. 2020 yilda har bir ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi 68,2 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 84,6 mln so'mga yetdi.
- **Investitsiyalarning o'sishi** sanoat korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi texnologiyalar joriy etish va zamonaviy infratuzilmalarni barpo etishga xizmat qilmoqda. Investitsiyalar hajmi 4 yilda qariyb 65% oshgan.
- **Eksportdagi sanoat ulushining ortishi** esa ichki ishlab chiqarish salohiyatining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi. Bu holat eksportbaror mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan strategiyalar samarasi bo'lishi mumkin.

Grafik tahlil (ta'rifli)

1. **Chiziqli diagramma** orqali sanoat mahsulotining yillik o'sish sur'atlari tasvirlansa, 2021 yildagi yuqori sur'at (109,2%) pandemiyadan keyingi tiklanish bosqichini ko'rsatadi. 2022–2024 yillarda esa o'sish nisbatan barqaror va muvozanatli bo'lgan.

2. **Sektor diagrammasi** asosida 2024 yilgi investitsiyalar tarkibini tahlil qilganda, quyidagilar ustunlik qilmoqda:

Mashinasozlik — 32%

Kimyo va neft-kimyo sanoati — 21%

Qurilish materiallari — 18%

Yengil sanoat — 15%

Qolgan tarmoqlar — 14%

NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini cheklovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

- Texnik jihozlanganlik darajasining pastligi (ayrim tarmoqlarda asbob-uskunalarining 40% dan ortig'i eskirgan);
- Innovatsion faollikning sustligi (R&D xarajatlarining YaIMdagi ulushi 0.2% dan oshmaydi);
- Mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'rtasida raqobat strategiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi;
- Moliyaviy barqarorlikning zaifligi (ayniqsa, o'rta va kichik sanoat subyektlarida kredit portfeli ortiqcha yuklangan);
- Mehnat unumdorligi bo'yicha Yevropa mamlakatlariga nisbatan 2-3 barobar orqada qolayotgan ko'rsatkichlar.

Biroq, quyidagi salohiyat elementlari bo'yicha rivojlanish ehtimollari mavjud:

- Sanoat klasterlarining shakllanishi va eksport salohiyatining ortishi;
- Raqamli transformatsiya va ERP tizimlar joriy qilinishi;
- Yashil texnologiyalar asosidagi energiya samaradorligini oshirish loyihalari;
- Innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish bo'yicha startaplar va texnoparklar tarmog'i kengayishi.

Ushbu omillarni integratsiyalashgan holda boshqarish sanoat korxonalarining salohiyatini strategik nuqtai nazardan mustahkamlashi mumkin.

XULOSA

Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish nafaqat ularning mavjud resurslardan foydalanish darajasi, balki raqobat sharoitida o'zini strategik jihatdan yo'naltira olish qobiliyatiga bog'liq. Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida shuni aytish mumkinki, O'zbekiston sanoatida iqtisodiy salohiyatni oshirish uchun:

- Innovatsion va texnologik modernizatsiyani tezlashtirish;
- Moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish;
- Korxonalar faoliyatini raqamlashtirish va axborot tizimlari bilan integratsiyalash;

- Strategik menejment va adaptiv boshqaruv madaniyatini shakllantirish;
- Ishchi kuchining malaka darajasini doimiy oshirib borish zarur.

Shuningdek, davlat tomonidan muvofiqlashtirilgan sanoat siyosati va xususiy sektor faolligi o'rtasidagi optimal muvozanatni saqlash iqtisodiy salohiyatni oshirishda muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Harvard Business Review.
2. Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
3. Yeremina, N.V. (2014). *Ekonomicheskij potentsial predpriyatiya: metodologiya otsenki*. Moskva: INFRA-M.
4. Mahmudov, A., & Qudratov, S. (2021). Sanoat korxonalarida iqtisodiy salohiyatni oshirishda boshqaruv mexanizmlari. *Iqtisodiyot va innovatsiya*, 6(2), 45–53.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2024). *Sanoat faoliyati ko'rsatkichlari*. <https://stat.uz>
6. OECD (2022). *Industrial Productivity and Innovation Report*. Paris: OECD Publishing.

THE IMPORTANCE OF IMPLEMENTING QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE PRODUCTION OF BASALT PRODUCTS

Makhmudov Abdumajid Odiljon o'g'li

Andijan State Technical Institute

Metrology, standardization and quality management specialist magstrant

Annotation: this article covers the improvement of the concepts of responsibility and commitment of enterprises producing basalt products in the satisfaction of demand and desire of their consumers and stakeholders, as well as in the achievement of their involvement in the provision of products and services. It is written that the organization and manufacturing enterprises make a strategic decision in applying a Quality Management System that can help improve the results of their activities and provide initiatives with a solid foundation, designed for Sustainable Development. International standards for the production of their products are covered by the application of requirements to determine the possibility of processes and what advantages statistical methods give the organization.

Keywords. ISO 9001, IATF 16949, SPC, technological capabilities (cpk, RpK), international standards, quality, Basalt, thermal insulation building materials, audit, xaqaro certificate, World Trade Organization (WTO) and other.

INTRODUCTION

Today, one of the main tasks on the way to becoming a member of the entire joxon Trade Organization WTO (World Trade Organization) is one of the indicators of the introduction of international standards into the enterprise. In this context, SPs expressed the need to use process statistical control ().

At present, it is important to improve quality and productivity in the global system of production and delivery of products and to reduce spending in the supply chain.

To do this, first of all, it is necessary to modernize production, improve the skills of engineering personnel and introduce international standards and consumer requirements of ISO 9001 and IATF 16949 "quality management system" into the management system of the organization and certify the system based on them. These tasks are one of the

pressing issues in the structure of the automotive industry day when bringing products to the international market.

It follows that the decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 PF-4947 “on approval of the strategy of action for further development of the Republic of Uzbekistan” separately noted the liberalization and simplification of the economy, diversification of export composition and geography, and set out tasks for conducting negotiations on the entry of Uzbekistan into the WTO as a member state [1]. In particular:

- liberalization of the economy and regulation of the level development of industries;
- regulation of price and establishment of an acceptable tax system;
- maintenance of subsidies in individual sectors and production;
- regulation of the system of standardization and certification of goods;
- increase the attractiveness of foreign investments;
- regulation of the tariff of import and export duty payments.

In this regard, such tasks as regulating the system of standardization and certification of goods, ensuring the quality of products, constant improvement are also one of the most important and urgent tasks in the construction industry.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

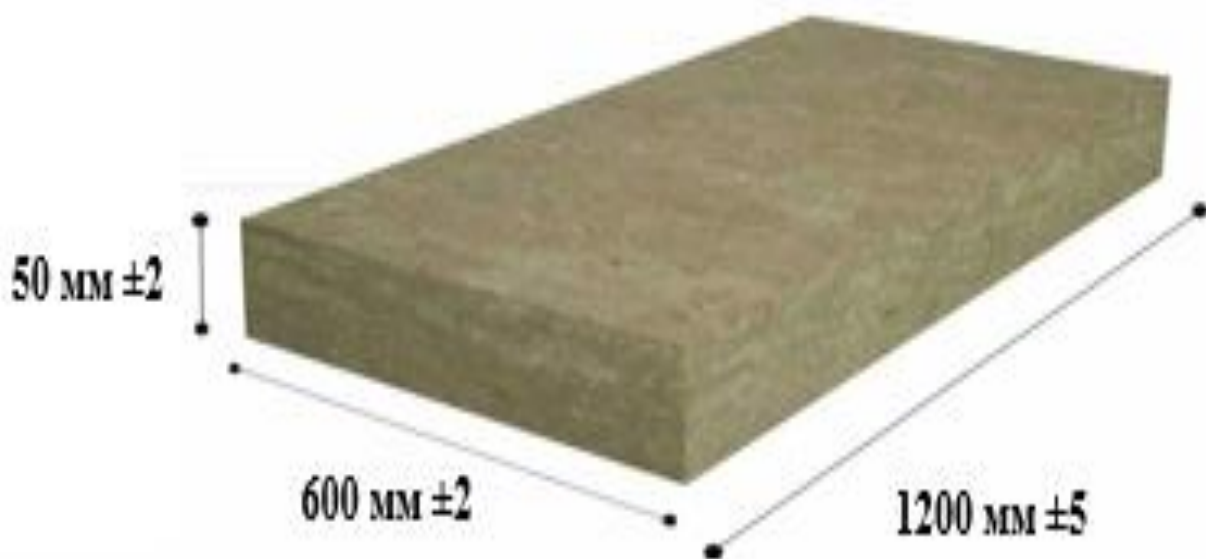
Currently, buildings and structures in developed countries of the world are built in a quality, comprehensively convenient, energy-efficient way through the use of innovative, new types of building materials. In particular, in recent years, materials such as gazobeton, basalt reinforcement, basalt stone and glass wax have been used in the construction of energy-efficient buildings-structures.[3]

In our country, too, on the basis of world experience in this regard, it is widely used in the construction of basalt stone, glass wax and penoplex types of heat-retaining materials. In order to ensure the need for these building materials in our Republic, the number of manufacturing enterprises is growing. This in turn leads to the possibility of export of heat-retaining materials produced, in which these organizations will have to obtain certificates in accordance with international standards. To do this, first of all, the specialists of these organizations will know, understand and implement the requirements set by international standards, develop and introduce standards of the corresponding organization, which will include work (for example: at least three months under ISO

9001, and IATF 16949-at least one year), and then certification bodies will be able to be involved. In this case, the activities of the organization's quality management systems should be carried out in accordance with the established standards, internal audits and high management analysis. Especially any product manufacturing organization can be the basis in ensuring compliance with the requirements of any other international standards with the introduction of the requirements “IATF 16949:2016 international automotive quality management systems”.[2]

RESULTS

Based on the above, to determine the possibility of basalt products production processes (Cpk, Rpk), process capability (Cpk, Rpk) was determined using control cards according to the requirements set by paragraphs 9.1.1.2 and 9.1.1.3 of the international standard of quality management systems of the automotive industry IATF 16949:2016.

Basalt fiber product sizes

Supplier: **EVEREST METALL GREND**

PROCESS CAPABILITY CERTIFICATION REPORT

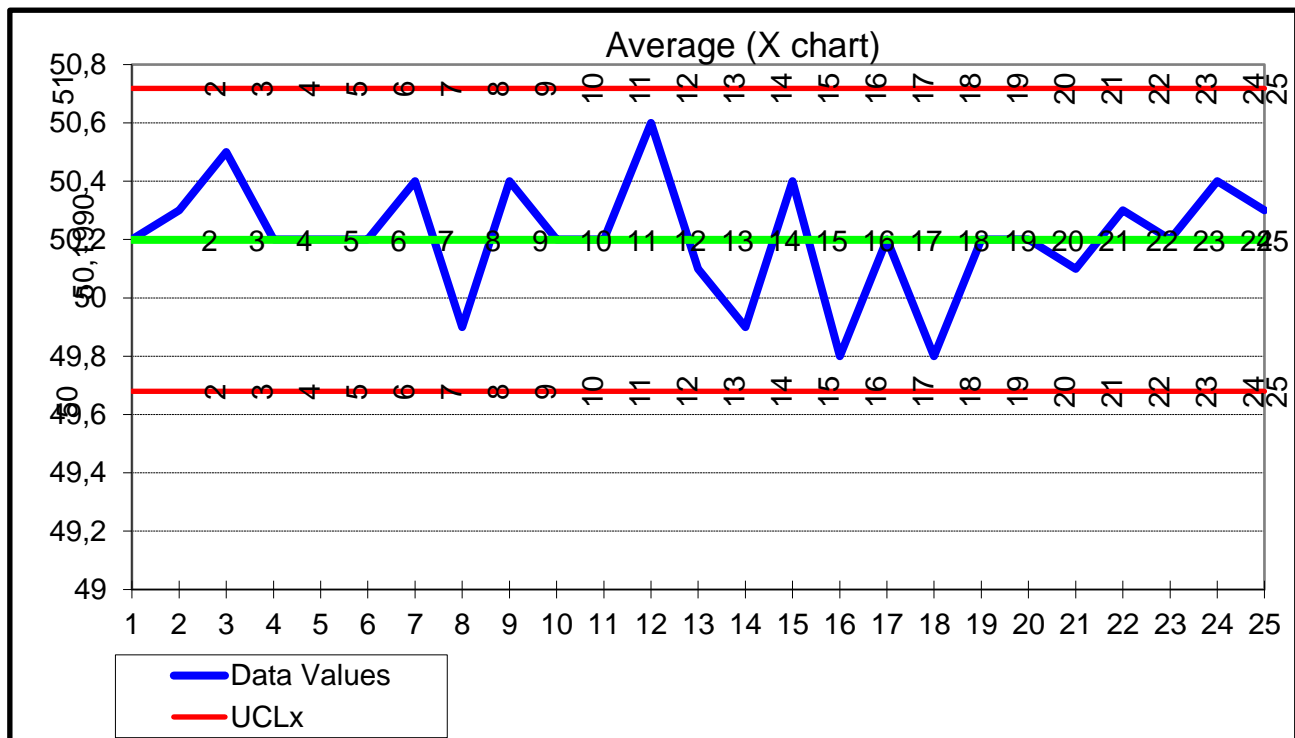
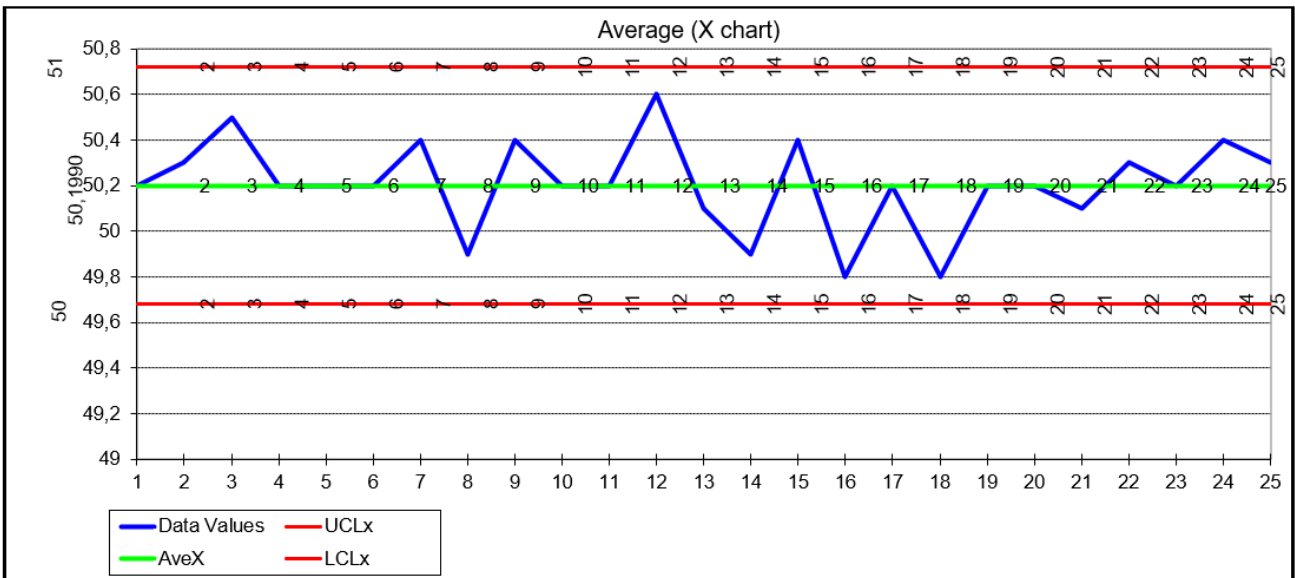
Part Certification: Two sided spec (bilateral) One sided (MIN) One sided (MAX)

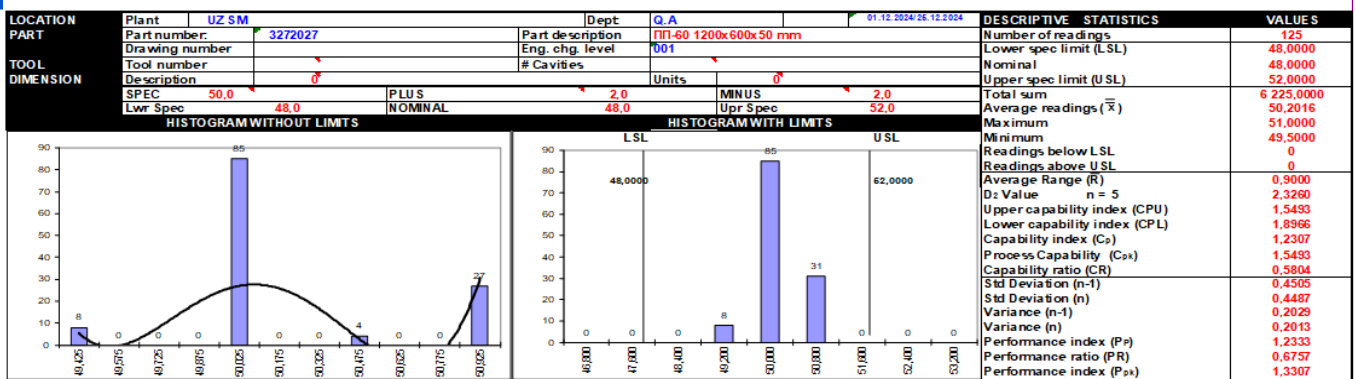
Number of readings per subgroup: **5**

LOCATION	Plant	EVEREST METALL GREND	Dept:	Q.A	Date:	01.12.2024/25.12.2024
PART	Part number:	3272027	Part description	ПП-60 1200x600x50 mm		
TOOL	Drawing number		Eng. chg. level	001		
	Tool number		# Cavities			
DIMENSION	Description		Units			
	SPEC	50,0	PLUS	2,0	MINUS	2,0

(see if any notes are on page 2)

PROCESS INFORMATION		
Significant trends of data points	X Chart	R Chart
Increasing RUN LENGTH	3	2
HOW MANY RUNS	1	5
Decreasing RUN LENGTH	3	2
HOW MANY RUNS	1	6
Out of control limits	0	0
Consecutive data points above a	7	7

	S U B G R O U P S																			
n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	50,0	51,0	51,0	50,0	51,0	51,0	50,0	50,0	51,0	51,0	50,0	51,0	50,0	50,0	51,0	49,5	51,0	49,5	50,0	51,0
2	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
3	51,0	50,5	51,0	50,0	50,0	50,0	50,0	49,5	51,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
4	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	49,5	50,0	49,5	50,0	49,5	50,0	50,0
5	50,0	50,0	50,5	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	51,0	50,5	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0
6																				
7																				
8																				
9																				
10																				
Average	50,2	50,3	50,5	50,2	50,2	50,2	50,4	49,9	50,4	50,2	50,2	50,5	50,1	49,9	50,4	49,8	50,2	49,8	50,2	50,2
Range	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,5	1,0	1,0	1,0	1,0	0,5	0,5	1,0	0,5	1,0	0,5	1,0	1,0
	N O T E S																			
n	21	22	23	24	25															
1	51,0	51,0	51,0	50,0	50,0															
2	50,0	50,0	50,0	51,0	50,0															
3	49,5	49,5	50,0	51,0	51,0															
4	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0															
5	50,0	51,0	50,0	50,0	50,5															
6																				
7																				
8																				
9																				
10																				
Average	50,1	50,3	50,2	50,4	50,3															
Range	1,5	1,5	1,0	1,0	1,0															

CONCLUSION

IATF 16949:2016 points 9.1.1.2 and 9.1.1.3 of the international standard of quality management systems of the automotive industry have been achieved by applying basalt products to production processes:

- for each process, the SPC has identified control cards according to the method of Statistical Process Management;
- key concepts in handling (variation), stability (stability), process capability (Cpk, Rpk), and over-tuning have been communicated to all of the organization to be employee intelligible and applicable.

Also, the following advantages of applying a control card, which is a means of statistical control of processes, were conveyed to employees:

- the working (operator) process can control its current state;
- helps process stable operation, ensures quality and low cost;

- the defect is taken;
- increases quality;
- reduces the cost of a single product;
- increases production productivity;
- a common unified language arises to analyze the possibility of processes;
- the causes of variability are divided into usual and special, which are directed to local or systemic action.

REFERENSEC

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.02.2017 yildagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni.
2. O‘zDSt IATF 16949:2019 Sifat Menejmenti Tizimlari. Avtomobilsozlik sanoati va unga butlovchi qismlar ishlab chiqaruvchi tashkilotlar uchun sifat menejment tizimi talablari. Xalqaro avtomobilsozlik sifat menejmenti standarti (IATF 16949:2016, IDT).
3. https://uzsm.uz/uz/press_center/news
4. Mamajonov A. A., Xamdorov B. R., Jo‘raev Z. B. Avtomobilsozlikda mahsulot ishlab chiqarishni kelishish (Monografiya) Andijon - 2020, "Hayot" nashriyoti - 184 b.
5. <http://everestcompany.uz/>
6. ГОСТ 9573-2012 Плиты из минеральной ваты на синтетическом связующем теплоизоляционные.
7. Sativaldiyev, A., Maxmudov, A., & Jo‘raboyev, T. (2023). LOK-BO‘YOQ QOPLAMALARINI ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIYALARI. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(2), 22-27.
8. Sativaldiyev, A., Maxmudov, A., & Jo‘raboyev, T. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA UCH O‘LCHAMLI O‘LCHOV VOSITASI YORDAMIDA O‘LCHAMLARNING ANIQLILIGINI TA‘MINLASH. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(2), 17-21.

9. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA SIFATNI TA'MINLASH VA SIFAT BOSHQARUVI. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(2), 35-46.
10. Raimdjonovich, X. B., & Odiljon o'g'li, M. A. (2023). SIFATNI TA'MINLASH UCHUN AVTOMOBIL ESHIGI PANELIGA 3D SKANERLASHNI QO'LLASH TEKSHIRISH FAOLIYATI. Scientific Impulse, 1(7), 479-485.
11. Raimdjonovich, X. B., & Odiljon o'g'li, M. A. (2023). Avtomobilsozlikda Sifatni Ta'minlash Va Sifat Boshqaruvi. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 2(2), 8-10.
12. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). SIFAT MENEJMENTI TIZIMLARINING USTUNLIGI. Solution of social problems in management and economy, 2(3), 28-39.
13. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). AVTOMOBIL KUZOV QISMI SIFATINI ANIQLASH USULLARI VA O'LCHOV VOSITALARI. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(2), 47-53.
14. Abduraxmonovich, M. A., & Odiljon o'g'li, M. A. (2025). BAZALT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA SIFAT MENEJMENT TIZIMLARINI JORIY ETISHNI MUHIMLIGI. AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 3(1), 245-254.
15. Mamajonov, A. A., & Maxmudov, A. O. (2025). BAZALT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA SIFAT MENEJMENT TIZIMLARINI JORIY ETISHNI MUHIMLIGI. МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА. Международная научно-образовательная электронная библиотека (НЭБ)«МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА», (68 (том 2))
16. Maxmudov, A. O., & Mamajonov, A. A. (2025). SIFAT MENEJMENT TIZIMINING JORIY ETISHNING USTUNLIGI. Международная научно-образовательная электронная библиотека (НЭБ)«МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА», (69. Том 1).

STATISTICAL CONTROL OF PRODUCTION PROCESSES, ANALYSIS OF THE MEASUREMENT SYSTEM

Makhmudov Abdumajid Odiljon o'g'li

Andijan State Technical Institute

Metralogy, standardization and quality management specialist magstrant

Annotation: this article covers the improvement of the concepts of responsibility and commitment of enterprises producing basalt products in the satisfaction of demand and desire of their consumers and stakeholders, as well as in the achievement of their involvement in the provision of products and services. It is written that the organization and manufacturing enterprises make a strategic decision in applying a Quality Management System that can help improve the results of their activities and provide initiatives with a solid foundation, designed for Sustainable Development. International standards for the production of their products are covered by the application of requirements to determine the possibility of processes and what advantages statistical methods give the organization.

Keywords. ISO 9001, IATF 16949, SPC, technological capabilities (cpk, RpK), international standards, quality, Basalt, thermal insulation building materials, audit, xaqaro certificate, World Trade Organization (WTO) and other.

INTRODUCTION

It follows that the decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 PF-4947 “on approval of the strategy of action for further development of the Republic of Uzbekistan” separately noted the liberalization and simplification of the economy, diversification of export composition and geography, and set out tasks for conducting negotiations on the entry of Uzbekistan into the WTO as a member state [1]. In particular:

- liberalization of the economy and regulation of the level development of industries;
- regulation of price and establishment of an acceptable tax system;
- maintenance of subsidies in individual sectors and production;
- regulation of the system of standardization and certification of goods;
- increase the attractiveness of foreign investments;
- regulation of the tariff of import and export duty payments.

In this regard, such tasks as regulating the system of standardization and certification of goods, ensuring the quality of products, constant improvement are also one of the most important and urgent tasks in the construction industry.

In this regard, such tasks as regulating the system of standardization and certification of goods, ensuring the quality of products, constant improvement are also one of the most important and urgent tasks in the construction industry.

Currently, a defect prevention strategy is effective. One effective method used to prevent inconsistency in technological processes is the SPC (Statistical Process Control) process statistical management method, developed in the 1960s by the US (AIAG) automotive industry standardization group and the (ASQC) American Society for quality management automotive division.

In each product quality management system, statistical methods of quality control are considered the most perfect methods. Different from the statistical methods of adjusting technological processes, the state of the process is concluded on the basis of control results.

Judging by the results of the control, it is decided whether to accept a batch of products or not. If, when configuring technological processes, the determination of the unit is adjusted in the range of specified times or statistical methods of the numbered unit of products, or vice versa, it is necessary to combine them in a statistical method based on the selected control when finding the unit of the product.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

In 1990, Chrysler, Ford, and General Motors agreed with AIAG, the company's supplier certification and Quality Assessment Team, which developed the SPC method as a guide and began requiring the application to conveyors. The manual has been updated by the standardization group with several additions from 1992 and over the years to this day, IATF 16949:2016 the automotive industry quality management system requires those under paragraphs 9.1.1.2 and 9.1.1.3 of the international standard:

statistical methods (SPC – control cards) according to each process to be defined in the future product quality planning and management plan (APQP / SR);

the key concepts are the ability to handle (variation), stability (stability), the possibility of processes (Cpk, Ppk), and the fact that over – tuning is accessible and accessible to all by Organization.

Discussion

It is necessary to choose quality indicators for the control card. They can be indicators that mainly affect the function of the product, part, node or service. SPC methods must first be introduced to those that help to fix process data, products, services or processes in a unit of time, as well as to ensure quality and stability (stability) affect decisions.

Cpk-ctabil process is smaller than the repeatability index;

$$\frac{(UCL - \bar{X})}{3\hat{\sigma}_{\hat{R}}/d_2} \frac{(X - \bar{LCL})}{3\hat{\sigma}_{\hat{R}}/\bar{d}_2}$$

Ppk-suitability index is smaller than;

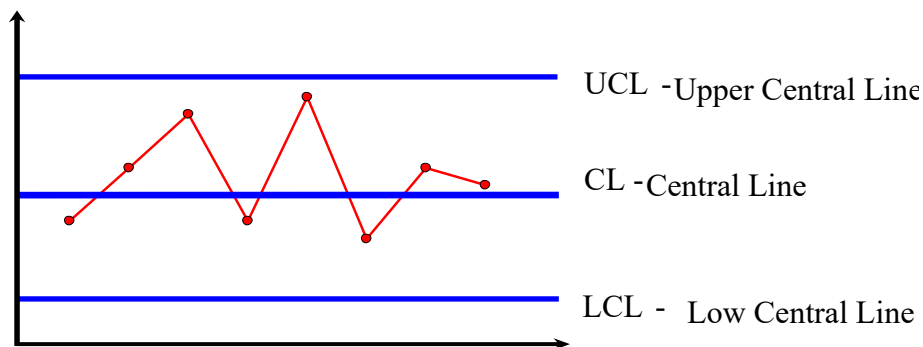
$$\frac{(UCL - \bar{X})}{3\hat{\sigma}_s} \frac{(X - \bar{LCL})}{3\hat{\sigma}_s}$$

C-the number of inconsistencies in the group;

\bar{C} - mean value for all s-groups;

\bar{u} - the number of inconsistencies with respect to the unit of the group;

\bar{u} - It does not have to be a homogeneous volume, the average number of inconsistencies with respect to the unit of selection;

Conclusion

Today, one of the main tasks on the way to becoming a member of the entire joxon Trade Organization WTO (World Trade Organization) is one of the indicators of the introduction of international standards into the enterprise. In this context, SPs expressed the need to use process statistical control (). At present, it is important to improve quality and productivity in the global system of production and delivery of products and to reduce spending in the supply chain.

REFERENSEC

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.02.2017 yildagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni.

2. O‘zDSt IATF 16949:2019 Sifat Menejmenti Tizimlari. Avtomobilsozlik sanoati va unga butlovchi qismlar ishlab chiqaruvchi tashkilotlar uchun sifat menejment tizimi talablari. Xalqaro avtomobilsozlik sifat menejmenti standarti (IATF 16949:2016, IDT).

3. https://uzsm.uz/uz/press_center/news

4. Mamajonov A. A., Xamdamov B. R., Jo'raev Z. B. Avtomobilsozlikda mahsulot ishlab chiqarishni kelishish (Monografiya) Andijon - 2020, "Hayot" nashriyoti - 184 b.
5. <http://everestcompany.uz/>
6. ГОСТ 9573-2012 Плиты из минеральной ваты на синтетическом связующем теплоизоляционные.
7. Sativaldiyev, A., Maxmudov, A., & Jo'raboyev, T. (2023). LOK-BO'YOQ QOPLAMALARINI ISHLAB CHIQRISH TEXNOLOGIYALARI. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(2), 22-27.
8. Sativaldiyev, A., Maxmudov, A., & Jo'raboyev, T. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA UCH O'LCHAMLI O'LCHOV VOSITASI YORDAMIDA O'LCHAMLARNING ANIQLILIGINI TA'MINLASH. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(2), 17-21.
9. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). AVTOMOBILSOZLIKDA SIFATNI TA'MINLASH VA SIFAT BOSHQARUVI. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(2), 35-46.
10. Raimdjonovich, X. B., & Odiljon o'g'li, M. A. (2023). SIFATNI TA'MINLASH UCHUN AVTOMOBIL ESHIGI PANELIGA 3D SKANERLASHNI QO'LLASH TEKSHIRISH FAOLIYATI. *Scientific Impulse*, 1(7), 479-485.
11. Raimdjonovich, X. B., & Odiljon o'g'li, M. A. (2023). Avtomobilsozlikda Sifatni Ta'minlash Va Sifat Boshqaruvi. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 2(2), 8-10.
12. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). SIFAT MENEJMENTI TIZIMLARINING USTUNLIGI. *Solution of social problems in management and economy*, 2(3), 28-39.
13. Xamdamov, B., & Maxmudov, A. (2023). AVTOMOBIL KUZOV QISMI SIFATINI ANIQLASH USULLARI VA O'LCHOV VOSITALARI. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(2), 47-53.
14. Abduraxmonovich, M. A., & Odiljon o'g'li, M. A. (2025). BAZALT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA SIFAT MENEJMENT TIZIMLARINI JORIY ETISHNI MUHIMLIGI. *AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN*, 3(1), 245-254.
15. Mamajonov, A. A., & Maxmudov, A. O. (2025). BAZALT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHDA SIFAT MENEJMENT TIZIMLARINI JORIY ETISHNI MUHIMLIGI. *МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА. Международная научно-*

образовательная электронная библиотека (НЭБ) «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА», (68 (том 2)).

16. Махмудов, А. О., & Мамажонов, А. А. (2025). SIFAT MENEJMENT TIZIMINING JORIY ETISHNING USTUNLIGI. *Международная научно-образовательная электронная библиотека (НЭБ) «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*, (69. Том 1).

JINOYAT TARKIBI HAMDA JINOYAT TARKIBIY ELEMENTI SIFATIDA JINOYAT OBYEKTINING TUSHUNCHASI VA UMUMIY TAVSIFI

Pirmatov Komil Karimboyevich

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar Oliy Kengashi huzuridagi
Sudyalar oliy maktabi tinglovchisi

Anotatsiya

Ushbu maqolada jinoyat huquqida jinoyat tarkibining asosiy elementi sifatida jinoyat obyekti tushunchasi ko'rib chiqiladi. Jinoyat obyektini aniqlashga doir turli nazariy yondashuvlar, uning tuzilishi, funksiyalari va jinoiy harakatlarni to'g'ri malakalashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif jinoyat obyekti haqidagi tasavvurlar rivojining tarixiy sharhini o'tkazadi, mavjud bahslarni tahlil qiladi va ushbu toifani tushunishga o'zining yondashuvini taklif qiladi. Jinoyat obyektining jinoyat tarkibining boshqa elementlari bilan, shuningdek, jinoyat predmeti, jabrlanuvchi va qonun bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar kabi yondosh tushunchalar bilan munosabatiga alohida e'tibor qaratiladi. O'tkazilgan tahlil asosida jinoyat qonunini qo'llashda qonuniylik va adolatni ta'minlash uchun jinoyat obyektini aniq aniqlash muhimligi haqida xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: jinoyat, jinoyat tarkibi, jinoyat obyekti, kvalifikatsiya, ijtimoiy munosabatlar, huquqiy ta'limot, jinoyat qonuni.

Bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlarning milliy jinoyat huquqi tizimida “jinoyat tarkibi” mustahkam o‘rin egallagan bo‘lib, sodir etilgan jinoyatlar strukturasi (skeletini) tashkil etmoqda hamda, dastlabki tergov va sud faoliyatining o‘ziga xos formulasi hisoblanadi¹.

Jinoyat tarkibining jinoyat huquqi tizimida bunday muhim o‘rin egallashi va ahamiyat kasb etishi uchun qator yillar talab etildi. Tarixdan ma'lumki, davlatchilikka asos solingan vaqtlardan boshlab jinoyat va jazo, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish hamda adolatli jazo tayinlash masalalari muntazam kun tartibidagi dolzarb mavzularidan biri bo‘lib, o‘sha vaqt olimlarining chuqur bahs-munozarlarga sabab bo‘lib kelgan. Xususan, shaxs tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb e'tirof etish hamda sodir etilgan jinoyat turini aniqlash masalasi muhim hisoblangan.

¹ Бойко А. И. Преступное бездействие. СПб., 2003

Insoniyat tarixida dastlabki qonun hujjatlaridan biri hisoblangan “Xammurappi qonunlari”da jinoyat va jazo masalasiga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Xususan, jinoiy javobgarlik masalasida jinoyat tarkibini chuqur o‘rganish, shuningdek, sudyaning noto‘g‘ri qaror qabul qilganligi uchun javobgarlik belgilanganligi, shaxsni aybdorlik masalasini chuqur tahlil qilish talab qilinganligini nazarda tutuvchi normalar mavjud bo‘lganligini kuzatishimiz mumkin (5-modda)².

Ushbu normalarda jinoyat tarkibining obekti, obektiv tomoni, subektiv tomoni va subekti, shuningdek, norma dispozitsiyasi hamda sanksiyasi masalalari tahlil qilinganligi diqqatga sazovordir. Qadimgi Rim huquqshunoslari esa, jinoyat protsessida jinoyat qidiruv faoliyatini amalga oshirishning yetti sxemasini ishlab chiqishib, ushbu holatlar tergov tomonidan to‘liq aniqlanishi lozim deb hisoblashgan. Ushbu holatlar: «Quis, quid, ubi, quando, cur, quomodo, quibus auxiliis», deb nomlanib, ya'ni jinoyat kim tomonidan sodir etildi, aynan qanday jinoyat sodir etildi, qaerda sodir etildi, qachon sodir etildi, jinoyat qanday usullar bilan sodir etildi, jinoyat sodir etilishida nimalardan foydalanildi degan savollarga javob berish lozimligini anglatgan³.

Barcha teologik nazariyalar (manu qonunlari, bibliya va shariat qonunlari)da ham jinoyat va jazo masalalariga alohida to‘xtalib, jinoyat sodir etilishida shaxsning aybdorlik masalasini aniqlash asosiy o‘rinni egallagan. Xususan, mamlakatimiz tarixida islom dini asosiy din bo‘lganligi sababli, mazkur din (shariat qonunlari)da jinoyat va jazo masalalariga to‘xtalib o‘tsak. Ma'lumki islom dini bizning diyorlarga VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab kirib kelgan hamda to 1920-yillargacha barcha mavjud ijtimoiy munosabatlarni, jumladan jinoyat va jazo masalalarini ham tartibga solgan. B.Marg‘inoniyning «Hidoya» asarida jinoyat deb, qonun tilida shaxsga va mulkka qarshi qaratilgan qonun bilan taqiqlangan qilmish tushuniladi deb ta'rif berilgan⁴. M.Rajabova islom huquqining jinoyat huquqi bilan bog‘liq qoidalarini diqqat bilan tahlil qilsak, ularning har-biri zamonaviy jinoyat huquqiga o‘xshash jinoyat tarkibidan tashkil topganligiga amin bo‘lamiz deb ta'kidlaydi. U o‘zining fikrlarini davom ettirib jinoyat tarkibining asosiy elementi hisoblangan jinoyat obekti shariat qonunlarida umumiy obekt sifatida din va davlat asoslari, shaxsning hayoti, sog‘lig‘i, qadr-qimmat, nomusi, mulkning turli shakllari, xususiy mulklar, jamoat tartibi va xavfsizligi, diniy qoidalar, savdo-sotiq tartib-qoidalari, odil sudlov asoslari va boshqa qator ijtimoiy

² Волков И.М. Законы вавилонского царя Хаммураби. М., 1914 Дьяконов И.М. Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства // Вестник древней истории 3. 1952. С.225-303

³ Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. СПб., 1995.

⁴ Burhoniddin Marg‘inoniy. Hidoya. T., 1983,

munosabatlarni tashkil etgan. Shuningdek, jinoyatlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va adolatli jazo tayinlashda jinoyat predmeti ham alohida ahamiyat kasb etgan. Xususan, o'zgar mulkini talon-toroj qilishni o'g'rilik deb baholashda talon-toroj qilingan mulk (ashyo) turi va miqdori aniq belgilanishi talab etilgan. Jinoyat predmeti masalasidagi qarashlarda (Abu Xanifa va Imom Shofi'iy) tavofutlar uchrab turgan⁵.

Gegel falsafasining namoyondalaridan biri bo'lgan A.F.Berner ham jinoyat tarkibini to'rtta element – jinoyat obekti, obektiv tomoni, subektiv tomoni hamda subekt tashkil etishi haqida fikrlarini ilgari surgan⁶.

Jinoyat obyekti jinoyat tarkibining asosiy elementi sifatida uni boshqa qo'shni elementlar va tushunchalardan ajratib turadigan bir qator xususiyatlarga ega hisoblanadi. Jinoyat obyektining belgilari quyidagilardan iborat: ijtimoiy munosabatlar jinoyatning asosiy obyekti, jinoyat predmeti va jinoyat qurboni bo'lgan shaxs – ya'ni jabrlanuvchi sifatida bo'lishi mumkin.

Jinoyat obyekti tushunchasini aniqlash uchun asos sifatida jinoyat bilan jazolanadigan qilmish natijasida etkazilgan zararning mohiyati va yo'nalishi masalasini qabul qilish zarurligiga asoslanib, olimlar jinoyat obyekti: ijtimoiy munosabatlar, shaxs (odamlar), inson huquqlari, ma'lum bir ijtimoiy (huquqiy) qiziqish yoki jamoat xavfsizligi deb hisoblaydilar.

Jinoyat obyekti tushunchasi jinoyat huquqi faniga allaqachon ma'lum. Ushbu tushuncha bir asrdan ortiq vaqtdan beri ilmiy munozaralar markazida bo'lib kelmoqda va bu vaqt davomida jinoyat obyekti tushunchasining mazmun-mohiyatini izlash hali ham davom etmoqda, u bugungi kungacha tugallanmagan. Jinoyat obyektining yagona konsepsiyasining mavjud emasligi buning isbotidir. Jinoyat obyekti haqidagi ta'limotning rivojlanish tarixiga murojaat qilish jinoyat obyekti tushunchasi haqidagi ochiq savol bilan bog'liq holda zarurdir.

Jinoyat tarkibi elementi sifatida jinoyat obyekti haqidagi ta'limot jinoyat qonunchiligini kodifikatsiya qilish jarayonining boshlanishidan, ya'ni uni Umumiy va Maxsus qismlarga ajratishdan boshlangan. Aynan shu davrda jinoyat-huquqiy normalarni o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Agar jinoyat obyektiga N.S.Tagansev nuqtayi nazaridan qaraydigan bo'lsak, jinoyat obyekti - bu uning real borlig'idagi yuridik norma, ya'ni hayotning qo'riqlanadigan manfaatlariga tajovuz qilish bo'lib, shu

⁵ M.Rajabova. Islom huquq: jinoyat va jazo: o'quv-qo'llanma – Toshkent: "O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2021. – 284 – bet

bilan jinoyiy tajovuz obyekti haqidagi tushuncha o'rnatiladi: subyektiv huquqlar doirasiga kiruvchi, ushbu norma bilan qo'riqlanadigan hayot manfaatida o'z ifodasini topgan qonun yoki huquq normasidir⁷. U o'z pozitsiyasini quyidagi misol bilan tushuntiradi: o'g'irlik - bu birovning ko'char mulkini o'g'irlash, shunday qilib, biz tajovuz yo'naltirilgan aniq predmetni, ya'ni seyf, taqinchoqlar va boshqalarni ko'rsatamiz. Mulk va egalik daxlsizligini himoya qiluvchi huquq normasi bu yerda abstrakt obyekt bo'lib xizmat qiladi. N.S.Tagansev ta'kidlaganidek: "Subyektiv huquqlar doirasiga kiruvchi, ushbu norma bilan qo'riqlanadigan hayot manfaatida o'z ifodasini topgan qonun yoki huquq normasi ana shundaydir". Biroq, biz bilamizki, bir fikr mavjud bo'lganda, unga qarama-qarshi fikr ham mavjud bo'ladi. Masalan, S.V.Poznishevning ta'kidlashicha, qilmish bilan buziladigan huquqiy norma yoki qonunni jinoyat obyekti deb hisoblash mumkin emas. Agar biz jinoyat qonunni buzadi desak, bu bilan jinoyat qonunga zid, unga zid bo'lgan qilmishdir, demoqchimiz, xolos. Qonunlar mutlaqo o'zgarmaydi va ularni buzuvchi xatti-harakatlardan aziyat chekmaydi. Jinoyat uchun nishon bo'lib xizmat qiladigan, yo'q qilinadigan, qiyofasi o'zgartiriladigan, jinoyatchidan u yoki bu tarzda azob chekadigan narsalargina jinoyat obyekti bo'lishi mumkin. Jinoyatlarning obyektlari jazo bilan qo'rqitilgan holda qonun bilan qo'riqlanadigan muayyan ijtimoiy munosabatlar, narsalar va shaxslarning yoki narsalarning holatlari hisoblanadi⁸. Ularni qisqacha aytganda, huquqiy ne'matlar deb atash mumkin. Bu davrda jinoyat obyekti tushunchasi ijtimoiy munosabatlar sifatida qaror topdi.

20- 40-yillarda XX asr olimlari ijtimoiy munosabatlarni jinoyatning umumiy obyekti sifatida e'tirof eta boshladilar, ijtimoiy munosabatlarning turlari, ne'matlar, yuridik normalar, moddiy narsalar, subyektiv huquqlar esa jinoyatning turdosh obyekti va bevosita obyekti sifatida qaraldi.

XX asrning 40-yillari oxiridan boshlab jinoyat obyektining yuqoridagi tushunchalari tanqidiy o'zgartirilib, deyarli barcha olimlar jinoyatning ham umumiy, ham turdosh, ham bevosita obyektlari ijtimoiy munosabatlar ekanligiga moyil bo'la boshladilar⁹. Albatta, obyekt mohiyatida juda ko'p o'zgarishlar sodir bo'lgan, ammo zamonaviy fanda saqlanib qolgan va o'zgarishsiz qolgan tushunchalar mavjud.

⁷ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: лекции. - М.: Юрайт, 1994. - С. 17.

⁸ Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. 2-е изд., испр. и доп. - М.: А.А. Карцев, 1912. - С. 132

⁹ Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. - С. 85

Fikrimizcha, jinoyat obyektini nima ekanligi haqidagi bahs olimlar o'rtasida ko'rib chiqishning turli jihatlari tufayli kelib chiqqan. Jinoyat obyektini tushunchasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish uchun biz uni uch aspektida ko'rib chiqishni taklif qilamiz: jinoyat tarkibining elementi sifatida, jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini sifatida va haqiqatda sodir etilgan jinoyat obyektini sifatida. Agar jinoyat obyektiga jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini sifatida qaralsa, bu jinoyat qonuni himoyasida bo'lgan, lekin hali jinoyat ta'sir (buzilish) ga uchramagan ijtimoiy munosabatlardir. Boshqacha aytganda, agar biz jinoyat huquqi qanday qadriyat va ne'matlarni tajovuzdan himoya qilishini ko'rib chiqsak, unda gap jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini haqida boradi. Qilmishning (tajovuzning) g'ayriijtimoiy yo'nalishi tadqiq etilganda "jinoyat obyektini" tushunchasidan foydalaniladi¹⁰.

Yu.A.Demidovning fikricha, jinoyat obyektiga nisbatan jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini kengroq¹¹. Jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini umumijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, u faqat ijtimoiy munosabatlar haqida tasavvur beradi. Aynan shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 2-moddasida ijtimoiy munosabatlar sanab o'tilgan. Jinoyat obyektini jinoyat tarkibining jinoyat-huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan elementini tavsiflaydi. Bizning fikrimizcha, jinoyat obyektini tushunchasining ijtimoiy munosabatlar sifatida shakllanishiga jinoyat obyektini tushunchasining rivojlanishida davlat mafkuralari ta'sir ko'rsatgan. XX asr boshlari olimlarining ilmiy asarlarida ijtimoiy munosabatlarni buzish jinoyat ekanligi, ijtimoiy munosabatlar esa jinoyatning umumiy obyektini sifatida namoyon bo'lganligi aniq ko'rsatib o'tilgan. Urug', tur va bevosita obyektlar umumiy obyektning bir qismi hisoblanadi va binobarin, ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Chunonchi, jinoyat obyektini ijtimoiy munosabatlar sifatida tushunish bugungi kunda ham bir xil emas. Jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini va amalda sodir etilgan qilmish obyektini taqqoslaganda, jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini sifatida ishtirok etgan muhofaza qilinuvchi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari jinoyat sodir etilgandan so'ng jinoyat subyekti yoki jabrlanuvchi sifatida ishtirok etishi mumkinligini tushunish mumkin. Jinoyat sodir etilganda ijtimoiy munosabatlarning faqat bir qismi jinoyat obyektiga aylanadi. Agar jinoyat hali sodir etilmagan bo'lsa, jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini sifatida jinoyat qonuni normalari bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar jinoyatning potensial obyektini sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni, ijtimoiy munosabatlar hali jinoyat obyektini emas, balki jinoyat-huquqiy muhofaza obyektidir. Jinoyat sodir etilgandan keyin esa ijtimoiy munosabatlar buziladi va oqibatlarini yuzaga keladi. Demak,

¹⁰ Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. - С. 248

¹¹ Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. - М.: Юрид. лит. 1974. - С.56

jinoyat obyekti faqat jinoyat sodir etilgan paytdagina mavjud bo‘ladi, degan xulosaga kelish mumkin. Umumiy obyekt jinoiy-huquqiy muhofaza obyekti hisoblanadi, chunki u jinoyat tarkibining elementi bo‘lgan obyektga qaraganda kengroq hajmga ega, chunki davlat eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tajovuzkor tajovuzdan himoya qiladi. Ijtimoiy munosabatlar jinoyat-huquqiy muhofaza obyekti sifatida kishilar o‘rtasidagi muayyan aloqalar, ya’ni ma’naviy va moddiy faoliyat bilan bog‘liq holda yuzaga keladigan subyektlar munosabatlaridir. Chunonchi, ijtimoiy munosabatlarni ijtimoiy faoliyat natijasi sifatida qarash mumkin.

Obyekt jinoyat tarkibining elementi sifatida jinoyat-huquqiy muhofaza obyektidan kichik hajmga ega, chunki barcha ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish mumkin emas. Masalan, ayolning salomatligi jinoyat-huquqiy muhofaza obyekti hisoblanadi, biroq u Jinoyat kodeksining 114-moddasi jinoyat tarkibining elementi sifatida to‘liq obyekt sifatida muhofaza qilinmaydi, chunki abortning har bir holati ham jinoyat deb tan olinmaydi. Masalan, insonni oladigan bo‘lsak, inson ijtimoiy munosabatlar tizimida jinoyat-huquqiy muhofaza obyekti bo‘lib, uning alohida manfaatlari, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining turli moddalarida nazarda tutilgan tajovuz uchun jazo obyektini jinoyat tarkibining elementi sifatida tavsiflaydi. Jinoyat-huquqiy muhofaza obyekti bilan tarkib elementi bo‘lgan obyekt o‘rtasidagi bunday farq jinoyat predmetining jinoyat tarkibi tarkibidagi o‘rnini bilish imkonini beradi.

Ye.A.Frolovning ta’kidlashicha, jinoyat predmeti - muayyan ijtimoiy munosabatlar mavjudligining moddiy sababi, sharti yoki dalili bo‘lib xizmat qiladigan, olib qo‘yilishi, yo‘q qilinishi, yaratilishi yoki ko‘rinishi o‘zgartirilishi jinoyat obyektiga zarar yetkazadigan ashyolar yoki ashyolardir¹². Bunday fikr tanqid ostiga olindi, chunki, bir tomondan, jinoyat predmeti obyektning tarkibiy qismi hisoblansa, ikkinchi tomondan, obyektidan uzoq bo‘lgan hodisa, ya’ni ijtimoiy munosabatlar mavjudligidan dalolat beradi. Hozirgi vaqtda jinoyatning predmeti va obyekti bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, ammo mustaqil tushunchalar sifatida qaraladi. Demak, jinoyat obyekti - ijtimoiy munosabatlar, moddiy ne’matlar esa ularning predmetidir.

O.K.Zatelepinning fikricha, ne’mat va qadriyatlar narsalarning o‘zini emas, balki ularning sifatlarini ifodalaydi, shuning uchun har qanday narsa va har qanday hodisani, shu jumladan, ijtimoiy munosabatlarni ham ne’mat yoki qadriyat deb e’tirof

¹² Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник ученых трудов. Вып. 10. - Свердловск, 1969. С. 219—222.

etish mumkin¹³. Ne'matlar jinoyat obyekti sifatida qaralganda, gap ijtimoiy munosabatlarga, odamlarga yoki normal yashash sharoitlariga zarar yetkazadigan haqiqiy tajovuz haqida boradi. Binobarin, jinoyat obyektini jinoyat tarkibining elementi sifatida va haqiqatda sodir etilgan qilmish sifatida aynanlashtirish obyektini jinoyat tarkibidan chiqarib tashlaydi, chunki normal munosabatlar sifatida obyekt jinoyat tarkibining bir qismi bo'la olmaydi, binobarin, obyekt ijtimoiy xavfni belgilamaydi degan xulosaga kelish mumkin.

Falsafada ham obyekt tushunchasiga predmet va harakat yoki subyekt irodasining yo'nalishi nuqtayi nazaridan qaraladi¹⁴.

P.A.Fevelovning fikricha, obyekt qonun bilan himoyalangan huquqiy ne'matdir¹⁵. Jumladan, jinoyat obyekti tushunchasi ijtimoiy munosabatlar sifatida ko'proq jinoyat huquqi nazariyasiga taalluqli bo'lib, har doim ham jinoyatni obyekt bo'yicha chegaralashga imkon bermasligini inobatga olib, shu sababli ko'plab olimlar jinoyat obyektini jinoyat tarkibidan chiqarib tashlash va jinoyatning predmetidan kelib chiqqan holda jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishni boshlashni taklif qiladilar. Jinoyat obyektini aniqlash, ko'pincha, uni ko'rsatuvchi jinoyat tarkibining boshqa elementlari belgilari bo'yicha amalga oshiriladi. Misol tariqasida odam o'g'irlash (137-modda) va garovga olish (245-modda) kabi jinoyatlarni ko'rib chiqishimiz mumkin, ular jinoyat obyektiga ko'ra farqlanadi va O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining turli boblarida mavjud. Biroq, bu jinoyatlarni bir-biridan farqlashga obyektiv va subyektiv belgilar yordam beradi, jinoyat sodir etilgan joy shular jumlasidandir. Odam o'g'irlashda aybdor uchun jabrlanuvchining shaxsi muhim rol o'ynaydi, uni jinoyatni yashirish maqsadida bir joydan ikkinchi joyga ko'chirishadi. Garovga olishda esa jabrlanuvchi bir joyda ushlab turiladi, jabrlanuvchining shaxsi rol o'ynamaydi, davlat yoki tashkilotning biron-bir harakatini bajarishga majbur qilish maqsadida qo'lga olish fakti yashirilmaydi. Binobarin, chegaralash jinoyat sodir etilgan joy va jinoyat obyektini tavsiflovchi maqsad kabi belgilar bo'yicha amalga oshiriladi. Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, jinoyat obyektini uch aspektida ko'rib chiqish mumkin: aksiologik aspekt - jinoyat-huquqiy muhofaza obyekti sifatida, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 2-moddasida ko'rsatilgan barcha ijtimoiy munosabatlar huquqiy aspektida - jinoyat tarkibining elementlaridan biri sifatida, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining

¹³ Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Уголовное право. – Харьков. 2003. – № 1. – С. 29

¹⁴ Уголовное право России: Практический курс / Под общ. ред. А.И. Бастрыкина; под науч. ред. А.В. Наумова. М., 2017

¹⁵ Фефелов П. А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). – М.: 1992. - С. 172; Козлов А. П. Понятие преступления. СПб., 2004. - С. 227.

maxsus qismidagi moddalar dispozitsiyasida jinoyat tarkibining barcha elementlari ko'rsatilgan bo'lsa, ashyoviy aspektida - ijtimoiy munosabatlarning bir qismi sifatida nomoddiy va moddiy shakl sifatida namoyon bo'ladigan ne'matlar va manfaatlar jinoyat obyekti sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda keng ma'noda jinoyat obyekti jinoyat sodir etayotgan shaxs tajovuz qilayotgan ijtimoiy munosabatlar, ne'matlar va manfaatlarni anglatadi.

Bunday ijtimoiy munosabatlarga yo bevosita zarar yetkaziladi, yoki jinoyat sodir etish natijasida shunday zarar yetkazilishi mumkin. Biz obyektini keng ma'noda ko'rib chiqamiz, chunki u turli xil tushuniladi, masalan, jinoyat tarkibining tarkibiy elementi yoki zarar yetkaziladigan ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. Bir tomondan, jinoyat obyekti jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu huquqlarga zarar yetkaziladi, degan yondashuv mavjud. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yashash huquqini kafolatlaydi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 97-moddasi esa bu huquqni himoya qiladi va h.k.

Shuningdek, jinoyat obyekti - bu muayyan qadriyatlar, masalan, hayot - bu huquq emas, balki jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan qadriyat degan tushuncha mavjud. Biroq, amaliy nuqtayi nazardan, jinoyat obyekti jinoyat tarkibining tarkibiy elementi bo'lib, u manfaat, qadriyat, manfaat yoki ijtimoiy munosabatlarni, predmet belgilarini va jabrlanuvchining belgilarini o'z ichiga oladi. Jinoyat obyektining mazmuniga qarab, jinoyatning aniq tarkibi obyektiv tomoniga kvalifikatsiya belgisi sifatida ijtimoiy xavfli oqibat kiritiladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasida subyektning umumiy belgisi belgilangan, biroq jinoyat qonuni subyektning uning ijtimoiy maqomiga taalluqli bo'lgan maxsus belgilarini talab qiladi. Masalan, ayrim moddalarda zarar mansabdor shaxs maqomiga ega bo'lgan tor doiradagi subyektlar tomonidan yetkazilishi mumkin. Jinoyatning subyektiv tomoni va jinoyat obyekti o'rtasidagi bog'liqlik ham kvalifikatsiya uchun juda muhimdir. Shaxsning jinoyat sodir etishda aybdorligi to'g'risidagi xulosani sodir bo'lgan hodisaning obyektiv holatlarini tahlil qilish asosida aniqlash mumkin, bu esa shaxsning qilmishga ruhiy munosabatini ko'rsatadi. Bunday tahlil natijasini aniqlash orqali esa aybdor o'zi zarar yetkazgan jinoyat-huquqiy muhofaza obyektini qanday tasavvur qilgan, degan savolga javob topish mumkin. Masalan, bizda qalbaki pullarni o'tkazish bo'yicha jinoiy ish mavjud va jinoyat obyektini to'g'ri aniqlash bizga qanday jinoyatni ko'rib chiqayotganimizni aniq tushunishga imkon beradi: firibgarlik yoki qalbaki pullarni tayyorlash, o'tkazish. Ishning obyektiv tomonini aniqlash firibgarlikni qalbaki pullarni tayyorlash, o'tkazishdan farqlashga yordam beradi. Masalan, agar qalbaki pullarning

sifati juda past bo'lsa va ularni sotish: qalbaki pulni oluvchining e'tiborini chalg'itish, kunning qorong'i vaqti va h.k. kabi sharoitlarda amalga oshirilsa, unda aybdorning niyati qalbaki pullarni mol-mulkka yoki haqiqiy pulga almashtirish natijasida mulkka qaratilgan bo'lishi ehtimoli yuqori bo'lib, bu firibgarlik hisoblanadi. Qalbakilashtirishning yuqori sifati va muvaffaqiyatli o'tkazilishi ko'proq O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 176-moddasiga ishora qiladi, chunki aybdorning niyati qalbaki pullarni muomalaga kiritishga qaratilgan, bu esa, o'z navbatida, jinoiy-huquqiy muhofaza obyekti sifatida pul-kredit tizimiga tajovuz qiladi. Oliy sud Plenumining "Firibgarlikka oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarorining 4-qismi 24-bandiga ko'ra, firibgarlik qalbaki bank biletleri (banknotlari), metall tangalar, aksiz markalari, shuningdek, chet el valyutasidagi qimmatli qog'ozlar yoki chet el valyutasidagi qimmatli qog'ozlarni sotish maqsadida tayyorlash yoki o'tkazishdan qasd yo'nalishi va qalbakilashtirish xususiyati bilan farq qiladi. Bunda pul belgisini yoki chet el valyutasini qalbakilashtirish ularni pul muomalasiga kiritish maqsadida amalga oshiriladi. Qimmatli qog'ozlarni qalbakilashtirish yoki imitatsiya qilish bilan bog'liq firibgarlikda esa qasd alohida shaxsni aldash va mulkiy foyda olishga qaratilgan bo'ladi. Shaxsning jinoyat obyekti haqida noto'g'ri tasavvurga ega bo'lishi ham kvalifikatsiyalovchi ahamiyatga ega. Buni yuqoridagi misol asosida ko'rib chiqamiz. Yuqori sifatli qalbaki pullarning sotilishi, sotuvchi tomonidan xatoga yo'l qo'yilib, ochiqdan ochiq qalbaki pul sifatida qabul qilinishi firibgarlikdan dalolat beradi. Sotuvchi tomonidan yanglishib yuqori sifatli qalbaki pul sifatida qabul qilingan oshkora qalbaki pulni sotish esa qalbaki pulni tayyorlashga, sotishga, shu jumladan, uni muvaffaqiyatli sotishga suiqasdni tashkil qiladi. Jinoyat obyekti – jinoiy tajovuz qaratilgan va shu tajovuz orqali unga zarar yetkazilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Ijtimoiy munosabatlar insonlar o'rtasida ularning hayotiy faoliyati jarayonida vujudga keladigan aloqalardir. Ijtimoiy munosabatlar jamiyatning mavjudligi jarayonida shakllanib boradi. Ular qonun tufayli, jumladan, jinoyat qonuni tufayli yuzaga kelmaydi, ammo qonun ularning rivojlanishi, shakllanishi va shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari bilan mosligini mustahkamlashga sabab bo'lishi kabi holatlar mavjud¹⁶.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, jinoyat tarkibi elementlarini, ya'ni jinoyat obyektini to'g'ri aniqlash odil sudlovni amalga oshirish va adolatli jazo tayinlash mezoni hisoblanadi.

¹⁶ Jinoyat huquqi.Umumiy qism.Oliy o'quv yurtlari uchun darslik./M.Usmonaliyev,-T., B.21

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Rahbariy adabiyotlar

1.1. 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // www.uza.uz

1.2. Shavkat Mirziyoev Konstitutsiyamiz qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2019 yil 8 dekabrda 254-soni

1.3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: «O'zbekiston» NMIU, 2017.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

2.1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (2023 yil) // www.lex.uz

2.2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (2024 yil 10 maygacha bo'lgan o'zgartish va qo'shimchalar bilan. lex.uz) // www.lex.uz

2.3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlar milliy bazasi, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son // <https://lex.uz/docs/5841063>

2.4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-son "Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/3735818>. 2018 yil 14 may., PQ-3723-son.

2.5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami: 1991-2006. N.Z.Toshmatovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – B. 236.

2.6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 24-sentyabrdagi 13-sonli "Qasddan odam o'ldirishga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi qarori

2.7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Firibgarlikka oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 2017-yil 11-oktyabrdagi 35-sonli qarori

2.8. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Valyuta qimmatliklarini qonunga xilof ravishda olish yoki o'tkazish to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" 2000-yil 28-apreldagi 8-son qarori

III. Ilmiy adabiyotlar

3.1. Jinoyat huquqi. Maxsus qism: Darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan ikkinchi nashri / Sh.T. Ikramov, R.Kabulov, A.Otajonov va boshq; Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – 1098 b.

3.2. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik (To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri) / R. Kabulov, A. A. Otajonov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – 482 b.

3.3. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 441 b.

3.4. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Umumiy qism / M.Rustambayev. – Tashkent: Adolat nashriyoti, 2021. – 608 b.

3.5. Андреева Л.И. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах. — СПб., 1998. — 175 с.

3.6. Блиндер Б.А., Закутский С.Г. Уголовное право Узбекской ССР. Особенная часть. – Т.: «Ўқитувчи», 1985. – 89 с.

3.7. Боровиков В.Б. Уголовное право. Общая и особенная части. Практикум: учеб. пособие. – М.: Юрайт, 2019. – 185 с

3.8. Ветрова Н. И. Уголовное право. Общая часть - М.: 1997. – 145 с.

3.9. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – СПб., Тула, 2010. – С. 180-181.(Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/880292/> от 20 мая 2020 года)

3.10. Гальченко Ф., Матышевский П., Яценко С. Квалификация хулиганства. – М., 2012. – С. 8–9.

3.11. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - М.: АО«Центр Юри- нфоР», 2014.- 316 с

3.12. Загородников Н.И. Объект преступления: от идеологизации содержания к естественному понятию // проблемы уголовной политики и уголовного права: Межвуз.сб. науч. тр.: - М.: МВШМ МВД РФ, 1994.;

3.13. Галахов А. В. Преступления против правосудия– М.: 2005. – 267 с.

3.14. Гельфер М.А. Научные труды в области немецкого и российского уголовного права: Некоторые вопросы общего учения об объекте преступления в советском уголовном праве // Учен. зап. ВЮЗИ. Вып. 7. – М.: 1959. – 55 с.

3.15. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. – 85 с.

3.16. Кадыров М.М. Уголовное право Республики Узбекистан. – Ташкент, Адолат, 1997. – С.261.;

3.17. Каиржанов Е. Интересы трудящихся и уголовный закон. – Алма-Ата, 2013. – 180 с.

3.18. Караев Т.Э. Повторность преступлений. – М., 2013.; Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). – М., 2018.

3.19. Карпец И.И. Международная преступность.-М., 2008.-С.104.

3.20. Кириченко В.Ф. Значение ошибки по уголовному праву. – М., 2012. – С. 19–38.

3.21. Клепицкий И.А. Недвижимость как предмет хищения и вымогательства. – М., 2010. – С. 16.

3.22. Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Новоселов Г.П. Классификация объектов преступления // Правоведение. – 2017. - №2. – С. 71.

3.23. Кожевников М., Лаговлер Л. Должностные преступления и борьба с ними. –М.: Юрид. лит., 1925. – С. 17.

3.24. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ (Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашр. 2016 йил 1 ноябргача бўлган ўзгариш ва қўшимчалар билан) Умумий қисм / М. Рустамбоев. – Т.: Адолат, 2016 . – 608 б.

PERSUASIVE & RHETORICAL IMPACT OF IDIOMS REFLECTING LIFE

Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi

UrSU 2nd year student group 2303

E-mail: gulifor.iskandarova@bk.ru

Abstract: This article explores the persuasive and rhetorical power of idioms that reflect aspects of life experiences, such as challenges, successes, relationships, and personal growth. It argues that these linguistic tools, deeply embedded in cultural understanding, effectively convey complex ideas, evoke empathy, and foster a sense of shared human experience. Through their evocative imagery and succinct expression, life-reflecting idioms not only add color to language but also serve as potent instruments for persuasion and rhetorical effect, influencing perception and shaping understanding.

Keywords: Idioms, rhetoric, persuasion, life experiences, figurative language, cultural understanding, communication

Introduction: Idioms, as fixed expressions with non-literal meanings, constitute a significant and often underestimated component of human communication. They are linguistic shortcuts, carrying a rich tapestry of cultural nuances, historical echoes, and collective wisdom. Among the vast array of idiomatic expressions, those that specifically reflect the multifaceted nature of life—its trials, triumphs, uncertainties, and lessons—hold particular sway. These "life idioms" go beyond mere descriptive language; they encapsulate profound truths and widely recognized human conditions in a concise and memorable format. This article posits that the impact of such idioms extends far beyond simple linguistic decoration, serving as powerful tools for persuasion and rhetorical influence in various communicative contexts.

Relevance of Work: The study of idioms reflecting life is highly relevant in understanding how meaning is constructed, shared, and manipulated within a culture. In an increasingly interconnected world, where effective communication is paramount, recognizing the persuasive and rhetorical mechanisms embedded in everyday language becomes crucial. This research contributes to the fields of linguistics, rhetoric, communication studies, and even psychology, by shedding light on how subtle linguistic choices can shape beliefs, evoke emotions, and drive understanding. Furthermore, it

offers insights for individuals seeking to enhance their persuasive communication skills and for those analyzing the persuasive strategies employed by others.

Purpose: The primary purpose of this article is to analyze and demonstrate the persuasive and rhetorical impact of idioms that reflect various aspects of life. Specifically, it aims to:

1. Identify the characteristics of life-reflecting idioms that contribute to their persuasive power.
2. Explore how these idioms evoke empathy and foster a sense of shared experience among communicators.
3. Examine the mechanisms by which life-reflecting idioms simplify complex ideas and make them more relatable.
4. Discuss the role of cultural context in amplifying the rhetorical effect of these idioms.
5. Provide examples of their application in various communicative scenarios (e.g., speeches, literature, everyday conversations).

Materials and Methods of Research: This research will employ a qualitative, descriptive, and analytical approach.

• **Literature Review:** A comprehensive review of existing literature on idioms, rhetoric, persuasion, cognitive linguistics, and cultural studies will be conducted to establish a theoretical framework and identify previous research findings.

• **Corpus Analysis:** A selection of common English idioms reflecting life will be gathered from various sources, including idiom dictionaries, literary works, and contemporary media. The analysis will focus on identifying the underlying metaphors, cultural associations, and emotional resonance of these idioms.

• **Contextual Analysis:** The use of these idioms in specific communicative contexts (e.g., speeches, proverbs, narratives) will be analyzed to understand their intended and perceived rhetorical effects.

• **Case Studies:** Selected examples of persuasive communication (e.g., famous speeches, argumentative essays) will be examined to illustrate the strategic deployment and impact of life-reflecting idioms.

• **Cognitive Linguistic Perspective:** The study will draw upon cognitive linguistic theories, such as conceptual metaphor theory, to explain how idioms structure thought and influence perception.

Results and Discussion: (This section would be elaborated upon in the full article, presenting specific examples and detailed analysis.)

Initial findings suggest that the persuasive and rhetorical impact of idioms reflecting life stems from several key factors:

- **Universality of Experience:** Many life-reflecting idioms tap into universally recognized human experiences (e.g., "when life gives you lemons, make lemonade," "every cloud has a silver lining"). This universality allows for immediate connection and relatability, making the message more persuasive as it resonates with the audience's own experiences.

- **Emotional Resonance:** Idioms like "to be at the end of one's rope" or "to have a weight off one's shoulders" evoke strong emotional responses. By tapping into shared emotions, communicators can foster empathy and build rapport, thereby increasing their persuasive influence.

- **Conciseness and Memorability:** Idioms condense complex ideas into easily digestible and memorable phrases. This conciseness enhances retention and recall, ensuring the message's lasting impact. For instance, "actions speak louder than words" succinctly conveys a profound truth about integrity.

- **Cultural Authority:** Many life-reflecting idioms are deeply ingrained in the cultural fabric, carrying an implicit sense of wisdom and authority. Their use can lend credibility to a speaker's message, as they draw upon shared cultural knowledge and values.

- **Figurative Language and Imagery:** The use of vivid imagery and figurative language within idioms ("to be in hot water," "to turn over a new leaf") creates mental pictures that enhance understanding and make the message more engaging and memorable. This imaginative element makes the persuasive argument more compelling and less dry.

- **Framing and Perspective:** Idioms can effectively frame a situation or issue, guiding the audience's perception. For example, describing a difficult situation as "a blessing in disguise" immediately reframes it from negative to potentially positive, influencing the listener's outlook.

Conclusion: Idioms reflecting life are far more than mere linguistic embellishments; they are powerful rhetorical and persuasive tools. Their ability to encapsulate universal human experiences, evoke deep emotional responses, simplify complex ideas, and leverage cultural authority makes them indispensable for effective communication. By understanding and strategically employing these idioms, communicators can enhance their persuasive power, foster stronger connections with

their audience, and ultimately, shape perception and influence understanding in profound ways. Future research could explore the cross-cultural variations and impacts of life-reflecting idioms, as well as their specific applications in different professional fields.

References

1. Cultural Awareness. (2017). *Idioms: A linguistic Journey Across Cultures*. <https://culturalawareness.com/idioms-linguistic-journey-across-cultures/>
2. Rofeyeva, G. (n.d.). *THE SEMANTIC-STYLISTIC FEATURES OF ENGLISH PROVERBS*. <https://jainkwellpublishing.com/index.php/conferences/article/download/1028/1025/3105>
3. Maxam Mind. (2024). *Role of Proverbs in daily conversations*. <https://maxammind.com/role-of-proverbs-in-daily-conversations/>
4. Western European Studies. (2025). *THE IMPORTANCE OF PROVERBS AND SAYINGS IN FULFILLING COMMUNICATIVE FUNCTIONS*. <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/2/article/download/2084/1435/3021>
5. Rahimboyeva, F. R. X. (2025). *EXPRESSION OF LIFE WISDOM THROUGH FOOD-RELATED PROVERBS AND IDIOMS IN ENGLISH AND UZBEK*. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(3), 161-162.
6. Challenges of Translating Uzbek Cultural Idioms into English. (n.d.). <https://in-academy.uz/index.php/zdit/article/download/53654/34048/59433>
7. Ne'matjonova, R. (n.d.). *EXPLORING THE DIFFERENCES BETWEEN UZBEK AND ENGLISH IDIOMS*. <https://www.intereuroconf.com/index.php/MSRTIAI/article/download/5124/3779/3776>
8. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology. (n.d.). *SOME SIMILAR IDIOMS IN UZBEK AND IN ENGLISH AND THEIR USAGE IN CONVERSATION*.

MAHALLIY BUDJETLARNING NAZARIY HAMDA ILMIY ASOSLARI

Raxmonova Shoxista Sherqulovna

ISFT instituti magistranti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida 2020–2024-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi doirasida mahalliy budjetlar barqarorligini ta‘minlashga doir masalalar yoritilgan. Xususan, budjet qoidalari va fiskal intizomni kuchaytirish orqali makroiqtisodiy muvozanatga erishishning nazariy va amaliy asoslari ko‘rib chiqilgan. Mahalliy budjetlarning iqtisodiy mohiyati, ularning daromad va xarajat komponentlari, soliqqa tortish tizimi, budjet barqarorligiga ta‘sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Budjet barqarorligini ta‘minlashda turli iqtisodchi olimlarning ilmiy qarashlari, jumladan A. Smit, D. Rikardo, J. Keyns va boshqalar tomonidan ilgari surilgan konsepsiyalar o‘rganilgan. Shuningdek, mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash yo‘llari, jumladan, daromad bazasini tabaqalashtirish, moliyaviy mustaqillik va fiskal barqarorlikni ta‘minlashning zamonaviy yondashuvlari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: mahalliy budjetlar, budjet barqarorligi, fiskal siyosat, budjet intizomi, daromad komponenti, xarajat komponenti, makroiqtisodiy muvozanat, davlat moliyasi, fiskal qoida, iqtisodiy nazariya, soliq siyosati, davlat qarzi, budjet tizimi, moliyaviy barqarorlik

Ma‘lumki, 2020-2024-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasi davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasida mahalliy budjetlar barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan budjet qoidalarini kuchaytirish bilan birgalikda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan budjet intizomi qoidalariga qat‘iy rioya qilish masalalari¹ ko‘zda tutilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi roli ortib bormoqda. Ayniqsa, mahalliy darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu munosabat bilan, davlat moliyaviy tizimining muhim bo‘g‘ini sifatida **mahalliy budjetlar** alohida o‘rinni egallaydi. Ular aholiga yaqin bo‘lgan davlat xizmatlarini moliyalashtirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy himoya choralari amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun mahalliy budjetlarning nazariy

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining —2020-2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi 506-sonli Qarori. Toshkent sh., 2020-yil 24-avgust.

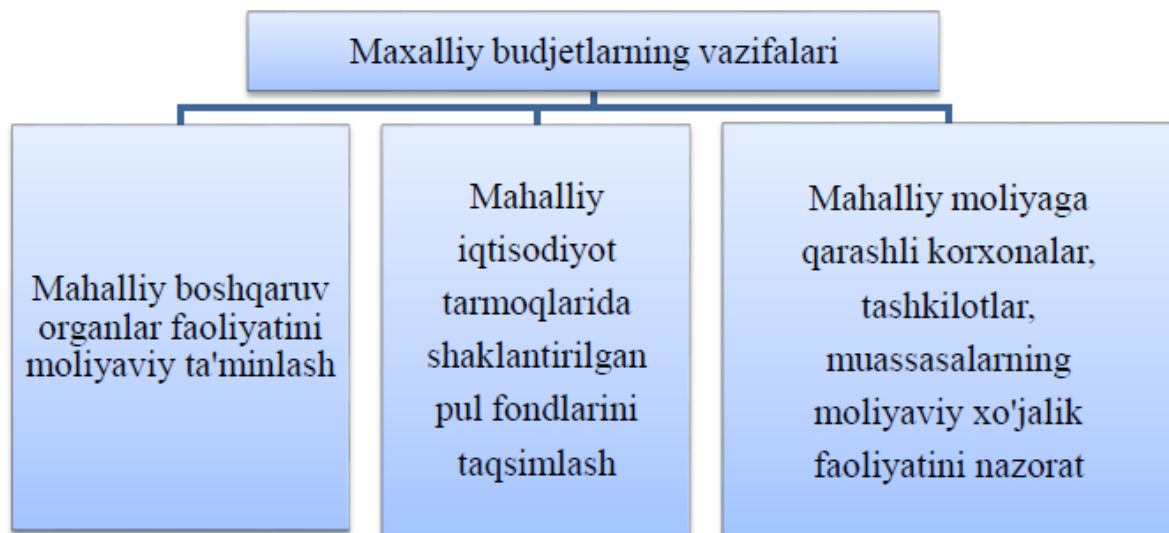
asoslarini chuqur o'rganish nafaqat amaliy, balki ilmiy nuqtai nazardan ham dolzarb hisoblanadi.

Budjet qoidasining bosh va strategik maqsadi budjet siyosati instrumentlari orqali makroiqtisodiy muvozanatga ta'sir etish pirovardida budjet barqarorligini ta'minlash hisoblanadi.

Fiskal qoida "Budjet barqarorligi" va "Makroiqtisodiy muvozanat" kabi o'zaro tasirchan va ichki aloqador makroiqtisodiy maqsadlar mushtarakligini ta'minlashning obyektiv qonuniyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. "Budjet barqarorligi" va "Makroiqtisodiy muvozanat" kabi o'zaro tasirchan va ichki aloqador makroiqtisodiy maqsadlarga asoslangan samarali budjet siyosatini olib borish uchun, avvalo, "Budjet barqarorligi" tushunchasi va uni ta'minlashning islohotlar zamonaviy talablari asosidagi yangi vazifalar sharoitida teran anglab yetish taqozo qilinadi.

Mahalliy budjet – davlat budjetining tegishli viloyat tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Mahalliy budjetlarning iqtisodiy mohiyatiga to'xtaladigan bo'lsak ularning mohiyati uning vazifalarida namoyon bo'ladi. (1.1-rasm).

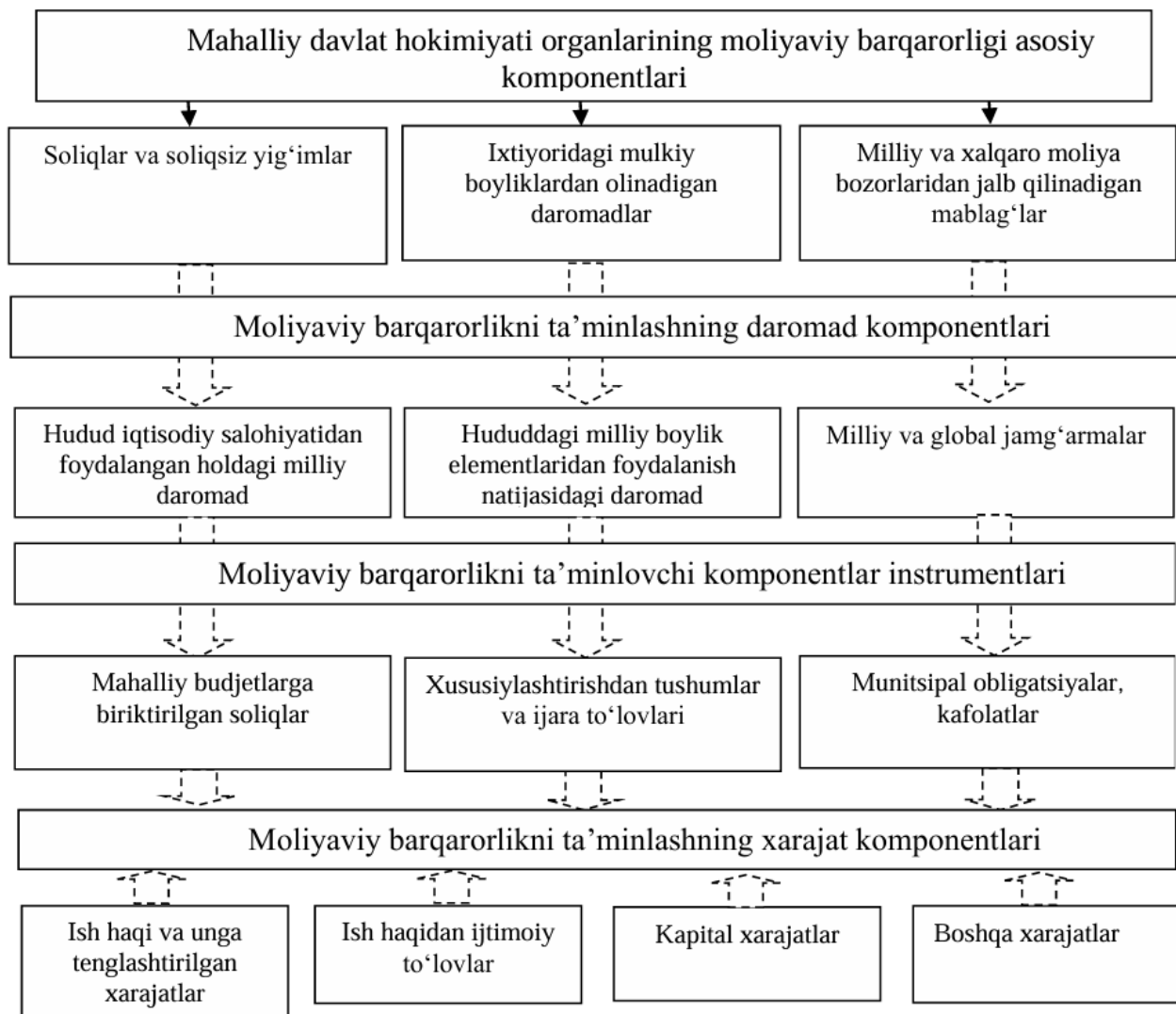
1.1-rasm. Mahalliy budjetlarning vazifalari²

Mahalliy budjetlar umumdavlat iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishda, birinchi navbatda davlat mablag'larini taqsimlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu mablag'lar tuman, shahar budjetlarini o'z ichiga oluvchi mahalliy budjetlar tizimi orqali o'tadi.

² Qosimova G.A.: "Mahalliy budjetlarni tuzish va ijrosini ta'minlash", o'quv qo'llanma. -T.: "Iqtisod-Moliya", 2024, 159-bet.

Budjet tizimi bog`inlari o`rtasida umumdavlat pul resurslarini taqsimlash asosida mahalliy budjetlar mustaqilligi va ularni davlat tomonidan moliyaviy qo`llab-quvvatlash tamoyili yotadi. Ulardan kelib chiqqan holda mahalliy budjetlar tartibga soluvchi daromad manbalari hisobiga shakllantiriladi.

O`zbekiston Respublikasi mahalliy davlat hokimiyati organlari moliyaviy va budjet barqarorligini tavsiflash bo`yicha mahalliy olimlarning mavjud yondashuvlarida tadqiqot obyekti ularning budjetlari bo`lib, ularda budjet resurslarini shakllantirish va xarajatlari bo`yicha budjet intizomlarini ta`minlashning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Lekin mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy va budjet barqarorligi tushunchasining mazmun-mohiyati nuqtayi nazaridan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko`rishimiz mumkin (1.2-rasm).

1.2-rasm. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy barqarorligi komponentlarining elementlari tuzilmasi³

1-rasmdan ko‘rishimiz mumkinki, mahalliy davlat hokimiyati organlari moliyaviy barqarorligining daromad komponentlari, asosan, ularning soliqlar va soliqsiz daromadlari hamda ularning shakllanish manbalariga bog‘liq bo‘ladi. Garchi, soliqlar va soliqsiz yig‘imlar mahalliy budjetlar barqaror daromad manbayi sifatida qaralsa-da, mavjud munitsipal mulklardan foydalanish natijasidagi daromadlar va qarz mablag‘larini jalb qilish natijasidagi daromadlar fakultativ tarzdagi daromadlar sifatida zamonaviy sharoitlarda nafaqat mahalliy budjetlar, balki milliy budjet tizimi barqarorligining muhim omili bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, budjet barqarorligining daromad komponenti sifatida soliqqa tortish tizimini optimallashtirish masalalarini tizimlashtirishga urg‘u berilganligini ko‘rishimiz mumkin. Garchi, soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning asosiy manbayi bo‘lsa-da, J.Keyns konsepsiyasiga muvofiq makroiqtisodiy tartibga solish tizimida yalpi talabni rag‘batlantirishning muhim instrumentlaridan biri hisoblanadi. (1.1-jadval)

1.1-jadval

Iqtisodchi olimlarning ilmiy qarashlari va unda “Budjet barqarorligi”ning ayrim jihatlari yoritilishi⁴

Nomi	Ilmiy konsepsiyalari	Ilmiy konsepsiyalari sharhi
A.Smit va U.Petti	Soliqqa tortishning fundamental nazariyasi	Budjet barqarorligining daromad komponenti. Daromadlarni optimal shakllantirish orqali budjet resurslarini shakllantirish vositasida budjet barqarorligini ta’minlash masalalari
D.Rikardo	Davlat qarzi orqali budjet xarajatlarini moliyalashtirish konsepsiyasi	Budjet barqarorligining daromad komponenti. Davriy rivojlanishning turli fazalarida budjet resurslarini shakllantirish orqali budjet barqarorligini ta’minlash masalalari

³Xayriddinov A.B. Mahalliy budjetlar daromad bazalarining barqarorligini ta’minlash yo‘llari. I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun tayèrlangan diss. avtoreferati. –T.: 2011 yil. 48 b.

⁴Xayriddinov A.B. Mahalliy budjetlar daromad bazalarining barqarorligini ta’minlash yo‘llari. I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun tayèrlangan diss. avtoreferati. –T.: 2011 yil. 38 b.

A.O.Kurno	Nomukammal raqobat sharoitida soliq yuki konsepsiyasi	Budjet barqarorligining daromad komponenti. Soliq yukining optimal darajasi va budjet riskini boshqarish masalalari
V.Pareto	Resurslarni samarali taqsimlash konsepsiyasi	Budjet barqarorligining xarajat komponenti. Xarajatlarni taqsimlash, uning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligi masalalari
F.I.Edjuort	Daromadning chegaraviy nafliligi nazariyasi	Budjet barqarorligining daromad komponenti. Daromadning chegaraviy nafliligiga asoslangan holda progressiv soliqqa tortish tizimining tarafdori
Artur Pigu	Farovonlikning iqtisodiy nazariyasi	Inflatsiya, baholar, iste'mol va jamg'arish normasi orqali iqtisodiy muvozanatni ta'minlash tarafdori va A.Marshallning izdoshi
L.Valras	Umumiy iqtisodiy muvozanat nazariyasi	Budjet barqarorligining daromad va xarajat komponenti. Mehnat, kapital, moliya va iste'mol boylig'larini bozorlaridagi muvozanatga asoslangan umumiy iqtisodiy muvozanat nazariyasini asoslagan. Davlat budjeti instrumentlari orqali muvozanatlashtirish siyosati haqidagi g'oyalarni tizimlashtirgan
J.Keyns	Keynschilik va Keyns nazariyasi muallifi	Budjet barqarorligining daromad va xarajat komponentlari. Fiskal instrumentlar orqali davriy rivojlanishning turli fazalarida samarali iqtisodiy o'sishni va budjet barqarorligini ta'minlash yo'llarini tizimlashtirgan
A.Vagner	Davlat xarajatlarning doimiy o'sib borish qonuni	Budjet barqarorligining xarajat komponenti. Davlat xarajatlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi funksional bog'liqlikka asoslangan empirik tadqiqotlar olib borgan
R.Masgrev	Ijtimoiy sektor iqtisodiyoti, meritor va	Budjet barqarorligining xarajat komponenti. Davlat moliyasi tizimida uning funksional vazifasi sifatida: alokatsion, taqsimlash va

ijtimoiy boylik nazariyalari asoschisi	makroiqtisodiy barqarorlashtirishni ilk marta tizimlashtirgan
--	---

Zamonaviy bozor iqtisodiyotining ilk fundamental nazariyalari shakllanish davridayoq budjet barqarorligini ta'minlash bo'yicha davlatning qarz siyosatiga oid ilk qarashlar shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, D.Rikardo, davlat qarzlarini vaqtlararo budjet cheklovlari sharoitida daromad va xarajatlarni muvozanatlashtirish orqali budjet barqarorligiga erishish instrumenti sifatida ta'riflagan. Lekin ushbu instrumentlar samarasiz iste'molni rag'batlantirishi va kelajak avlod uchun qo'shimcha moliyaviy yuk ekanligini ta'kidlagan. Keynschilik maktabining asoschisi hisoblangan J.M.Keyns esa 18 davlat qarzlari orqali budjet taqchilligini moliyalashtirish orqali qo'shimcha daromadlar hisobiga budjetni muvozanatlashtirish davriy pasayish fazasida samarali fiskal instrument ekanligini ta'kidlaydi.

A.A.Mixaylova, Y.N.Timushev Rossiya Federatsiyasi mahalliy budjetlari moliyaviy barqarorligi va unga ta'sir etuvchi omillar kesimida olib borgan empirik tadqiqotlari natijasida yuqoridagi modelga asoslangan holda moliyaviy barqarorlikning 3 asosiy komponentlari bo'yicha qator omillarga asoslangan holda quyidagi modelni tizimlashtirishgan. Xususan, mahalliy budjetlar moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar qatorida budjet komponentining ta'sir darajasi yuqori ekanligi bo'yicha xulosalarni tizimlashtirishgan.

Ayrim iqtisodchilar fikriga ko'ra, mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlashning muhim yo'llaridan biri ma'muriy hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasiga ko'ra real tarzda tabaqalashtirish imkonini beruvchi ob'ektiv mezonlar tizimiga o'tish hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan mahalliy budjetlarning daromadlari, ularning barqarorligi va mustahkamligi yuqorida qayd etilgan vazifalarning bajarilishida muhim ahamiyatga ega.

СУДЛАНГАНЛИКНИНГ БЕКОР БЎЛИШ ШАРТЛАРИ.

Турсунов Шерзод Мусирманкулович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши хузуридаги Судьялар Олий мактаби тингловчиси

Анотация

"Судланганликнинг бекор бўлиш шартлари" мавзусига бағишланган бўлиб, унда судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланишининг жиноий-ҳуқуқий жиҳатлари чуқур таҳлил қилинади. Муаллиф судланганлик тушунчасининг ҳуқуқий моҳиятини, унинг шахсга юклаган чекловларини ва бу ҳолатни бекор қилиш тартибларини атрофлича ёритади.

Тадқиқотда судланганликнинг бекор бўлиши Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси нормалари, шу жумладан, **77-модда** ва **78-модда** мазмунлари доирасида таҳлил қилинади. Шунингдек, судланганликнинг жиноий-ҳуқуқий аҳамияти, унинг шахс ҳуқуқлари ва мажбуриятларига таъсири, шунингдек, ижтимоий реабилитация масалалари ҳам муҳокама қилинган.

Асосий масалалар:

1. **Судланганликнинг тугалланиши ва унинг ҳуқуқий оқибатлари** – шахснинг судланганлик муддати ўтиши билан унга юклатилган чекловлар ва мажбуриятлардан озод этилиши.
2. **Судланганликнинг олиб ташланиши** – суд қарорлари, амнистия ёки афв каби ҳуқуқий механизмлар орқали шахснинг судланганлик ҳолатининг бекор қилиниши.
3. **Ҳуқуқий асослар ва амалиёт** – судланганликнинг бекор бўлиши жиноят қонунчилиги нормалари асосида қандай амалга оширилиши.
4. **Судланганликнинг жиноят-ҳуқуқий муносабатлардаги аҳамияти** – унинг жиноий жавобгарлик ва жазо сиёсати билан боғлиқ жиҳатлари.
5. **Судланган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси** – судланганлик бекор қилинганидан кейин шахснинг жамиятда тўлиқ ҳуқуқларини тиклаш имкониятлари.

Ҳуқуқий таҳлил ва амалий тавсиялар

Тадқиқотда судланганликнинг бекор бўлиши жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг яқуний босқичи сифатида қаралади. Судланганлик муддатлари,

унинг тугалланиши ёки олиб ташланиши билан боғлиқ ҳуқуқий оқибатлар ва бу жараённинг суд амалиётида қўлланилиши таҳлил қилинган. Шунингдек, судланганликни бекор қилиш механизмлари – амнистия, афв ва бошқа ҳуқуқий жараёнлар батафсил ёритилган.

Муаллиф диссертацияда судланганликни бекор қилишнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифларини илгари суради. Судланган шахсларнинг жамиятга қайта интеграция қилиниши ва уларнинг тўлиқ ҳуқуқларини тиклаш бўйича халқаро тажриба билан таққослаш асосида тавсиялар ишлаб чиқилган.

Хулоса

Тадқиқотда судланганликнинг ҳуқуқий табиати, унинг тугалланиши ёки олиб ташланиши шартлари ва механизмлари, шунингдек, унинг шахсга ва жамиятга таъсири атрофлича кўриб чиқилган. Судланганликни бекор қилиш жараёни фақат ҳуқуқий тушунча бўлиб қолмай, балки ижтимоий жиҳатларга ҳам эга эканлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: судланганлик, судланганликнинг тугалланиши, судланганликнинг олиб ташланиши, жиноят кодекси, жиноий жавобгарлик, амнистия, афв, ҳуқуқий оқибатлар, суд амалиёти, ижтимоий реабилитация.

СУДЛАНГАНЛИКНИНГ БЕКОР БЎЛИШ ШАРТЛАРИ.

2.1 Судланганлик ҳолатининг тугалланиши ва олиб ташланиши.

Судланганлик олиб ташланиши ва тугалланишининг ҳуқуқий оқибатлари шахсга юкланган барча қўшимча мажбуриятлар ва ҳуқуқий чекловларнинг тўлиқ олиб ташланиши ва шахс ҳуқуқларини тўлиқ тикланиши ҳисобланади. Бунда икки хил тушунчани ажратиш зарур: “илгари судланган шахс” ва “илгари жазога ҳукм қилинган шахс”. Улардан биринчиси юридик мазмунга эга бўлиб, шахснинг судланганлиги белгиланган тартибда олиб ташланмаган ёки тугалланмаганлигини англатади. Айнан шу ҳолат ушбу оқибатларни келтириб чиқаради. Иккинчи тушунча махсус биографик хусусиятга эга бўлиб, ҳуқуқий мазмунга эга эмас. Шунга кўра, суд томонидан шахс содир этган жинояти учун илгари ҳукм қилинган бўлсада, унинг судланганлиги олиб ташланган ёки тугалланган бўлса, шахс судланмаган ҳисобланади.

Судланганликни бекор бўлишининг икки усули мавжуд: белгиланган тартибда тугалланиши ва олиб ташланиши, шунингдек ҳуқуқий ҳолатни чекловчи тартиб ва муддатлар қонунда тартибга солинган. Судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланиши унинг юридик аҳамиятини йўқотишини, бекор бўлишини англатади ва шу туфайли шахс ортиқ жиноят-ҳуқуқий ва умумий ҳуқуқий чекловларга дуч келмайди. Хусусан, шахс томонидан янги жиноят содир этилганда, унинг илгариги судланганлиги жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат ёхуд муайян бир жиноят таркибининг малакаловчи белгиси сифатида қаралиши мумкин эмас.

Судланганликни бекор бўлишининг қонунда кўзда тутилган икки усули сифатида судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташланиши унинг юридик оқибатларини бир хилда тугатади. Бироқ уларни бир-биридан фарқлаш лозим бўлади.

Судланганликнинг тугалланиши белгиланган тартибда автоматик равишда унинг бекор бўлишига олиб келади. ЎзР ЖК 78-моддаси мазмунидан келиб чиққан ҳолда, шахснинг судланганлиги содир этилган жиноят туридан қатъи назар қуйидаги ҳолатларда тугалланади:

- шартли ҳукм қилинганларга нисбатан - синов муддати тугаган кундан бошлаб;
- мажбурий жамоат ишлари, хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш тарзидаги жазоларини ўтаб чиққач;
- жарима жазоси ижро этилган кундан кейин, шунингдек муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазолари ўталганидан кейин бир йил ўтгач;
- озодликни чеклаш жазоси ўталганидан кейин — икки йил ўтгач;
- беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - тўрт йил ўтгач;
- беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - етти йил ўтгач;

- ўн йилдан ортиқ, лекин ўн беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин - ўн йил ўтгач.¹

Шахс озодликдан маҳрум қилиш кўринишидаги жазо тайинланган барча ҳолатларда судланганликнинг тугалланиши содир қилинган жиноят таснифига боғлиқ бўлади. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар туркумига кирувчи, яъни, беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 4 йил ўтгач, оғир жиноятлар - беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 7 йил ўтгач, ўта оғир жиноятлар туркумига кирувчи ўн йилдан ортиқ, лекин ўн беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўталганидан кейин 10 йил ўтгач судланганлик ҳолати тугалланиши белгилаб қўйилган.

Судланганликнинг тугалланиши жинойий жавобгарликнинг тугаши билан боғлиқ. Судланганликнинг тугалланиши учун бу муддат давомида шахс янги жиноят содир этмаслиги зарур, аксинча бўлса муддатнинг ўтиши амалда узилади ҳамда шахс ҳар икки жинояти учун судланган ҳисобланади ва улардан оғирроқ жинояти учун белгиланган судланганлик муддати ўтмагунча судланган ҳисобланади.

Содир этган жинояти учун ҳукм қилинган шахс суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтга қадар судланган ҳисобланади (ЖК 77-моддаси 2-қисми). Шахснинг судланганлик муддати жазони ўташ даври билан бирга жазони ўташдан кейинги қонун билан белгиланган муддатни ҳам ўз ичига олади.

Судланганлик содир этган жинояти учун жинойий жавобгарликка ҳукм қилинган шахс билан давлат ўртасида юзага келадиган алоҳида жиноят-ҳуқуқий муносабатни намоён этади. Бундай ҳуқуқий муносабатнинг моҳияти шундаки, кўрсатилган шахсга унинг ҳукм қилиниш фактидан келиб чиқадиган, уни тузалишининг ижобий натижаларини мустаҳкамлаш ва қонун билан белгиланган вақт давомида унинг хулқи устидан ижтимоий назоратни амалга ошириш мақсадида, шахсга чекловлар ва мажбуриятлар юклаш ҳисобланади. Бундай ҳуқуқий муносабатнинг мазмунини тарафлар - давлат ва ҳукм қилинган шахснинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил қилади. Бу ҳуқуқий муносабат жазога ҳукм қилинган шахснинг қисман жиноят-ҳуқуқий, жиноят-ижроия ва умумий ҳуқуқий

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси.// <https://lex.uz/docs/111453>

хусусияга эга ҳуқуқий чекловларни акс эттирадиган алоҳида ҳуқуқий мақомини англатади².

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2014 йил 23 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида” ги № 07-сонли Қарори 15-бандида белгилаб қўйилганидек, агар шахснинг қонунда белгиланган тартибда муқаддам судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган бўлса, суд ҳукмининг кириш қисмида қачон ва қайси суд томонидан судланганлик ҳолати олиб ташланганлиги ёки қайси асосларда судланганлик ҳолати тугалланганлиги кўрсатиши керак.

Судлар шуни эътиборга олиши лозимки, ЖКнинг 77-моддасига мувофиқ судланганлик муддатининг ўтиб кетганлиги ёки судланганликнинг олиб ташланиши муносабати билан унинг барча ҳуқуқий оқибатлари бекор бўлади.

ЖК 77-моддасининг 5-қисмига асосан, қонуннинг ўзгариши муносабати билан жиноийлиги бекор қилинган қилмиш учун судланган шахс судланмаган деб ҳисобланади. Бундай ҳолда, суд ҳукмининг тавсиф қисмида шахсни судланмаган деб ҳисоблаш ҳақидаги ўзининг хулосаларини асослаши шарт³.

1959 йилда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелгача амалда бўлган Жиноят кодексида ушбу масалалар бошқачароқ эди. Шахснинг олдинги жинояти учун судланганлик муддати ўтиб кетган ёки ўтиб кетмаганлигидан қатъи назар, шахс янги жиноят содир қилса, бунда олдинги жинояти учун неча йил ўтиб кетганлигидан қатъи назар, судланганликнинг ҳуқуқий оқибати келиб чиқар эди⁴.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 77-моддаси 2-қисмига кўра, “суд томонидан жазодан озод қилинган шахс судланмаган деб ҳисобланади”. Бу ҳолат судланганликни келиб чиқишини жазо билан эмас, балки шахснинг ҳукм қилиниши билан боғлайдиган ушбу модданинг биринчи қисми мазмунига қарама-қарши келади. Бундан келиб чиқадики, маҳкум (тўғрироғи судланган шахс)ни у жазодан озод қилингандагина “судланмаган деб ҳисоблаш” керак бўлади. Судланганлик шахсга жазо тайинланишининг оқибати эмас, балки уни ҳукм қилинишининг ҳуқуқий оқибати ҳисобланади. Шу сабабли таҳлил қилинаётган нормада жазодан озод қилинган шахсдан судланганликни ўзига хос тарзда муддатидан илгари олиб ташлаш ҳақида гап борапти, деб ҳисоблаш мантиқан

² Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение. Ижевск, 2000. С – 224.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2014 йил 23 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида” ги № 07-сонли Қарори 15-банд.

⁴ М.Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари. Т. “Янги асп авлоди”. 2005. Б. –34.

тўғри бўлади. Шу билан бирга, бу ерда сўз тўлиқ ва батамом жазодан озод қилиш ҳолатлари ҳақидагина бориши керак. Қонун чиқарувчи шахс томонидан содир этилган жинояти учун жазони умуман ўтамаганлиги, яъни, жазодан бутунлай озод қилинган ҳолатларни назарда тутати. Бошқа барча ҳолатларда қоида бўйича маълум муддат давомида шахснинг судланганлиги белгиланган тартибда олиб ташланиши ёки тугалланиши лозимдир.

Жазо ёки уни ўташдан олдиндан озод қилинган шахс, жазонинг ўталмаган қисми давомида судланган деб тан олинади. Шахс жазодан батамом озод қилинган ҳолатларда судланганлик у озод қилинган вақтдан бошлаб муддатидан илгари олиб ташланади (айнан шахсни жазодан бутунлай озод қилиниши билан боғлиқ ҳолда). Табиийки, жиноий жавобгарликдан озод қилинган шахслар суд ҳукми билан ҳукм қилинмаса, шунингдек, судланганлиги қонун билан белгиланган тартибда бекор қилинган (тугалланган ёки муддатидан илгари олиб ташланган) бўлсалар судланмаган ҳисобланишади.

Судланганликнинг бекор бўлиши жиноят ҳуқуқий тушунча сифатида ҳуқуқий норма жиноят-ҳуқуқий муносабат билан унинг турли кўринишларини боғлайдиган ҳолатни ифодалайди («судланганлик» таснифи мазмуни билан белгиланадиган махсус тушунча)⁵.

Судланганликнинг бекор бўлиши юридик фактлар назариясига кўра, ҳуқуқни ўзгартирувчи юридик ҳодисани ёхуд Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят кодекси ҳамда Жиноят процессуал кодексларига кўра ваколатли субъектларнинг ҳуқуқий ҳаракатларни амалга оширишини ифодалайди.

Судланганликнинг бекор бўлиши юридик факт-ҳодиса сифатида судланганликнинг тугалланиши учун ЖК 78-моддасида белгилаб қўйилган муддатлар ўтиши билан, шунингдек, суд айблов ҳукмининг ижро этиш муддати ўтиши билан вужудга келади.

Судланганлик бекор бўлишининг юридик ҳодисаси бу ҳуқуқий муаммонинг ҳал қилиш мақсадини кўзламаган ҳуқуқий ҳаракатларнинг натижасида юзага келиши мумкин. Масалан, суднинг тафтиш инстанцияси суднинг айблов ҳукмини бекор қилиш ва иш юритишни тугатиш ҳақидаги ажримни чиқариши. Суднинг тафтиш инстанцияси судланганликни бекор қилиш

⁵ Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права - М.: Юрисъ, 1998.С. –87.

бўйича ҳуқуқий ҳаракатларни амалга оширмаслиги сабабли бу инстанция ушбу жараённинг субъекти ҳисобланмайди⁶.

Ушбу параграфда судланганликни суд тартибида бекор қилишнинг кўринишлари, асослари ва шартлари тадқиқ қилинади. Судланганликнинг олиб ташланиши шахснинг ҳукм қилиниш фактининг ҳуқуқий оқибатларини ва қонун билан белгиланган судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддатлари ўтгунга қадар чидашига тўғри келадиган жиноят ҳуқуқий таъсир чоралари бекор қилинишини англатади. Жиноят қонунчилиги бўйича судланганликнинг олиб ташланиши икки кўринишда бўлиши мумкин: суд томонидан олиб ташланиши ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ёки давлат ҳокимиятининг олий органи томонидан олиб ташланиши.

Судланганликни бекор қилишнинг ваколатли субъектлари амалдаги жиноят қонунчилиги бўйича:

1) маҳкумдан судланганликни олиб ташланиши ҳақида қонуний кучга кирувчи қарорни чиқарадиган судья;

2) шартли ҳукмни бекор қилиш ва маҳкумдан синов муддати ўтгунга қадар судланганликни олиб ташлаш ҳақида қарор чиқарувчи судья;

3) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан муайян турдаги шахслардан судланганликни олиб ташлайдиган ҳуқуқий акт - амнистияни эълон қилувчи Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг Сенати (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 95-моддаси 7-банди);

4) Ўзбекистон Республикаси Президенти, судлар томонидан ҳукм қилинган шахсларни авф этади; (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 109-моддаси 23-банди).

Судланганликни бекор қилишнинг тавсифи юридик факт сифатида бу факт-ҳодиса ёки факт-ҳаракат эканлигини аниқлашни назарда тутди. Агар судланганликни бекор бўлишининг юзага келиши муайян бир субъектнинг ҳуқуқий ҳаракатларига боғлиқ бўлган юридик факт-ҳодиса бўлса, бу субъектларнинг актида судланганликнинг бекор бўлиши учун унинг ҳуқуқий оқибатларини тугалланишига махсус кўрсатма талаб қилинмайди. Бундай ҳолатда

⁶ Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение. Ижевск, 2000.С.–134.

судланганликнинг бекор қилиниши ўз-ўзидан содир бўлади ва бу субъектларнинг иродасига боғлиқ бўлмайди⁷.

Агар судланганликнинг бекор бўлиши юридик факт - ҳаракат ҳисобланса, бу ҳуқуқий ҳаракатнинг ваколатли субъект томонидан содир этилишида бу субъектлар актларида тўғридан-тўғри судланганликни олиб ташланишини кўрсатиш зарур.

Кўриб чиқилаётган институтнинг қўлланилишида юридик факт сифатида судланганликнинг бекор қилиниши ҳуқуқни ўзгартирувчи (шунингдек, ҳуқуқни тикловчи) вазифаси амалга оширилади. Маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолати судланганликнинг қандай шарт-шароитлар, асослар ва қайси тартибда бекор қилинишидан келиб чиқади⁸. Судланганликни бекор қилинишининг ҳуқуқни ўзгартирувчи аҳамияти нафақат маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолатига (ҳуқуқ ва унинг субъектив аҳамияти)га, балки Жиноят кодекси Умумий ва Махсус қисми нормаларини қўлланиш тартибига тадбиқ қилинади.

Судланганлик ҳолатини бекор қилишнинг ҳуқуқий табиатини аниқлашдаги нуқтаи назарлардан бири жазони ўтаган шахснинг ижтимоий хавфлиликни йўқотиши ҳисобланади (М.П. Евтеев, О.Э. Лейст, В.П. Малков)⁹, бошқа олимларнинг фикрича, судланганликнинг бекор қилиниши жиноий жазонинг мақсади билан асосланади (В.Д. Филимонов)¹⁰. Бироқ, судланганликни бекор бўлишининг ҳуқуқий табиатини жиноий жавобгарлик билан боғлайдиган олимларнинг нуқтаи назарини омадлироқ деб ҳисоблаш тўғри бўлади (А.Н. Тарбагаев, В.Н. Курляндский, В.П. Божьев ва б.)¹¹ ва шу сабабли, судланганликнинг бекор бўлиши жиноий жавобгарликни амалга ошириш билан боғлиқлиги ва унинг яқунловчи босқичи ҳисобланиши ҳолатини тан олиш керак бўлади. Жиноий жавобгарликнинг бекор бўлиши вақти жазо муддатининг амалда ўталиши ва содир этилган жиноятнинг таснифига боғлиқ, шундай экан, шахс қачон жазони тўлиқ ва қисман ўтаб бўлса, шунда содир этилган жиноятнинг

⁷ Флетчер Дж., Наумов А.В Основные концепции современного уголовного права – М., 1998. С. –97.

⁸ Грамматчиков М.В. Судимость: исторический, уголовно-правовой и уголовно-исполнительные аспекты. Орел, 1996. С. - 254.

⁹ Евтеев М.П. Погашение и снятие судимости. М., 1964. С. 143, Малков В.П. Освобождение от наказания как основание аннулирования судимости // Уголовное право. 2001. №3.

¹⁰ Филимонов В.Д. Утрата лицом общественной опасности как основание погашения и снятия судимости // Доклады итоговой научной конференции юридического факультета. Томск, 1992. С. –139.

¹¹ Тарбагаев А.Н., Курляндский В.Н., Божьев В.П. Судимость и ее уголовно-правовое значение // Вестник ЛГУ. 1990. Вып.2. № 13.

таснифига боғлиқ бўлган судланганликнинг тугалланиш муддатлари ўта бошлайди

Юридик адабиётларда судланганликни бекор қилинишининг жиноят-ҳуқуқий аҳамияти тўғрисидаги муаммо асосан унинг оқибатлари билан боғланади. Бунда асосий эътибор қуйидаги муаммоларни аниқлаштиришга ажратилади: а) судланганлик билан боғлиқ барча ҳуқуқий чекловлар бекор бўладими; б) судланганликнинг олиб ташланганлиги ёки тугалланганлигидан қатъи назар озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазо ўталгани факти ҳисобга олинадиган жазо муассасаларининг кўринишларини аниқлашнинг суд амалиётини талқин этиш зарурми?

Судланганликнинг олиб ташланиши ёки тугалланишининг ҳуқуқий оқибатлари амалдаги Жиноят кодексининг қонунчилик нормаси билан тартибга солинган. Унга кўра судланганлик билан боғлиқ барча ҳуқуқий оқибатлар бекор бўлади. Олимлар томонидан юқорида қўйилган муаммоларнинг қонуний ифодаси ЖК 77-моддасининг 4-қисмида аниқ белгиланганми?

Қонунчиликда нафақат судланган, балки илгари судланган шахсларнинг ҳуқуқларидаям чекловлар кўзда тутилади. Фикримча, нафақат судланганлик факти билан боғлиқ (тугалланган ёки олиб ташланган) мавжуд умумий ҳуқуқий чекловларнинг сақланиши, балки унинг доираси кенгайиши (ижтимоий сиёсий вазиятлардан келиб чиққан ҳолда) мақсадга мувофиқдир.

Миллий қонунчилигимизнинг ЖК 77-моддаси 4-қисмида судланганлик билан боғлиқ фақатгина жиноят-ҳуқуқий оқибатларни бекор бўлиши кўрсатилганлиги сабабли, судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган шахсга нисбатан умумҳуқуқий чекловлар кўзда тутилганлигини таъкидлаш учун асос беради.

Бир марталик ҳаракатнинг юридик факти сифатида судланганлик ва судланганлик ҳолатининг ҳуқуқий оқибатлари турли хил. Масалан, бир марталик ҳаракатнинг юридик факти сифатида ҳукм қилиш муайян қонун билан жиноятнинг такрорийлигини малакаловчи белгисини ўзи билан олиб келади. Масалан, ўғриликнинг такроран содир этилиши – бу узоқ вақт узлуксиз (ёки давомли) мавжуд бўладиган ҳолат эмас. Такрорийлик муайян жиноят таркибининг малакаловчи белгиси сифатида бу фақат шу жиноят учун ҳукм қилиш вақтини таърифлайдиган ҳолат. Такроран жиноят содир этганлиги учун суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазони ўтаётган шахс жазони ўташ давомида такроран

жиноят содир этган ҳолатда бўлмайди. Шунинг учун жазони ўташ даврида (жазо ўзгартирилиши билан судланганлик ҳолати тугалланган ҳолатларда) маҳкумнинг ҳуқуқий ҳолати ўзгаришига йўл қўйилмайди¹².

Амалдаги ЖКга кўра, судланганликнинг бекор бўлиш ҳодисаси (тугалланиши) ва судланганликни бекор бўлиш ҳаракати (олиб ташлаш) жазодан озод қилиш, жазони ўташдан озод қилиш, жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ кўришидаги жазо билан алмаштириш ва бошқа тушунчалар билан боғлиқ. Жазодан озод қилишнинг турли кўринишдалиги судланганликни турли хил шартлар, асослар ва тартиблар асосида бекор қилинишига сабаб бўлади. Бу билан боғлиқ ҳолда жазодан озод қилишнинг кўринишларини туркумлаш зарурияти туғилади¹³.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси жазодан озод қилишнинг икки турдаги кўринишини назарда тутуди: жазодан озод қилиш ва жазони ўташдан озод қилиш. Ҳар икки кўринишдаги жазодан озод қилиш ўзининг турли хил кўринишларига эга: жазодан бутунлай ва қисман озод қилиш; жазони ўташдан бутунлай ва қисман озод қилиш (жазонинг ўталмаган қисмини ўташдан озод қилиш).

Жазодан тўлиқ озод қилиш деганда қуйидаги ҳолатлар тушунилади: суд жазо тайинламай туриб айблов ҳукми чиқарганда (ЎзР ЖПК 463-модда); жиноят содир этгандан сўнг ҳукм чиқарилгунга қадар ўз ҳаракатларининг аҳамиятини англай олмайдиган ва ўз ҳаракатларини бошқара олмайдиган даражада руҳий касалликка чалиниб қолган шахс жазодан озод қилинганда (ЖК 75-модда, 1-қисми); амнистия акти асосида жазодан озод қилинганда (ЖК 76-модда 1-қисми).

Жазодан қисман озод қилишга қўшимча жазодан амнистия акти асосида озод қилиш (ЖК 76-модда 1-қисми), шунингдек, ўта оғир жиноят содир этгани учун умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган шахсга нисбатан суд муддатлар ўтишини қўллаб, жинойий жавобгарликдан озод қилишни лозим топмаса, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши (ЖК 69-модда 5-қисми) тааллуқли.

Жазони ўташдан бутунлай озод қилишга қуйидаги ҳолатлар тегишли: жиноят содир этгандан кейин жазони ўташга тўсқинлик қиладиган бошқача оғир касалликка чалинган шахсни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 1-қисми);

¹² Шаутаева Г. Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение: Ижевск, 2000. С. – 152.

¹³ Малков В.П. Освобождение от наказания как основание аннулирования судимости // Уголовное право. 2001. №3.

маълум турдаги жазони ўтаётган вақтда ҳомиладорлик ва туғиш таътилига чиққан аёлларни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); суднинг айблов ҳукми қонуний кучга киргандан кейин жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жазодан озод қилиш (ЖК 69-модда).

Жазони ўташдан қисман озод этишга қуйидагилар тааллуқли: жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш (ЖК 73-модда); жазонинг ўталмаган қисмини енгилроқ кўринишдаги жазо билан алмаштириш (ЖК 74-модда); касаллик туфайли ўталмаган жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); амнистия акти ёки афв этиш асосида асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазолардан озод қилиш ёхуд жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш ёки унга тайинланган жазонинг ўталмай қолган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириш (ЖК 76-модда 1-қисми).

Жазодан озод қилинган шахслар деганда, суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазони ўташдан бутунлай озод қилинган шахсларни тушуниш керак: 1) жиноят содир этгандан кейин юзага келган руҳий хасталик сабабли жазони ўташдан озод қилинганлар (ЖК 75-модда 1-қисми), шунингдек, жиноят содир этгандан кейин жазони ўташга тўсқинлик қилувчи бошқа оғир касалликка чалинган шахслар (ЖК 75-модда 1-қисми); 2) амнистия акти асосида жазодан озод қилинган шахслар; 3) маълум турдаги жазони ўтаётган вақтда ҳомиладорлик ва туғиш таътилига чиққан аёлларни жазони ўташдан озод қилиш (ЖК 75-модда 4-5-қисмлари); 4) суднинг айблов ҳукми қонуний кучга киргандан кейин жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жазодан озод қилиш (ЖК 69-модда).

ЎзР ЖПК 463-моддаси 3-қисмига кўра суд жазо тайинламасдан айблов ҳукми чиқариши мумкин. Жазо тайинламасдан суд томонидан айблов ҳукми чиқарилганда судланганлик пайдо бўлмайди, чунки судланганликнинг келиб чиқиши учун нафақат суднинг айблов ҳукми кучга киришида ифодаланган содир этилган жиноят учун ҳукм қилиш, балки бу ҳукм билан жазо тайинланиши зарурдир. Суднинг айблов ҳукми билан тайинланган жазо судланганлик фактининг ўзи билан муайян ҳуқуқий оқибатларни олиб келувчи асосий юридик белгиларига киради. Шу сабабли унга нисбатан жазо тайинламасдан айблов ҳукми чиқарилган шахс судланмаган ҳисобланади.

Қонунда улар учун судланганликни бекор қилишнинг алоҳида тартиби кўзда тутилганлиги сабабли, жазодан озод қилинган шахслар доирасини

кенгайтирилган ҳолда изоҳлаш мумкин эмас. Шу сабабли жазодан озод қилинган шахс ва масалан улар томонидан янги жиноят содир этганлиги учун ўша куннинг ўзида ҳукм қилишга тортилган жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилинган шахс билан объектив тенгсиз шароитларда бўлади¹⁴.

Улардан бири учун ҳукмлар жами бўйича (бундан келиб чиқадиган барча салбий оқибатлари билан), бошқасига эса ЖК 54-моддасида кўзда тутилган жазо тайинлашнинг умумий асослари тартибида жазо тайинланади. Кўрсатилган ҳуқуқий тенгсизлик ижтимоий, шунингдек ҳуқуқий маънода ҳам асосланган ва ўзини оқлайди. Лекин унинг мавжудлигининг ўзи ЖК 77-моддаси 2-қисми бўйича судланганлиги бекор қилинадиган шахслар доирасини аниқлаштиришни талаб қилади.

ЖК 77-моддаси 2-қисми мазмунини чекланган тарзда изоҳлаш бир қатор сабаблар юзасидан бу моддага эслатма изоҳларда акс этиши мумкин. Биринчидан, ЖК 77-моддасида жазони ўташдан озод қилишнинг барча кўринишлари учун ҳам судланганликни бекор қилиш тартиби кўзда тутилмаган. Шу сабабли 77-модда 2-қисми мазмунининг чекланган маъноси аниқ равшан ҳисобланмайди. Юқорида қайд этилган ҳолатлар ЖК 77-моддасининг амалиётда қатъий қўлланилмаслигига сабаб бўлиб хизмат қилиши мумкин. Иккинчидан, жиноят ҳуқуқи фанида суд амалиёти таяниши мумкин бўлган жазодан озод қилиш кўринишларининг одатдаги таснифланиши мавжуд эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Раҳбарий адабиётлар:

1.1. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24 йиллигига бағишланган маросимдаги маъруза // 2016 йил 7 декабрь. Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.

1.2. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – барча барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti. Суд органлари тизимида одил судловни таъминлаш борасидаги ишларнинг

¹⁴ Иногамов Л.В. Условно-досрочное освобождение от наказания. — Тюмень, 1992. С. —322.

аҳволи, муаммолар ва истиқболдаги вазифаларга бағишланган йиғилишдаги нутқ // 2017-йил 13 июнь. –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.

1.3. Шавкат Миромонович Мирзиёев. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ . –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2016.

1.4. 2018 йил 28 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. // Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилик базаси //lex.uz

Илмий адабиётлар:

2.1 М.Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари. Т.: Янги аср авлоди, 2005.Б.-83.

2.2 Нисихара Харуо. Кэйхо сорон (Общая часть уголовного права). - Токио, 1977. С. 162-163.

2.3 Козочкин И.Д. Уголовное законодательство зарубежных стран. М.: Изд. «Зерцало», 1999.С.-136.

2.4 Musvo E La misura di sicurezza detentiva - Milano, 1978. P. 104.

2.5 Преступность и правопорядок в России. Статистический аспект. Статистический сборник. - М. 2011. С-34.

2.6 Ткачевский Ю.М. Судимость. Уголовное право.-2000.С.-187.

СУДЬЯНИНГ ОДОБ-АХЛОҚ ПРИНЦИПЛАРИ ВА ҚОИДАЛАРИГА ДОИР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Хасанов Шохрух Эсанбоевич

Ўзбекистон Республикаси Судьялар Олий Кенгаши хузуридаги Судьялар Олий
мактаби тингловчиси

Анотация

Ушбу мақолада судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидалари ва принципларининг мазмуни, уларнинг халқаро ҳуқуқ стандартлари асосида шаклланиши ҳамда АҚШ, Россия, Латвия, Қозоғистон ва Арманистон давлатларининг бу соҳадаги тажрибалари таҳлил қилинган. Хорижий тажриба асосида судьяларнинг касбий ва хизматдан ташқари юриш-туриш қоидалари, суд ҳокимиятининг мустақиллиги, холислиги ва беғаразлигига оид талаблар ўзаро таққосланган. Мақолада миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича тегишли таклифлар ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланган.

Калит сўзлар

Судья одоб-ахлоқи, одоб-ахлоқ кодекси, халқаро стандартлар, суд ҳокимияти мустақиллиги, АҚШ, Россия, Латвия, Қозоғистон, Арманистон, судьянинг касбий фаолияти, хизматдан ташқари фаолият, миллий қонунчилик, суд-ҳуқуқ ислохотлари.

Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини амалга ошириш ҳамда одил судловга эришиш даражасини ошириш суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш соҳасида давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Табиийки, бу борада суд-ҳуқуқ соҳасида олиб борилган ислохотлар ва амалга оширилган ишлар тақсинга сазовордир. Айниқса, судьяларнинг касбий фаолиятини амалга оширишлари учун маълум бир талабларни ўрнатиш орқали суд тизимининг чинакам мустақиллигини таъминлаш ва халқнинг судга бўлган ишончини янада мустаҳкамлашга эришилади.

Мамлакатимизда судлар ва судьялар олдида қўйилган ана шундан талаблардан бири бу судьяларнинг жамиятда юриш-туриши, уларнинг

одоб-ахлоқи ва касбий фаолиятини амалга оширишда одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этишларидир.

Судьялар ҳамжамияти томонидан ишлаб чиқиладиган судьялар одоби кодекси судьяларнинг касбий фаолиятида ҳамда хизматдан ташқари вақтда судьяларнинг юриш-туришини белгилаб берувчи муҳим йўналиш ҳисобланади. Судьялар одоби кодексига риоя этиш унинг конституциявий мақомининг муҳим шарти ҳисобланади. Судьянинг одоб-ахлоқи умуминсоний ахлоқ қоидаларига асосланган бўлиб, одил судлов тизимида суд ҳокимиятини жамоатчилик олдида ҳисобдорлигини таъминлашнинг самарали механизми ҳисобланади.

Судьянинг одоб-ахлоқига оид халқаро ҳужжатларга ҳамда хориж тажрибасига назар ташласак, мажбурийлик даражасига кўра, судья фаолиятининг одоб-ахлоқ стандартларини белгилаб берувчи манбааларни қуйидаги гуруҳларга бўлинишини кўриш мумкин:

— судьянинг ҳуқуқий мақомини тартибга солувчи конституциявий қоидалар;

— судьянинг вазифаларини белгилаб берувчи қонунлар;

— судьялар ҳамжамиятининг одоб-ахлоқ кодексини амалда тадбиқ қилдирувчи ҳужжатлари. Таъкидлаш жоизки, судьянинг одоб-ахлоқи соҳасидаги халқаро стандартлар судьяни жавобгарликка тортиш ваколатига эга органлар фаолиятида муҳим роль ўйнайди.

Шу боис, судьянинг одоб-ахлоқига оид хориж тажрибасини ўрганиш, дунё ҳамжамиятида судьянинг одоб-ахлоқини тартибга солувчи яна қандай стандартлар борлигини кўриш ва ушбу стандартларнинг энг мақбулларини миллий қонунчилигимизга тадбиқ қилиш юзасидан амалий таклифлар ишлаб чиқиш мумкин бўлади.

Қуйида судьянинг одоб-ахлоқига оид хорижий давлатлар тажрибасини кўриб чиқамиз:

АҚШ тажрибаси. Америка қўшма штатлари судьяларининг одоб-ахлоқ кодекси 1973 йил 5 апрелда мамлакат судьяларининг конференциясида қабул қилинган. Ушбу кодекс талаблари округ ва туман судьялари, федерал презентация судьялари ҳамда бизнес ва полиция судьяларининг ахлоқ қоидаларига риоя қилинишини белгилайди.¹

Америка қўшма штатларининг ахлоқ кодекси етти қоидадан иборат бўлиб, мазкур қоидалар судьяларнинг жамиятда ўзини тутиши ҳамда инсонлар билан муносабатларда нималарга эътибор қаратиши лозимлигини аниқлайди.

¹ Америка Қўшма Штатлари судьяларининг одоб-ахлоқ кодекси . Нью-Йорк-1973 йил.

Мазкур қоидалар судья суд ҳокимиятининг ҳалоллиги ва мустақиллигини қўллаб-қувватлаши лозимлиги, ўз фаолиятини амалга ошириш жараёнида тартибсизликдан ва бетартиб кўринишдан қочиши кераклиги, қонунни ҳурмат қилиши ва унга бўйсунуши зарурлиги, жамият ҳамда жамоатчиликнинг суд ҳокимиятининг бетарафлиги ва адолатлигига ишониши учун ҳар доим одоб-ахлоқ нормаларига мос тарзда фаолият олиб бориши кераклиги, суддаги хизмат жараёни ва суд қарорларини қабул қилишда судья оилавий, қариндошлик муносабатлари юзага келишига йўл қўймаслиги кераклиги, ўз вазифаларини ҳолисона ва адолатли бажариши лозимлиги, каби нормаларни ўз ичига қамраб олган.

Шунингдек, судьялик вазифасини бажараётган вақтда, судья бир қатор одоб-ахлоқ стандартларига риоя қилиши кераклиги назарда тутилган.

1. Судьянинг ишни кўриш натижасида қабул қилинадиган суд қарори юзасидан мажбурияти;

2. Маъмурий мажбурият;

3. Дисциплинарлик.

Мазкур стандартлар судьянинг касбий фаолиятини амалга ошириш жараёнида одоб-ахлоқнинг юқори талабларига риоя этиши, ишни кўришда адолатли ва ҳолисона ёндашиши, қўл остидаги ходимлар билан муносабатда ўзини ижобий намоян қилиши ва ишни кўришда монелик қиладиган ҳолатлар мавжуд бўлганда ўзини ўзи рад қилиши тўғрисидаги қоидаларни ўзида акс эттиради.

Бундан ташқари судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидалари судьянинг адвокат ёки юристлар билан муносабатини, судьянинг хизматдан ташқари вақтдаги фаолиятини, хизматдан ташқари вақтдаги фаолиятдан олинган даромадлари тўғрисида доимий равишда декларация тақдим этиб боришини, кўшимча фаолияти доирасида рағбатлантирувчи мукофатлар олишини, сиёсий фаолиятдаги иштирокини назарда тутувчи бир қатор нормаларни ҳам атрофлича ёритиб берган.²

Россия тажрибаси. Россия Федерациясида Судьялар одоби кодекси Бутунроссия судьялар съезди томонидан 2012 йил 19 декабрда қабул қилинган. Кодекс 5 бўлим ва 24 моддадан иборат бўлиб, ушбу бўлим ва моддалар судьяларнинг одоб-ахлоқига оид халқаро ҳуқуқ ҳуқуқ стандартлари, шу жумладан “Судьяларнинг одоб-ахлоқига оид Бангалор принциплари” асосида ишлаб чиқилган.

² Америка Қўшма Штатлари судьяларининг одоб-ахлоқ кодекси . Нью-Йорк-1973 йил.

Кодекс ҳар бир судья учун одил судловни амалга ошириш билан боғлиқ касбий фаолиятида ва хизматдан ташқари вақтда мажбурий бўлган, юксак одоб-ахлоқ талабларига, Россия Федерацияси қонун ҳужжатлари қоидаларига, одил судлов ва судьялар одоб-ахлоқи соҳасидаги халқаро стандартларга асосланган ҳуқ-атвор қоидаларини белгилайди.³

Кодекснинг ўзига хослиги шундаки, унинг амал қилиши судьялар билан биргаликда нафақадаги судьялар учун ҳам мажбурийдир. Шунингдек, кодекс судьянинг қариндошлари атамасига тушунчалар берилганлиги, хизматдан ташқари вақтда фойда олишга қаратилган маълум бир фаолият турлари билан шуғулланиши мумкинлиги каби ўзига хос жиҳатларга ҳам эга.

Кодексдаги асосий тушунчалар сифатида яқин қариндошлар, судьянинг турмуш ўртоғи, судьянинг оила аъзолари, қонун ҳужжатларига мувофиқ одил судловни амалга оширишга иштирок этувчи шахслар ва яқуний суд ҳужжати каби тушунчаларга изоҳ берилган.

Кодексдаги судьянинг ҳуқ-атворига қўйиладиган умумий қоидалар сифатида судьянинг ушбу кодекс ва қонун ҳужжатларига риоя қилишига оид талаблар, касбий фаолиятда устуворликни таъминлашга қўйиладиган талаблар, судьянинг мақомини таъминлашга қаратилган талаблар ҳамда унвонларни, мукофотларни ва совғаларни қабул қилишга оид талаблар каби нормалар акс эттирилган.

Шунингдек, кодексда судьянинг касбий фаолиятидаги одоб-ахлоқ принциплари ва қоидалари ҳам назарда тутилган бўлиб, мустақиллик, холислик ва беғаразлик, тенглик, судьянинг лаёқатлилиги ва ҳалоллиги каби принциплар ҳамда ташкилий-маъмурий ваколатларни амалга оширишда ҳуқ-атвор қоидалари ва оммавий ахборот воситалари билан ўзаро муносабатлар каби қоидалардан таркиб топган.

Шу билан бирга кодексда судьянинг хизматдан ташқари вақтдаги фаолиятни амалга ошириш принциплари, қонун ҳужжатлари ва қонунчилиқни такомиллаштиришда иштирок этиш, ҳуқуқий амалиётни амалга ошириш билан боғлиқ чекловлар, жамоатчилик фаолиятида иштирок этиш, давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро муносабатлар, тадбиркорлик фаолиятидаги иштироки билан боғлиқ чекловлар, хизматдан ташқари вақтда олинган мукофотлар, сиёсий фаолиятдаги иштироки

³ Россия Федерациясининг Одоб-ахлоқ кодекси, 19.12.2012 йил. 1-модда.

билан боғлиқ чекловлар, эркин фикр билдириш, бошқа ташкилотларда иштирок этиш каби нормалар ҳам мавжуд.⁴

Латвия тажрибаси. Латвия давлатида судьяларнинг одоб-ахлоқига доир меъёрлар 1995 йил 20 апрелда Латвия Республикаси судьялар конференциясида қабул қилинган Судьялар одоб-ахлоқ кодекси билан тартибга солинади. Кодекс 5 бўлим (канон)дан иборат бўлиб, унинг ўзига хослиги, судьянинг одоб-ахлоқига оид халқаро стандартларда белгиланган принциплар алоҳида белгилаб қўйилмаган. Бироқ кодекснинг мазмуни умумэътироф этилган қоидалар асосида ишлаб чиқилганлигини ўзида ифода этади.

Кодекс судьянинг ўз лавозимини, суд ҳокимиятининг мустақиллигини ҳамда суднинг ҳаққонийлигини ҳурмат қилиши лозимлиги, судья томонидан касбий фаолиятини амалга оширишида ҳамда хизматдан ташқари вақтда ножуя хати-ҳаракатлардан ўзини тийиши ва қонунларни ҳурмат қилиши, ўз билимларини ошириб бориши; қарор қабул қилаётган вақтда алоҳида тоифадаги шахсларнинг таъсири остида бўлмаслиги, уларнинг танқидларидан қўрқмаслиги, суд процесси вақтида тартибни сақлашни талаб қилишга ҳақлилиги, ишни кўришда сабрли, вазмин, мулоҳазали бўлиши, шошмаслиги ва қатъиятли бўлиши, ўз вазифаларига нисбатан масъулиятли ва беғараз бўлиши, суд процессида ўзининг устун мавқеини суиистеъмол қилмаслиги, кўрилаётган ишдан унинг қариндошлари, оила аъзолари манфаатларига алоқадорлигини билган вақтда ўзига нисбатан раддия бериши шартлиги каби одоб-ахлоқнинг умумэътироф этилган стандартларини ўзида акс эттирган.

Шунингдек, Кодексни судьяларнинг хизматдан ташқари вақтдаги одоб-ахлоқи билан боғлиқ масалалар ва судьянинг сиёсий фаолиятдан тийилиши билан боғлиқ муносабатларни ҳам белгилайди.⁵

Қозоғистон тажрибаси. Қозоғистон Республикаси Судьялар этикаси тўғрисидаги кодекси 2016 йил 21 ноябрда судьяларнинг 7 съезди томонидан қабул қилинган. Мазкур кодекс кириш ва 15 моддадан иборатдир. Ушбу кодекс қабул қилиниши билан 2009 йил 18 ноябрда қабул қилинган эски таҳрирдаги одоб-ахлоқ кодекси ўз кучини йўқотган.

Мазкур кодекснинг амал қилиш доираси сифатида амалда судьялик лавозимида бўлган судьялар ҳамда судьяликдан нафақага чиққан судьяларга нисбатан тааллуқли эканлиги белгиланган.

⁴ Россия Федерациясининг Одоб-ахлоқ кодекси, 19.12.2012 йил. 17-23-моддалар.

⁵ Профессиональная этика юриста: Сб. документов / Сост. С.Г. Шеретов. – Алматы: НИЦ КОУ, 2008. – 284 с.

Кодекс судьянинг одоб-ахлоқига оид умумий талабларни, судьяларнинг мустақиллигини, уларнинг хизматдан ташқари вақтдаги хулқ-атворини, оммавий ахборот воситалари билан муносабатини, сиёсий фаолиятдаги чекловларни, оила аъзолари билан муносабатини ҳамда кодекс талабларига амал қилмаганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи қоидаларни белгилаб берган.

Ушбу кодексда ҳам АҚШ ва Латвия давлатлари каби судьянинг касбий фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ одоб-ахлоқ принциплари алоҳида норма сифатида белгиланмаган. Бироқ кодекс ўз моҳиятига кўра, судьянинг касбий фаолиятидаги қоидаларни ўзида мужассам этган.⁶

Арманистон тажрибаси. Арманистон Республикасида судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидалари Арманистон Республикасининг 2018 йил 7 февралдаги конституциявий қонуни билан қабул қилинган Судлар кодексига белгилаб қўйилган.

Кодекснинг 12-боби Судьянинг юриш-туриш қоидалари деб номланиб, судьянинг юриш-туриш қоидалари, юриш-туриш қоидаларининг барча судьялар ва судьяликка номзодлар учун мажбурийлиги, юриш-туриш қоидаларининг мақсади ва унга риоя этиш мажбурияти, судья лавозимидаги шахснинг юриш-туриши, хизмат фаолияти давомида судьянинг юриш-туриш қоидалари, судьянинг ўзига ўзи раддия бериши, судьянинг хизматдан ташқари фаолияти, судьянинг хизматдан ташқари фаолиятида давомида компенсация олиши, судьянинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишидаги чекловлар, судьянинг совға олиши билан боғлиқ чекловлар, судьянинг молиявий фаолияти тўғрисида декларация тақдим этиши билан боғлиқ нормаларни ўзида ифода этади.

Кодекснинг ўзига хослиги шундаки, унинг амал қилиш доираси судьялар билан бир қаторда миллий Ассамблея томонидан сайланган Олий суд Кенгаши аъзолари, судьялик лавозимига номзодлар, шу жумладан, номзодлар рўйхатига киритилган шахслар, шунингдек, суд ходимлари учун ҳам мажбурийдир. Шунингдек, кодексда манфаатлар тўқнашувига оид ҳамда судьянинг суд процессига мантия бўлишига оид нормалар ҳам мавжуд.⁷

Юқорида ўрганиб, таҳлил қилинган хорижий давлатлар тажрибасидан шундай тўхтамга келиш мумкинки, ушбу давлатларда мавжуд судьяларнинг одоб-ахлоқ қоидалари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган стандартларига асосланиб ишлаб чиқилган. Шунингдек, мазкур одоб-ахлоқ қоидаларида мавжуд

⁶ Қозоғистон Республикаси Судьялар одоб-ахлоқ кодекси. 2016 йил 21 ноябрь, <https://sud.gov.kz>

⁷ Арманистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги Кодекс. 07.02.2018й www.parliament.am сайти

нормаларнинг аксарияти мамлакатимиздаги Судьяларнинг одоб-ахлоқ кодексидаги нормалар билан ўхшаш хусусиятларга эга.

Жумладан, АҚШ, Россия, Латвия, Қозоғистон ва Арманистон давлатларининг барчасида судьяларнинг ўз касбий фаолиятларини амалга оширишдаги юриш-туриш қоидалари деярли фарқланмайди. Шунингдек, судьянинг хизматдан ташқари вақтдаги хулқ-атвор қоидалари ҳамда судьянинг мустақиллигини белгиловчи нормалар ҳам барча давлатларнинг одоб-ахлоқ қоидаларида белгилаб қўйилган.

Мухтасар қилиб айтганда, юқорида санаб ўтилган давлатларнинг судьялар одоб-ахлоқ қоидалари ўртасидаги ўзаро ўхшашликлар ва фарқларни уйғунлаштирган ҳолда миллий кодексимизга тадбиқ этиш бўйича муайян таклифлар ишлаб чиқилса, Ўзбекистонда Судьялар одоби кодексини яна бир қарра жаҳон андозаларига тўлиқ жавоб беришига эришилган бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Рахбарий адабиётлар

- 1.1 Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
- 1.2 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 13 июнь куни Тошкент шаҳрида суд органлари тизимида одил судловни таъминлаш борасидаги ишларнинг аҳволи, муаммолар ва истиқболдаги вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишида сўзлаган маърузаси. <https://uza.uz/uz/posts/onun-va-adolat-ustuvorligini-taminlash-barcha-ezgu-masadlar-13-06-2017>
- 1.3 Мирзиёев Ш.М. “Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш –барча эзгу мақсадимизга эришишнинг энг муҳим шarti” мавзусидаги йиғилишда сўзлаган нутқи // Халқ сўзи. - 2017. - 14 июнь. - №117 (6811).
- 1.4 Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатномаси.//2017 йил 22 декабрь.
- 1.5 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош ассамблеясининг кенгайтирилган таркибдаги

72-мажлисидаги нутқи 2018 йил
20 сентябрь.

- 1.6 Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасидан. Тошкент-2018 йил. <https://uza.uz/uz/сайти>.
- 1.7 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи. - 2018. - 23 декабрь. - №258 (6952).
- 1.8 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, "Халқ сўзи", 2020 йил 25 январь, <https://nrm.uz> сайти.
- 1.9 Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2020 йил 30 июнь куни одил судловни таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш борасидаги вазифалар муҳокамасига бағишланган видеоселектор йиғилишдаги маърузаси «Халқ сўзи» газетаси 2020 йил 30 июнь

II. Халқаро ҳужжатлар

- 2.1. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси. <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>
- 2.2. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган ва 1976 йил 23 мартдан кучга кирган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт. <https://lex.uz/docs/2638212>
- 2.3. БМТ томонидан 1985 йил 29 ноябрда қабул қилинган “Суд органлари мустақиллигининг асосий принциплари”//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. - 1997. - №9. 264-модда.
- 2.4. “Жиноят қурбонлари учун ва ҳокимиятни суистеъмол қилишга қарши одил судловнинг асосий тамойиллари тўғрисида”ги Декларация (БМТ 40/34 Резолюцияси, 29.11.1985 й.) <https://www.icj.org>
- 2.5. 1993 йил 25 июнда Венада бўлиб ўтган Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро конференцияда қабул қилинган Вена декларацияси ва хатти-ҳаракатлар дастури, 27-п. <https://www.icj.org>
- 2.6. “Судьялар мустақиллиги, самарадорлиги ва роли тўғрисида” Европа Кенгаши вазирликлар қўмитасининг Тавсиялари (13.10.1994 й.);
- 2.7. “Осиё минтақасида суд ҳокимияти мустақиллигининг тамойиллари” (Пекин, 19.08.1995 й.) <https://www.icj.org>

- 2.8. “Судьялар мавқеи тўғрисида” Европа хартияси (10.07.1998 й.)
<https://www.icj.org>
- 2.9. Халқаро судьялар уюшмаси марказий кенгашининг 1999 йил 17 ноябрда Тайпей (Тайвань)да ўтказилган умумий мажлисида қабул қилинган Умумжаҳон судьялар хартияси. <https://www.icj.org>
- 2.10. “Судьялар одоб-ахлоқига оид Бангалор тамойиллари” (Гаагадаги Тинчлик Саройи, 26.11. 2002й.) <https://www.icj.org>
- 2.11. Международные принципы, касающиеся независимости и подотчётности судей, адвокатов и прокуроров, Женева, 2007 г. «Декларация Сингви» ст. 119.
- 2.12. “Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Судьялик этикаси тўғрисида”ги Резолюция (23.06.2008 й) <https://www.icj.org>
- 2.13. “Судьялар Буюк Хартияси (Асосий тамойиллар)” <https://www.icj.org>

ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОЗКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Ибрагимова Зульфия Шамсиддин кизи

Магистр Экономического факультета Ташкентского Транспортного
Университета, г.Ташкент

E-mail: zulfiya_ibragimova99@mail.ru

Аннотация: Современная система логистических перевозок играет ключевую роль в глобальной экономике, обеспечивая движение товаров между странами, регионами и предприятиями. В условиях цифровизации, роста требований к устойчивости и увеличения объёмов грузопотоков логистическим компаниям приходится адаптироваться к новым условиям, внедряя инновационные решения. В данной статье рассматриваются основные тенденции в области логистических перевозок, их влияние на экономическую эффективность, а также ключевые факторы, способствующие устойчивому развитию транспортных цепей.

Ключевые слова: логистика, грузоперевозки, эффективность, автоматизация, цифровизация, устойчивость, транспортная система

Современные логистические перевозки представляют собой не просто процесс перемещения товаров, а комплексную систему взаимодействия между различными участниками цепи поставок. В условиях усиливающейся глобализации эффективность логистики становится критически важной для конкурентоспособности бизнеса. Для того чтобы своевременно доставить товар с минимальными издержками и максимальной надёжностью, компании активно используют новейшие цифровые технологии, автоматизацию и аналитику данных.

Одной из ключевых тенденций последних лет является широкое внедрение цифровых платформ и решений, основанных на анализе больших данных. Программное обеспечение, такое как системы управления перевозками (TMS) и интеграционные облачные сервисы, позволяет координировать движение грузов в реальном времени, прогнозировать задержки и оптимизировать маршруты. Такие инструменты особенно актуальны в международной логистике, где высокая степень неопределённости требует гибкости и быстрой реакции.

Устойчивость логистики выходит на первый план в связи с глобальными экологическими вызовами. Всё больше компаний обращают внимание на выбор экологичных видов транспорта, снижение выбросов CO₂ и рационализацию логистических операций. Развитие мультимодальных перевозок и переход на

электромобили в городских доставках демонстрируют стремление к более устойчивому будущему. Эти изменения не только поддерживаются инициативами международных организаций, но и становятся важной частью корпоративной социальной ответственности.

Неотъемлемым элементом повышения эффективности перевозок остаётся автоматизация. Роботизированные сортировочные центры, автоматические склады, беспилотные транспортные средства и дроны становятся частью современной логистической инфраструктуры. Их внедрение позволяет сократить время на обработку заказов, уменьшить количество ошибок и снизить издержки на персонал. Однако автоматизация требует значительных инвестиций и квалифицированного технического сопровождения, что становится препятствием для малого и среднего бизнеса.

Наряду с технологическими инновациями важную роль играет человеческий фактор. Качественная подготовка специалистов в области логистики, владение цифровыми инструментами и знание международных стандартов становятся необходимыми условиями успешного функционирования компании. В условиях постоянных изменений важным навыком становится способность адаптироваться к новым условиям и быстро осваивать технологии.

Таким образом, логистические перевозки переживают этап глубокой трансформации. На фоне роста требований со стороны клиентов, регуляторов и общества, компаниям необходимо инвестировать в устойчивость, автоматизацию и цифровую трансформацию. Это позволит не только повысить собственную эффективность, но и внести вклад в развитие современной, экологически ответственной логистической отрасли.

Список литературы:

1. Christopher, M. (2016) *Logistics & Supply Chain Management*, 5th edn. Harlow: Pearson Education.
2. Rushton, A., Croucher, P. and Baker, P. (2017) *The Handbook of Logistics and Distribution Management*, 6th edn. London: Kogan Page.
3. Accenture (2022) *The Future of Logistics: Enhancing Supply Chain Resilience with Technology*. Available at: <https://www.accenture.com/us-en/insights/consulting/future-logistics> (Accessed: 03 March 2024).
4. EY (2023) *Sustainable Logistics: Balancing Efficiency and Environmental Impact*. Available at: https://www.ey.com/en_gl/supply-chain/sustainable-logistics (Accessed: 05 March 2024).

ЖИНОЯТ ИШИ ЮРИТУВИДА АДОВОКАТ ИШТИРОКИНИ КУЧАЙТИРИШ

Ҳ.Султонов

Судьялар олий мактаб битингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада жиноят ишлари юритувида ҳимоячи иштирокини таъминлаш, бу борада суд-тергов амалиётида мавжуд муаммолар, қонунчиликда мавжуд ҳуқуқий бўшлиқлар, уларни такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари таҳлил қилинган. Шунингдек, исбот қилиш жараёнида ҳимоячи иштирокини кучайтириш, унинг ваколатлари, амалий муаммолар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: адвокат, ҳимоячи, исботлаш, далилларни тўплаш.

Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ далилларни тўплаш қонун билан тегишли ваколат берилган субъектлар, хусусан тергов, суд ва тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш ваколатига эга мансабдор шахслар томонидангина амалга оширилади, деган хулосага келиш мумкин. Адвокатнинг исбот қилиш босқичларидаги фаолиятида тортишув принципи унсурларининг жорий этилиши унинг исботлашдаги иштирокини фаоллаштиришнинг асосий масалаларидан бири ҳисобланади. Зеро, фақат жиноят ишини юритишда адвокатнинг фаол иштироки ҳамда исботлаш жараёнида томонлар иштирокининг тенг имкониятларини таъминлаш орқали жиноят процесси мақсадини амалга ошириш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига биноан ҳимоячининг исбот қилиш жараёнидаги иштироки икки хил хусусиятга эга: у бир вақтнинг ўзида ҳам ҳуқуқ, ҳам мажбурият деб қаралиши мумкин. Ушбу хулоса ЖПКнинг 53 ва 85-моддалари таҳлили натижасида келиб чиқади. Чунки, биринчидан, ЖПКнинг 86-моддаси ҳимоячини исбот қилишда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган иштирокчилар қаторига киритади. Иккинчидан, ЖПКнинг 53-моддаси биринчи қисми ҳимоячини далилларни тўплаш ва тақдим этиш ҳуқуқи билан таъминлайди.

Шуни таъкидлаш жоизки, ҳимоячининг далилларни тўплашдаги иштироки мунозарали масалалардан биридир. Чунки, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 87-моддаси 2-қисмида ҳимоячи ҳам жиноят иши бўйича далилларни тўплаш

ва тақдим этишга ҳақли эканлиги белгиланган. Б.А. Ражабов, Л.З. Турдиевлар мазкур масалага доир фикрларини билдириб, ЖПК 87-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган процессуал нормалар бир-бирига зид ҳисобланиши, чунки ҳимоячига тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш, тергов ва суд ҳаракатларини амалга ошириш ваколати берилмаганлигини асос сифатида келтирганлар¹. Муаллифларнинг бу фикри билан ҳам келишиб бўлмайди. Чунки, ЖПКнинг иштирокчилар ҳуқуқларини белгиловчи нормаларида умумий норма сифатида “далилларни тўплаш ва тақдим этиш” ҳуқуқи берилган ва мазкур ҳуқуқ жиноят иши бўйича иш юритишнинг қайси босқичида амалга оширилиши лозимлиги кўрсатилмаган.

Бундан ташқари, ЖПК 87-моддасининг 2-қисмида ҳимоячи томонидан тақдим этилган далиллар “жиноят иши материалларига қўшиб қўйилиши, шунингдек терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ўтказиш ва жиноят ишини судда кўриш жараёнида мажбурий баҳоланиши лозим” деб белгиланган. Яъни, ҳимоячи терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ўтказиш ва жиноят ишини судда кўриш жараёнларида далиллар тўплаши ва тақдим этиши мумкин.

К.Ишниязов таъкидлаганидек, гумон қилинувчининг ҳимоячига эга бўлиш ҳуқуқини тўла, холисона амалга оширишнинг энг самарали усулларида бири – қонунчиликда ҳимоячига янги ваколатлар берилишидир,² процессуалист олим фикрича, суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида “адвокатлик тергови”ни қонунчиликка киритиш лозим ва адвокатга гувоҳларни сўроқ қилиш каби қўшимча ваколатлар берилиши керак ҳамда у ишга терговга қадар текширув вақтидан, жиноят ҳақида ариза ва хабарлар келиб тушган вақтдан бошлаб иштирок этиши лозим. Жиноят ишини юритишнинг барча босқичларида гумон қилинувчи ҳуқуқларининг кафолатлаш учун у процесснинг дастлабки босқичлариданоқ, агар унинг ҳаракатланиш эркинлиги чекланган тақдирда ушланган вақтдан бошлаб ҳимоя ҳуқуқи билан таъминланиши лозим. Бу ҳуқуқнинг мавжудлиги гумон қилинувчининг ўзига нисбатан жинойий таъқибдан қонунда назарда тутилган барча воситалардан фойдаланган ҳолда ҳимояланиш имконини беради³.

¹ Б.А. Ражабов, Л.З. Турдиев. Собрание доказательств в уголовном процессе Республики Узбекистан. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Тошкент, 2020. – 63 б.

² Ишниязов К. Организационно-правовые основы участия защитника в стадии дознания и предварительного следствия. Дисс.. канн..юр. наук. Т.:2006. Б.155.

³ Jaan Ginter, Anneli Soo. The Right of the Suspect to Counsel in Pre-trial Criminal Proceedings, Its Content, and the Extent of Application. https://www.researchgate.net/publication/243972960_The_Right_of_the_Suspect_to_Counsel_in_Pre-trial_Criminal_Proceedings_Its_Content_and_the_Extent_of_Application

Юқоридаги мулоҳазаларга ҳуқуқшунослар томонидан қарши фикрлар ҳам билдирилган. Масалан, Б.Муродов ва А.Худойбердиев ҳимоячини «далилларни тўплаш» ҳуқуқи билан таъминлаш зарурлиги тўғрисидаги фикрни асосли деб ҳисобламайдилар. Улар хулосаларини: ҳимоячи ҳамиша ҳам холис бўла олмаслиги; ҳимоячига далиллар йиғиш ҳуқуқининг берилганлиги ҳимоячига эга бўлмаган процесснинг бошқа иштирокчилари (масалан, жабрланувчи) ҳуқуқлари чекланишига олиб келиши ва бошқа ҳолатлар билан асослашади.

Исбот қилиш жараёнида тортишув принципига амал қилиниши унда ҳимоячининг фаол иштирокини таъминлашга ҳамда жинойт иши юзасидан ҳақиқатни тезроқ аниқлашга имкон яратади.

Ҳимоячининг ЖПКнинг 87-моддаси иккинчи қисмига асосан амалга ошираётган фаолиятини далилларни тўплаш деб баҳолаб бўлмайди. Чунки, биринчидан, қонунчиликда далиллар тўплашнинг аниқловчи белгилари, олинган маълумотни янгидан кўриб чиқиш ва унга тегишли процессуал шаклни бериш назарда тутилмаган.

Иккинчидан, ҳимоячи энг самарали билиш воситаси, яъни тергов ҳаракатларини қўллаш имкониятидан маҳрум қилинган.

Учинчидан эса, ҳимоячи томонидан тўпланган ва тақдим қилинган маълумотлар мақбуллик хусусиятига эга бўла олмайди. Маълумки, мақбуллик мезонлари Жиноят-процессуал кодексининг 88, 90, 92 — 94-моддаларида белгиланган тартиб ва шароитлар асосида далилларни тўплашдир. Бунда манбанинг, ваколатли шахс томонидан фактик маълумотларни олиш ва мустаҳкамлаш усуллариининг қонунийлиги таъминланиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мурожаат вақти: 17.08.2022).
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (мурожаат вақти: 17.08.2022).
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (мурожаат вақти: 17.08.2022).
4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси (мурожаат вақти: 17.08.2022).
5. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги ЎРҚ-931-ХII-сонли қонуни (мурожаат вақти: 01.05.2022).

6. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида»ги қонунга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида ЎРҚ-167-И-сонли қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/121051> (мурожаат вақти: 17.08.2022).
7. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрдаги «Адвокатура тўғрисида»ги ЎРҚ-349-И-сонли қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/54503> (мурожаат вақти: 17.08.2022).
8. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрдаги «Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-198-сонли қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/1419978> (мурожаат вақти: 13.06.2022).
9. Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 2 июндаги «Суд экспертизаси тўғрисида»ги ЎРҚ-249-сонли қонуни (мурожаат вақти: 17.08.2022).
10. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 18 сентябрдаги «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-335-сон қонуни.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги ЎРҚ-344-сон қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/2107763> (мурожаат вақти: 17.08.2022).
12. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майда қабул қилинган «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги ЎРҚ-371-сонли қонун // URL: <https://lex.uz/docs/2387357> (мурожаат вақти: 20.06.2022).
13. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 4 апрелдаги «Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-470-сонли Қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/3609511> (мурожаат вақти: 20.09.2022). Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Судининг 2000 йил 5 июлдаги Қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги «Гумон қилинувчи ва айбланувчини химоя ҳуқуқи билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 17-

сонли қарори // URL: <https://lex.uz/docs/1453755> (мурожаат вақти: 01.08.2022).

15. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 2007 йил 14 ноябрдаги «Судга қадар иш юритиш босқичида қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасининг судлар томонидан қўлланилиши тўғрисида» 16-сон қарори // URL: <https://lex.uz/docs/1595235> (мурожаат вақти: 31.10.2022).

O`SMIR BOLALAR KO`YLAGINI TIKISH KETMA-KETLIGI BAJARISHDAGI TIKUV MASHINALARINI TAHLILI

**Tadqiqotchi: Qayumova Muqaddasxon Axmadali qizi,
t.f.d dots. Erkinov Zokirjon Erkinboy o`g`li**

Namangan davlat texnika universiteti

tel.:(99897) 571-0902, E-mail: ssacred78@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada, o`smir yoshli o`g`il bolalar ko`ylagini tikish uchun eng mos tikuv mashinasini tanlashda e'tiborga olish kerak bo'lgan omillar tahlil qilindi. Brother S-7100A-403, BROST BR-S5T, Juki DDL-8700, Jack A4E, Durkopp Adler 281-140342-03, Zoje ZJ9701R-D3, Maqi LS9800MX-D4-ND-J, Bruce BRD-RA4-Q, Pfaff 1181, Kraft KF-520E va boshqa mashinalar turli matolarni tikish, ish samaradorligi, quvvat va texnik hususiyatlar bo'yicha solishtirildi. O'smirlar uchun ko'ylak tikishda ishlatiladigan o'rta va yengil matolarni tikish imkoniyatlari, yuqori tezlikda ishlash, energiya samaradorligi va tikuv sifatining ahamiyati yoritildi. Maqolada har bir mashinaning afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatiladi, shuningdek, ommaviy ishlab chiqarish uchun eng yaxshi tanlovni aniqlashda yordam beradigan ko'rsatmalar taqdim etildi. O'smir yoshli bolalar ko'ylagini tikishda yuqori samaradorlikni ta'minlovchi mashinalar tanlashda samarali qarorlar qabul qilishda foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: O'smir yoshli o`g`il bolalar ko'ylagi, tikuv mashinalari, ommaviy ishlab chiqarish, ish samaradorligi, matolarni tikish, quvvat va samaradorlik, energiya samaradorligi, tikuv sifatini ta'minlash, yengil va o'rta qalinlikdagi matolar, sanoat tikuv mashinalari.

АНАЛИЗ ШВЕЙНЫХ МАШИН ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ ПОШИВА РУБАШКИ ДЛЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация: В данной статье проанализированы факторы, которые следует учитывать при выборе наиболее подходящей швейной машины для шитья рубашек мальчиков-подростков. Brother S-7100A-403, BROST BR-S5T, Juki DDL-8700, Jack A4E, Durkopp Adler 281-140342-03, Zoje ZJ9701R-D3, Maqi LS9800MX-

D4-ND-J, Брюс BRD-RA4-Q, Pfaff 1181, Kraft KF-520E и Другие машины для шитья различных тканей сравнивали работу по эффективности, мощности и техническим характеристикам. Освещены возможности шитья средних и легких тканей, используемых при пошиве рубашек для подростков, высокая скорость работы, энергоэффективность и важность качества шитья. В статье описываются преимущества и недостатки каждой машины и приводятся рекомендации, которые помогут определить лучший выбор для массового производства. Полезно принимать эффективные решения при выборе машин, обеспечивающих высокую производительность при пошиве детских рубашек подростков.

Ключевые слова: рубашка для мальчика-подростка, швейные машины, массовое производство, эффективность труда, пошив ткани, мощность и экономичность, энергоэффективность, средние и легкие ткани, контроль качества шитья, промышленные швейные машины.

ANALYSIS OF SEWING MACHINES IN THE SEWING PROCESS OF A TEENAGE BOY'S SHIRT

Abstract: This article analyzes the factors to consider when choosing the most suitable sewing machine for sewing teenage boys' shirts. Brother S-7100A-403, BROST BR-S5T, Juki DDL-8700, Jack A4E, Durkopp Adler 281-140342-03, Zoje ZJ9701R-D3, Maqi LS9800MX-D4-ND-J, Bruce BRD-RA4-Q, Pfaff 1181, Kraft KF-520E and other machines were compared in terms of sewing various fabrics, work efficiency, power and technical characteristics. The possibilities of sewing medium and light fabrics used for sewing teenage boys' shirts, the importance of high speed, energy efficiency and stitch quality were highlighted. The article shows the advantages and disadvantages of each machine, as well as provides guidelines to help you determine the best choice for mass production. It will be useful in making effective decisions when choosing machines that provide high efficiency when sewing teenage boys' shirts.

Keywords: Teenage boys' shirts, sewing machines, mass production, work efficiency, sewing fabrics, power and efficiency, energy efficiency, ensuring sewing quality, light and medium-weight fabrics, industrial sewing machines

Jahonda va O‘zbekistonning ichki bozorlarida tabiiy paxta tolali tayyor kiyim-kechak turlari kengayib bormoqda. Tabiiy tolali to‘qimachilik gazlamalarining

arzonligi, yengil va qulayligi, shuningdek gigroskopiklik xususiyatlari yuqori bo'lganligi uchun xalq extiyojini qondirib kelmoqda. Shu kunga qadar ko'ylakli gazlamalarning tarkibida paxta+lavsan, paxta+sintetika tolalari bo'lganligi sababli havoni yomon o'tkazishi, issiq ob-havo ta'sirida turli teri tannosil kasalliklarining yuzaga kelishiga olib kelgan.

Respublikamizda tikuvchilik sanoatini modernizatsiyalash, tikuv buyumlarini loyihalash va ishlab chiqarish texnologik darajasini ko'tarish, to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish, mahsulotlarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirish hamda yangi ish o'rinlari yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-maydagi PF- 71-son "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvardagi PF-6-son "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni [1,2].

O'smir yoshli o'g'il bolalar uchun ko'ylaklar turli uslublarda, materiallarda va dizaynlarda ishlab chiqariladi. Ular kundalik kiyim, maktab formasi yoki bayramona ko'rinish uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Turlari: Kundalik ko'ylaklar – Sport uslubida yoki klassik oddiy ko'ylaklar. Paxta, trikotaj yoki aralash materiallardan tayyorlanadi.

Maktab formasi – Odatda oq yoki ochiq rangdagi klassik yoqali ko'ylaklar bo'lib, shim yoki kostyum bilan moslashadi.

Bayram va tantanali ko'ylaklar – Dazmollangan yoqali ko'ylaklar, ko'pincha galstuk yoki papak bilan birga kiyiladi.

Dizayner va brendli ko'ylaklar – Moda tendensiyalariga mos ravishda ishlab chiqarilgan, matosi sifatli va zamonaviy kesimga ega bo'ladi.

O'smir yoshli o'g'il bolalar uchun ko'ylak tanlashda qulaylik, mato sifati va zamonaviy dizayn muhim hisoblanadi. Kundalik kiyim uchun futbolklar, polo ko'ylaklar va katakli ko'ylaklar mashhur. Rasmiy tadbirlar uchun klassik yoqali va tugmachali ko'ylaklar mos keladi. Sport va faol harakatlar uchun namlikni chiqaruvchi materialdan tayyorlangan sport ko'ylaklari afzal. Sovuq ob-havo uchun flanel va

kapushonli ko‘ylaklar tavsiya etiladi. O‘lcham va mato tanlashda o‘smirning qulayligi va harakat erkinligi e‘tiborga olinishi kerak [3,4,5].

Asbob-uskuna va tikish usullarini mehnat unumdorligini va buyum sifat darajasini hisobga olgan holda tanlanadi. Shu bilan birga tikuvchilik sanoatining texnika - texnologiyasini takomillashtirish asosiy yo‘nalishlarini, detallarni yelimlab ulash usulini maksimal qo‘llash, unumdorligi yuqori bo‘lgan asbob- uskunalarini qo‘llash, sermehnat qo‘l ishlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, yaxlit bichilgan detallar va kam operatsiyali texnologiyani hisobga olinadi.

Kiyim qismlari ip yordamida asosan xilma xil tikuv mashinalarida bir ipli yoki ikki ipli baxya qator yuritilib birlashtiriladi. Mashina choklari konstruksiyasi xamda vazifasiga ko‘ra 3 turga bo‘linadi.

- 1-birlashtiruvchi chok;
- 2-ziy chok;
- 3-bezak chok;

Kiyim sifati va uni tikish narxi ko‘p jihatdan tikish usuliga bog‘liq bo‘ladi. Shuning uchun kam vaqt sarflab, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishni ta‘minlaydigan va zamonaviy mashina va moslamalardan maksimal foydalanish imkonini beradigan tikish usullari tanlanadi va eskirgan mashinalar o‘rniga yangilari o‘rnatiladi [6;414-b,7,8].

Tikish usulini tanlashdan oldin birinchi navbatda ishlab chiqariladigan kiyim modeliga muvofik tikish usuli xamda xozirgi kunda keng qo‘llanilayotgan ilg‘or usullarni o‘rganib chiqiladi.

Tanlangan modelni texnologik tikish tartibini sinchkovlik bilan qilingan tahlil asosida modelga mehnat sarfini kamaytirish va buyumning sifatini yaxshilashmaqsadida asbob-uskuna hamda tikish usuli tanlanadi. Buyum tikish texnologik tartibini tuzishda qo‘llaniladigan asbob-uskuna va ularni kichik mexanizatsiya bilan ta‘minlanganligi, avtomat yoki yarimavtomat qurilmalarini ishlab chiqarishda ishlatilishi ko‘zda tutiladi.

Yangi kam operatsiyali texnologiyalar yaratish tikuvchilik buyumlariga ishlov berishni takomillashtirishdagi istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Buyumni tikishda qo‘llaniladigan chok turlari, asbob-uskunalar tavsifi, texnologik ishlov berish tartiblari quyidagi jadvallarda ko‘rsatilgan [9,10,11].

Buyum tikishda qo‘llaniladigan asbob-uskunalar

1 jadval

№	Ixtisoslik	Kelib chiqishi	Rasm	Asbob-uskuna va i/ch zavodi
1	Universal tikuv mashinasi	Xitoy		Juki DDL-8700
2	Yoqa uchini chiqaruvchi mashina	Turkiya		Özer makina 2010 OM-101
3	Tugma qadash	Xitoy		Jack JK-T1900JSK-D
4	Yoʻrmash mashinasi	Xitoy		Baoyu BML-6800D-5
5	Petla ochish mashinasi	Xitoy		Jack JK-T781G-Z
6	Dazmol	Turkiya		Silter ST/B200

Hozirgi kunda tikuvchilik sanoat soxasida zamonaviy texnika-texnologiyalar keng joriy etilgan. Biroq ushbu asbob-uskunalarni vazifasiga ko'ra ish jarayonida to'g'ri ishlashni dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Shuning uchun ko'plab tikuvchilik ishlab chiqarish sanoatida texnikalarni tez ishdan chiqish holatlari kuzatmoqda.

Zamonaviy tikuv mashinalarida o'smir yoshdagi o'g'il bolalar ko'ylagini tikish jarayoni taxlili [13,14,15].

2 jadval

No	Tikuv mashinalarining nomi va vazifasi	Ixtisosligi va ishlab chiqarilgan davlat	Mashina quvvati ayl/min	Tikuv mashinasid asarflangan vaqt (sekund)
1	Jack A4E (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarnitikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	5000	812
2	Jack JK A6F (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarnitikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4000	905
3	Jack A4 (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarnitikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4000	896
4	Brother S-7100A-403 (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarnitikishga mo'ljallangan)	Germaniya (Universal mashina)	5000	830
5	Jack JK-A7-D (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4000	1006
6	DOSO D5-4 (yengil vao'rtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4000	1023
7	JACK A2 (yengil vao'rtacha qalinlikdagikiyimlarni tikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4500	900

8	Juki DDL-8700 (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Yaponiya (Universal mashina)	5000	855
9	Mareew M2 (yengil hamda qalin kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	6000	738
10	BROST BR 200-D2 (yengil hamda qalinkiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	6000	715
11	BROST BR-S5T (barcha turdagi matolar uchun)	Xitoy (Universal mashina)	6500	684
12	BROST Y2 (barcha turdagi matolar uchun)	Xitoy (Universal mashina)	6000	739
13	Zoje ZJ9701R-D3/PF (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	5000	890
14	BRUCE BRC-RA4-Q (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	5000	900
15	PAFF 1181 (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Germaniya (Universal mashina)	5000	925
16	Juki DDL-8100E (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Yaponiya (Universal mashina)	4500	982
17	Global NF-3901 LHAUT (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Gollandiya (Universal mashina)	3500	1328
18	MAQI LS9800MX-D4-ND-J (yengil va oʻrtacha qalinlikdagi kiyimlarni tikishga moʻljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	5000	886

19	Kraft KF-520E (yengil va o'rtacha qalinlikdagikiyimlarni tikishga mo'ljallangan)	Xitoy (Universal mashina)	4000	1020
20	Durkopp Adler 281-140342-03 (yengil va o'rtacha qalinlikdagi kiyimlarnitikishga mo'ljallangan)	Germaniya (Universal mashina)	5000	1101

O'smir o'g'il bolalar ko'ylagini ommaviy ishlab chiqarishda yuqori samaradorlikka ega bo'lgan universal chok mashinalarini tahlil qilishda, ularning texnik xususiyatlari, avtomatlashtirish darajasi va energiya samaradorligi kabi omillarni hisobga olish muhimdir. Ommaviy ishlab chiqarish uchun tikuv mashinasini tanlashda eng yaxshi variantni aniqlashda turli omillarni, jumladan matolarni tikish imkoniyatlari, ishlash samaradorligi, quvvat, barqarorlik, texnik xizmat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini inobatga olish zarur. Quyida keltirilgan mashinalarning har biri o'zining kuchli tomonlariga ega, ammo siz so'ragan barcha hususiyatlarni o'zida jamlagan eng yaxshi tanlovni tavsiya qilaman.

1. Brother S-7100A-403

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** Yengil va o'rta qalinlikdagi matolarni tikish uchun mo'ljallangan. Ko'p qirrali va turli turlarda tikuvlarni bajarishga imkon beradi.
- **Ish samaradorligi:** Yuqori tezlik va tikuv sifatini ta'minlaydi.
- **Quvvat:** 550 Vt
- **Xususiyatlar:** Texnik xizmat va sozlash oson. Brother mashinalari tez-tez yangilanadi va ularning xizmat ko'rsatish tarmoqlari kengaygan.

2. BROST BR-S5T

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** O'rta va og'ir matolarni tikish uchun mos. Barqaror ishlashni ta'minlaydi.
- **Ish samaradorligi:** Yaxshi tezlikda ishlaydi, ammo Brother yoki Juki kabi mashinalar bilan solishtirganda samaradorlikda biroz orqada qolishi mumkin.
- **Quvvat:** 600 Vt
- **Xususiyatlar:** Qalin matolarni tikishda yuqori samaradorlikni ko'rsatadi, lekin texnik xizmat va almashtirish qismiga bo'lgan ehtiyojlar ko'proq bo'lishi mumkin.

3. Juki DDL-8700

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** Yengil va o'rta qalinlikdagi matolar uchun eng yaxshi variant. Oson sozlash imkoniyatiga ega.

- **Ish samaradorligi:** Juki DDL-8700 yuqori tezlikda ishlaydi (7000 RPM gacha), tikuvlarda yuqori sifat va tezlikni ta'minlaydi.
- **Quvvat:** 550 Vt
- **Xususiyatlar:** Juki DDL-8700 yuqori tezlikda ishlashni ta'minlaydi, bu uni ommaviy ishlab chiqarish uchun ideal tanlovga aylantiradi. Mashinaning xizmat ko'rsatish tarmog'i kengaygan, bu esa uzoq muddat ishlatish uchun qulaylik yaratadi.

4. Jack A4E

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** Engil va o'rta qalinlikdagi matolarni tikish uchun yaxshi mos.
- **Ish samaradorligi:** Yaxshi ish samaradorligini ta'minlaydi, energiya tejash va yuqori tezlikda ishlashni qo'llab-quvvatlaydi.
- **Quvvat:** 500 Vt
- **Xususiyatlar:** Jack A4E mashinasi yuqori samaradorlikni ta'minlaydi va past energiya sarfi bilan ishlaydi. Ishlab chiqarishda yanada samarali bo'lish uchun avtomatik sozlamalari mavjud.

5. Durkopp Adler 281-140342-03

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** Og'ir va qalin matolarni tikish uchun mo'ljallangan. Durkopp Adler 281 seriyasi yuqori sifatli va kuchli tikuvlar beradi.
- **Ish samaradorligi:** 4500 RPM tezlikka ega, yuqori sifatli tikuvlar bilan tezkor ishlab chiqarish uchun juda yaxshi.
- **Quvvat:** 750 Vt
- **Xususiyatlar:** Ushbu mashina og'ir va qalin matolarni tikishda juda yaxshi ishlaydi. Shuningdek, yuqori samaradorlikni va barqarorlikni ta'minlaydi, ammo texnik xizmat uchun yuqori talablar bo'lishi mumkin.

6. Zoje ZJ9701R-D3

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** O'rta va yengil matolar uchun mo'ljallangan.
- **Ish samaradorligi:** Samaradorlik yuqori, lekin qalin matolarni tikishda unchalik samarali emas.
- **Quvvat:** 500 Vt
- **Xususiyatlar:** Mashina yuqori sifatli tikuvlarni ta'minlaydi va energiya sarfi past. Bu mashina ko'p turdagi matolarni tikish uchun ideal, lekin juda qalin matolar uchun kamroq mos bo'lishi mumkin.

7. Maqi LS9800MX-D4-ND-J

- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** O'rta va yengil matolarni tikish uchun yaxshi mos.
 - **Ish samaradorligi:** Yaxshi samaradorlik va tezlik.
 - **Quvvat:** 550 Vt
 - **Xususiyatlar:** Yaxshi tikuv sifatini ta'minlaydi, shuningdek avtomatik sozlash va yuqori tezlikda ishlash imkoniyatlariga ega.
- 8. Bruce BRD-RA4-Q**
- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** Qalin matolarni tikishda samarali, ayniqsa ko'proq og'ir matolarni tikishda yuqori samaradorlikni ko'rsatadi.
 - **Ish samaradorligi:** Tezkor va yuqori sifatli tikuvlar beradi, lekin boshqa mashinalar bilan taqqoslaganda biroz yuqori quvvatga ega.
 - **Quvvat:** 800 Vt
 - **Xususiyatlar:** Bruce BRD-RA4-Q ko'proq og'ir matolarni tikish uchun mos keladi, bu esa uni og'ir sanoat ishlarida foydali qiladi.
- 9. Pfaff 1181**
- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** O'rta va qalin matolarni tikish uchun juda yaxshi.
 - **Ish samaradorligi:** Yaxshi tezlik va yuqori sifatli tikuvlar ta'minlaydi.
 - **Quvvat:** 600 Vt
 - **Xususiyatlar:** Uzoq muddat ishlashga mo'ljallangan va texnik xizmat ko'rsatishning yuqori darajasi bilan ajralib turadi.
- 10. Kraft KF-520E**
- **Turli matolarni tikish imkoniyatlari:** O'rta va yengil matolarni tikish uchun mo'ljallangan.
 - **Ish samaradorligi:** Yaxshi ish samaradorligini ta'minlaydi.
 - **Quvvat:** 500 Vt
 - **Xususiyatlar:** Mashina yuqori tezlikda ishlaydi va yaxshi tikuv sifatini ta'minlaydi, lekin o'rta qalinlikdagi matolar uchun samaraliroq [8,11].

Xulosa. Agar sizning talablaringizga mos keladigan mashina **ommaviy ishlab chiqarish** uchun ko'p qirrali va yuqori samaradorlikni ta'minlaydigan bo'lsa, quyidagilarni tavsiya etiladi:

1. **Juki DDL-8700:** Yengil va o'rta matolarni tikish uchun juda yaxshi. Ommaviy ishlab chiqarish uchun yuqori tezlikda ishlaydi va xizmat ko'rsatish tarmog'iga ega.

2. **Durkopp Adler 281-140342-03:** Agar siz og‘ir va qalin matolarni tikishga yo‘naltirilgan bo‘lsangiz, bu mashina eng yaxshi tanlovdir. U yuqori tezlikda ishlashni ta‘minlaydi va sanoat ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan.

3. **Brother S-7100A-403:** Yengil va o‘rta matolarni tikish uchun eng yaxshi tanlov. Ish samaradorligi yuqori va barqaror ishlaydi.

Agar siz keng turdagi matolarni tikmoqchi bo‘lsangiz, **Juki DDL-8700** eng yaxshi variant hisoblanadi. Agar ko‘proq qalin matolarni tikish zarur bo‘lsa, **Durkopp Adler 281** eng yaxshi tanlov bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 1 майдаги ПФ-71-сон «Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 16 январдаги «Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4186 сонли Қарори.
3. N.N.Nabidjanova, M.B.Nasirova, M.A.Qayumova “A Study on the Manufacture of Clothing for Men with Normal Distinctive Bent Shoulders” International Conference PTLICISIWS-2022 Scopus & Web of Science indexed
4. N.N.Nabidjanova, M.A.Qayumova “A Marketing Research Survey and Its Analysis to Study the Demand for Teenage Boys’ Shirts” In volume 19,of Eurasian Scientific Herald (ESH) April 2023
5. M Inoyatova, B Mirzabayev, B.Aliyev, I.Mukhtorova, Sh.Karimova “ Effect of the cleaning machines on the level of cleaning ” AIP Conference 2023.
6. Samarxodjaev X.X. “Tikuvchilik korxonalarining uskunalari” O‘quv qo‘llanma O‘zbekiston 2001 yil.
7. Qayumova M.A “ Tabiiy paxta tolali gazlamalarni tahlili asosida o‘smiryoshli bolalar zamonaviy ko‘ylagini tikish texnologiyasini takomillashtirish ”magistr darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Namangan 2023-yil
8. <https://forbeauty.ru/moda-dlya-podrostkov-malchikov>
9. <https://www.globalinfa.ru/modnye-muzhskie-rubashki-2023-goda>
10. X.H.Komilova, N.K.Hamroeva. “Tikuv buyumlarini konstruksiyalash”.
11. Toshkent. “CHo‘lpon” 2011 y.

12. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Marketing>
13. N.N. Nabidjanova, M.A. Qayumova “A Marketing Research Survey and Its Analysis to Study the Demand for Teenage Boys` Shirts” In volume 19, of Eurasian Scientific Herald (ESH) April 2023
14. ГОСТ 120088-77 Материалы текстильные и изделия из них. Метод определения воздухопроницаемости
15. ГОСТ 29298-05 Ткани хлопчатобумажные и смешанные бытовые. Общие технические условия. Москва-2006 г.
16. ГОСТ 3813-72 Материалы текстильные. Ткани и штучные изделия. Методы определения разрывных характеристик при растяжении

YURTIMIZDA NOFILOLOGIK YO'NALISH TALABALARIGA INGLIZ TILINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH AHAMIYATI

Xolbo`tayeva Moxinur Temurboy qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini raqamli texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini yurtimiz ta'limida qanday muhim ahamiyatga egaligi va bu orqali nimalarga erishishimiz mumkinligi haqida bilib olishingiz mumkin.

Kalit so`zlar: O`zbekiston ta'limi, nofilologik, talabalar, ingliz tili, metodika, texnologiya, metodlar.

Annotation. In this article, you can learn about the importance of the methodology of teaching English to students of non-philological disciplines based on digital technologies in the education of our country and what we can achieve through it.

Keywords: Uzbek education, non-philological, students, English language, methodology, technology, methods.

Аннотация. В этой статье вы можете узнать о значении методики преподавания английского языка студентам нефилологических специальностей на основе цифровых технологий в образовании нашей страны и чего мы можем достичь с ее помощью.

Ключевые слова: узбекское образование, нефилологические, студенты, английский язык, методика, технология, методы.

Nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini raqamli texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi O'zbekiston ta'limida quyidagi muhim ahamiyatga ega:

1. Zamonaviy ta'lim standartlariga moslashish:

- Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarga kirib bormoqda. Ta'lim tizimining zamonaviy talablarga javob berishi uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim.

- Raqamli texnologiyalar asosida ingliz tilini o'qitish metodikasi O'zbekiston ta'limini xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi.[1]

2. Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash:

- Global raqobat sharoitida, kelajakda ish beruvchilar ingliz tilini biladigan va raqamli texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirgan kadrlarni qidirmoqda.[2]

- Raqamli texnologiyalar asosida ingliz tilini o'rgatish talabalarga shu ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi va ularning raqobatbardoshligini oshiradi.

3. Ta'lim sifatini oshirish:

- Raqamli texnologiyalar o'qitish jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi. Talabalarning darsga bo'lgan qiziqishi ortadi va bilim olish samaradorligi oshadi.

- Moslashuvchan o'qitish platformalari har bir talabaning individual ehtiyojlarini hisobga oladi va o'qitishni shaxsiy darajada olib borish imkoniyatini yaratadi.[3]

4. Ta'limning qulayligi va imkoniyatini oshirish:

- Raqamli resurslar (onlayn darslar, mobil ilovalar, elektron darsliklar) talabalarga istalgan vaqtda, istalgan joyda o'qish imkoniyatini beradi.

- Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi talabalar uchun muhim ahamiyatga ega.

5. O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish:

- Raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilardan ham yangi ko'nikmalarni talab etadi. O'qituvchilar raqamli resurslardan foydalanishni, onlayn darslar o'tishni va raqamli baholash vositalaridan foydalanishni o'rganadilar.

- Bu o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga va ularning o'qitish uslublarini takomillashtirishga yordam beradi.

Bunga erishish orqali quyidagilarga erishishimiz mumkin:

- Ingliz tilini mukammal biladigan mutaxassislar sonining ortishi: Turli sohalarda ingliz tilini biladigan yuqori malakali mutaxassislar ko'payadi.[4]

- O'zbekistonning xalqaro maydonda nufuzining oshishi: Mamlakatimiz xalqaro loyihalarda faol ishtirok etishi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi osonlashadi.

- Iqtisodiyotning rivojlanishi: Raqobatbardosh mutaxassislar ish bilan ta'minlanadi va bu iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

- Ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishi: Ingliz tilini bilish talabalarga xalqaro ilmiy resurslardan foydalanish imkoniyatini beradi va mamlakatimizda ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishiga yordam beradi.

- Madaniy almashinuvning kuchayishi: Ingliz tilini bilish talabalarga xorijiy madaniyat bilan tanishish va xalqaro do'stlik aloqalarini o'rnatish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda, nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini raqamli texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi O'zbekiston ta'limi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu metodika orqali biz zamonaviy talablarga javob beradigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashimiz, ta'lim sifatini oshirishimiz va mamlakatimizning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishimiz mumkin. Buning uchun, davlat, ta'lim muassasalari va o'qituvchilar birgalikda harakat qilishlari va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish uchun zarur sharoitlarni yaratishlari lozim.

Keling, tushunarliroq bo'lishi uchun nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini raqamli texnologiyalar asosida o'qitish metodikasining O'zbekiston ta'limidagi ahamiyatini aniq misollar bilan kengroq tushuntiraylik:

1. Qishloq xo'jaligi talabalarini misolida:

- Muammo: Qishloq xo'jaligi sohasida zamonaviy texnologiyalar, innovatsion urug'lar va dehqonchilik usullarini o'rganish uchun ingliz tilini bilish zarur. Ko'p hollarda qishloq joylarda ingliz tili o'qitilishi yetarli emasligi sababli talabalar qiynalishadi.

- Yechim:

- Raqamli texnologiyalar: Qishloq xo'jaligi bo'yicha ingliz tilidagi video darslar (YouTube, Coursera), onlayn lug'atlar, ilmiy maqolalar bazalari (Google Scholar) va mobil ilovalardan foydalanish.

- Amaliyot: Talabalar "agro-texnologiyalar" kursini ingliz tilida o'rganishadi. Onlayn simulyatorlar orqali turli xil ekinlarni yetishtirish jarayonini boshqarishni mashq qilishadi. Xalqaro qishloq xo'jaligi forumlaridagi ma'ruzalarni onlayn kuzatish va muhokama qilishadi.

- Natija: Talabalar zamonaviy agrotexnologiyalarni o'rganish uchun ingliz tilidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ular hosildorlikni oshirish, suvni tejash va

zararkunandalarga qarshi kurashish bo'yicha yangi usullarni o'rganishadi. Qishloq xo'jaligi sohasida innovatsiyalarni joriy etishda faol ishtirok etishadi.

2. Muhandislik talabalari misolida:

- **Muammo:** Muhandislik sohasidagi texnik hujjatlar, dasturiy ta'minot va uskunalarni ko'pincha ingliz tilida bo'ladi. Talabalar bu materiallarni tushunishda va ulardan foydalanishda qiynalishadi.

- **Yechim:**

- **Raqamli texnologiyalar:** Muhandislik sohasiga oid elektron darsliklar, onlayn kurslar (edX, Coursera), interaktiv simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalardan foydalanish.

- **Amaliyot:** Talabalar CAD/CAM dasturlari bo'yicha ingliz tilidagi video darslarni ko'rishadi va onlayn mashqlarni bajarishadi. Xalqaro muhandislik konferensiyalarining vebinarlarida ishtirok etishadi. Loyihalarni ingliz tilida taqdim etishadi.

- **Natija:** Talabalar zamonaviy muhandislik dasturlarini o'rganish va texnik hujjatlarni tushunish uchun ingliz tilidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ular muhandislik sohasida innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda faol ishtirok etishadi. Xalqaro miqyosda hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

3. Tibbiyot talabalari misolida:

- **Muammo:** Tibbiy adabiyotlar, yangi davolash usullari va texnologiyalari ko'pincha ingliz tilida bo'ladi. Talabalar yangi bilim olishda va xalqaro tajribani o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

- **Yechim:**

- **Raqamli texnologiyalar:** Tibbiyot bo'yicha elektron darsliklar, onlayn atlaslar, interaktiv simulyatsiyalar, virtual bemorlar va tibbiy konferensiyalarning vebinarlaridan foydalanish.

- **Amaliyot:** Talabalar tibbiy terminologiyani onlayn lug'atlardan qidirishadi va virtual bemorlar bilan ingliz tilida suhbatlashishni mashq qilishadi. Xalqaro tibbiy konferensiyalarning vebinarlarida ishtirok etishadi. Ilmiy maqolalarni ingliz tilida o'qib, tahlil qilishadi.

- Natija: Talabalar tibbiyot sohasida yangi bilim olish va xalqaro tajribani o'rganish uchun ingliz tilidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ular zamonaviy davolash usullarini qo'llash va bemorlarga sifatli tibbiy yordam ko'rsatishda faol ishtirok etishadi. Xalqaro tibbiy hamjamiyat bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

4. Iqtisodiyot talabalari misolida:

- Muammo: Iqtisodiyot sohasidagi ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va biznes adabiyotlarining asosiy qismi ingliz tilida nashr etiladi. Talabalar xalqaro iqtisodiy tendentsiyalarni tushunish va ilg'or tajribani o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

- Yechim:

- Raqamli texnologiyalar: Iqtisodiyotga oid onlayn darslar, elektron kitoblar, ilmiy maqolalar bazalari (JSTOR, Scopus) va moliyaviy yangiliklar saytlaridan (Bloomberg, Reuters) foydalanish.

- Amaliyot: Talabalar ingliz tilidagi iqtisodiy modellar va simulyatsiyalarni o'rganishadi. Xalqaro moliyaviy bozorlarni onlayn kuzatishadi. Ingliz tilida biznes-rejalarni ishlab chiqishadi va taqdim etishadi.

- Natija: Talabalar xalqaro iqtisodiy tendentsiyalarni tushunish va ilg'or tajribani o'rganish uchun ingliz tilidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ular O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarda faol ishtirok etishadi. Xalqaro biznes aloqalarni o'rnatish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Ushbu misollar raqamli texnologiyalar asosida ingliz tilini o'qitishning nofilologik yo'nalish talabalari uchun qanchalik muhim ekanligini aniq ko'rsatib turibdi. Bu nafaqat ularning til ko'nikmalarini oshiradi, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Himmataliev, D., & Fayzullaeva, M. (2023). Organization and development of the educational process of educational centers in cluster conditions on the base of digital technologies as a pedagogical problem. *Science and innovation*, 2(B1), 261-264.

2. Khimmataliev, D., Faizullaeva, M., & Omonova, N. (2023). Technology of teaching students to critical thinking based on individual approach. *Science and innovation*, 2(B8), 94-96.

3. Fayzullaeva, M., & Kholbutaeva, M. (2022). Use of international experience in increasing the efficiency of education quality. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 2(10), 63-68.
4. Kizi, F. M. A. Defects And Errors In Language Learning. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 1-4.

THE IMPORTANCE OF FAIRY TALE PROBLEMS IN PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS LESSONS

Khudaikulova Saida Zakirovna

Teacher of Termez State Pedagogical Institute

Phone: +99890-246-47-47

E-mail: hudaykulova.sz@gmail.com

Nematova Munisa

1st-year student of

Termez State Pedagogical Institute

Abstract: The integration of fairy tale problems into primary school mathematics teaching provides a creative and engaging approach to developing students' problem-solving abilities, imagination, and mathematical thinking. This article explores the pedagogical significance of using fairy tale contexts in math instruction, highlighting how they enhance motivation, understanding, and long-term retention of mathematical concepts among young learners.

Keywords: fairy tale problems, primary mathematics, creative thinking, contextual learning, problem-solving, child development.

In the modern educational landscape, the need for innovative teaching methods in primary education is growing steadily. Mathematics, often perceived as a rigid and abstract subject, can present significant challenges for young learners. However, incorporating storytelling elements—specifically fairy tale problems—into mathematics lessons has proven to be an effective pedagogical strategy to capture students' attention and foster deeper understanding.

Fairy tales are universally familiar, imaginative, and emotionally resonant. When mathematics problems are embedded within these familiar stories, students are more likely to engage with the material actively. This article examines the educational value and methodology of using fairy tale problems in primary school mathematics lessons.

The Concept of Fairy Tale Problems

Fairy tale problems are mathematical tasks embedded in a narrative structure inspired by folk tales or fictional stories. These problems typically feature characters, settings, and plotlines familiar to children, such as kings, dragons, talking animals, magical objects, and enchanted forests. The mathematical element is seamlessly woven into the storyline, turning abstract operations into meaningful, relatable situations.

Example:

"The king invited 3 knights every day to his castle. How many knights visited the castle in 5 days?"

This transforms a simple multiplication problem into an engaging narrative.

Pedagogical Value of Fairy Tale Problems

1. Increased Engagement and Motivation

Young learners are naturally drawn to stories. When mathematics tasks are embedded in a story format, students are more willing to participate. The emotional connection with the story makes them more curious and enthusiastic about solving the problems.

2. Improved Conceptual Understanding

Story contexts make abstract math concepts more tangible. Children understand better when numbers and operations are tied to familiar situations. For instance, addition becomes more meaningful when it involves sharing magical apples among forest animals.

3. Development of Imagination and Creativity

Fairy tale problems stimulate imagination. They encourage children to visualize, hypothesize, and explore alternative solutions creatively, thus strengthening not only their mathematical skills but also their overall cognitive development.

4. Holistic Child Development

Combining mathematics with storytelling supports language development, emotional intelligence, and social understanding. Students not only learn to solve problems but also practice listening, comprehension, and expression.

5. Contextual Learning

Context-based learning helps students relate mathematical operations to real-life scenarios. Fairy tale problems serve as age-appropriate simulations of problem-solving situations they may face in daily life.

Methodological Approaches to Using Fairy Tale Problems

To effectively implement fairy tale problems in the classroom, teachers should consider the following strategies:

1. Creating Original Fairy Tale Problems

Teachers can write their own fairy tale math problems, tailored to current curriculum topics. This allows flexibility to align stories with specific learning objectives.

2. Adapting Existing Tales

Classic tales like *Little Red Riding Hood*, *Goldilocks*, or *The Three Little Pigs* can be adapted to include math-related challenges. For example: "If each pig built a house with 4 windows, how many windows did they build in total?"

3. Incorporating Visual Aids

Illustrations, puppets, or story maps can enhance understanding and make the learning process more vivid. Visual storytelling combined with manipulatives helps reinforce math concepts.

4. Using Group Work and Role Play

Encouraging students to act out the story or solve problems in groups fosters collaboration and verbal reasoning. Role play helps internalize the problem context and deepens comprehension.

5. Reflection and Discussion

After solving fairy tale problems, discussing the solution path and alternative methods helps build metacognitive skills. Students reflect on what strategies worked and why.

Sample Fairy Tale Problems for Primary Mathematics

1. Counting and Addition (Grade 1):

The queen has 3 red roses and 4 white roses. How many roses does she have in total?

2. Subtraction (Grade 2):

The dragon had 10 golden coins but gave 3 to the knight. How many coins does the dragon have left?

3. Multiplication (Grade 3):

Each of the 5 dwarves cooked 3 pancakes. How many pancakes did they cook altogether?

4. Division (Grade 4):

A wizard has 20 potions and wants to give them equally to 5 students. How many potions does each student receive?

5. Measurement and Geometry (Grades 3-4):

The fairy wants to build a square garden with a side of 4 meters. What is the perimeter of the garden?

Teacher's Role in Implementing Fairy Tale Problems

Teachers play a pivotal role in selecting appropriate stories, aligning them with curriculum standards, and facilitating a learning environment that values creativity and logical thinking. An effective teacher should:

- Assess students' interests and adapt stories accordingly.
- Encourage inquiry by asking open-ended questions.
- Create a safe space for imaginative exploration and peer collaboration.
- Balance storytelling with mathematical rigor to maintain educational value.

The use of fairy tale problems in primary school mathematics represents a powerful instructional strategy that nurtures both cognitive and emotional development in young learners. By making mathematics fun, relatable, and imaginative, fairy tale problems help students build a strong foundation in mathematical thinking and problem-solving. This approach not only enhances academic outcomes but also fosters a lifelong love for learning.

Integrating storytelling into mathematics transforms the learning experience from routine to remarkable, helping children not just to learn math, but to live it.

References

1. Xudaykulova, S. Z. (2024). TEXNIK IJODKORLIK TUSHUNCHASINING TA'RIFLANISHI, SHAKLLANISH DAVRLARI. *Inter education & global study*, (4 (1)), 110-116.
2. ХУДАЙКУЛОВА, С. З. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИНИИ УРОВНЯ БОЛЬШОГО ПОЛИНОМА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНОЙ АЛГЕБРЫ. *World of Scientific news in Science*, 1(1), 139-145. Abdullayeva D. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini shakllantirish asoslari", TDPU, 2020.
3. Ne'matova, D. (2025). DEVELOPING STUDENTS' CONSCIOUS READING SKILLS BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCES (USING THE EXAMPLE OF EGRA STUDIES). *Современные подходы и новые исследования в современной науке*, 4(4), 69-73.
4. Ne'matova, D., & Yo'ldashova, H. (2024). STRATEGIES FOR DEVELOPING MATHEMATICAL LITERACY IN PRIMARY GRADES BASED ON INTERNATIONAL STANDARDS. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(12), 314-319. Jalilova N. "Matematika o'qitish metodikasi", Toshkent, 2018.
5. Bruner, J. S. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Van de Walle, J. A., Karp, K. S., & Bay-Williams, J. M. (2013). *Elementary and Middle School Mathematics: Teaching Developmentally* (8th ed.). Pearson Education.

7. Clements, D. H., & Sarama, J. (2009). *Learning and Teaching Early Math: The Learning Trajectories Approach*. Routledge.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Nikolajeva, M. (2014). *Reading for Learning: Cognitive Approaches to Children's Literature*. John Benjamins Publishing.
10. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.

SHEVALARDA SAQLANIB QOLGAN QADIMGI TIL UNSURLARINING LINGVISTIK TAHLILI

Tashimova Diyora

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Tillar fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi, 1-bosqich talabasi*

Gmail: diyoratashimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek shevalarida uchraydigan qadimgi til unsurlari lingvistik jihatdan o'rganiladi. Shevalar til tarixining jonli manbai sifatida qadimgi grammatik shakllar, leksik birliklar, fonetik o'zgarishlarning saqlanib qolishida muhim rol o'ynaydi. Qadimgi turkiy tilning ayrim unsurlarining bugungi shevalarda mavjudligi, ularning shakl va ma'no jihatdan hozirgi adabiy tilga nisbatan farqlari, tarixiy til qatlamlarining tildagi izlari misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada til taraqqiyoti jarayonida shevalarning saqlab qolgan arxaik unsurlari va ularning madaniy merosdagi ahamiyati keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: shevalar, qadimgi til unsurlari, archaizmlar, tarixiy lingvistika, leksika, fonetika, morfologiya, til taraqqiyoti, til madaniyati.

Аннотация: В данной статье проводится лингвистический анализ древних языковых элементов, сохранившихся в узбекских диалектах. Диалекты выступают как живой источник истории языка, в котором сохранились архаические грамматические формы, лексические единицы и фонетические особенности. На основе конкретных примеров рассматриваются элементы древнетюркского языка, их формы, значения и различия по сравнению с современным литературным языком. Также в статье освещается значение этих архаичных элементов в культурном наследии народа и их роль в эволюции узбекского языка.

Ключевые слова: шведские, древние языковые элементы, Arks, историческая лингвистика, среда обитания, фонетика, морфология, развитие языка, культура.

Abstract: This article presents a linguistic analysis of ancient language elements preserved in Uzbek dialects. Dialects serve as living sources of language history, maintaining archaic grammatical forms, lexical items, and phonetic features. The study examines specific examples of old Turkic elements still present in dialects, exploring their forms, meanings, and distinctions compared to the modern literary language.

Furthermore, the paper highlights the importance of these archaic elements in the cultural heritage and their role in the evolution of the Uzbek language.

Keywords: Swedish, ancient language elements, arks, historical linguistics, habitats, phonetics, morphology, language development, culture.

Kirish. Har bir xalqning tili uning tarixiy taraqqiyoti, madaniyati va tafakkur dunyosining mahsulidir. O‘zbek tili ham o‘zining boy tarixi, ko‘p qatlamli lug‘at boyligi va turli hududlarda shakllangan shevalari bilan ajralib turadi. Shevalar o‘zbek tilining rang-barangligi va tarixiy bosqichlarini saqlab qolgan til qatlamlaridan biridir. Xususan, ba’zi shevalarda qadimgi turkiy tilga oid unsurlar, so‘z shakllari, fonetik o‘zgarishlar, morfologik birliklar uchrashi til tarixining jonli guvohi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada aynan ana shunday qadimgi unsurlarni aniqlash, tahlil qilish va ularning lingvistik qimmatini yoritish maqsad qilib olinadi. Shuningdek, maqolada dialektologik tadqiqotlar metodologiyasi, hududiy farqlanishlar va qadimiylik belgilarining saqlanish darajasi ham ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism: O‘zbek tilining shevalari tildagi qadimiylikni aks ettiruvchi omil sifatida ko‘riladi. Jumladan, quyidagi lingvistik yo‘nalishlarda qadimgi unsurlar kuzatiladi:

1. Fonetik o‘zgarishlar. Ba’zi shevalarda qadimgi tovushlar saqlanib qolgan. Masalan, adabiy tilimizda "yil" so‘zi ba’zi qashqadaryo, surxondaryo shevalarida "jil" shaklida aytiladi. Bu esa qadimgi turkiy "jil" shaklining saqlanib qolganligidan dalolat beradi. Shuningdek, "o‘g‘il" so‘zi "u‘gul", "bilmayman" — "bilmäymän" shaklida ishlatilishi qadimgi fonetik shakllarning bugungi nutqda davom etayotganligini ko‘rsatadi. Ba’zi hududlarda “qiz” so‘zi qadimgi talaffuz shakli “kiz” ko‘rinishida ishlatiladi. Bu holatlar so‘zlar fonetik qobig‘ining o‘zgarish tarixini o‘rganishga xizmat qiladi.

2. Leksik birliklar. Qadimgi so‘zlarning ba’zilari adabiy tildan chiqib ketgan bo‘lsa-da, ayrim shevalarda hanz faol ishlatiladi. Masalan:

"yaxta" — yaxshi (Farg‘ona shevasi)

"kög" — osmon (qadimgi turkiy “kök” so‘zining shevadagi shakli)

"bichmäk" — tikmoq (qadimgi turkiy)

"ichmek" — ichmoq (ba’zi Qoraqalpog‘iston hududlarida)

"öz" — o‘z (turkiy ildizli so‘z) Bu so‘zlar qadimgi turkiy til qatlamlariga mansub bo‘lib, ularning shevalarda yashab kelayotgani til tarixini o‘rganishda katta material beradi. Bundan tashqari, leksik qatlamda qadimgi e’tiqodlar, ijtimoiy munosabatlar va urf-odatlar haqida ham ma’lumot olish mumkin.

3. Morfologik shakllar. Qadimgi fe'l qo'shimchalari va shakllari ba'zan shevalarda saqlanib qolgan. Misol uchun:

“bordi” o‘rniga “bardi” (qadimgi turkiy “bar-” fe’lidan)

“kelmasin” o‘rniga “kelmesin” — shevada qadimgi inkor shakli

-g‘in/-kin kabi kichraytiruvchi qo‘shimchalar qadimda keng ishlatilgan, hozir esa faqat ayrim shevalarda uchraydi: "bolaginam", "oykinam". Bu morfologik birliklarning tilda saqlanishi, ularning tarixiy qimmatini ochib beradi va o‘zbek tilining rivojlanish bosqichlari haqida dalillar beradi.

4. Sintaktik tuzilmalar. *Qadimgi* gap qurilishlari, masalan, kesimni oxirda emas, boshida yoki o‘rtada qo‘llash hollari, ayniqsa, tog‘li hududlar shevalarida uchraydi:

"Boradi u bozorga har kuni"

"Ko‘rmadim men uni anchadan beri" Bunday tuzilmalar qadimgi turkiy tilning sintaktik xususiyatlarini eslatadi. Shuningdek, ko‘plik shakllarida "-lar" o‘rniga "-ler", "-lär" qo‘shimchalari ishlatilishi ham sintaktik va fonetik birliklarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

5. Qiyosiy tahlil. Turkiy tillar qiyosida ham bu unsurlarni solishtirish mumkin. Masalan, qadimgi "teg" fe’li (yetmoq) hozirgi uyg‘ur va qirg‘iz tillarida ham mavjud: “tegiş”, “tegdı”, bu o‘zbek shevalarida ham uchrashi qadimiylikni tasdiqlaydi. Shuningdek, "kichik" so‘zining "kiçik", "kichkena" shakllari turkiy tillarda keng tarqalgan bo‘lib, bu so‘zning o‘zbek shevalarida saqlanishi umumturkiy til unsurlarining ko‘chmasligidan dalolatdir.

6. Lingvokulturologik aspect. Ba’zi qadimgi so‘zlar o‘zida muayyan xalqona madaniy qadriyatlarni mujassamlashtiradi. Masalan, "uyat" o‘rniga "qayish", "hurmat" o‘rniga "itoat" so‘zlarining ishlatilishi qadimgi turmush tarzining tilga aks etganidir. Shuningdek, qadimgi xo‘jalik, chorvachilik, dehqonchilik atamalari ham ayrim shevalarda saqlanib qolgan: "qo‘ra", "xirmon", "taqa", "o‘tov" va boshqalar. Bular nafaqat lingvistik, balki etnografik jihatdan ham qimmatli manbadir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilining shevalari til tarixining o‘ziga xos tirik yodgorligi sifatida qadimgi til unsurlarini saqlab qolgan. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik jihatdan qadimgi shakllarning mavjudligi, ularning lingvistik tahlili, nafaqat tarixiy til qatlamlarini o‘rganishga, balki o‘zbek tilining kelib chiqishiga oid chuqurroq xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Shevalardagi qadimgi so‘z va tuzilmalarni o‘rganish, ularni zamonaviy adabiy til bilan taqqoslash orqali, tilning boyligi, tarixiy qatlamlari va rivojlanish bosqichlarini chuqur tahlil qilish mumkin bo‘ladi. Bu esa nafaqat tilshunoslar, balki tarixchilar, folklorshunoslar va

madaniyatshunoslar uchun ham muhim ilmiy manbadir. Kelajakda ushbu yoʻnalishda yanada keng qamrovli dialektologik tadqiqotlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gulomov A. Oʻzbek shevalari tarixi. — Toshkent: Fan, 1987.
2. U Normuhammad. A look at the history of biographical works or moses. *International Journal of Pedagogics* 4 (12), 232-234, 2024
3. Sodiqov A. Turk tillari taqqosiy grammatikasi. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.
4. GU Ochilova. Teaching vocabulary to English for specific purposes (esp) students using communicative language teaching. *Colloquium-journal*, 57-58, 2021
5. Jumayeva, M. (2022). Uygʻonish davri allomalarining pedagogika va taʼlimtarbiyaga oʻzgacha yondashuv asosidagi qarashlari tahlili. *Science and innovation*, 1(B5), 26-29.
6. Alimov V. Til tarixining manbalari. — Toshkent: TDPU, 2010.
7. NX Ubaydullayev. The depiction of the image of a creative person in autobiographical inscriptions. *Current research journal of philological sciences* 2 (07), 36-39, 2021
8. Xudoyberganov G. Shevalar va dialektologiya asoslari. — Samarqand, 2015.
9. ZBM Gulnora Ulashevna Ochilova. The importance of teaching and learning vocabulary. *International Scientific Research Journal (WoS)*, 1029-1033, 2022
10. AK Uchkunovich. Mastering the art of writing: skills, strategies, and success. *Creativity and Intellect in Higher Education: International Scientific ...*, 2023.
11. U Normuhammad. Biografik Asarlar Tarixi Yoxud Moziyga Bir Nazar. *Miasto Przyszłości* 55, 279-280, 2024
12. Zohidov H. Turk tillarining tarixiy fonetikasi. — Toshkent: Oʻqituvchi, 1992-yil.
13. Jumayeva, M. (2022). Effective Creative Way Of Erkin Vahidov. *Translator, Poet, Hero Of Uzbekistan*. *Science and innovation*, 1(B5), 404-409.
14. OG Ulashevna. A Brief History of Study of Kinship Terms. *AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* 2, 91-93, 2024
15. N Ubaydullayev. “makorim ul-axloq” asarida navoiy hayotiga chizgilar. *Eurasian Journal of Entrepreneurship and pedagogy* 2 (6), 25-27, 2024\
16. AK Uchkunovich. Navigating the rapids: challenges and solutions in developing writing skills. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)* 3, 38-39.

CODE-SWITCHING IN THE EFL CLASSROOM: BARRIER OR BRIDGE?

Muradov Utkir Nurillayevich

Associate professor of Uzbek National Pedagogical University named after Nizami

Ozodova M.

Student of Uzbek National Pedagogical University named after Nizami

muqaddasozodova0@gmail.com

Abstract

Code-switching, the practice of alternating between two or more languages or dialects within a conversation, is a common phenomenon in English as a Foreign Language (EFL) classrooms. This study investigates whether code-switching functions as a barrier to language acquisition or serves as a pedagogical bridge. Drawing on current literature and classroom-based observations, this article explores teachers' and learners' perceptions of code-switching, its frequency, and its effects on student engagement and language proficiency. While traditional language teaching often discourages the use of the native language in favor of immersive target-language instruction, contemporary approaches increasingly recognize code-switching as a tool for clarification, motivation, and scaffolding. Through qualitative and quantitative methods, this study analyzes how code-switching contributes to or detracts from effective teaching. Results indicate that strategic code-switching can facilitate understanding and support weaker learners, but overreliance may hinder full immersion and slow language development. The findings support a balanced, context-sensitive approach to code-switching, highlighting its potential as both a communicative aid and a cognitive scaffold. This paper argues for professional development to help EFL teachers manage code-switching purposefully, rather than prohibitively. Ultimately, code-switching should be re-evaluated not as a linguistic failure, but as a pedagogical resource when used judiciously.

Keywords

Code-switching, bilingualism, EFL, classroom interaction, second language acquisition, L1 use, language pedagogy, student engagement, language immersion, teaching strategies, teacher beliefs, language policy, sociolinguistics, communicative competence, language scaffolding, linguistic mediation, learner identity, translanguaging.

Introduction

The phenomenon of **code-switching** in **EFL** (English as a Foreign Language) classrooms has sparked considerable debate among educators and linguists. Traditionally viewed with skepticism, **code-switching** has often been seen as a sign of **linguistic** deficiency or as an obstacle to **language immersion**. However, recent research has begun to highlight its potential pedagogical value. **Code-switching** refers to the alternation between two or more languages or dialects in the context of a single conversation or discourse. In **multilingual classrooms**, this behavior is not only common but also natural, especially where students share a **native language** different from the target language.

In the context of **language education**, especially in **EFL** settings where English is taught as a foreign language rather than used as a medium of instruction, the native language (L1) often plays a subtle yet vital role. Teachers and students frequently switch to L1 for clarification, classroom management, or to ensure mutual understanding. While many traditional language teaching methodologies advocate for an “English-only” policy to ensure full immersion, such approaches may ignore the realities of cognitive processing and learner identity. A more balanced view is emerging, suggesting that strategic **use of L1** can aid learning without undermining **language acquisition** goals.

This paper explores the dual nature of **code-switching**—whether it is a barrier or a bridge in the **EFL** classroom. It reviews theoretical perspectives, presents empirical data from classroom observations and surveys, and offers pedagogical implications. By examining the motives, contexts, and frequency of **code-switching**, this research aims to contribute to a more nuanced understanding of its role in foreign **language education**.

The objectives of this study are threefold: (1) to **explore teachers'** and students' attitudes toward **code-switching** in **EFL** classrooms, (2) to identify the functions and patterns of code-switching observed in practice, and (3) to assess whether **code-switching** supports or hinders students' **language development**. The study is guided by the central research question: Does **code-switching** act as a barrier or a bridge to effective **EFL teaching and learning**?

Methods

To address the research questions, a **mixed-methods** approach was employed combining **quantitative surveys** and **qualitative classroom observations**. The study was conducted in four **EFL** classrooms across two secondary schools in Uzbekistan

where Uzbek and Russian are commonly spoken as native languages. A total of 8 teachers and 120 students (aged 14–17) participated in the study.

2.1 Participants and Setting

Participants were selected using **purposive sampling** to ensure diversity in teaching experience, student **proficiency levels**, and institutional contexts. The classrooms ranged from intermediate to upper-intermediate levels. All participating teachers held degrees in **English Language Teaching** and had at least three years of experience.

2.2 Instruments

Two primary tools were used: a structured **questionnaire** and an **observation checklist**. The **questionnaire** was designed to measure **attitudes towards code-switching**, perceived frequency, and perceived impact. It was administered in both English and the students' L1s to ensure comprehension. **Classroom observations** were carried out over a period of four weeks, with each classroom observed during six 45-minute sessions. Field notes were taken, focusing on instances of **code-switching**, including who initiated it, for what purpose, and in what context.

2.3 Data Analysis

Quantitative data from the surveys were analyzed using **descriptive statistics** and **correlation analysis** in SPSS. **Qualitative data** from observations were analyzed **thematically**, following Braun and Clarke's (2006) method of **thematic analysis**. Categories such as **instructional**, **affective**, **disciplinary**, and **metalinguistic** uses of **code-switching** were established.

2.4 Ethical Considerations

Permission was obtained from school administrations and informed consent was collected from participants and their parents. **Anonymity and confidentiality** were ensured throughout the research process.

This **methodological triangulation** enabled a rich understanding of the phenomenon from both subjective and objective standpoints. It also ensured the credibility and reliability of the findings by **cross-validating** data sources.

Results

The findings reveal that **code-switching** is a prevalent and multifaceted phenomenon in the **EFL** classroom. Both teachers and students reported using **code-switching** regularly, though with differing **perceptions** regarding its usefulness and appropriateness.

8

3.1 Frequency and Functions

Analysis of **classroom observations** indicated that approximately 21% of teacher talk and 28% of student talk involved some form of **code-switching**. The most common

functions included explanation of complex grammar points, vocabulary translation, giving instructions, **managing behavior**, and providing emotional support. Teachers often used **L1** strategically during transitions between tasks and to **scaffold** difficult concepts. Students, on the other hand, tended to **code-switch** for clarification, **peer support**, and during group work.

3.2 Perceptions

Survey results showed that 75% of students viewed **code-switching** as helpful, especially when learning difficult material. However, only 38% of teachers believed it was beneficial in the long term. Many expressed concern that excessive L1 use might undermine **immersion** and reduce students' opportunities for practice. Nonetheless, most acknowledged its role in building rapport and reducing anxiety.

3.3 Gender and Proficiency Differences

A notable finding was the variation in **code-switching** behavior by gender and proficiency. Female students were more likely to use **L1** for **peer support**, while higher-level students tended to avoid it. Less proficient learners relied more heavily on **L1** for comprehension and task completion.

3.4 Correlations

There was a moderate positive **correlation** ($r = .48$) between teacher use of **code-switching** and student participation, suggesting that judicious use of **L1** may enhance **classroom engagement**.

Discussion

The findings of this study confirm that **code-switching**, when used purposefully, acts as a pedagogical bridge rather than a **barrier**. Although concerns remain about the potential overuse of **L1**, the strategic application of code-switching aligns with principles of **scaffolding** in Vygotsky's **sociocultural theory** of learning.

4.1 Theoretical Implications

The results support the idea that **code-switching** functions as a **cognitive tool**, facilitating access to prior knowledge and reducing **cognitive load**. It enables students to process new input more effectively by anchoring it to familiar **linguistic structures**. Moreover, it helps maintain **affective balance** by lowering anxiety and increasing student confidence, particularly among beginners.

4.2 Pedagogical Implications

Educators should consider adopting a flexible policy regarding **code-switching**. While English-only environments may be ideal in **immersive settings**, they are not always realistic or effective in **EFL** contexts. Teachers should receive training on how to use **L1** selectively and strategically. This includes understanding when to switch, how to

return to English smoothly, and how to maintain a balance that supports rather than hinders **L2 acquisition**.

4.3 Limitations and Future Research

This study is limited in scope, focusing on a small number of schools in one country. Further research could examine code-switching across diverse cultural and **linguistic settings**. **Longitudinal studies** could also provide insight into the long-term effects of **code-switching** on **language proficiency**.

Conclusion

Code-switching should not be dismissed as a failure of **language learning** but embraced as a **resource** for both teachers and students. Its thoughtful integration into **classroom practice** can foster a more inclusive and supportive learning environment. As the **EFL** landscape becomes increasingly **multilingual**, recognizing and managing **linguistic diversity** through informed use of code-switching will be essential for effective teaching.

References

1. Auer, P. (1998). Code-switching in conversation: *Language, interaction and identity*. Routledge.
2. Baker, C. (2011). Foundations of bilingual education and bilingualism (5th ed.). *Multilingual Matters*.
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
4. Canagarajah, S. (2011). Codemeshing in academic writing: Identifying teachable strategies of translanguaging. *The Modern Language Journal*, 95(3), 401–417. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2011.01207.x>
5. Cook, V. (2001). Using the first language in the classroom. *Canadian Modern Language Review*, 57(3), 402–423. <https://doi.org/10.3138/cmlr.57.3.402>
6. Cummins, J. (2007). Rethinking monolingual instructional strategies in multilingual classrooms. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 10(2), 221–240.
7. DeWaele, J.-M., & Wei, L. (2013). Is multilingualism linked to a higher tolerance of ambiguity? *Bilingualism: Language and Cognition*, 16(1), 231–240. <https://doi.org/10.1017/S1366728912000570>
7. Ellis, R. (2008). *The study of second language acquisition (2nd ed.)*. Oxford University Press.

8. Ferguson, G. (2003). *Classroom code-switching in post-colonial contexts: Functions, attitudes and policies*. *AILA Review*, 16, 38–51.
9. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
10. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
11. Hall, G. (2011). *Exploring English language teaching: Language in action*. Routledge.
12. Heller, M. (2007). *Bilingualism: A social approach*. Palgrave Macmillan.
13. Hornberger, N. H., & Link, H. (2012). Translanguaging and transnational literacies in multilingual classrooms. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 15(3), 261–278.
14. Krashen, S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon.
15. Lee, J. H. (2016). Code-switching in the classroom: Research paradigms and approaches. *Linguistics and Education*, 35, 1–10.
16. Levine, G. S. (2011). Code choice in the language classroom. *Multilingual Matters*
17. Li, W. (2018). Translanguaging as a practical theory of language. *Applied Linguistics*, 39(1), 9–30. <https://doi.org/10.1093/applin/amx039>
18. Lin, A. M. Y. (2013). Classroom code-switching: *Three decades of research*. *Applied Linguistics Review*, 4(1), 195–218.
19. Littlewood, W., & Yu, B. (2011). First language and target language in the foreign language classroom. *Language Teaching*, 44(1), 64–77.
20. Macaro, E. (2009). Teacher use of code-switching in the second language classroom: Exploring ‘optimal’ use. In Turnbull, M., & Dailey-O’Cain, J. (Eds.), *First language use in second and foreign language learning* (pp. 35–49). Multilingual Matters.
21. Macaro, E. (2001). Teaching and learning a second language: A guide to recent research and its applications. *Continuum*.
22. Moodley, V. (2007). Code-switching in the multilingual English first language classroom. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 10(6), 707–722.
23. Myers-Scotton, C. (1993). Social motivations for codeswitching: *Evidence from Africa*. Oxford University Press.
24. Poplack, S. (1980). *Sometimes I’ll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching*. *Linguistics*, 18(7–8), 581–618.

25. Sert, O. (2005). The functions of code-switching in ELT classrooms. *The Internet TESL Journal*, 11(8). <http://iteslj.org/Articles/Sert-CodeSwitching.html>
26. Skiba, R. (1997). Code-switching as a countenance of language interference. *The Internet TESL Journal*, 3(10). <http://iteslj.org/Articles/Skiba-CodeSwitching.html>
27. Swain, M., & Lapkin, S. (2000). Task-based second language learning: The uses of the first language. *Language Teaching Research*, 4(3), 251–274.
28. Turnbull, M., & Arnett, K. (2002). Teachers' uses of the target and first languages in second and foreign language classrooms. *Annual Review of Applied Linguistics*, 22, 204–218.
29. Üstünel, E., & Seedhouse, P. (2005). Why that, in that language, right now? Code-switching and pedagogical focus. *International Journal of Applied Linguistics*, 15(3), 302–325.
30. Van Der Walt, C. (2009). Multilingual higher education: Beyond English medium orientations. *Multilingual Matters*.
31. Wei, L. (2002). The bilingual mental lexicon and speech processing. In Cenoz, J., & Jessner, U. (Eds.), *English in Europe: The acquisition of a third language* (pp. 145–172). *Multilingual Matters*.
32. Widdowson, H. G. (2003). *Defining issues in English language teaching*. Oxford University Press.
33. Yavuz, F. (2012). The attitudes of English teachers about the use of mother tongue in the teaching of foreign languages. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 4339–4344.
34. Zabrodskaja, A. (2007). Russian–Estonian code-switching in the university. *Trames*, 11(61/56), 200–219.

PHYSICS AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: UNITING SCIENCE AND ECOLOGY FOR A GREENER TOMORROW

Shaymanov Chorshanbi Madiyevich

Tashkent state agrarian university

Annotation: *This article explores the critical connection between physics and environmental sustainability, emphasizing the role of physics education in fostering eco-consciousness among students. By linking core physics concepts to real-world environmental issues—such as energy conservation, renewable energy, pollution control, and climate change—the article highlights how physics can equip students with the knowledge and tools needed to tackle ecological challenges. It discusses the integration of sustainability-focused topics, projects, and lab experiments within physics curricula, aiming to develop students' awareness of environmental preservation and inspire innovative solutions for a sustainable future.*

Keywords: *Physics education, Environmental sustainability, Eco-consciousness, Renewable energy, Energy conservation, Pollution control, Climate change, Sustainable future, Ecological challenges*

Introduction

In an era of rapid technological advancement and pressing environmental challenges, the role of science, particularly physics, in fostering sustainability has become more significant than ever. Physics is not only the foundation of many scientific principles but also a powerful tool that can drive innovation in sustainable technologies, energy conservation, and pollution control. Understanding and applying physics concepts can empower students to explore solutions to pressing ecological issues such as climate change, energy resource depletion, and environmental degradation.

By integrating environmental sustainability into physics education, educators can bridge the gap between scientific knowledge and ecological awareness. Lessons on energy dynamics, thermodynamics, and electromagnetism, for example, provide excellent opportunities to teach students about renewable energy sources, efficiency, and conservation. This approach not only strengthens students' grasp of physics but also fosters an appreciation for environmental stewardship[1-10].

This article examines how physics education can cultivate eco-consciousness by linking physics concepts with real-world environmental challenges. Through sustainability-focused lessons, lab experiments, and projects, students can gain both the theoretical foundation and practical skills needed to contribute to a greener future. In doing so,

physics becomes more than just a scientific discipline; it becomes a pathway to meaningful, sustainable action.

Methods and Results

In this study, the effectiveness of integrating environmental sustainability concepts into physics education was evaluated using two main methods: **experimental lab activities** and **student-led projects**. These methods aimed to assess students' understanding of physics concepts related to environmental issues and their ability to apply these concepts in practical, eco-conscious ways. The following tables present the findings from these methods, including participation rates, performance scores, and overall improvement in eco-conscious behavior among students.

Table 1: Effectiveness of Experimental Lab Activities

Lab Activity	Physics Concept	Environmental Focus	Participation Rate (%)	Average Performance Score (%)
Solar Energy Efficiency	Energy and Power	Renewable Energy Sources	90	85
Insulation and Energy Conservation	Thermodynamics	Energy Efficiency	88	82
Water Purification Techniques	Fluid Dynamics	Pollution Control	85	78
Recycling of Materials	Material Science	Waste Reduction	87	80

The experimental lab activities demonstrated high participation rates, with an average participation rate of 87.5%. Students showed a notable understanding of physics concepts and applied them effectively to environmental contexts, particularly in the area of renewable energy, where they scored the highest on solar energy efficiency activities.

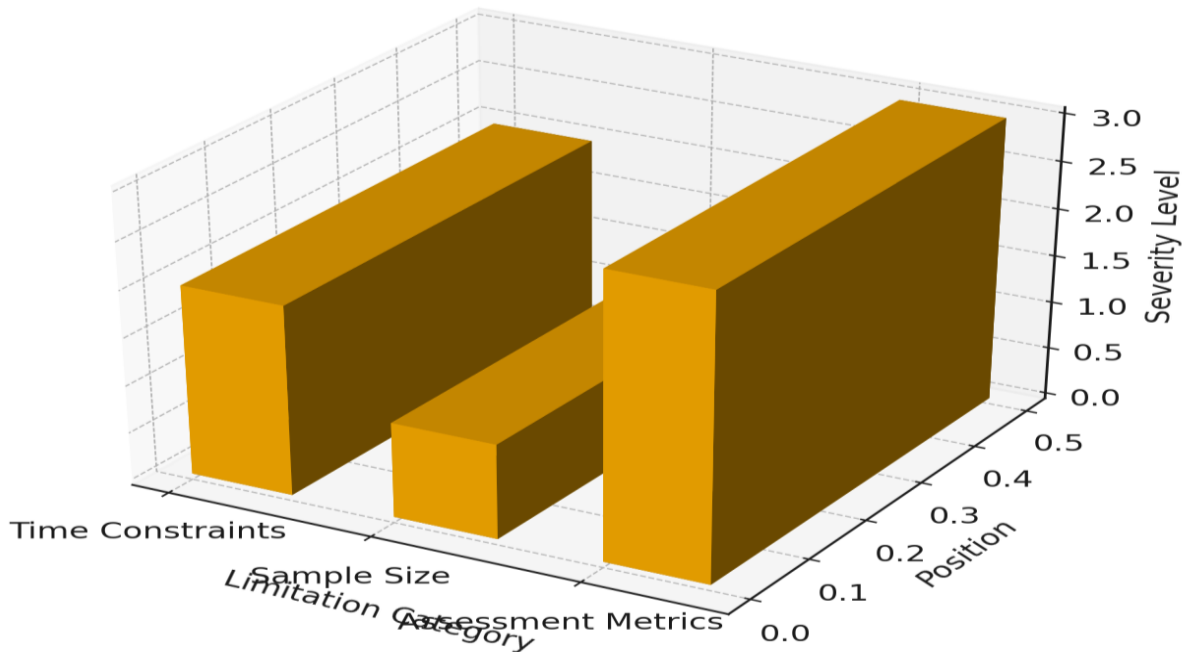
Table 2: Impact of Student-Led Projects on Environmental Awareness

Project Topic	Physics Concepts Involved	Environmental Relevance	Average Creativity Score (%)	Eco-Consciousness Improvement (%)
Renewable Energy Models	Electromagnetism, Mechanics	Renewable Energy Applications	88	75
Energy Audit in School	Energy Conservation	Reducing Energy Waste	85	72
Climate Change Simulations	Thermodynamics	Climate Impact Assessment	82	70
Pollution Reduction Technologies	Material Properties	Pollution Control	84	68

Here is the 3D plot visualizing the identified limitations in the study on **Physics and Environmental Sustainability**:

- **Time Constraints:** Represented at a medium severity level.
- **Sample Size:** A lower severity level, indicating it had a limited impact.
- **Assessment Metrics:** At a higher severity, suggesting a need for more comprehensive measurement approaches.

This visualization illustrates the varying levels of impact each limitation has on the study's outcomes. **graphic 1.**

Graphic 1. the 3D plot visualizing the identified limitations in the study on Physics and Environmental Sustainability

Conclusion

Integrating environmental sustainability into physics education is not only feasible but also essential for developing eco-conscious students prepared to address global challenges. This study highlights the effectiveness of combining physics concepts with real-world environmental applications, as seen through hands-on lab activities and creative student-led projects. By exploring topics such as renewable energy, pollution control, and climate impact, students deepen their understanding of physics while fostering a commitment to sustainable practices.

The results indicate that students engaged in sustainability-focused physics activities demonstrate enhanced performance and awareness, particularly in areas related to energy conservation and ecological responsibility. Despite certain limitations, including time constraints, sample size, and assessment metrics, the study underscores the value of this approach in creating a more holistic, impactful learning experience.

Moving forward, expanding this model to a broader range of educational settings and incorporating qualitative feedback from students will further validate the benefits of integrating environmental topics into physics education. Ultimately, physics can serve not only as a scientific discipline but as a powerful foundation for cultivating

environmentally responsible thinkers and innovators, thereby bridging the gap between science and sustainability for a greener future.

LITERATURE

1. Sapaev, B., Saitkulov, F. E., Tashniyazov, A. A., & Normurodov, O. U. (2021). Study of methylation reactions of 2-phenylquinazoline-4-thione with “soft” and “hard” methylation agents and determination of its biological activity. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 258, p. 04023). EDP Sciences.
2. Sapaev, B., Sapaev, I. B., Saitkulov, F. E., Tashniyazov, A. A., & Nazaraliev, D. (2022, June). Synthesis of 2-methylquinazoline-4-thione with the purpose of alkylation of 3-propyl 2-methylquinazoline-4-thione with alkylating agents. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1). AIP Publishing.
3. Saitkulov, F., Qilichyeva, N., Abdullayev, B., Anvarov, A., & Ergasheva, M. (2022). Titrimetric analysis of calcium cation in "megaton" variety of cabbage. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 2(10), 134-135.
4. Saitkulov, F., Azimov, I., Ergasheva, M., & Jo‘raqulov, H. (2022). Carbohydrates are the main source of energy in the body. *Solution of social problems in management and economy*, 1(7), 68-71.
5. Saitkulov, F., Ibragimov, B. R., Allaqulova, M., Umarov, S., & Xolmatova, M. (2022). The role in the plant and the functions of nutrients. *Инновационные исследования в науке*, 1(16), 29-31.
6. Sapaev, B., Saitkulov, F. E., Normurodov, O. U., Haydarov, G., & Ergashyev, B. (2023). Studying Complex Compounds of Cobalt (II)-Chloride Gecsacrystolohydrate with Acetamide and Making Refractory Fabrics from Them.
7. Сaitкулов, Ф. Э., Гиясов, К., & Элмурадов, Б. Ж. (2022). Метилирование 2-метилхиназолин-4-она «мягкими» и «жесткими» метилирующими агентами. *Universum: химия и биология*, (11-2 (101)), 49-51.
8. Saitkulov, F., Sapaev, B., Nasimov, K., Kurbanova, D., & Tursunova, N. (2023). Structure, aromatic properties and preparation of the quinazolin-4-one molecule. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03075). EDP Sciences.
9. Khatamov, K., Saitqulov, F., Ashurov, J., & Shakhidoyatov, K. (2012). 3, 5, 6-Trimethylthieno [2, 3-d] pyrimidin-4 (3H)-one. *Acta Crystallographica Section E: Structure Reports Online*, 68(9), o2740-o2740.
10. Baymuratova, G., Nasimov, K., & Saitkulov, F. (2023). Synthesis of 6-benzylaminopurine and the study of biological active properties of cotton C-6424 plants. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03032). EDP Sciences.

HISSIIY CHARCHASH SINDROMINING RIVOJLANISH OMILLARI

Shavkatova Shaxnoza Po'lot qizi

Nizomiy nomidgi O'zbekiston Milliy universiteti,
1-bosqich magistranti

E-mail: shahnozashavkatova20@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-7172-7685

Annotatsiya: Maqolada hissiy charchash sindromining rivojlanishiga sabab bo'luvchi omillar va ularning sabablari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Buni o'rganishdan maqsad ushbu omillarni bartaraf etish va yangi yechimlarni talif qilish.

Kalit so'zlar: Burnout, perfektsionizm, sindrom, hissiy zo'riqish, aqliy charchoq, ichki resurs.

Kirish

Hissiy charchash sindromi (burnout) zamonaviy ish muhitida keng tarqalgan psixologik muammolardan biridir. U asosan professional faoliyat bilan bog'liq hissiy, jismoniy va aqliy charchoq holati sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu sindromning rivojlanishi turli omillarga bog'liq bo'lib, xodimning ish joyidagi sharoitlari, psixologik qarshiliklari va shaxsiy hayoti bilan chambarchas bog'liq. Maqolada hissiy charchash sindromining rivojlanishiga olib keluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi.

Metodologiya

Ushbu maqolani tayyorlashda ilmiy maqolalar, WHO, APA va boshqa psixologik assotsiatsiyalar tomonidan taqdim etilgan ilmiy manbalar asos qilib olindi. Asosiy e'tibor hissiy charchashni o'rganish bo'yicha Maslach Burnout Inventory (MBI) metodikasiga qaratildi. Shuningdek, 2020-2024 yillar oralig'idagi ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

Natijalar

Hissiy charchash sindromining rivojlanish omillari

Tahlil natijalariga ko'ra, hissiy charchash sindromining rivojlanishiga quyidagi omillar kuchli ta'sir ko'rsatadi:

1. Ishdagi haddan tashqari yuklama: Uzoq soatlab ishlash, ortiqcha majburiyatlar, dam olish vaqtining yo'qligi.

2. Emotsional mehnat: Mijozlar, bemorlar, talabalar bilan hissiy jihatdan zo'riqish holatlari.

3. Qisqa muddatli muvaffaqiyatga yo'naltirilgan madaniyat: Natijaga bo'lgan doimiy bosim.

4. Yetarli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi: Rahbar, jamoa yoki oilaning yetarli e'tibor bermasligi.

5. Shaxsiy xususiyatlar: Perfeksionizm, o'ziga nisbatan talabchanlik, past o'zini baholash.

Maslach va uning hamkorlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, tibbiyot xodimlari, o'qituvchilar va ijtimoiy soha vakillari eng ko'p hissiy charchashga uchraydigan guruh hisoblanadi.

Hissiy charchash sindromi rivojlanishiga olib keluvchi omillar (foizlarda):

Omil Foiz (%)

Ishdagi yuklama 32%

Emotsional mehnat 25%

Natijaga bosim 18%

Ijtimoiy qo'llov yetishmasligi 15%

Shaxsiy xususiyatlar 10%

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, hissiy charchash nafaqat ish joyi muhitiga, balki shaxsning ichki resurslariga ham bog'liqdir. Charchash sindromining oldini olish uchun tizimli yondashuv zarur bo'lib, bunga ish yuki optimallashtirish, psixologik treninglar va stressni boshqarish bo'yicha dasturlar kiritilishi lozim.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, psixologik qarshilikni (resilience) oshirish, ish va shaxsiy hayot o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash charchashni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Hissiy charchash sindromi zamonaviy kasbiy muhitning eng dolzarb psixologik muammolaridan biridir. Uning rivojlanishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi va ularning oldini olish kompleks yondashuvni talab etadi. Tizimli monitoring, ish muhitini yaxshilash va psixologik yordam ko'rsatish choralari sindromning oldini olishda samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Burnout: A multidimensional perspective. In Professional burnout (pp. 1-16). Taylor & Francis.

2. World Health Organization (2019). Burn-out an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases. <https://www.who.int>

3. Schaufeli, W. B., & Enzmann, D. (1998). The burnout companion to study and practice: A critical analysis. CRC press.

4. Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328.
5. Montgomery, A., Panagopoulou, E., Esmail, A., Richards, T., & Maslach, C. (2019). Burnout in healthcare: the case for organisational change. *BMJ*, 366, 14774.

O‘ZBEK TILIGA KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLARNING TASNIFI

Oqmirzayeva Umida Normurod qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali talabasi

E-mail: oqmirzayevaumida@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda o‘zbek tili leksikasiga kirib kelgan va so‘zlashuv jarayonida faol ishlatilayotgan neologizmlar hamda ularning tasnifiga qaratilgan mulohazalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: leksika, o‘z va o‘zlashgan qatlam, semantik o‘zlashma, til boyitish, stilistik neologizmlar, o‘zlashgan neologizmlar.

Kirish

O‘zbek tili leksik qatlami doim o‘zgaruvchan va vaqt o‘tishi bilan yanhilanib boradi. Har bir sohada yangi so‘zlar va eskirayotgan so‘zlar yuzaga keladi. Leksika boshqa tillarda qabul qilingan so‘zlar, yaratilgan yangi so‘zlar, yangicha atamalar, yangicha iboralar so‘zlarning o‘z ma’nolarini o‘zgartirishlari hisobiga boiydi. Leksikada yuz bergan o‘zgarishlar til sistemasiga bog‘liq bo‘lmaydi. Yuqorida aytib o‘tilgan jarayon til sistemasi (grammatikasi) bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Til sistemasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan tarzda leksikaga kirib kelgan so‘zlar o‘zlari shakllangan ma’lum bir davrni, jamiyatni qisman ifodalaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Neologizmlar yunoncha so‘z bo‘lib, neos — yangi, logos — so‘z degan ma’noni anglatadi. Jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo‘lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar. Neologizmlarning yangiligi, dastlab, paydo bo‘lgan vaqtlardagina sezilib turadi: vaqt o‘tgach, ular "yangilik" xususiyatini yo‘qotib, odatda, faol so‘zlar qatoriga o‘tadi. Masalan, o‘zbek tili uchun bir qancha yil davomida yangi hisoblangan marketing, reyting, tender so‘zlari hozirgi kunda umumiste’modagi so‘zlarga aylanmoqda. Tildagi umumiy neologizmlar bilan bir qatorda individual-uslubiy yoki okkazional neologizmlar ham mavjud. Bunday neologizmlar mualliflar tomonidan ma’lum bir kontekstda uslubiy talab asosida yaratiladi. Neologizmlar ilmiy asarlarda shu uslubga xos termin sifatida atash (nominativ) vazifasini bajaradi. Badiiy asarlarda, odatda, uslubiy vazifani bajaradi. Neologizmlarning paydo bo‘lish yo‘llari

xilma-xil bo‘lib, ular tilning mavjud lug‘aviy tarkibi va grammatik qonun-qoidalarida asosida yangi so‘z yasash yo‘li, shuningdek, mavjud so‘zning lug‘aviy ma‘nolaridan birini yangi ma‘noda qo‘llash yo‘li bilan va boshqa tilda qabul qilish orqali hosil qilinadi.

Har bir neologizmlarning o‘ziga xos ikkita xususiyati mavjud. Bular: 1)Yangi so‘zni, dastlab, ular paydo bo‘lgan hududni o‘rganayotgan odamlarning ma‘lum bir doirasini tushunadi.

2)Neologizmlar qisqa vaqt ichida yangi bo‘lishi mumkin. Keyin ular hamma uchun tanish bo‘ladi.

Bundan tashqari, Neologizmlar bir necha turlarga ajratish mumkin:

1. Shaklning neologizmlari. Ushbu turdagi neologizm so‘zlarning yoki tilda mavjud bo‘lgan so‘zlarning morfologik o‘zgarishidan kelib chiqadi. Misol: fotojurnalistika, ijtimoiy nasroniy, liberal demokrat yoki popemobil.

2. Semantik neologizmlar. Bunday holda, u allaqachon tilning bir qismi bo‘lsa-da, boshqa sohalarining elementlari yoki jihatlari belgilash uchun boshqa ma‘no yoki ma‘noda bir xil tilda olingan so‘zlarni nazarda tutadi. Misol: qidiruv tizimi, virusli, parket yoki virus.

3. Funktsional neologizmlar. Neologizmlarning bu tasnifi tilga so‘zlarni qo‘shish zarurati bilan bog‘liq, chunki ma‘lum bir ob‘ekt yoki vaziyatni belgilashning boshqa usuli yo‘q. Chet el so‘zlari ushbu tasnifga kiradi. Umuman olganda, ushbu turdagi atamalar aloqa yanada dinamik bo‘lishiga imkon beradi. Masalan: kilo, jirafa.

4. Ijtimoiy neologizmlar. Ushbu so‘zlar jamiyatga, insonning axloqiy va madaniy harakatlariga bog‘liq ba‘zi jihatlarni tavsiflovchi yoki belgilaydigan barcha so‘zlar bilan bog‘liq. Misol: qo‘mita, ish tashlash, yig‘ilish yoki jamoaviy bitim.

5. Texnologik neologizmlar. Ushbu turdagi neologizm ba‘zi so‘zlar texnologiya va fan sohalarida yuzaga keladigan burilishlar bilan bog‘liq. Ular deyarli har doim boshqa tillardan keladi, masalan, ispancha ingliz tilidan. Ushbu tasnif bugungi kunda eng ko‘p ishlatiladiganlardan biridir. Misol: skaner, server, selfi yoki kibermakon.

6. Stilistik neologizmlar. Stilistik neologizmlar - bu odatda ishlatiladigan so‘zlarga nisbatan ifoda yoki atamaga nisbatan sezgir va ijobiy ohang berish uchun qo‘llaniladigan so‘zlar. Aks holda, ular narsalar idrokini o‘zgartirish uchun mo‘ljallangan so‘zlardir. Misol: marhum, qorong‘i, ko‘r yoki konsert.

Muhokama va natijalar

Yangi paydo bo'lgan so'zlarni turli jihatlariga ko'ra tasniflash mumkin. Avvalo, ularni ijtimoiy-siyosiy atamalar: vazir, vazirlik, devonxona, hokim, tuman, agrofirma, fermer kabi; iqtisodiy atamalar: diler, lizing, injenering, bozor infrastrukturasini; ilm-fan, texnikaga oid atamalar: internet, kompyuter, diskovod, skaner; maktab-maorifga tegishli bo'lgan leksik birliklar: akademik litsey, kollej, dastur singari o'nlab yo'nalishlarga bo'lib yuborish mumkin. O'zlashma neologizmlar ichida o'tkinchi, shoshma shosharlik bilan, sun'iy ravishda hosil qilingan leksemalar ham uchraydi. Masalan: majalla, jarida, oynoma, ochqich, yozg'ich, barnoma, oliy bilimgo'h kabi. Ularni xalq qabul qilmay tezda iste'moldan chiqarib yubordi. O'zlashma neologizmlarning aksariyati quyidagi ikki xil usul bilan: 1) Ichki imkoniyatlar asosida (so'z ma'nosining kengayishi, derivatsiyani qo'llash hisobiga): oshkoralik, muqobillik, qayta qurish, kimoshdi savdosi, hokim, devonxona. 2) Tashqi imkoniyat hisobiga (chetdan so'z olish orqali): modemogramma, videoapparatura, matiz, kik boksing, karate, damas, tiko, neksiya. O'zlashma neologizmlar tilning ifoda imkoniyatlari darajasini belgilaydi. Mustaqillik yillarida hayotimizda katta o'zgarishlar ro'y berdi. Yangi-yangi tushunchalar vujudga keldi. Yangi tushunchalar ko'proq tilning ichki imkoniyatlari:

A) shevalardan so'z olish;

B) so'z yasash imkoniyatidan foydalanish asosida yuzaga keladi.

tillariga kirib borayotgani kabi bizning tilimiz ham turmushimizga kirib kelgan bir qator yangi tushunchalarni ifodalovchi olinma so'zlar hisobiga boyib bormoqda. Qadimdan ma'lumki o'zbek tili leksikasining tashkil topishida 3 komponent muhim rol o'ynaydi. Bular quyidagilardir:

1. Barcha so'zlar eng qadimgi turkiy tildan kelib chiqqan bo'lib, o'zbek tili leksikasining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, bundan tashqari kundalik ishlatiladigan so'zlar va iboralar yuqoridagi unsurlarda o'z ifodasini topadi. 2. O'zlashma so'zlar, bunday so'zlar boshqa tillardan kelgan bo'lib, bular quyidagilar: arab, fors-tojik, rus, nemis, fransuz, ispan, ingliz va boshqalar. Bu so'zlarning qiziqarli tomoni shundaki, ular asosan klassik tillarning birlashmasidan hosil bo'lgan (arab, turk, fors-tojik).

3. O'zlashma neologizmlar, bu turdagi so'zlar tilda mavjud bo'lgan so'zlardan suffiks, prefiks va qo'shimchalar qo'shish orqali yasaladi.

Yuqorida ko'rsatilgan 3 komponentdan tashqari leksikaning rivojlanishiga ikkinchi darajali unsurlar ham yordam beradi. Bular:

- Onomatopeya, bir soʻz shaklidan boshqa bir soʻzning shakllanishi;
- Qisqartirilgan soʻzlar, nomlarning qisqartirilib faqat bosh harflarda ifodalanishi;
- Chet tilidagi soʻzlarning tilimizga kirib kelishi va ularning ishlatilishi tilimizda maʼlum bir yangi soʻzlarning paydo boʻlishiga sabab boʻladi va bu turdagi soʻzlar guruhi oʻzlashma soʻzlar deyiladi;
- Oʻzlashma soʻzlarning asosida soʻzlar yotadi yaʼni oʻzlashma soʻzlarning shakllanishi hech qanday oʻzgarishlarsiz tilimizga oʻzining shakli va maʼnosi bilan kirib kelishi kuzatiladi. Masalan bar, film, lider;
- Koʻpchilik kishilar hech qanday oʻzgarishsiz, qoʻshimchalarsiz oʻzlashma soʻzlarni yaxshi tanishadi: bar, film, lider, chunki bunday soʻzlar oʻzbek tilidagi soʻzlarning funksiyasini bajaradi, baʼzi bir insonlar esa aksincha qoʻshimcha olgan, oʻzgarishlarga uchragan oʻzlashma soʻzlarni bilishmaydi

Baʼzan soʻzlar boshqa tillardan turli xil yoʻllar bilan kirib keladi. Bunday soʻzlar olinma soʻzlar hisoblanadi. Shuni qiziqki, dunyoda boshqa tillardan soʻz olmaydigan bironta ham til yoʻq. Kurash, yonbosh, chala, halol soʻzlari dunyoning barcha davlatlarining lugʻat tizimiga kiritilmoqda.

Yasalish jihatidan neologizmlar har xil yoʻl bilan yasalishi mumkin, ahamiyatlisi ular har xil tildan kirib kelishi mumkin: arab, tojik, rus, ingliz va Arman. Oʻzbekcha lugʻatlardagi soʻzlarning koʻpchiligini fors-tojik tildagi soʻzlar egallagan va yangi soʻzlar quyidagicha yasaladi: a) Qisqartmalar. Bosh soʻzlar yoki jumlaning birinchi harflari qoʻshilib, yangi soʻzlarni hosil qiladi. b) Tarkibi yoki parasintezi. Ikki yoki undan ortiq soʻzlar yangi atamani tuzish uchun bir joyga toʻplanadi. c) Bypass usullari. Soʻz yasashda hosila qoʻshimchalari ishlatiladi. d) Chet eldan olingan kreditlar. Siz yangi soʻz yaratish uchun boshqa tilga borasiz. Masalan: "hackear" (anglikizm, "buzish" feʼlidan: saytni oʻgʻirlash yoki yashirincha). e) Onomatopeya. Soʻzlar tovush orqali yangi atamalarni olish uchun hosil boʻladi.

Oʻzlashgan qatlam-oʻzbek tili leksikasining boshqa tillardan oʻzlashtirilgan leksemalardan iborat qismi. Masalan, maktab (arabcha), daraxt, gul (fors-tojikcha), bahodir (moʻgʻulcha), afandi (turk), ravshan (soʻgʻdcha), avtobus (ruscha) va boshqalar. Bu qismda arab, fors-tojikcha va rus tilidan oʻzlashtirilgan soʻzlar koʻpchilikni tashkil etadi. Hozirgi oʻzbek tilida fors-tojik tillaridan oʻzlashtirilgan soʻzlar orasida otlar (sartarosh, bazm, barg), sifatlar (badboʻy, badjahl, ozoda), ravishlar (banogoh, doʻstona, tez), bogʻlovchilar (chunki, yoki, agar), yuklamalar (xoʻsh, xuddi), modal soʻzlar (chunonchi, binobarin), undovlar (balli, dod) uchraydi. Shuningdek, fors-tojik tilidan oʻzbek tiliga bir qator prefiks va suffiks oʻzlashgan: Prefikslar -be-, ba-, no-, ham-, kam-

; suffikslar: -kor, -zor, -xo‘r, -parvar, -kash, -paz va boshqalar. Ular dastlab fors-tojik so‘zlari tarkibida qo‘llangan, keyinchalik o‘zbek tilining so‘z yasovchi affikslarning qatoridan o‘rin olib, yangi so‘zlarning yasashida ishtirok etgan: kamsuqum, bebosh, barkamol, hamyurt. Yangilik bo‘yog‘iga ega bo‘lgan so‘zlar tilshunoslikda o‘zlashma neologizmlar ham deb ataladi. Kundalik turmushdagi yangicha munosabatlarni, yangi narsalar va ularning belgilarini, yangi hodisalar, tushunchalarni ifodolovchi lug‘aviy birliklardir. Bunday so‘zlar xususiyatiga ko‘ra ikki turga bo‘linadi:

1. Leksik o‘zlashma neologizmlar.
2. Semantik o‘zlashma neologizmlar.

Leksik o‘zlashma neologizmlar tilga tamoman o‘zlashib ketmagan o‘zbek tilining o‘zida yasalgan yoki boshqa tillardan o‘zlashib butunlay iste‘molga kirmagan so‘zlardir. Masalan, zovut, zamin studiyasi, sarhad, kollej, menejment, bakalavriyat, magistratura, dastur, bar, bojxona, aksiya, bandargoh, tuman kabilar. Semantik o‘zlashma neologizmlar tilda oldindan mavjud bo‘lgan va hozirda yangi ma‘noda ishlatilayotgan so‘zlardir. Masalan, tuman (rayon), viloyat (oblast), do‘kon (magazin), anjuman (konferensiya) va boshqalar.

Xulosa

Barcha tillarning boyish manbalaridan biri, chetdan olingan so‘zlardir. O‘zlashtirish jarayonida o‘sha tilning leksik qatlamlaridan kelib chiqqan holda moslashtirilib o‘zlashtirilishi kerak. Aks holda, bu so‘zlar so‘zlovchilarga qiyinchilik tug‘dirib bu so‘zning asl variantidan foydalanishga olib keladi. Tilimizga kirib kelayotgan so‘zlarni o‘zbek tilida muqobil variantini topish va adabiy tilga kiritish muhim ahamiyatga ega. Shunday qilinsagina, tilda arxaizmlar vujudga kelmaydi va so‘zning ma‘nosi qiymatga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. H. Dadaboyev. O‘zbek terminalogiyasi. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent. 2019.
2. Begmatov E.A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013-264 b.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili omonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984.- 108 b.
4. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. T., 1992.
5. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2010.

AROMATIK BIRIKMALAR VA ULARNING SANOATDAGI AHAMIYATI

D.D. Sherbutayeva , X.M.Azizova

TDTUOF

dilyorasherbutayeva@gmail.com

Annotasiya: Ushbu maqolada aromatik uglevodorodlar, ularning tuzilishi, asosiy xossalari va sanoatdagi ahamiyati batafsil tahlil qilingan. Benzol, toluen, ksilen kabi muhim aromatik birikmalar kimyo, farmatsevtika, plastmassa, bo‘yoq va portlovchi moddalar sanoatida keng qo‘llanilishi misollar bilan ko‘rsatildi. Shuningdek, ushbu birikmalarning ekologik va salomatlikka ta‘siri, xavfsizlik choralari haqida qisqacha ma‘lumot berildi. Maqola zamonaviy sanoatda aromatik uglevodorodlarning muhim o‘rni va ular bilan bog‘liq muammolarni tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Aromatik uglevodorodlar, Benzol, Toluen, Kimyo sanoati, Farmatsevtika, Plastiklar, Bo‘yoqlar, Portlovchi moddalar, Ekologiya, Xavfsizlik

Aromatik birikmalar (yun. aroma – xushbo‘y, muattar) – molekulasi bir yoki bir necha benzol yadrolaridan tashkil topgan organik birikmalar va ularning hosilalari. Eng oddiy vakillari – benzol va uning hosilalaridir. Benzol yadrosidagi qo‘shbog‘larning oddiy bog‘lar orqali bog‘lanishidan hosil bo‘lgan benzol halqalari tizimi tufayli Aromatik birikmalar aromatik xususiyat kasb etgan va shuning uchun ular alifatik birikmalar hamda alitsiklik birikmalardan katta farq qiladi. Aromatik birikmalar elektrofil va nukleofil almashinish reaksiyalari (galogenlash, nitrolash, sulfolash, alkillash, arillash va boshqalar)ga oson kirishadi. Masalan, nitrat kislota ta‘sirida benzol nitrobenzolga aylanadi. Bir paytlar Aromatik birikmalar deyilganda faqat muattar tabiiy birikmalar (o‘simliklardan olinadigan efir moylari, balzamlar, smolalar va boshqalar) tushunilardi. Bu birikmalarga „aromatik“, ya‘ni xushbo‘y degan nom ham o‘sha vaqtda berilgan. Hozir esa Aromatik birikmalar so‘zi o‘z ma‘nosini yo‘qotgan, chunki xushbo‘y birikmalar har xil sinfga kiruvchi organik birikmalar orasida ham mavjud. Ko‘pchilik Aromatik birikmalar qo‘lansa yoki deyarli hidi yo‘q. XIX asr o‘rtalaridan Aromatik birikmalar kimyosi juda tez rivojlana borib, ular texnika va laboratoriya ishlarida qo‘llana boshladi. Aromatik birikmalar barqaror

moddalardir. Ularni boshqa sinf birikmalaridan qat'iy sharoitlardagina hosil qilish mumkin. Benzolni 650° da atsetilendan faol ko'mir ishtirokida yoki siklogeksanni degidridlab olish mumkin. Aromatik birikmalar alifatik birikmalarni degidrotsikllash, po-limerlash yoki kondensatlash yo'li bilan olinadi. Bu reaksiyalar aromatlash reaksiyasi deyilib, ular o'simlik, hayvon organizmlari va mikroorganizmlarda ham ro'y beradi. Benzin ham sanoatda aromatlash reaksiyasidan o'tkaziladi, natijada benzinning xususiyatlari yaxshilanadi. Toshko'mirni kokslab yoki neftni termik va katalitik krekingga uchratib ham Aromatik birikmalar hosil qilish mumkin.

Aromatik uglevodorodlar oddiy va halqali tuzilishga ega bo'lishi mumkin. Ularning asosiy vakili — **benzol** (C_6H_6) — olti a'zoli uglerod halqasidan iborat bo'lib, har bir uglerod atomi bir vodorod atomi bilan bog'langan. Benzol molekulasi **rezonans tuzilmasi** bilan barqarorlanadi. Shu sababli, aromatik uglevodorodlar boshqa alkenlar kabi oddiy qo'sh bog'li reaksiyalarga kirmaydi.

Aromatik uglevodorodlarning markazida olti ugleroddan iborat halqa joylashgan bo'lib, u halqa doirasida joylashgan ikki xillik qo'sh bog'lar ($C=C$) rezonans orqali barqarorlashtirilgan. Benzol — eng oddiy va ko'p tarqalgan aromatik uglevodorod hisoblanadi. Benzolning rezonans tuzilishi unga yuqori darajada barqarorlik beradi, bu esa boshqa oddiy uglevodorodlardan farq qiladi.

Aromatik uglevodorodlar kimyoviy reaksiyalarda o'ziga xos yo'nalishlarga ega. Ular ko'pincha **elektrofilik almashtirish** reaksiyalariga kirishadi, bu esa sanoatda ko'plab foydali mahsulotlarni olish imkonini yaratadi.

Aromatik uglevodorodlar orasida eng ko'p uchraydiganlari:

Benzol (C_6H_6) — eng sodda aromatik uglevodorod, asosiy boshlang'ich modda sifatida keng qo'llaniladi.

Toluen ($C_6H_5CH_3$) — benzolning metil qo'shimchali hosilasi, sanoatda keng qo'llaniladi.

Ksilenlar ($C_6H_4(CH_3)_2$) — toluelarning izomer shakllari.

Naftalin ($C_{10}H_8$) — ikki benzol halqasining bog'lanishi natijasida hosil bo'lgan birikma.

Anratsen va fenantren kabi murakkab halqali birikmalar.

Kimyo sanoatida xomashyo sifatida

Aromatik uglevodorodlar — ayniqsa benzol — organik sintezda muhim boshlang'ich modda hisoblanadi. Ularning yordamida ko'plab muhim kimyoviy mahsulotlar olinadi:

Fenol va **anilin** — plastik, bo'yoq va farmatsevtika sanoatida keng qo'llaniladi.

Stirol — polistiren va boshqa plastik materiallar ishlab chiqarishda asosiy modda.

Kaporlaktam — sintetik tolalar ishlab chiqarishda ishlatiladi.

Bu mahsulotlarning har biri turli sanoat tarmoqlarida juda katta ahamiyatga ega bo'lib, kundalik hayotda keng qo'llaniladi.

Farmatsevtika sanoati

Aromatik uglevodorodlar asosida turli dorivor birikmalar sintez qilinadi. Masalan, aspirinning asosiy komponentlari, sulfanilamid guruhiga mansub antibiotiklar, boshqa ko'plab dori vositalari aromatik halqalarga ega. Bu esa ularning biologik faolligini oshiradi.

Yoqilg'i sanoati

Benzol, toluen va ksilenlar — yoqilg'ining tarkibiy qismi sifatida ishlatiladi. Ularning yonuvchanligi va issiqlik ajratish xususiyati yoqilg'ining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori oktanli benzin ishlab chiqarishda bu aromatik birikmalar muhim o'rin tutadi.

Bo'yoqlar sanoati

Aromatik uglevodorodlardan tayyorlangan anilin asosidagi azo-bo'yoqlar, laklar va rangli qoplamalar bo'yoqlar sanoatining asosi hisoblanadi. Ushbu bo'yoqlar yuqori sifatga ega bo'lib, ko'plab sohalarda — matbaa, kiyim-kechak, avtomobil sanoatida keng qo'llaniladi.

Portlovchi moddalar ishlab chiqarish

Aromatik birikmalarni nitroatsiyalash orqali nitroaromatik moddalar olinadi. Masalan, trinitrotoluen (TNT) — mashhur portlovchi modda bo‘lib, u harbiy va sanoat sohalarida qo‘llaniladi.

Aromatik uglevodorodlarning xavfi va atrof-muhitga ta’siri

Benzol kabi aromatik uglevodorodlar inson salomatligi uchun xavfli hisoblanadi. Ular uzoq vaqt ta’sir qilganda, o‘pka, qon tizimi va teri kasalliklariga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, benzol saraton xastaligi (leykemiya) rivojlanishiga olib kelishi aniqlangan. Shu bois, ushbu moddalarni ishlab chiqarish, saqlash va tashishda yuqori darajada xavfsizlik choralari qo‘llaniladi.

Aromatik uglevodorodlar chiqindilarining atrof-muhitga tushishi esa ekologik muammolarni yuzaga keltiradi. Ularning toksikligi suv va tuproq organizmlariga zarar yetkazadi, shuning uchun sanoatda ularni to‘g‘ri utilizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Ахмедов М.Х., Каримов Б.Ж. Органик kimyo asoslari. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018. — 320 bet.
2. Салимов Д.Х. Kimyo sanoati texnologiyasi. — Toshkent: Fan, 2015. — 245 bet.
3. Brown, W.H., Poon, T. Introduction to Organic Chemistry. — Wiley, 2017. — 450 p.
4. Solomons, T.W.G., Fryhle, C.B. Organic Chemistry. — Wiley, 2016. — 1100 p.
5. Петров В.П. Aromatik birikmalar kimyosi. — Moskva: Khimiya, 2012. — 400 bet.
6. Sultonova, N.M. Kimyo sanoatida aromatik uglevodorodlar roli. — “Kimyo va texnologiya” jurnali, 2020, 3-son, 35-42 bet.

TA'LIMDA TEXNOLOGIYA FANI VA UNING VAZIFALARI

Muhiddinova Gavharshodbegim Tursunxo'ja qizi

Termiz davlat pedagogika instituti Tabiiy va aniq fanlar fakulteti
Texnologik talim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya : Mazkur maqola Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalari va umumiy o'rta ta'lim muassasalarining "Texnologiya" fani o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda fanning maqsad va vazifalari, metodologik asoslari, tarixiy taraqqiyoti, didaktik asoslari, ta'lim metodlarining tasnifi, ilmiy tadqiqot metodlari, amaliy fanlar bilan integratsiyasi, fanni o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, texnologiya fanini o'qitish metodikasi fanidan kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi va pedagogik amaliyotga qo'yiladigan metodik talablar kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar : texnologiya, ta'lim, tarbiya, ijtimoiy faollik, o'quvchilarning bilish faoliyati, o'qitish natijalari, o'qitish metodlari, tadqiqot vazifalari, tadqiqot metodlari, mehnat tarbiyasi, axloqiy tarbiya, ijodkorlik, rivojlanish.

ТЕХНОЛОГИЯ И ЕЕ ФУНКЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Мухиддинова Гавхаршодбегим Турсунходжа дочь

Факультет естественных и точных наук Государственного педагогического
института Тереса

2 -й курс студента технологического образования

Аннотация: эта статья предназначена для учителей технологий и использования технологий, методов исследований, интеграции, интеграции, интеграции и выпуска технологий, охватываются такие вопросы выпускной, как квалификационные работы и методологические требования для педагогической практики.

Ключевые слова: технологии, образование, образование, методы образования, методы исследования, задачи исследований, методы исследования, рабочее образование, этика, творчество, разработка.

TECHNOLOGY AND ITS FUNCTIONS IN EDUCATION

Muhiddinova Gavharshodbegim Tursunkhoja daughter

Faculty of Natural and Exact Sciences of the Termez State Pedagogical
Institute

The 2nd year student of the technological education

Annotation: This article is designed for teachers of technology and the use of technology, research methods, integration, integration, integration, and graduation of technology, graduation Issues such as qualification work and methodological requirements for pedagogical practice are covered.

Keywords: technology, education, educational, educational methods, research methods, research tasks, research methods, work education, ethics, creativity, development.

Texnologiya faninig maqsadi talabalarni umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Texnologiya" fanini Davlat ta'lim standarti (DTS) asosida tashkil etish va o'qitish, pedagogika, psixologiya va maxsus fanlardan olgan bilimlarini mujassamlashtirgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va amalga oshirish yo'llarini bo'lajak texnologiya ta'lim o'qituvchilarini metodikaga oid bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iborat. Texnologiya ta'limi fanida talabalar o'qitish printsiplari va mazmuni, shakl va metodlari, texnologik ta'limi yo'nalishi bo'yicha dasturlar mazmuni, texnologiya ta'limi darslari va darsdan tashqari ishlarda o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, o'quv va metodik adabiyotlarni o'rganish hamda tahlil qilish, darslarni rejalashtirish, me'yoriy hujjatlarni yuritish, texnologiya ta'limi o'quv xonalarining jihozlanishi, pedagogik amaliyotning maqsadi, vazifalari va mazmuni, kurs ishlarini bajarish, o'quv- moddiy texnik baza tahlili, respublika ta'lim markazi, tashxis markazi faoliyati bilan tanishadilar.

Texnologiya ta'limi metodikasi faninig vazifalari quyidagilar:

-pedagogik-psixologik bilimlarni o'quvchilarda umummehnat va umumkasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonida tadbiq etish;

- talabalarni umumiy o'rta ta'lim maktablarida texnologiya ta'limi fanining maqsad va vazifalari, o'quv rejasida tutgan o'rni bilan tanishtirish;

- pedagogik-psixologik bilimlar, bevosita tanlangan sohalarga va yangi pedagogik, axborot texnologiyalari asosida metodik muammolarni hal etish;

- texnologiya ta'limini o'qitishni tashkil etish hamda uni amalga oshirish metodikasini o'rgatish;

- texnologiya ta'limida qo'llaniladigan didaktik tamoyillar, texnologiya ta'limida o'qitish metodlari va shakllarini o'rgatish;

-texnologiya ta'limi darslarini tashkil qilishni, rejalashtiruvchi hujjatlarni ishlab chiqishni va tahlil qilishni o'rgatishdan iborat.

Zamonaviy ta'lim tizimida texnologiya, ya'ni mehnat ta'limi fani muhim o'rin tutadi. Bu fan o'quvchilarga mehnat qilish malakalarini singdirish, turli kasblar haqida tasavvur berish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali ularni hayotga va kasbga tayyorlashda asosiy vosita hisoblanadi. Texnologiya fani orqali o'quvchilar mehnat qilish madaniyati, ijtimoiy mas'uliyat va halollik kabi fazilatlarni o'zlashtiradilar. Texnologiya fanining afzalliklari shundaki, u:

- **bolalarning qiziqishini oshiradi va ularni faol bo'lishga undaydi;**
- **kelajak kasb tanlashda yo'nalish beradi;**
- **mehnatsevarlik va vatanparvarlik ruhini mustahkamlaydi;**
- **amaliy ishlar orqali bilimni mustahkamlaydi;**
- **ijodiy fikrlash va qo'l mehnatiga hurmatni shakllantiradi.**

Shuningdek, qizlar va o'g'il bolalar uchun alohida dasturlar asosida olib boriladigan texnologiya darslari ularning biologik, psixologik xususiyatlariga mos ravishda ularni hayotga tayyorlaydi.

Texnologiya (mehnat ta'limi) fani o'quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishida, ularni amaliy hayotga tayyorlashda, kasb tanlashda yo'naltirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bu fan orqali tarbiyalangan mehnatsevar, bilimli va mas'uliyatli yoshlar kelajakda Vatan taraqqiyotiga xizmat qiladigan yetuk mutaxassislar bo'lib yetishadilar.

Shu bilan birga, texnologiya (mehnat ta'limi) fanini samarali o'qitish uchun dars jarayonlarini zamonaviy yondashuv asosida tashkil etish muhimdir. Avvalo, darslar nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirgan holda olib borilishi lozim. Har bir mavzu o'quvchilarga tushunarli, hayotiy misollar bilan boyitilgan, qiziqarli shaklda o'tishi kerak. Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar mustaqil ishlashga, guruh bo'lib hamkorlik qilishga, muammoni hal etishga yo'naltirilsa, bu ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Shuningdek, darslarda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va hududdagi imkoniyatlar hisobga olinishi zarur. Masalan, qishloq joylarda bog'dorchilik, duradgorlik, tikuvchilik kabi yo'nalishlarga, shaharlarda esa texnik ishlov berish, dizayn, elektronika kabi mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratilishi mumkin. Bu yondashuv o'quvchilarning atrof-muhitdagi hayotga yanada yaqinroq bo'lishlariga xizmat qiladi.

O'quv ustaxonalari zamonaviy jihozlar, xavfsizlik vositalari va yetarli mehnat qurollari bilan ta'minlanishi, dars beruvchi o'qituvchilarning esa yangilangan metodikalar, kasbiy malaka va ijodiy yondashuvga ega bo'lishi dolzarbdir. Texnologiya

fani bo'yicha ko'rgazmali vositalar, loyihalash ishlari, musobaqalar va ko'rgazmalar tashkil etilishi o'quvchilarning ushbu fan bo'yicha qiziqishini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanini o'qitishda darslarni amaliyotga yaqinlashtirish, o'quvchilarning ijodkorligini qo'llab-quvvatlash, kasbga yo'naltirishga xizmat qiluvchi usullardan foydalanish, zamonaviy jihozlardan foydalanish hamda doimiy yangilanishga intilish muhim hisoblanadi. Ana shunda bu fan haqiqiy hayot maktabiga aylana oladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 14-son, 230-modda.
2. Tohirov O'.O. va boshqalar. Texnologiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilari uchun darslik. – T.: "ILM-ZIYO" nashriyot uyi, 2019.-160 b.
3. O.A.Qo'ysinov, O'.O.Tohirov va boshqalar. Elektrotexnika va elektronika asoslari. Metodik qo'llanma. – T.: "Delta print" MCHJ, 2017.-116 b.
4. O.A.Qo'ysinov, O'.O.Tohirov va boshqalar. Polimer materiallarga ishlov berish texnologiyasi. Metodik qo'llanma. – T.: "Delta print" MCHJ, 2017.-64 b.
5. S.Bekmurodova. Texnologiya fanini o'qitishga yangicha yondashuv. Metodik qo'llanma. – Toshkent. 2017.-140 b.
6. Tohirov O'.O. Texnologiya o'quv fani davlat ta'lim standarti va o'quv dasturini ta'lim amaliyotiga joriy etish metodikasi. // Metodik tavsiyanoma. – T.: RTM, 2017.-72

THE IMPACT OF MONETARY AND FISCAL POLICY ON UZBEKISTAN'S EXPORT VOLUME: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Scientific adviser: Dalabaev Umurdin, Professor.

A Systematic Analysis and Mathematical Modeling Department, University of World
Economy and Diplomacy (UWED).

Phone: +998 91 009 13 09

e-mail: udalabaev@mail.ru

Juraev Subkhon

Master's Degree student at UWED

In recent decades, the role of exports in Uzbekistan's economy has significantly increased. The country remains an important exporter of cotton, gold, and uranium, and in recent years has expanded to include textiles, food products, and services. On the path to trade development, the government's economic policy—particularly in the monetary and fiscal spheres—plays a key role. I am trying to thoroughly understand how exactly monetary and fiscal regulation affects export dynamics, relying on data, economic theories, and contemporary case studies Monetary policy, that is, the actions of the Central Bank to manage the money supply and interest rates, has a direct impact on exports. Lowering interest rates makes credit cheaper, encourages production expansion, and consequently increases the supply of exportable goods. At the same time, the devaluation of the national currency (the Uzbek sum) makes Uzbek products more competitive in global markets. However, too rapid or sharp a devaluation can lead to inflationary expectations and increased costs for imported components used by exporters. Since 2017, Uzbekistan has been experiencing a gradual liberalization of its exchange rate and a reduction in administrative barriers for exporters. The abolition of the mandatory sale of export proceeds and the transition to a floating exchange rate have allowed enterprises to respond more flexibly to external shocks. These changes were followed by a moderate weakening of the sum and an increase in export revenues, especially in agriculture and light industry.

Keywords: fiscal policy, monetary policy, export, Uzbekistan, regression analysis.

Fiscal policy refers to the set of government measures for managing budget revenues and expenditures, including taxes and subsidies. In the context of exports, tax incentives,

export subsidies, and investments in infrastructure (logistics, transport corridors) are of primary importance.

In recent years, the government of Uzbekistan has pursued a path of reducing the tax burden for export-oriented companies, encouraging the formation of export clusters and special economic zones. Many exporters have received tax holidays, reduced profit and property tax rates, and simplified VAT refund procedures. These measures have significantly increased activity in the export sector, especially among small and medium-sized businesses.

Government investments in infrastructure—ports, railroads, customs modernization—should not be overlooked either. Such investments reduce exporters’ operational costs, speed up product delivery, and enhance the country’s actual export potential.

To objectively assess the impact of monetary and fiscal policy on exports, I use statistics from the Ministry of Economy, the Central Bank, and the World Bank over the past ten years. Through correlation and regression analysis, it becomes evident that periods of moderate money supply growth and smooth devaluation of the sum generally coincide with an increase in the absolute volume of exports. However, if money issuance occurs too rapidly, inflation begins to rise, and export earnings become less effective due to increased domestic costs.

The reduction of the corporate income tax rate for exporters from 14% to 7% led to a rapid increase in the number of export contracts. Similarly, the expansion of logistics subsidies enabled agricultural enterprises to access new markets in East and Southeast Asia. Thus, it can be confidently stated that comprehensive budgetary support is critically important for growing exports not only in volume but also in quality.

Period	Export, bln USD	Export Growth	Money Supply (M2)	Fiscal Deficit
2020–2021	14.6 → 16.53%	—	—	
2021–2022	16.5 → 21.93%	—	—	
2022–2023	21.9 → 24.1+9.8%	+30% M2	—	
2023–2024 (proj)	24.1 → 26.9+8.4%		Continued growth in M2	Deficit to decrease to 3% of GDP

Explanation of Export Dynamics and Macroeconomic Indicators (Uzbekistan, 2020–2024)

Over the period from 2020 to 2024, Uzbekistan has demonstrated a steady increase in export volumes, accompanied by significant monetary and fiscal developments.

2020–2021: Export revenues increased from \$14.6 billion to \$16.5 billion, reflecting a 13% growth. While specific data on money supply and fiscal deficit for this period is limited, this marks the beginning of the post-pandemic recovery, supported by rising global commodity prices and improved logistics.

2021–2022: Exports surged further to \$21.9 billion, showing a remarkable 33% annual growth. This sharp increase is likely attributed to higher external demand, liberalization measures, and a favorable exchange rate environment. However, macro indicators like M2 and fiscal deficit were not officially emphasized in public data during this period.

2022–2023: Export growth slowed to 9.8%, reaching \$24.1 billion. Notably, this period saw a 30% increase in the M2 money supply, indicating an expansionary monetary stance. While this likely supported domestic production and investment, it also carried inflationary risks that may have limited export efficiency gains.

2023–2024 (projected): Exports are expected to reach \$26.9 billion, with an 8.4% increase. The Central Bank is continuing its policy of monetary growth to stimulate the economy. At the same time, the fiscal deficit is forecasted to decline to 3% of GDP, signaling a shift toward greater budgetary discipline. This combination aims to balance growth stimulation with macroeconomic stability.

Uzbekistan's economic landscape has undergone significant transformation in recent years, driven in part by evolving monetary and fiscal policies. These policies play an instrumental role in shaping the country's export volume—a fundamental indicator of international competitiveness and integration into global markets. Amid increasing global economic volatility and the spillover effects of external shocks, Uzbekistan has experienced notable developments in its domestic economic sectors. For instance, data indicate that in 2023 small business and private entrepreneurship contributed 51.2% to the country's GDP, with small business entities accounting for 26.9% of industrial output—a marked increase from earlier decades⁶. Moreover, improvements in primary fiscal balances, bolstered by unanticipated positive spillovers from regional geopolitical events, suggest that Uzbekistan's fiscal environment has been evolving toward greater stability¹.

This article empirically examines the impact of monetary and fiscal policies on Uzbekistan's export volume. It aims to integrate insights from general econometric

methods, studies on export performance determinants, and contextual data on Uzbekistan's small business sector. By reviewing relevant literature, describing a robust methodological framework, and analyzing available empirical indicators, this study provides a comprehensive perspective on the policy measures that may drive export growth in Uzbekistan. The focus on both monetary aspects (such as bank credit conditions) and fiscal components (including export promotion measures) allows for a holistic understanding of these interrelated policy domains.

Empirical Strategy Diagram

Below is a flowchart representation of the methodological approach used in this analysis:

Define Research Objectives

Select Export Propensity and Intensity Models

Collect Data on Monetary Policy Indicators (Bank Credit, Interest Rates)

Collect Data on Fiscal Policy Indicators (Export Promotion, Fiscal Balance)

Specify Control Variables (Firm Size, Age, Productivity)

Apply Binary Response Model for Export Propensity

Correct for Sample Selection Bias Using Heckman Selection Model

Apply Fractional Response Model for Export Intensity

Analyze and Interpret Results

Derive Policy Implications

END

Monetary Policy Effects:

Enhanced bank credit availability has a positive correlation with the growth prospects of small businesses. As credit conditions improve, firms are more likely to invest in capacities that facilitate export-oriented activities. The data imply that monetary easing measures, reflected in lower interest rates and expanded credit, indirectly boost export performance by fostering a competitive domestic business environment.

Fiscal Policy Effects:

Fiscal measures, particularly those geared toward export promotion and infrastructural support, have contributed to an improved fiscal balance in Uzbekistan. The spillover effects from regional shocks have further enhanced fiscal stability, thereby creating a more supportive environment for exporters. Policies that include subsidies, tax breaks, and promotional programs have been effective in reducing the cost burden on exporters and enabling smoother market access.

Integrated Policy Implications:

The synthesis of results indicates that a coordinated approach combining both monetary and fiscal policies is likely to yield substantial benefits for Uzbekistan's export sector. For instance, while monetary measures ensure that firms have the financial resources necessary for expansion, fiscal interventions directly incentivize export activities and enhance competitiveness on the global stage.

The empirical evidence reviewed in this study, although constrained by data limitations, strongly supports the notion that both monetary and fiscal policies exert a considerable influence on the export volume of Uzbekistan.

In conclusion, while data limitations constrain a fuller empirical assessment, the examined literature and available indicators clearly signal that well-coordinated monetary and fiscal policies are critical to bolstering Uzbekistan's export volume. Continued research with more granular data is necessary to refine these insights and inform targeted policy interventions that sustain international competitiveness.

References

- [1] International Monetary Fund. (2016). Welfare Effects of Uzbekistans Foreign Exchange Regime. IMF Working Paper WP/16/61. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Welfare-Effects-of-Uzbekistan-s-Foreign-Exchange-Regime-3513>
- [2] Khasanov, B., & Mirzaev, A. (2020). The Effectiveness of Fiscal and Monetary Policy: Case of Uzbekistan. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/339951055_The_Effectiveness_of_Fiscal_and_Monetary_Policy_Case_of_Uzbekistan
- [3] World Bank. (2024). Uzbekistan Country Overview. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>

[4] United Nations Development Programme. (2024). Influence of Export Promotion Financial Instruments on Exporters Competitiveness. <https://www.undp.org/uzbekistan/publications/influence-export-promotion-financial-instruments-exporters-competitiveness>

[5] U.S. Department of State. (2024). 2024 Investment Climate Statements: Uzbekistan. <https://www.state.gov/reports/2024-investment-climate-statements/uzbekistan/>

[6] International Monetary Fund. (2025). Uzbekistan: 2025 Article IV Mission Concluding Statement. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2025/04/23/mcs-042325-uzbekistan-staff-concluding-statement-of-the-2025-article-iv-mission>

[7] The Observatory of Economic Complexity. (2024). Uzbekistan Trade Profile. <https://oec.world/en/profile/country/uzb>

[8] Blanchard, O., & Johnson, D. R. (2021). Macroeconomics (8th ed.). Pearson.

[9] Krugman, P., & Obstfeld, M. (2018). International Economics: Theory and Policy (10th ed.). Pearson. [10] Mankiw, N. G. (2020). Principles of Macroeconomics (9th ed.). Cengage Learning.

[11] Rodrik, D. (2008). One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth. Princeton University Press.

UDC: 846+541.64+631.67

HYDROGEL-BASED STRATEGIES FOR DROUGHT MITIGATION IN AGRICULTURAL SYSTEMS

¹Saitkulov Foziljon Ergashevich, ¹Xudayarov Maxmasaid Maxmarajabovich,

²Nasimov Khasan Muradovich, Oxunov Isroil Islomovich

¹Tashkent State Agrarian university, Tashkent

²Samarkand State university, Samarkand

³Kokand State Pedagogical Institute, Kokand

Abstract: Hydrogels are polymeric materials with exceptional water absorption properties, capable of retaining significant amounts of water and gradually releasing it into the soil. This unique characteristic makes hydrogels highly beneficial for managing field water supply, especially in regions experiencing water scarcity and unpredictable rainfall. By integrating hydrogels into the soil, it is possible to enhance water retention, reduce the frequency of irrigation, and promote healthier plant growth. This study investigates the potential applications of hydrogels in agriculture, focusing on their role in improving water use efficiency. Furthermore, it explores the interaction between hydrogels, soil properties, plant growth, and environmental sustainability. The results indicate that hydrogel technology can play a key role in water conservation, boost crop yields, and support sustainable farming practices. However, the effectiveness of hydrogels depends on factors such as soil type, polymer composition, and environmental conditions. Future studies should address the long-term impacts of hydrogels on soil health and evaluate their economic viability for large-scale agricultural implementation.

Keywords: Hydrogels, water retention, agriculture, soil moisture management, irrigation efficiency, sustainable agriculture, crop yield, water conservation.

Introduction

Water is one of the most vital resources for agriculture, directly affecting crop growth, yield, and overall productivity. However, water scarcity and irregular rainfall patterns are major challenges in many regions around the world, threatening the sustainability of agricultural practices. Consequently, there is an increasing demand for innovative water management strategies to optimize the use of available water resources. One promising

solution is the use of hydrogels—superabsorbent polymeric materials that can absorb and gradually release water into the soil[1-8].

In recent years, hydrogels have attracted considerable attention for their ability to enhance soil moisture retention and reduce the frequency of irrigation. These polymers can absorb water up to several hundred times their weight, releasing it slowly according to the needs of the soil and plants. By incorporating hydrogels into agricultural soils, farmers can improve water availability for crops, especially in arid and semi-arid regions where drought stress often hampers agricultural productivity[9-18].

The effectiveness of hydrogels in agricultural applications is influenced by various factors such as soil type, polymer composition, and environmental conditions. Research has demonstrated that hydrogels can improve soil structure, enhance water-use efficiency, and support plant growth by maintaining optimal moisture levels. Additionally, hydrogels reduce water loss through evaporation and leaching, contributing to more sustainable water management. Despite these benefits, the large-scale implementation of hydrogel technology in agriculture requires careful evaluation of its economic feasibility and potential long-term environmental impacts[18-22].

This paper aims to explore the applications of hydrogels in field water management. It examines the interactions between hydrogels, soil, and plants, highlighting their role in reducing irrigation needs and promoting sustainable agricultural practices. Furthermore, the paper discusses the challenges and limitations of hydrogel use, including cost considerations and potential effects on soil health. Understanding these factors is essential to assess the viability of hydrogels as a solution for improving water supply management in agricultural fields.

By adopting hydrogel-based water retention techniques, farmers can mitigate drought impacts, enhance crop yields, and create more resilient agricultural systems. This research emphasizes the importance of hydrogel applications in modern agriculture and underscores the need for further studies to optimize their use under varying climatic and soil conditions.

Method and Results

To evaluate the effectiveness of hydrogels in managing field water supply, an experimental study was conducted on a selected agricultural plot. The research focused on soil moisture retention, plant growth, and irrigation efficiency. The experiment was carried out on a one-hectare field cultivated with the Bukhara-102 cotton variety. The soil type was sandy loam, which has a moderate water-holding capacity.

A commercial potassium polyacrylate hydrogel was used, applied at a concentration of 2.5 grams per kilogram of soil. The hydrogel was incorporated into the soil at a depth of

10 centimeters before planting. A control plot without hydrogel treatment was also maintained for comparison. Drip irrigation was applied uniformly across all plots, and soil moisture levels were monitored weekly using a TDR soil moisture sensor. Plant growth parameters, including plant height and leaf area, were recorded every two weeks. At the end of the growing season, the final crop yield was measured in kilograms per hectare to determine the impact of hydrogel application on productivity (fig-1).

Fig-1. Hydrogel in plant

The study demonstrated a significant improvement in soil moisture retention and plant growth in the hydrogel-treated plots compared to the control. The soil in the hydrogel-treated plots retained 30 to 40 percent more moisture than the control plots, reducing the need for frequent irrigation. Moisture levels remained stable for a longer duration, ensuring that plants had consistent access to water.

Plants grown in the hydrogel-treated soil exhibited better growth, being 12 to 15 percent taller than those in the control plot. Additionally, the leaf area was 20 percent larger, suggesting improved water and nutrient absorption. The final crop yield in the hydrogel-treated plot was 17 percent higher than in the control plot, confirming the beneficial effects of hydrogels on agricultural productivity.

The following diagram illustrates the soil moisture retention trend over 60 days, comparing hydrogel-treated and control plots table 1.

Table 1

Days	Hydrogel-Treated Soil (%)	Control Soil (%)
0	28	28
10	25	20
20	22	16
30	19	12
40	17	9
50	15	6
60	12	4

Discussion

The results highlight the potential of hydrogels in improving soil water retention and enhancing crop performance. By extending soil moisture availability, hydrogels help reduce irrigation frequency, making them a valuable tool for sustainable agricultural practices. Future research should focus on the long-term effects of hydrogels on soil structure and their economic feasibility for large-scale implementation.

Conclusion

The study demonstrated that hydrogels play a significant role in improving soil moisture retention and enhancing crop productivity. By absorbing and gradually releasing water, hydrogels help maintain optimal soil moisture levels, reducing irrigation frequency and preventing water loss through evaporation and leaching. The experimental results showed that hydrogel-treated soil retained 30 to 40 percent more moisture than untreated soil, leading to better plant growth and higher crop yields.

The application of hydrogels in agriculture can be particularly beneficial in regions facing water scarcity and erratic rainfall. By stabilizing soil moisture, these materials support sustainable farming practices and enhance the resilience of crops against drought stress. The increase in plant height, leaf area, and yield in hydrogel-treated plots highlights their effectiveness in improving agricultural productivity.

Despite these benefits, factors such as soil type, hydrogel composition, and economic feasibility should be considered for large-scale implementation. Further research is needed to assess the long-term effects of hydrogels on soil health and their environmental impact. With proper application and continued development, hydrogels can become a valuable tool for efficient water management in agriculture, promoting sustainability and food security.

Literature

1. Elmuradov, B., Saitkulov, F., Mirvaliev, Z., Ibragimov, A., Karimov, S., & Karimov, B. (2025, February). Synthesis of urea derivatives based on toluyl isocyanate. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3268, No. 1). AIP Publishing.
2. Saitkulov, F., Zakhidov, Q., Khaydarov, G., Sabirova, D., Ergasheva, H., Mirvaliev, Z., & Usnatdinova, S. (2025, February). Methods for the synthesis of 2-phenylquinazolin-4-one and studying methylation reactions in different solvents. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3268, No. 1). AIP Publishing.
3. Ashurova Z. B., Khaydarov G. Sh., Saitkulov F. E., Giyasov K. (2024). Determination of Certain Heavy Metals in Food Composition by Voltammetric Method. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences* 2024, No 3 – 4. <https://doi.org/10.29013/AJT-24-11.12-47-51>
4. Saitkulov F.E., Qayumova F. Synthesis of coordination compounds based on cobalt(ii) salts and quinazolin-4-ONE and the study of their biological activity // *Universum: химия и биология : электрон. научн. журн.* 2025. 2(128). URL: <https://7universum.com/ru/nature/archive/item/19240>
5. Akhmedova, N., Elmuradov, B., & Saitkulov, F. (2024). Optimal synthesis methods and biological activity study of 2-(4-nitrophenil) quinazolin-4-one. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(12), 1192-1200.
6. Shoyimovich, K. G., Orinbaevna, B. G., & Ergashevich, S. F. (2024). Synthesis and study of biological activity of coordination compounds based on copper (ii) nitrate and quinazolin-4-one. *Austrian Journal of Technical & Natural Sciences*.
7. Shoyimovich, K. G., Ergashevich, S. F., & Kuchkar, G. (2024). Determination of certain heavy metals in food composition by voltammetric method. *Austrian Journal of Technical & Natural Sciences*.
8. Abduxakimovich, Z. F., Ergashevich, S. F., Jurayevich, E. B., & Xurramovich, A. R. (2024). Study of benzylation reactions of quinazolin-4-one in the presence of various solvents. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences*, 52.
9. Bekboyevich, O. O., Ergashevich, S. F., Zoxidovich, M. Z., & Orinaevna, B. G. (2024). Investigation of aromatic properties of xinazolin-4-one. *Austrian Journal of Technical & Natural Sciences*.
10. Juraevich, E. C., Ergashevich, S. F., Kuchkar, G., & Kilichovna, M. N. (2024). Convenient synthesis of 2-methylquinazolin-4-thione based on anthranil acid. *austrian journal of technical and natural sciences*, 26.

11. Saitkulov, F., Sapaev, B., Nasimov, K., Kurbanova, D., & Tursunova, N. (2023). Structure, aromatic properties and preparation of the quinazolin-4-one molecule. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03075). EDP Sciences.
12. Сaitкулов, Ф. Э., Элмуратов, Б. Ж., & Гиясов, К. (2023). Алкилирования хиназолин-4-она «мягким» и «жестким» алкилирующими агентами. *Universum: химия и биология*, (1-2 (103)), 53-56.
13. Baymuratova, G., Nasimov, K., & Saitkulov, F. (2023). Synthesis of 6-benzylaminopurine and the study of biological active properties of cotton C-6424 plants. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03032). EDP Sciences.
14. Saitkulov, F. E., & Elmurodov, B. (2024). Zh., Sapaev B. Syntheses and biological activity of quazinazolin-4-one hydrochloride. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences*, (1-2), 28-35.
15. Sapayev, B., Saitkulov, F. E., Normurodov, O. U., Haydarov, G., & Ergashyev, B. (2023). Studying Complex Compounds of Cobalt (II)-Chlooride Gecsacrystolohydrate with Acetamide and Making Refractory Fabrics from Them.
16. Saitkulov, F., Qilichyeva, N., Abdullayev, B., Anvarov, A., & Ergasheva, M. (2022). Titrimetric analysis of calcium cation in " megaton" variety of cabbage. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 2(10), 134-135.
17. Сaitкулов, Ф. Э., Гиясов, К., & Элмуратов, Б. Ж. (2022). Метилирование 2-метилхиназолин-4-она «мягкими» и «жесткими» метилирующими агентами. *Universum: химия и биология*, (11-2 (101)), 49-51.
18. Воымуратова, Г. О., Saitkulov, F. E., Nasimov, K. M., & Tugalov, M. (2022). To Examine the Processes of Biochemical Action Of 6-Benzylaminopurine with Cobalt-II Nitrate Dihydrate on the "Morus Alba" Variety of Moraceae Plant. *Eurasian Journal of Physics, Chemistry and Mathematics*, 3, 39-42.
19. Saitkulov, F., Begimqulov, I., O'ralova, N., Gulimmatova, R., & Rahmonqulova, D. (2022). Biochemical effects of the coordination compound of cobalt-II nitrate quinazolin-4-one with 3-indolyl acetic acid in the "amber" plants grades phaseolus aureus. *Академические исследования в современной науке*, 1(17), 263-267.
20. Saitkulov, F., Ibragimov, B. R., Allaqulova, M., Umarov, S., & Xolmatova, M. (2022). The role in the plant and the functions of nutrients. *Инновационные исследования в науке*, 1(16), 29-31.
21. Saitkulov, F., Elmurodov, B., O'lmasova, K., & Alijonova, A. (2023). preparation of a mixed coordination compound cobalt-ii nitrate hexahydrate with quinazoline-4-one and 3-indolylacetic acid on "amber" plants of the phaseolus aureus variety. *Science and innovation in the education system*, 2(1), 81-87.

22. Sapaev, B., Saitkulov, F. E., Abdinazarov, A. B., Nasimov, K. M., & Isoqjonova, M. (2023). Kobalt (II)-synthesis of the coordination compound formed by quinazolin-4-on and indole fatty acids of nitrate dihydrate and study of the processes of influence on the varieties of cotton “Buxara-102”, “Namangan-77”, “Sultan”, “Unkurgan-1”, “C-6524”. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 452, p. 01033). EDP Sciences.

RIVOJLANAYOTGAN VA RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA TA'LIM SIFATI

Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich

Norkulova Nilufar Zokir qizi

Email – norqulovanilufar04@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim sifatining farqlari, ularning ta'lim tizimiga ta'sir etuvchi omillar, hamda ta'lim sifatini yaxshilash yo'llari tahlil qilinadi. Maqola ta'lim sohasidagi dolzarb muammolarni ko'rsatib, mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy holati bilan ta'lim sifatining o'zaro bog'liqligini yoritadi.

Kalit so'zlar

ta'lim sifati, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar, ta'lim tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar

Mavzuning dolzarbligi

Ta'lim sifati – har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida yuqori sifatli ta'lim olish nafaqat shaxsning shaxsiy taraqqiyoti, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlash uchun ham muhimdir. Rivojlangan mamlakatlar o'zlarining yuqori darajadagi ta'lim tizimi yordamida innovatsiyalar, ilm-fan va texnologiyalar sohasida yetakchilik qilmoqda. Shu bilan birga, bu mamlakatlar yuqori malakali kadrlar tayyorlash orqali iqtisodiyotlarini yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ta'lim sifati ko'plab omillar ta'sirida pastroq bo'lib, bu ularning ijtimoiy-iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. Ta'limdagi nomutanosibliklar kambag'allikning davom etishi, mehnat bozorida malakali kadrlar yetishmasligi va jamiyatda tengsizlik darajasining oshishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, ta'lim sifatini yaxshilash rivojlanayotgan davlatlar uchun strategik maqsadlardan biri hisoblanadi.

Global darajada ham ta'lim sifati muammosi dolzarb bo'lib, ko'plab xalqaro tashkilotlar va hukumatlar ushbu masalaga katta e'tibor qaratmoqda. Ta'lim sohasidagi sifatni

oshirish orqali barqaror taraqqiyot maqsadlariga erishish, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash mumkin. Bu esa, o'z navbatida, dunyo miqyosida tinchlik va farovonlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu sababli, rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sifati mavzusini o'rganish va taqqoslash jahon hamjamiyati uchun katta ahamiyatga ega. Bu tahlillar ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha samarali siyosatlarni ishlab chiqish, eng yaxshi amaliyotlarni o'zlashtirish va ta'limda tenglikni ta'minlashga yordam beradi.

Kirish qismi

Ta'lim har qanday jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi. Inson kapitali — mamlakatning eng qimmatbaho resurslaridan biri bo'lib, uning shakllanishi, rivojlanishi va samarali ishlatilishi asosan ta'lim tizimining sifatiga bog'liq. Bugungi global raqobat va tezkor texnologik o'zgarishlar sharoitida mamlakatlar ta'lim tizimini doimiy ravishda takomillashtirishga majburdirlar. Chunki yuqori sifatli ta'lim nafaqat shaxslarning bilim va ko'nikmalarini oshiradi, balki iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion taraqqiyotga ham turtki beradi.

Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimi yuqori sifatga ega bo'lib, u yerda o'quv dasturlari zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yutuqlarga asoslangan, o'qituvchilar malakasi muntazam oshirib boriladi. Bunday tizim yoshlarga zamon talablariga javob beradigan bilim va ko'nikmalarni beradi hamda ularni global mehnat bozorida raqobatbardosh qiladi.

Ammo rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi muammolar hali ham ko'p va murakkabdir. Moddiy-texnik bazaning zaifligi, malakali kadrlar yetishmasligi, ta'lim resurslarining yetarli emasligi ta'lim sifatini pasaytiradi. Natijada, bu davlatlarda yoshlarning imkoniyatlari cheklangan bo'lib, ular jamiyat va iqtisodiyot rivojida to'liq ishtirok eta olmaydilar.

Shuning uchun, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifatining farqlarini aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini izlash va tajribalarni o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu maqola aynan shu muammoni yoritishga, ta'lim sifatining asosiy ko'rsatkichlarini taqqoslashga hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifatini oshirish uchun samarali strategiyalarni taklif qilishga qaratilgan.

Asosiy qism

1. Ta'lim sifatining asosiy ko'rsatkichlari

Ta'lim sifatini baholashda bir nechta muhim ko'rsatkichlarga e'tibor qaratiladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- **O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalari** — milliy va xalqaro standartlarga muvofiq o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganilgan ko‘nikmalarni amaliyotga tadbiq eta olish qobiliyati.
 - **O‘qituvchilarning malakasi va tajribasi** — o‘qituvchilarning ta’lim sohasidagi bilimlari, malaka oshirish tizimi, pedagogik ko‘nikmalari.
 - **Ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi** — sinfxonalar jihozlari, kutubxonalar, laboratoriyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.
 - **O‘quv dasturlarining dolzarbligi** — zamon talablariga mos keladigan, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlari.
 - **Ta’lim tizimining boshqaruvi va moliyalashtirishi** — ta’lim sohasiga ajratiladigan budjet, siyosat samaradorligi, ta’lim sifatini monitoring qilish.
- Ushbu ko‘rsatkichlar birgalikda ta’lim sifatining holatini aniq aks ettiradi va har bir mamlakatda ta’lim tizimini takomillashtirish uchun asos bo‘ladi.

2. Rivojlangan mamlakatlardagi ta’lim sifati

Rivojlangan mamlakatlarda ta’lim sifati yuqori darajada bo‘lib, bunga quyidagi omillar sabab bo‘ladi:

- **Zamonaviy ta’lim infratuzilmasi:** Sinflar yaxshi jihozlangan, o‘quvchilarga qulay sharoitlar yaratilgan. IT texnologiyalari keng qo‘llaniladi, bu esa o‘qitish jarayonini interaktiv va samarali qiladi.
- **Malakali o‘qituvchilar:** Ushbu mamlakatlarda o‘qituvchilar muntazam ravishda malaka oshirish kurslari va sertifikatlashtirishdan o‘tadi. Ular pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtiradi va o‘quvchilarga individual yondashuvni qo‘llaydi.
- **Amaliy va tadqiqotga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlari:** Ta’lim dasturlari doimiy yangilanib boradi, ular yoshlarni innovatsion fikrlashga, muammolarni hal qilishga va ijodkorlikka o‘rgatadi.
- **Ta’limning integratsiyasi va inkluzivligi:** Rivojlangan mamlakatlarda barcha yoshdagi va imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratiladi. Ta’lim tizimi ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan.
- **Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish:** Bu mamlakatlar ta’lim tizimini yaxshilash uchun boshqa davlatlar bilan faol hamkorlik qiladi, ilg‘or amaliyotlarni o‘zlashtiradi. Natijada, rivojlangan mamlakatlar o‘zining ta’lim tizimi yordamida yuqori malakali, dunyo miqyosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlay oladi.

3. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi ta’lim sifati

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’lim sifati ko‘plab muammolar tufayli past darajada bo‘lib, bu ularning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu muammolarga quyidagilar kiradi:

- **Moddiy-texnik bazaning yetishmasligi:** Ko‘plab maktablarda o‘quv jihozlari, laboratoriyalar, kitoblar va zamonaviy texnologiyalar yetarli emas. Bu ta‘lim jarayonini samarali tashkil qilishga to‘sqinlik qiladi.
- **O‘qituvchilarning malakasizligi:** Ko‘pgina o‘qituvchilar o‘z sohasida chuqur bilimga ega bo‘lmasligi yoki muntazam malaka oshirish imkoniyatlarining yo‘qligi ta‘lim sifatini pasaytiradi.
- **Yangi metodikalarning yetarli joriy etilmasligi:** Ko‘plab hududlarda an‘anaviy, eski uslublar asosida ta‘lim beriladi, interaktiv, o‘quvchiga yo‘naltirilgan metodlar kam qo‘llaniladi.
- **Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar:** Oila daromadining pastligi, qishloq hududlarida ta‘lim olish sharoitlarining yomonligi, qiz bolalar ta‘limining cheklanishi kabi omillar ta‘lim sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.
- **Ta‘lim tizimining boshqaruvidagi zaifliklar:** Siyosatning yetarlicha muvofiqlashtirilmasligi, byurokratik to‘siqlar va moliyalashtirishning pastligi ta‘lim sifatini oshirishga xalaqit beradi.

Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlarda yosh avlod ta‘limdan yetarli darajada foydalana olmaydi, bu esa ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanishiga olib keladi.

4. Ta‘lim sifatini oshirish bo‘yicha takliflar

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta‘lim sifatini yaxshilash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhimdir:

- **Ta‘lim infratuzilmasini rivojlantirish:** Maktablarni zamonaviy jihozlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, kutubxonalar va laboratoriyalarni yaratish.
- **O‘qituvchilarni malakasini oshirish:** Doimiy treninglar, xalqaro tajriba almashinuvi, sertifikatlashtirish tizimini yo‘lga qo‘yish.
- **Innovatsion ta‘lim metodlarini joriy etish:** Interaktiv o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish, o‘quvchilarning tanlov imkoniyatlarini kengaytirish.
- **Ijtimoiy himoya va rag‘batlantirish tizimlarini yaratish:** Qishloq va kam ta‘minlangan oilalardan chiqqan o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, stipendiyalar va grantlar taqdim etish.
- **Ta‘lim siyosatini optimallashtirish:** Resurslarni samarali taqsimlash, ta‘lim sifatini muntazam monitoring qilish va natijalarga asoslangan boshqaruvni yo‘lga qo‘yish.
- **Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish:** BMT, UNESCO, Jahon banki kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda loyihalarni amalga oshirish, ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish.

Shu orqali rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim sifatini yaxshilab, yoshlarning bilim va ko'nikmalarini zamon talablariga moslashtirishlari mumkin.

Xulosa

Ta'lim sifati har qanday davlatning barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimi yuqori sifatli infratuzilma, malakali o'qituvchilar va zamonaviy o'quv dasturlari orqali samarali ishlaydi. Bu esa ularning iqtisodiyoti va jamiyatining innovatsion imkoniyatlarini kengaytiradi, xalqaro raqobatda ustunlikka erishishga yordam beradi. Shu bois, rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalar rivojlanayotgan mamlakatlar uchun o'rnak bo'lib xizmat qilmoqda.

Biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifati ko'plab muammolar — moddiy-texnik bazaning zaifligi, o'qituvchilar malakasining pastligi, o'quv dasturlarining eskirishi va ijtimoiy-iqtisodiy to'siqlar bilan yuzlashmoqda. Bu muammolar ta'limning samaradorligini pasaytirib, yoshlarning o'z salohiyatini to'liq amalga oshira olmasligiga olib keladi. Natijada, mamlakatlar iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotda orqada qolmoqda, bu esa uzoq muddatda butun jamiyatning farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, rivojlanayotgan davlatlarda ta'lim sifatini oshirish uchun kompleks yondashuv zarur. Ta'lim infratuzilmasini mustahkamlash, o'qituvchilarni malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish, zamonaviy metodikalardan foydalanish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish – bularning barchasi samarali ta'lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik va tajriba almashish ham bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim sifatining yaxshilanishi nafaqat shaxslarning bilim va ko'nikmalarini oshiradi, balki mamlakatning iqtisodiy o'sishiga, ijtimoiy barqarorligiga va milliy xavfsizligiga xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim sohasiga sarmoya kiritish — bu kelajak avlodlar uchun barqaror va farovon jamiyat qurishning eng muhim omillaridan biridir.

Natijada, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan samarali siyosat va amaliy chora-tadbirlar mamlakatlarning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Akmalov, S.** (2020). *Ta'lim va rivojlanish*. Toshkent: O'qituvchi. Ushbu kitob ta'lim tizimining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini, rivojlanayotgan

mamlakatlardagi ta'lim muammolari va ularni hal etish yo'llari haqida chuqur tahlil beradi.

2. **World Bank.** (2021). *Education Quality in Developing Countries*. Washington, D.C. Jahon bankining ushbu hisobotida rivojlanayotgan mamlakatlardagi ta'lim sifati va unga ta'sir qiluvchi omillar, shuningdek, ta'lim tizimini yaxshilash bo'yicha xalqaro tajribalar bayon etilgan.
3. **UNESCO.** (2019). *Global Education Monitoring Report*. Paris: UNESCO Publishing. Bu hisobot ta'limning global holati, ta'limda tenglik va sifat muammolari, shuningdek, rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim tizimlarining taqqoslanishini o'z ichiga oladi.
4. **Johnson, M.** (2018). *Comparative Education: Rethinking Educational Quality*. New York: Routledge. Johnsonning kitobi ta'lim sifatining turli mamlakatlardagi ko'rsatkichlari va ta'lim tizimlarini taqqoslashga bag'ishlangan bo'lib, rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlar orasidagi farqlarni tahlil qiladi.
5. **Karimova, N.** (2022). *Ta'lim siyosati va uning iqtisodiyotga ta'siri*. Toshkent: Ilm Ziyo. Ushbu asarda ta'lim siyosatining milliy iqtisodiyotga ta'siri, ta'lim sifatini yaxshilash uchun siyosiy chora-tadbirlar va ularning samaradorligi haqida batafsil ma'lumot berilgan.
6. **OECD.** (2020). *Education at a Glance*. Paris: OECD Publishing. OECD tomonidan chop etilgan ushbu hisobotda rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim tizimlarining statistik ko'rsatkichlari, moliyalashtirish va ta'lim sifatining o'lchovlari ko'rib chiqilgan.
7. **Carnoy, M. & Rhoten, D.** (2002). *What Does Globalization Mean for Educational Change?* Harvard Educational Review, 72(2), 330-365. Ushbu maqola globalizatsiyaning ta'lim tizimlariga ta'siri, rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlar ta'limidagi o'zgarishlar haqida ilmiy yondashuvni taqdim etadi.
8. **UNICEF.** (2018). *Education in Emergencies: Rethinking Quality Education in Developing Contexts*. New York: UNICEF Publications. UNICEF hisobotida rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifati, ayniqsa, inqiroz va favqulodda vaziyatlarda ta'limning ahamiyati va uni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar mavjud.

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES
VOLUME-2, ISSUE-6 (30-Iyun)
MUNDARIJA

1	GAZANDA O‘SIMLIGINING URUG‘CHILIGI VA KO‘CHATCHILIGI Musinova Muxlisa	4-5
2	SOHTA KASHTAN O‘SIMLIGINI YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI TARQALISH AREALLARI VA SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI. Jo‘rayev Erkin, Mo‘sinova Muxlisa Tolibjon qizi	6-10
3	AYOLLAR VA GENDER TENGLIK – BIZDA BU BORADA KAMSITISHLAR BOR (MI)? Malika Nabiyeva	11-16
4	ТРАВМАТИК ЖАБРАЛАНГАН БОЛАЛАРДА ТЕЗ ТИББИЙ ЁРДАМ ВА ЖАРРОХЛИК УСУЛЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ Шахрижахон Амиров	17-21
5	Transmilliy korporatsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi afzalliklari va kamchiliklari Og‘abek Bobojonov, Turayev Z.N	22-27
6	ATRIAL FIBRILLATION Yodgorov Yoqubjon Yodgor o‘g‘li, Vahobov Karimjon Vafogul o‘g‘li, Norqulov Abdulaziz G‘ofur o‘g‘li	28-32
7	MIOKARD INFARKTINING KLINIK BELGILARI VA TASHXISLASH USULLARI Berdimurodov Javlonbek Xayrulla o‘g‘li, Dillayev Abdurahmon Shamsiddin o‘g‘li, O‘rinov Adhamjon Akramovich	33-35
8	O‘ZBEK HIKOYACHILIGI EVOLYUTSIYASI VA ABDULLA QAHHORNING STILISTIK YANGILIKLAR Turdiqulov Quvonchbek Yusufjon o'g'li	36-41
9	IJODIY SOHALARDA KREATIVLIK VA TADBIRKORLIK FAOLIYATI Jumanazarov Zohidjon Eldor o‘g‘li	42-50
10	BUXORO MINIATYURA MAKTABI: SHARQ SAN‘ATINING NOYOB YODGORLIGI. Ergasheva Shahnoza	51-57
11	ARXITEKTURADA MADANIY IDENTITET VA MILLIY USLUB Davlatov Diyor Dilshodovich, Sultonova Xilolaxon Orifjon qizi	58-71
12	ARXITEKTURA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: INNOVATSION YONDASHUVLAR Davlatov Diyor Dilshodovich, Xolboyeva Tamanno Zokirjonovna	72-84
13	ASTRAGALUS MUCIDUS L. O‘SIMLIGI EKSTRAKTINING YALLIG‘LANISHGA QARSHI FAOLLIGINI O‘RGANISH Anorov Sirojiddin Nozimjon o‘g‘li	85-92

14	QIYNOQ VA NOQONUNIIY MUNOSABATLARGA QARSHI MILLIY PREVENTIV MEKANIZMNING HUQUQIY TAHLILI Jo'rayev Rasuljon Eshmo'min o'g'li	93-97
15	KREATIVLIK PARADIGMASI: SAN'AT, IQTISODIYOT VA IJTIMOIIY O'ZGARISHLARNING CHORRAXASI Jumanazarov Zohidjon Eldor o'g'li	98-106
16	MADANIY VA KREATIV INDUSTRIYA Jumanazarov Zohidjon Eldor o'g'li	107-115
17	TIL O'RGANISHDA MOTIVATSIYANING ROLI: ICHKI VA TASHQI OMILLAR TAHLILI Shomamatova Marjona Safar qizi, Gavhar Salomova	116-121
18	СУД ЖАРИМАСИ — ПРОЦЕССУАЛ МАЖБУРЛОВ ЧОРАСИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРИЯТИ Шахобов Музаффар Олимжонович	122-124
19	BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKADAN SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH Xurramova Sanobar Maxmadmurod qizi, Zaripova Maftuna Zokir qizi	125-131
20	РУССКИЙ ФОЛЬКЛОР — ЗЕРКАЛО НАРОДНОЙ ДУШИ Нодиров Чоршанби Элмуродович, Норкулова Севинч Шавкатовна	132-135
21	TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI Musayev Sardor Xabibulla o'g'li	136-142
22	МАКТАВГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPOTENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARDAN FOYDALANISH Saidova Dilnoza Baxtiyor qizi	143-152
23	РАЗВИТИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ИНТЕРЕСОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ: ВЫЗОВЫ И СТРАТЕГИИ Айткулова Гулжавхар Шекербаевна	153-156
24	"Turizm salohiyatining mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri" Hamidov Sunnat Nosirovich	157-161
25	MILLIYLIK VA ZAMONAVIYLIK SINTEZI: O'ZBEK KIYIM DIZAYNINING YANGI BOSQICHLARI. Ashurova Nafisa	162-166
26	ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИКРООРГАНИЗМОВ И ФОТОКАТАЛИЗАТОРОВ ДЛЯ ЭКОЛОГИЧНОЙ ОЧИСТКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ СТОЧНЫХ ВОД Сативалдиев Азиз Кахраманович	167-172
27	ENVIRONMENTALLY ORIENTED OPTIMIZATION OF SYNTHETIC DETERGENT FORMULATIONS Aziz Kahramanovich Sativaldiev	173-177

28	“Sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirishning nazariyuslubiy asoslari” Abdiroxbanov Utkir Pulatovich, Otamurodov Shavkat Nusratillaevich	178-183
29	THE IMPORTANCE OF IMPLEMENTING QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE PRODUCTION OF BASALT PRODUCTS Makhmudov Abdumajid Odiljon o‘g‘li	184-190
30	STATISTICAL CONTROL OF PRODUCTION PROCESSES, ANALYSIS OF THE MEASUREMENT SYSTEM Makhmudov Abdumajid Odiljon o‘g‘li	191-195
31	JINOYAT TARKIBI HAMDA JINOYAT TARKIBIY ELEMENTI SIFATIDA JINOYAT OBYEKTINING TUSHUNCHASI VA UMUMIY TAVSIFI Pirmatov Komil Karimboyevich	196-207
32	PERSUASIVE & RHETORICAL IMPACT OF IDIOMS REFLECTING LIFE Iskandarova Gulifor Muzaffar kizi	208-211
33	MAHALLIY BUDJETLARNING NAZARIY HAMDA ILMIY ASOSLARI Raxmonova Shoxista Sherqulovna	212-217
34	СУДЛАНГАНЛИКНИНГ БЕКОР БЎЛИШ ШАРТЛАРИ. Турсунов Шерзод Мусирманкулович	218-230
35	СУДЪЯНИНГ ОДОБ-АХЛОҚ ПРИНЦИПЛАРИ ВА ҚОИДАЛАРИГА ДОИР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ Хасанов Шохрух Эсанбоевич	231-239
36	ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОЗКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ Ибрагимова Зульфия Шамсиддин қизи	240-241
37	ЖИНОЯТ ИШИ ЮРИТУВИДА АДОВОКАТ ИШТИРОКИНИ КУЧАЙТИРИШ Ҳ.Султонов	242-246
38	O`SMIR BOLALAR KO`YLAGINI TIKISH KETMA-KETLIGI BAJARISHDAGI TIKUV MASHINALARINI TAHLILI Qayumova Muqaddasxon Axmadali qizi, Erkinov Zokirjon Erkinboy o‘g‘li	247-258
39	YURTIMIZDA NOFILOLOGIK YO'NALISH TALABALARIGA INGLIZ TILINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH AHAMIYATI Xolbo`tayeva Moxinur Temurboy qizi	259-264
40	THE IMPORTANCE OF FAIRY TALE PROBLEMS IN PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS LESSONS Khudaikulova Saida Zakirovna, Nematova Munisa	265-269
41	SHEVALARDA SAQLANIB QOLGAN QADIMGI TIL UNSURLARINING LINGVISTIK TAHLILI Tashimova Diyora	270-273
42	CODE-SWITCHING IN THE EFL CLASSROOM: BARRIER OR BRIDGE? Muradov Utkir Nurillayevich, Ozodova M	274-280

43	PHYSICS AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: UNITING SCIENCE AND ECOLOGY FOR A GREENER TOMORROW Shaymanov Chorshanbi Madiyevich	281-285
44	HISSIIY CHARCHASH SINDROMINING RIVOJLANISH OMILLARI Shavkatova Shaxnoza Po‘lot qizi	286-288
45	O‘ZBEK TILIGA KIRIB KELGAN NEOLOGIZMLARNING TASNIFI Oqmirzayeva Umida Normurod qizi	289-293
46	AROMATIK BIRIKMALAR VA ULARNING SANOATDAGI AHAMIYATI D.D. Sherbutayeva, X.M.Azizova	294-297
47	TA’LIMDA TEXNOLOGIYA FANI VA UNING VAZIFALARI Muhiddinova Gavharshodbegim Tursunxo‘ja qizi	298-301
48	THE IMPACT OF MONETARY AND FISCAL POLICY ON UZBEKISTAN'S EXPORT VOLUME: AN EMPIRICAL ANALYSIS Dalabaev Umurdin,, Juraev Subkhon	302-307
49	HYDROGEL-BASED STRATEGIES FOR DROUGHT MITIGATION IN AGRICULTURAL SYSTEMS Saitkulov Foziljon Ergashevich, Xudayarov Maxmasaid Maxmarajabovich; Nasimov Khasan Muradovich,; Oxunov Isroil Islomovich	308-314
50	RIVOJLANAYOTGAN VA RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA TA’LIM SIFATI Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich, Norkulova Nilufar Zokir qizi	315-320
	MUNDARIJA	321-324